Orașul intermediar

Reconsiderarea centralității urbane postcomuniste

Laura Popa-Florea

Editura universitară „Ion Mincu”
București 2023

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
POPA-FLOREA, LAURA
Orașul intermediar : reconsiderarea centralității urbane postcomuniste / Laura Popa-Florea. - București : Editura Universitară "Ion Mincu", 2023

ISBN 978-606-638-337-0

71

Lucrarea de față reprezintă strict punctul de vedere al autorului. Responsabilitatea lucrării îi revine în întregime autorului, atât în ceea ce privește conținutul, cât și forma.

Toate drepturile rezervate. Nicio parte din această publicație nu poate fi reprodusă, stocată sau transmisă prin orice mijloace de natură electronică, mecanice, de copiere, înregistrare sau alte forme fără permisiunea scrisă a autorilor și a editurii.

© 2023, Editura Universitară „Ion Mincu”, str. Academiei, 18-20, sector 1, București, cod 010014, tel. 40.21.30.77.193

Acestă lucrare științifică are la bază cercetarea doctorală elaborată în cadrul Școlii Doctorale de Arhitectură a Universității de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, în perioada 2015-2022, sub îndrumarea conf. dr. habil. arh. Bogdan-Andrei Fezi și constituie o variantă sintetizată a tezei de doctorat susținute în ianuarie 2022, ce pune accentul pe transpunerea teoriei în procesul de analiză și proiectare arhitecturală.

Cuprins

Introducere 7

1. **Teoria ca metodă operativă** 10
1.1. Locul. Resursă primară în proiectarea de arhitectură 12
1.2. Abordarea tipologică.
Interfață disciplinară în proiectarea de arhitectură 27
1.3. Fragmentul urban. Pretext al orașului policentric 39
1.4. Concluzii parțiale 62

2. **Analiza patrimoniului arhitectural fascist al Romei. Instrumente de intervenție contemporană** 64
2.1. Tipologii de intervenție 69
2.2. Momente și reglementări 103
2.3. Instrumente pentru recalificarea urbană în Italia 121
2.4. Concluzii parțiale 134

3. **Aplicarea metodei la cazul României. Analiza cadrului arhitectural comunist din Craiova, Suceava, Timișoara** 136
3.1. Tipologii de intervenție 147
3.2. Momente și reglementări 193
3.3. Concluzii parțiale 233

4. **Recompunerea fragmentelor. Direcții posibile** 250
4.1. Craiova 252
4.2. Suceava 266
4.3. Timișoara 282
4.4. De la specific la general 294

Concluzii 298

Bibliografie 304

Lista ilustrațiilor 314

Introducere

Intervențiile din perioada comunistă, precum și reconstrucția sistematică a multora dintre orașele românești – procese diferite în intensitate și amploare desfășurate de-a lungul perioadei 1948-1989 – și-au lăsat amprenta controversată asupra țesutului urban impunând o regulă a uitării și a reinventării urbane. În acest context, prezenta lucrare urmărește o realitate problematică determinată de politica de intervenție comunistă și de modalitatea în care fragmentele urbane rezultate sunt sau pot fi integrate în structura orașului. Printr-un proces analitic ce implică raportarea la practica italiană este propusă o metodă în care teoria devine mijloc operativ ce poate duce la integrarea spațiilor urbane identificate ca fiind problematice, având centralitatea drept perspectivă de reconsiderare a existentului și a unor noi direcții de abordare contemporane.

Destructurarea țesutului urban tradițional, periclitarea spațiului public al orașului prin scurtcircuitări produse la nivelul structurii urbane, saltul de scară al intervențiilor, lipsa de preocupare față de necesitățile socio-culturale individuale și colective – însoțite de lipsa unor reglementări și strategii coerente de intervenție în prezent – reprezintă o situație recurentă, un „tablou național" întâlnit în majoritatea orașelor din România. Amploarea acestui fenomen devine greu de ignorat și de gestionat în contextul necesității, tot mai acut resimțite, de reevaluare a calității spațiului public (înțeles prin perspectiva arhitecturii care-l generează) și de reutilizare a clădirilor ce îl definesc în acord cu nevoile orașului și, implicit, cu acelea ale utilizatorului contemporan.

Urmărind ideea orașului perceput ca o entitate compusă din micro-unități și desfășurând un demers analitic ce duce la conturarea și definirea caracterului identitar al fragmentelor urbane, se pot distinge caracteristici ale centralității cu potențial de polarizare atât la o scară locală cât și la scara întregului oraș prin corelarea elementelor specifice și de ansamblu ale respectivei structuri urbane. Alternanța de la scara mică la scara mare a orașului perceput ca un întreg, regândirea relației dintre spațiul public și utilizatorul acestuia sau generarea unui dialog activ între actorii urbani sunt aspecte care contribuie la creșterea calității arhitecturale și îmbunătățirea vieții urbane.

Metodologia propusă constă în conturarea unui filtru teoretic care, pornind de la exemplul complex al planificării urbane a Romei, permite extragerea criteriilor de analiză și a instrumentelor ce asigură calitate urbană. Acest proces – adaptat și aplicat contextului local prin trei studii de caz:

Craiova, Suceava, Timișoara – are ca scop definirea unor posibile direcții de intervenție și identificarea de noi instrumente ce pot fi folosite în procesele de revitalizare a orașelor românești.

Astfel, o serie de concepte teoretice care vizează *locul*, *tipul* și *fragmentul urban* au permis definirea *centralității* ca instrument ce pune simultan accentul pe spațiul public și utilizatorul urban. Tipul – aflat la limita între analiză și intervenție – determină descompunerea orașului în fragmente care ulterior, într-un proces de redescoperire a identității prin valorificarea atributelor locale, pot căpăta calitatea de centre. Studiul orașului Roma completează atât metoda de lectură urbană, cât și direcțiile de intervenție reliefate prin instrumentele de proiectare utilizate în mediul italian. Acesta urmărește: (1) analiza tipologică – pentru identificarea diferitelor fragmente urbane determinate de intervențiile din perioada fascistă în cadrul orașului; (2) studierea principalelor perioade și momente de reglementare urbană – care oferă contextul pentru conturarea abordărilor și instrumentelor contemporane de intervenție; (3) identificarea instrumentelor de intervenție arhitectural-urbanistică utilizate în prezent – care pun accentul pe valorificarea atributelor locale și sunt aplicate asupra fragmentelor determinate de politica de intervenție fascistă.

Ulterior metoda astfel configurată este aplicată la situația României urmărindu-se intervențiile din perioada comunistă, prin studierea a trei orașe (Craiova, Suceava, Timișoara) relevante atât pentru rolul istoric și evoluțiile lor diferite în raport cu fenomenul arhitectural comunist, dar și pentru abordările alese în procesele de actualizare a reglementărilor arhitectural-urbanistice și în elaborarea strategiilor de dezvoltare pentru oraș. Cercetarea cadrului românesc se limitează aici la primii doi pași ai analizei realizate la Roma, instrumentele de proiectare locale urmând a fi definite într-o etapă ulterioară prin suprapunerea direcțiilor de intervenție rezultate din filtrul teoretic și analiza instrumentelor italiene. Astfel, studiul orașelor românești urmărește: (1) analiza tipologică pentru identificarea diferitelor fragmente urbane determinate de intervențiile comuniste în cadrul orașului și (2) studierea principalelor perioade și momente de reglementare urbană care oferă contextul potrivit practicii contemporane.

Pe întreg parcursul lucrării sunt urmărite trei perspective majore formulate prin intermediul a trei actori-cheie, martori și participanți la evoluția vieții urbane:

Orașul – ca palimpsest ce primește inscripții sub formă de intervenții urbane tributare fiecărui timp istoric pe care îl tranzitează;
Arhitectul – ca „pion"/mediator într-un joc socio-politic specific regimurilor totalitare, implicat atât în procesul estetic cât și în definirea relațiilor sociale, culturale și economice din cadrul structurii urbane[1];
Utilizatorul – ca punct de vedere al modului în care intervențiile urbane au fost primite și însușite de către locuitorii orașului în raport cu nevoile actorului urban contemporan.

Aceste perspective[2] constituie o grilă a lucrării și urmăresc extragerea atributelor specifice care pot constitui resurse pentru elaborarea unor strategii coerente în proiectarea contemporană. Suprapunerea ulterioară a filtrului teoretic operațional (loc, tipologie, fragment/centralitate), a direcțiilor de proiectare italiene și a practicilor locale vizează testarea metodei de cercetare alese și poate duce la identificarea unor noi direcții de intervenție.

Structura lucrării este definită prin patru capitole care cuprind: conturarea metodologiei de cercetare atât prin fundamentarea sa teoretică (în primul capitol), cât și prin realizarea unei analize operaționale asupra cazului Romei (în cel de-al doilea capitol), adaptarea ulterioară și aplicarea metodei la situația României (al treilea capitol), iar în final verificarea metodei printr-un proces de recompunere și descompunere a fragmentelor analizate și identificarea unor posibile direcții ce ar putea oferi legitimitate intervențiilor contemporane (capitolul patru).

În absența unei abordări integrate a proceselor de recalificare urbană și (mai ales) a unui cadru de reglementare actualizat pentru proiectarea de arhitectură, situație recurentă în majoritatea orașelor din România, demersul propus prin această lucrare poate contribui la identificarea unor noi instrumente pentru practica arhitecturală românească bazate pe redescoperirea identitară a valorilor urbane locale și pe reevaluarea relației oraș-arhitectură-locuitor.

[1] În acest context este urmărită cu precădere poziția arhitectului din perioada comunistă în România, respectiv din perioada fascistă în Italia. În prezent acest rol revine unei game extinse de profesii: istorici, geografi, sociologi, economiști, antropologi, ingineri etc.
[2] Prezenta cercetare s-a limitat la aceste trei perspective de bază, însă ele pot fi nuanțate sau completate cu alte perspective/actori precum statul, investitorii etc. în funcție de obiectul și scara de analiză.

1. Teoria ca metodă operativă

Acest capitol propune reluarea unor noțiuni din teoria critică de arhitectură și discutarea lor în contextul revalorificării urbane actuale. Astfel, prin trimiterea la o serie de dezbateri contemporane, capitolul urmărește clarificarea unor aspecte teoretice ce au marcat a doua jumătate a secolului XX. Acestea propun prin diferite teme înțelegerea procesului arhitectural determinat de relația indisociabilă între obiectul arhitectural și mediul său[3], adesea pierdută din vedere în practica contemporană.

Prezentul studiu vizează reconsiderarea acestor teorii ca posibile resurse pentru o practică de proiectare ce are ca obiective calitatea arhitecturală și pe aceea a mediului urban.

Studiul pornește de la teoria locului ce oferă prin teme precum memoria, *locus*-ul, identitatea, imaginea urbană, sau, în termeni mai dinamici, apartenența și camuflajul, un fundament pentru proiectarea de arhitectură care răspunde unor situații sau nevoi specifice.

Ulterior, este adusă în discuție abordarea tipologică înțeleasă nu numai ca procedeu de clasificare, dar și ca metodă operativă de intervenție urbană.

Abordarea orașului compus din fragmente și identificarea unor unități urbane coerente identitar – prin raportarea atât la aspecte morfologice, cât și la semnificațiile locale specifice – este propusă ca posibilă direcție pentru valorificarea unor zone urbane care și-au pierdut rolul și pentru conturarea unor noi centralități la nivelul orașului.

Scopul prezentării acestui cadru teoretic este acela de a contura o grilă de analiză ce devine instrument în procesul de valorificare a structurii urbane post-socialiste din România.

Astfel, pornind de la înțelegerea orașului prin arhitectura sa, care invocă memoria colectivă și prin noțiuni ce țin de identitatea locală și de tipologia urbană, prezentul studiul propune operaționalizarea conceptelor teoretice.

[3] În lucrarea de față orașul este obiectul studiului, însă unele dintre aspectele studiate pot fi considerate și în raportarea la mediul rural sau la elemente de peisaj.

1.1. Locul
resursă primară în proiectarea de arhitectură

Pornind de la rolul memoriei de a „călăuzi" relația arhitectură-oraș-comunitate, acest subcapitol studiază principalele atribute care permit înțelegerea unui anumit loc și rolul acestora în procesul de identificare. Abordări de natură istoricistă, structuralistă sau fenomenologică – precum cele propuse de Aldo Rossi, Christian Norberg-Schultz, Kevin Lynch, sau Neil Leach – reprezintă surse care indică necesitatea acceptării unor viziuni ce permit îmbogățirea practicii arhitecturale.

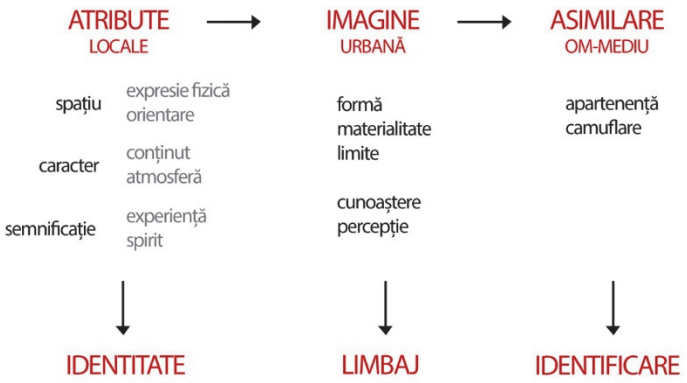

Figura 1. Relația loc-arhitectură-individ

Memoria urbană definește orașul printr-un proces identitar ce inscripționează și reinscripționează tipul de spațialitate colectivă prin intermediul experiențelor și istoriilor individuale sedimentate în timp.

> „Orașul este *locus*-ul memoriei colective [...] conceptele de *locus*, arhitectură, permanență și istorie ne ajută să înțelegem complexitatea artefactelor urbane. Memoria colectivă participă la transformarea propriu-zisă a spațiului în lucrările unui colectiv, o transformare care este întotdeauna condiționată de orice realități

materiale i se opun. Înțeleasă în acest sens, «memoria» devine firul călăuzitor al întregii structuri urbane complexe."[4]

Privită în raport cu timpul istoric, memoria colectivă – cu sensul de relație între o anumită colectivitate și locul său – contribuie la decodarea structurii urbane, a caracterului său reprezentat prin arhitectură. În cadrul acestei structuri, memoria – ca punte de legătură între trecut, prezent și viitor – constituie însăși conștiința orașului.

„Este probabil ca această valoare a istoriei, ca memorie colectivă, așadar înțeleasă ca relație a comunității cu locul și cu ideea acestuia, să ne ofere sau să ne ajute să înțelegem sensul structurii urbane, al individualității sale, al arhitecturii orașului"[5].

Înțelegând arhitectura ca formă a acestei individualități, Aldo Rossi sugerează că însăși ideea orașului se regăsește în parcursul istoric ce descrie relația dintre obiectele arhitecturale, factorii locali și actul construirii – aspecte văzute ca „forțe care se joacă într-un mod permanent și universal" și exprimate ca „fapte urbane"[6]. În acest joc arhitectul capătă rolul de mediator, întrucât individualitatea unei anumite comunități sau, mai concret, a unui anumit loc se conformează realității fizice prin intermediul arhitecturii. Transpare astfel responsabilitatea profesională a arhitectului de a oferi un răspuns prin atenta înțelegere a istoriei și a atributelor mediului în care se realizează intervenția.

Atribute ale *locus*-ului

Așa cum am văzut, orașul este privit de Aldo Rossi prin arhitectura sa „ca o creație ce este inseparabilă de viața civilă și de societatea în care se manifestă". Prin aceasta el nu se referă însă doar la ceea ce se vede, ci la actul construirii în timp: „orașul crește de la sine; capătă conștiință și memorie despre sine"[7]. O astfel de înțelegere a devenirii orașului aduce împreună doi termeni opuși – individualitatea și colectivitatea – care se manifestă în teoria lui Rossi sub diverse aspecte: „în relațiile dintre sferele publică și privată, în contrastul dintre proiectarea rațională a arhitecturii urbane și valorile

[4] Rossi, A., *L'architettura della città*, Ed. il Saggiatore, Milano, 2018, (ed. orig. L'architettura della città, Ed. Marsilio Editori, 1966), p. 115.
[5] *Ibidem*, p. 116.
[6] *Ibidem*, p. 13.
[7] *Ibidem*, p. 10.

locului”[8]. Opoziția dintre cei doi termeni se regăsește în structura urbană tocmai prin intermediul arhitecturii care, așa cum am văzut, cuprinde atât cadrul fix – latura fizică oferită de obiectul construit, cât și aspecte ce țin de valorile și de dinamica unei anumite comunități de-a lungul timpului.

În acest context, locul sau *locus*-ul nu poate fi înțeles numai prin aspectele sale fizice, ca amplasament sau spațiu definit dimensional, ci devine un câmp de percepție a fenomenelor care determină viața cotidiană. Are un caracter particular ce este definit de o serie de semnificații și aspecte (fie acestea geografice, istorice, sociologice, antropologice, psihologice, culturale, economice etc.) care numai împreună îl pot descrie într-un mod care să cuprindă întregul său conținut. Pornind de la această premisă, lucrarea propune prin analiza locului o înțelegere a spațiului urban și arhitectural trăit și însușit de cei ce-l experimentează în scopul identificării unor atribute ce pot oferi calitate intervențiilor contemporane.

Figura 2. Piazza del Campo, Siena, 2019

[8] *Ibidem*, p. 11.

Christian Norberg-Schultz, prin raportarea la fenomenologie și la lucrările lui Martin Heidegger[9], definește locul ca un fenomen calitativ complex care nu poate fi redus la niciuna dintre caracteristicile sale individuale[10]. Înțeles în acest fel, locul reprezintă elementul esențial al abordării ce mizează pe identitate ca sursă a calificării spațiului urban.

Așadar, pentru a ne putea raporta la complexitatea realității urbane, este necesar să înțelegem diversele conotații pe care un loc le cuprinde – de la aspecte fizice sau formale, la aspecte ce țin de însemnătatea lucrurilor.

Norberg-Schultz propune pentru definirea locului două concepte de identificare: „structură" și „semnificație", unde structura implică acele raporturi formale dintre peisaj/cadru și intervenție/obiect, iar semnificația trimite la o „funcție a psihicului" indicând sensul sau conținutul obiectului în relațiile pe care acesta le stabilește cu alte obiecte.

Structura unui loc poate fi analizată prin referirea la „spațiu" și „caracter", categorii între care, așa cum punctează Norberg-Schulz, există o relație de interdependență. Spațiul este definit de caracteristicile fizice și de modul de organizare formală a elementelor ce compun locul, iar caracterul reflectă proprietatea comprehensivă a locului[11]. Prin trimiterea la o serie de repere teoretice[12], Christian Norberg-Schultz justifică definirea spațiului în termeni concreți, calitativi, prin referirea la raportul figură-fond ca urmare a posibilităților de extindere sau închidere ale unui spațiu (prin elemente

[9] Norberg-Schultz face trimitere la următoarele lucrări ale lui M. Heidegger: *Bauen Wohnen Denken*, Neue Darmstädter Verlagsanstalt, 1952; „Linguaggio" în *In Camino verso il linguaggio*, trad. it., Mursia, Milano, 1973; *Saggi e discorsi*, trad. it. Mursia, Milano, 1976; *Habel der Hausfreund*, Pfuligen, 1957; *Der Ursprung des Kunstwerkes*, Holzweg, Frankfurt, 1950; Die Kunst and der Raum, St. Gallen, 1969.

[10] Norberg-Schulz, Ch., *Genius Loci – Paesaggio. Ambiente. Architettura*, Ed. Mandatori Electa Spa, Milano 2016 (ed. orig. Gruppo Editoriale Electa, 1979), p. 8.

[11] *Ibidem,* p. 11.

[12] Norberg-Schultz reia o serie de definiții ale spațiului prin referirea la lucrări ale teoreticienilor de arhitectură ce au dezbătut acest subiect în a doua jumătate a secolului XX. Astfel: Sigfried Giedion mizează pe distincția spațiu interior-spațiu exterior (Sigfried Giedion, L`eterno presente: le origini del`architettura, trad. it., ed. Feltrineli, Milano, 1969 [1957]); Kevin Lynch subliniază importanța orientării omului în raport cu spațiul prin introducerea conceptelor de „nod", „parcurs", „limită", „district" (Kevin Lynch, *L`imagine della citta*, trad. it. Ed. Marsilio, Padova, 1964 [1960]); Paolo Portoghesi consideră că deși definiția spațiului poate fi descrisă în termeni matematici, acesta este mereu subordonat unor situații concrete, astfel, pentru Portoghesi spațiul reprezintă „un sistem de locuri" (Paolo Portoghesi, *Le inibizioni dell`architettura moderna*, Bari, 1976, pp. 88, ss.); Martin Heidegger punctează natura existențială a spațiului care este dată tocmai prin raportare la loc. Heidegger, M., *Saggi e discorsi*, trad. it., Ed. Mursia, Milano, 1976, p. 103.). Vezi *Ibidem*, pp. 11-12.

naturale sau artificiale), precum și la capacitatea acestuia de a genera centralitate. Având ca însușire esențială „orientarea", spațiul are ca proprietăți definitorii – pe lângă centralitate – direcția și ritmul: „pornind din centru, spațiul se extinde în diverse direcții cu continuitate variabilă (ritm)"[13]. În acest fel spațiul se îndepărtează de înțelesul abstract (cel mai adesea invocat) al termenului, întrucât elementele ordonatoare ce îl definesc ajung a fi ancorate în concret prin aceste relații de orientare.

Caracterul, pe de altă parte, deși face trimitere tot la aspecte concrete (senzoriale) și generice ale locului, este o categorie mai cuprinzătoare, manifestându-se prin „prezența" elementelor ce compun spațiul (forma finită și substanța lor) sau prin atmosfera pe care acestea o generează[14].

Așadar, în cadrul anumitor limite, un loc poate cuprinde mai multe „conținuturi" sau scopuri și poate primi diferite interpretări: „Un loc potrivit pentru un singur scop precis va deveni în curând inutil"[15]. Deci în funcție de modul în care este folosit și de timpii istorici ce îl tranzitează, locul, iar prin aspectele ce țin de spațiu și caracter, structura locului manifestă un anumit grad de variabilitate: se schimbă, însă își păstrează memoria dobândită prin actul edificării.

> „Se poate spune chiar că istoria unui loc ar trebui să fie propria sa devenire [...] ceea ce a fost prezent inițial ca posibilitate, este dezvăluit prin acțiunea umană, luminată și «prezervată» în lucrări de arhitectură care sunt în același timp «vechi și noi»."[16]

Astfel, putem distinge ca atribute esențiale ale locului, prin filtrul spațiu-caracter, elemente ale orientării – centralitate, direcție, ritm – respectiv elemente determinante ale atmosferei – limite, materialitate, formă și alte derivate ale modalității de edificare. În completare, ținând seama de scopul existențial al arhitecturii pe care abordarea fenomenologică îl propune – acela de a transforma un sit generic într-un loc anume – este necesar a înțelege, sau a căuta semnificațiile pe care un mediu le poate avea ascunse în structura sa.

Prin dimensiunea semnificației în „construirea realității" este invocată tema apartenenței într-un proces de identificare a individului cu mediul, iar

[13] Norberg-Schulz, Ch., *Genius Loci – Paesaggio. Ambiente. Architettura*, Ed. Mondatori Electa Spa, Milano 2016 (ed. orig. Gruppo Editoriale Electa, 1979), p. 13.
[14] *Ibidem*, p. 13.
[15] *Ibidem*, p. 18.
[16] Robert V. în *Ibidem*, p. 18.

prin aceasta se ating premisele locuirii în termeni heideggerieni[17]. Această relație de interacțiune și influență reciprocă între individ și habitatul său se stabilește prin intermediul unui spirit al locului, sau *genius loci*[18], ce are la bază conceptul de semnificație: „În general, se poate spune că semnificațiile pe care un anumit loc le conține constituie spiritul său" [19].

Acest aspect este susținut de teoria lui Heidegger conform căreia capacitatea omului de a „locui pe pământ" este în esență o experiență arhitecturală. Heidegger face astfel trimitere la o arhitectură „localizată", deci legată de locul său înțeles ca patrie.

> „Spiritul este o condiție determinantă pentru esența Ființei, o condiție care este în acord cu originile și cunoașterea. Iar lumea spirituală a unui popor (Volk) nu este suprastructura sa culturală și nu este nici un arsenal de informații și valori utile; este mai curând puterea care reiese din păstrarea la cel mai profund nivel a forțelor înrădăcinate în pământul și sângele unui popor (Volk), puterea de a evoca ceea ce este mai profund și de a zdruncina cât mai puternic existența poporului (Volk)."[20]

Înțelegem astfel că stabilitatea unui loc (și, prin urmare, a spiritului său) reprezintă o condiție necesară vieții umane. Cu toate acestea, așa cum am observat, locul și structura sa nu corespund unei condiții fixe, imuabile, ci se subordonează unor schimbări variabile în timp. Astfel, prin raportarea la proprietățile locului, *genius loci* se manifestă prin aspecte ce țin de: „amplasare", „configurație spațială" și „articulație formală caracteristică". Aceste aspecte, în contextul schimbării unui loc prin mutare sau transformare, trebuie păstrate „ca obiecte de orientare și identificare umană"[21].

Însușirea lumii prin „identificare" sau apartenența în raport cu mediul implică sensul conectării la propria identitate, pentru că „identitatea omului

---

[17] Norberg-Schulz, Ch., *Genius Loci – Paesaggio. Ambiente. Architettura*, Ed. Mondatori Electa Spa, Milano 2016 (ed. orig. Ed. Gruppo Editoriale Electa, 1979), p. 166.

[18] Norberg-Schulz introduce conceptul de „spiritul locului" ca o redescoperire și reevaluare a conceptului antic roman de *genius loci*, ce spune că fiecare ființă are un *genius*, sau spiritul său protector. Cu privire la oraș, Schultz înțelege *genius*-ul prin cadrul a trei criterii: spațiul (corespondent al orientării), și caracterul (manifestat prin atmosferă) și imaginea urbană (transpusă în forme). Vezi *Ibidem*.

[19] *Ibidem*, p. 170.

[20] Heidegger, M., Karsten Harries, and Hermann Heidegger, "The Self-Assertion of the German University: Address, Delivered on the Solemn Assumption of the Rectorate of the University Freiburg the Rectorate 1933/34: Facts and Thoughts." *The Review of Metaphysics* 38, no. 3 (1985): 467-502. Ultima acceare 5 ianuarie 2020. www.jstor.org/stable/20128182.

[21] *Ibidem*, p. 180.

presupune identitatea locului"[22]. În teoria lui Heidegger, identitatea implică o identificare fizică și spirituală cu locul și memoria acestuia prin referire la originile sale, sugerând un discurs naționalist. După cum observă Neil Leach:

> „Identitatea se teritorializează și se structurează într-un anumit spațiu geografic. Individul devine unul cu țara, într-un proces de identificare [...]. În această dizolvare în natură, diferențele sunt suprimate, iar noua identitate este asociată cu pământul-mamă"[23].

În acest context, atunci când mișcările politice ajung să interfereze cu deciziile arhitecturale, modul de gândire heideggerian despre „loc" și „locuință" poate fi privit dintr-o perspectivă diferită, una ancorată într-un trecut perceput ca „un fel de epocă de aur, cu standarde demne de aspirație, dar niciodată egalate în prezent"[24], care nu reușește să valorifice puterea de adaptare a individului la mediu într-un mod dinamic și creativ. Însă această lucrare, deși subiectul ar invita la o asemenea abordare, nu dorește să dezbată complexitatea încărcăturii politice a teoriilor legate de loc și identitate, ci urmărește acele aspecte ce aduc în discuție calitatea spațiilor și a vieții urbane, prin urmare, calitatea arhitecturii în procesul de proiectare. Lucrarea invită la o înțelegere a locului ca esență a devenirii unui oraș în raport cu dinamicile sociale. Astfel, urmărind atribute specifice – legate de spațiu, caracter sau semnificație[25] – locul oferă mărturii ale transformărilor succesive prin aspecte imprimate în structura fizică a unui oraș și/sau în memoria sa colectivă.

Așadar, observând (prin trimiterea la ideile lui Rossi și ale lui Schultz) rolul arhitecturii de a vizualiza devenirea și evoluția unui loc în timp, este necesar a înțelege rolul acesteia în procesul de identificare individ-loc. În acest fel, prin trimiterea cu precădere la studiile lui Kevin Lynch, lucrarea aduce în discuție capacitatea locuitorilor și participanților la viața urbană de a dezvolta imagini proprii atât prin raportarea la aspectele fizice, care țin de forma și modul de organizare a locurilor din oraș (deci prin structură), cât și prin interiorizarea unui proces de cunoaștere a mediului urban (prin înzestrarea acestuia cu semnificație[26]). Scopul acestui demers constă în

---

[22] *Ibidem*, pp. 21-22.
[23] Leach, N., *Uitați-l pe Heidegger/ Forget About Heidegger*, Ed. Paideia, București, 2006, p. 67.
[24] Idem, *Camuflaj*, Ed. Paideia, București, 2009, p.15.
[25] Categoriile propuse de Christian Norberg-Schultz în definirea locului care cuprind atât aspectele fizice, cât și pe acelea care țin de mentalul colectiv.
[26] Lynch, K., *Imaginea orașului*, Ed. Revista Urbanismul, București, 2012, (ed. orig. *The Image of the City*, Ed. The MIT Press, 1960), p. 13.

identificarea acelor trăsături analitice ce pot conferi calitate parcursului urban și pot face posibilă evocarea experienței urbane în imagini, raportate atât la identitățile locale, cât și la scara vastă a întregului oraș.

Imaginea ca formă de cunoaștere a orașului

Relația dintre ambient și om – ca produs al percepției imediate suprapus memoriei experiențelor trecute – se poate transpune într-o serie de reprezentări mentale ce definesc imaginea orașului. Această reprezentare apare, după cum sugerează Kevin Lynch, ca o rezultantă a tuturor simțurilor perceptive activate prin raportarea la (sau interacțiunea cu) elementele ambientului urban și are un caracter individual, variabil în funcție de cel care observă[27].

Imaginea trebuie să prezinte o anumită claritate și coerență formală sau identitară bazată pe similitudini cognitive și relații de familiarizare. În acest sens, potrivit lui Lynch, imaginea ambientului este definită prin trei componente sau trăsături analitice: „identitate", „structură" și „înțeles"[28].

Figura 3. Roma privită de la balcon, Villa Medici, 2019

[27] Elementele ambientului urban pot fi mobile (locuitori, activități, practici urbane) sau staționare (fond construit sau natural, structură urbană). vezi *Ibidem*, p. 2.
[28] *Ibidem*, p. 8.

Prin intermediul acestora se asigură selecția sau „distincția de alte obiecte, recunoașterea ca entitate separabilă", se stabilește „relația spațială sau schematică a obiectului cu observatorul sau cu alte obiecte" și se atribuie o „semnificație practică sau emoțională" obiectului, înțeleasă de către observator în urma unui proces cognitiv cu puternic caracter personal.

Așadar, înțelese prin raportul bilateral observator-ambient, imaginile individuale pot fi traduse prin schematizări mentale, ce apar în momentul interacțiunii personale cu spațiul. Făcând legătura cu Norberg-Schultz, aceste „scheme" sau „hărți mentale" cuprind atât „structuri universale inter-umane", cât și „structuri determinate de locuri și condiționate de culturi"[29].

Fiecare ființă umană posedă „atât scheme de orientare, cât și scheme de identificare"[30]. Pentru a deveni accesibil, spațiul trebuie să prezinte calități care să-l facă ușor de înțeles – limite identificabile, o anumită coerență morfologică și o capacitate de a stabili relații între individ, societate și loc.
Lynch sugerează împărțirea „convenabilă" a imaginii urbane în cinci tipuri de elemente determinante pentru realitatea fizică a orașului: traseu, reper, limită, nod și cartier.[31] Întrucât aceste tipuri de elemente nu pot fi separate în mod concret, ele coexistă și se întrepătrund în realitatea urbană și aparțin unui context specific, iar buna gestionare a relațiilor dintre ele poate genera gesturi și elemente constructive în proiectarea arhitectural-urbanistică.

> „Discutând despre proiectare prin tipuri de elemente, există o tendință de a trece în grabă peste relațiile reciproce dintre părți în cadrul unui întreg. Într-un astfel de întreg, traseele ar trebui să dezvăluie treptat sectoarele și să pregătească observatorul pentru contactul cu acestea și să lege diversele noduri între ele. Astfel, nodurile vor uni și delimita traseele, în timp ce limitele vor separa sectoarele/ cartierele, iar reperele vor indica centrele acestora. Orchestrarea generală a acestor unități este cea care va crea o imagine densă și dinamică și o va susține în zonele metropolitane".[32]

Corelarea factorilor culturali și sociali cu cele cinci elemente (fizice) duce la definirea unui loc ce poate fi transpus prin percepția umană în imagini sau hărți mentale. Ca urmare a unei experiențe senzoriale și a unei percepții secvențiale, orașul apare ca o entitate fragmentară, compusă dintr-o suprapunere de imagini individuale consolidate prin calitățile fizice și

[29] Norberg-Schulz, Ch., *op cit.*, p. 21.
[30] *Ibidem*, p. 21.
[31] Lynch, K., *op.cit.*, pp. 46-87.
[32] *Ibidem,* p. 108.

simbolice ale mediului urban sau, așa cum punctează Rossi, prin permanența artefactelor și monumentelor arhitecturale.

> „Dar, dincolo de orice evaluare, ele rămân ca o imagine a destinului întrerupt al individului, al participării sale, adesea dureroasă și dificilă, la destinul comunității care, în ansamblu, pare să se exprime prin caracteristici ale permanenței în monumentele urbane. Monumentele, semnele voinței colective exprimate prin principiile arhitecturii, par a fi elemente primare, puncte fixe ale dinamicii urbane."[33]

Prin consens la nivel comunitar, relațiile individuale sunt asimilate la nivel de grup și se exprimă prin „imagini publice"[34]. În acest demers al organizării și identificării, deși semnificația joacă un rol esențial pentru procesul de cunoaștere internă a lumii, aspectele principale ce pot fi analizate și cuantificate disciplinar sunt, după cum am văzut, cele referitoare la forma orașului. Acestea se referă la acele elemente fizice cu impact vizual ce pot constitui simboluri ale vieții urbane și au drept mijloc de exprimare limbajul arhitectural și practicile urbanistice. Pentru determinarea unei imagini urbane care să fie „exactă" (clară, bine integrată, ușor de citit), „sigură" și „deschisă" (să permită extinderea desenului) imaginarul individual dobândește posibilitatea de a deveni colectiv[35].

Acest proces implică înțelegerea locului ca fenomen calitativ eterogen care contribuie prin caracteristicile sale la decodificarea complexității urbane contemporane și chestionează relația dintre memoria colectivă și actul edificării. În acest fel, apelând la perspectiva plurivalentă oferită de lucrările lui Neil Leach, lucrarea urmărește mai departe procesul de identificare (perceput ca mod de asimilare a identității și a atributelor locale) și paradigmele contemporaneității exprimate prin relația individ-ambient-arhitectură și regăsite în conceptele de „apartenență", „mimesis", sau „camuflaj". Acest lucru va ajuta la înțelegerea modului în care spațiul urban și arhitectura care-l reprezintă sunt trăite și percepute de către comunitate și va facilita identificarea aspectelor calitative ce ar putea defini noi intervenții.

[33] Rossi, A., *op. cit.*, p. 12
[34] Lynch, K., *op. cit.*, p. 7.
[35] *Ibidem*, p. 9

Forme de manifestare ale procesului de asimilare om-mediu

În încercarea de a introduce o perspectivă contemporană asupra modului în care omul experimentează arhitectura, Neil Leach propune o „reflecție relativ atemporală”[36] care leagă arhitectura de problematica identității culturale, prin raportarea atât la teorii referitoare la formă – precum Regionalismul Critic – cât și la procese subiective de identificare, cultura fiind definită atât prin aspecte fizice ca „sistem de obiecte”, cât și printr-un discurs ce „insuflă sens” acestor obiecte. Pe baza unor idei extrase din teoria lui Judith Butler despre „performativitate”[37], Leach propune ca model de înțelegere a relației dintre forma fizică și identitatea culturală conceptul de „apartenență”: „Într-o cultură a mobilității în creștere, noțiunea de apartenență ne oferă o paradigmă mult mai flexibilă și versatilă pentru a înțelege relația cu spațiul decât noțiunea de «locuire» a lui Heidegger, oarecum statică”[38]. Dacă pentru Christian Norberg-Schultz apartenența sau identificarea implică conectarea la spiritul locului și, prin aceasta, la propria identitate, în termenii lui Butler identitatea se definește în jurul noțiunii de „performativitate” înțeleasă ca act performativ. Aici identitatea nu e „un dat esențializat” și interiorizat, ci „un efect discursiv extern” cu caracter public, social, fiind creată de „acte, gesturi și puneri în scenă” [39].

În ceea ce privește aplicarea acestei teme asupra teoriei locului, practicile sau gesturile care se desfășoară în anumite spații dau sens spațiilor prin asocierile pe care acestea le dobândesc în timp, iar prin repetiția unor practici într-un loc se poate ajunge la o identificare cu locul respectiv.

Ideea spațiilor însuflețite prin intermediul unor activități specifice este expusă și în studiile lui Norberg-Schultz însă, spre deosebire de acesta, care susținea că prin schimbare un loc își păstrează geniul specific, Leach[40] susține

[36] Leach, N., *Camuflaj,* Ed. Paideia, București, 2009, p.16.
[37] Leach trimite la trei lucrări: Judith Butler, Bodies that Matter, Routledge, Londra, 1993; Judith Butler „Gender Trouble” în Vikki Bell, Performativity and Belonging. Sage, Londra, 1999; Judith Buttler, „Imitation and Gender Insubordination” în D. Fuss, Inside/Out: Lesbian and Gay Theories, Routledge, New York, 1991.
[38] Leach*,* N., *Uitați-l pe Heidegger/ Forget About Heidegger*, Ed. Paideia, București, 2006, p. 12.
[39] *Ibidem*, p. 13.
[40] Prin trimiterea la Fortier și Buttler. Fortier, A.M., „Re-membering Places and the Performance of Belonging(s) în Bell, V., *Performativity and Belonging*. Sage, Londra, 1999; Buttler, J., „Imitation and Gender Insubordination” în Fuss, D., *Inside/Out: Lesbian and Gay Theories*, Routledge, New York, 1991.

că în contextul dinamicilor sociale contemporane, un loc poate fi eliberat de sensul anterior dobândit, devenind un „non-loc”[41].

> „În acest sens, un spațiu folosit pentru anumite activități va dobândi un anume caracter cu timpul, dar pe măsură ce apar noi activități – și amintirile activităților anterioare se estompează – spațiul va dobândi un caracter diferit. [...] Adesea aceste procese sunt încărcate cu un sens de neînsușire strategică și sunt plasate în calea amintirii asocierilor anterioare. Alteori, aceste procese ar putea fi facilitate de condițiile amneziei sau ale reprimării memoriei, factori care eliberează spațiul de asocieri anterioare.”[42]

Figura 4. Burano, Veneția, 2018

[41] Marc Augé introduce termenul de „non-loc” dintr-o perspectivă antropologică asupra fenomenului de „supra-modernizare” care marchează procesul arhitectural contemporan printr-o serie de programe (aeroport, mall, supermarket, hotel etc.) ce sunt subordonate dinamicii de mișcare a omului contemporan și pierd atributele specifice unui loc. Privind acest fenomen din perspectiva unui etnolog, Marc Augé evită exprimarea unor judecăți de valoare și subliniază componenta puternic subiectivă care este dependentă în fond de modul de raportare individual la diversele spații. Vezi Augé Marc, *Non-Places, introduction to an Anthropology of Supermodernity*, Ed. Verso, Paris, 1995.

[42] Leach, N., *Uitați-l pe Heidegger/ Forget About Heidegger*, Ed. Paideia, București, 2006, p. 20.

Leach sesizează tendința accelerată de „omogenizare" a spațiului contemporan în contextul capitalismului global, însă pune sub semnul întrebării relevanța revenirii la modelele care au la bază discursul heideggerian pentru omul prezent care are o natură dinamică, tranzitorie. Mizând pe o „dialectică a presupozițiilor reciproce", discursul său îndeamnă la „noi paradigme pentru a înțelege atașamentul față de spațiu, în concordanță cu tipurile contemporane de existență"[43].

Raportarea la mediul construit implică un proces perceptiv de adaptare și asimilare care vine din dorința și din necesitatea de conectare la lume: „E ca și cum o permanentă nevoie cameleonică de asimilare guvernează natura umană" [44] evitându-se astfel, prin familiarizarea cu și înscrierea în mediul înconjurător, capcana alienării.

> „Fără să recurgem la nostalgie sau la simplul confort fizic, arhitectura poate oferi un mecanism de angajare în lume care depășește sentimentele de alienare. În acest sens, arhitectura poate furniza o formă de conectivitate, o intermediere între indivizi și mediul lor. Arhitectura poate contribui la un sens al «aparținerii»."[45]

Interpunerea arhitecturii – ca act creator – între individ și lume în procesul de identificare readuce în discuție sensul fenomenologic al edificării și, prin aceasta, al „locuirii" ca spațiu al protecției, al regăsirii sinelui. În acest context, Neil Leach propune conceptul de *mimesis* ca „mecanism de înscriere personală în lume"[46] prin raportarea atât la teoria lingvistică a lui Walter Benjamin, cât și la teoria estetică a lui Theodor Adorno: „În timp ce Benjamin pune accentul pe nevoia de a găsi semnificație prin descoperirea similarităților existente, Adorno accentuează nevoia de a găsi semnificație prin crearea de noi similarități prin producția estetică" [47].

Mizând și pe componenta socială a esteticii care alături de o funcționare corectă și însușirea unui scop duce la o arhitectură „demnă de ființele umane", Adorno expune posibilitatea transpunerii principiului *mimesis* în proiectarea de arhitectură: „Marea arhitectură își câștigă limbajul supra-funcțional când acesta lucrează direct din scopuri, anunțându-le efectiv mimetic ca pe conținutul lucrării"[48]. Se face astfel apel la o arhitectură „imaginativă și

[43] *Ibidem*, p. 23.
[44] Leach, N., *Camuflaj,* Ed. Paideia, București, 2009, p. 25.
[45] *Ibidem*, p. 30.
[46] *Ibidem*, p. 79.
[47] *Ibidem*, p. 65.
[48] Adorno, T., în *Ibidem*, pp. 81-82.

intuitivă care se eliberează de restricțiile dure ale raționalității iluministe" și devine un mijloc calitativ de înscriere în lume pentru cei ce o experimentează[49].

Mimesis-ul este, așadar, înțeles ca o formă de camuflare, un proces interactiv de devenire a sinelui și de asimilare mediu-individ într-un context cultural dat[50]. Prin raportarea la conceptul de „camuflaj" Leach propune o altă paradigmă alături de „apartenență" în înțelegerea procesului de identificare a omului (sau locuitorului) cu ambientul său.

Camuflajul apare deci ca o formă de asimilare în cadrul unui raport figură-fond ce are ca bază un proces de reprezentare prin care producția estetică are rol de interfață cu lumea. De aici reiese importanța esteticii în cultura contemporană ca mediator între sine și ambient, dar mai ales „rolul social al arhitecturii de a asigura o formă de conectivitate pentru „a carta cognitiv" un individ în interiorul ambientului[51]. Această abordare ajută la clarificarea rolului arhitecturii în raport cu modul în care utilizatorul urban o experimentează și stabilește capacitatea acesteia de a genera semnificații specifice (favorabile procesului de apropriere individ-loc) prin limbajul arhitectural, aspecte la care este necesar ca noile intervenții să se raporteze.

Astfel, dacă prin identificarea atributelor ce caracterizează locul, arhitectura avea menirea de a determina și de a scoate la iveală spiritul local, procesul de identificare și formele pe care acesta le capătă în orașul contemporan pun în evidență rolul vital al arhitecturii în combaterea fenomenului de alienare.

Figura 5. Relația spațiu – viață urbană – loc – apartenență

[49] *Ibidem*, pp. 81-82.
[50] *Ibidem*, p. 364.
[51] *Ibidem*, pp. 361-362.

Raportarea la mediul construit prin prisma percepției scoate la iveală calitatea arhitecturii de a servi ca mijloc de conectare la lume. Mai mult, ca reper al orientării și act creativ estetic, arhitectura are capacitatea de a evoca imagini ale parcursului urban în mentalul colectiv prin gesturi arhitecturale care conferă calitate parcursului urban.

După cum am văzut, această primă parte a lucrării se raportează la relația loc-mediu-individ. Pornind de la concepte precum memoria colectivă, spiritul locului, imaginea orașului (care creează reprezentări mentale și vizează apropierea spațiului prin apartenență și camuflaj) se face trecerea de la loc (privit ca element exterior) la procesele de construire și trăire cu și în loc, unde locul este văzut într-o relație de interdependență și de generare reciprocă.

Reluând succint, memoria (cu sensul de conștiință a locului și a colectivității care îl definește) oferă indicii despre structura interioară a mediului urban și a arhitecturii. Pe lângă structura fizică, întemeiată pe relații de orientare (spațiul) și pe elemente de atmosferă specifice (caracterul), identitatea unui loc face referire la conținutul și la semnificațiile elementelor care îl compun. Ulterior, trecerea de la loc și atributele sale la însușirea spațiului se face prin identificare, prin crearea unei imagini (sau hărții mentale) ca produs al relației dintre aspectele formale și spiritul locului, prin conectarea și asimilarea la procesul de evoluție al locului respectiv în timp.

În acest context, în continuare vor fi introduse tipul și tipologia ce permit o descompunere a locului pentru a înțelege aspectele analitice care îl generează și îl transformă în instrument.

1.2. Abordarea tipologică

interfață disciplinară în proiectarea de arhitectură

Acest subcapitol tratează problematica tipului și a tipologiei în teoria de arhitectură pentru a extrage la final acele caracteristici care pot contribui la conturarea unor direcții de intervenție contemporană. Este propusă ca primă etapă o expunere istoricistă succintă a diferitelor abordări teoretice care au vizat conceptul de tip de-a lungul timpului – de la instrument euristic evocator al originilor arhitecturii, la instrument de ghidaj disciplinar prin raportarea la model, până la instrument de intervenție, prin operaționalizarea realității istorice și a semnificației ambientului urban. Ulterior vor fi extrase acele idei ce pot fi adaptate și aplicate realității urbane contemporane.

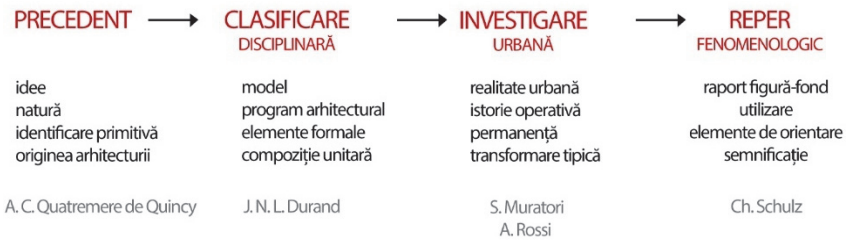

Figura 6. Ipostaze ale tipului în arhitectură

În acest sens, lectura pornește de la teoriile și tratatele care au definit conceptul de tip la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea prin direcțiile propuse de către Antoine-Chrysostome Quatremère de Quincy și Jean-Nicolas-Louis Durand. Acestea continuă cu abordările celei de-a doua jumătăți a secolului XX, exprimate cu precădere prin teoriile arhitecților italieni Aldo Rossi și Saverio Muratori care definesc aplicabilitatea acestui concept asupra realității construite. În final, prin intermediul fenomenologiei lui Christian Norberg-Schultz, este adusă în discuție semnificația tipului ca principiu dinamic ordonator ce oferă un fundament general arhitecturii. Acest parcurs face trimitere la o serie de

interpretări critice asupra subiectului enunțate de Raphael Moneo și Christopher Lee, dar și la cercetări doctorale recente care propun tipologia ca metodă operativă de lectură urbană[52], subliniind astfel necesitatea și actualitatea subiectului pentru practica arhitecturală contemporană. De menționat este faptul că tocmai datorită interesului acordat subiectului, lucrarea de față nu dorește reluarea detaliată a acestei teme, ci doar o trecere în revistă a principalelor abordări dezbătute în teoria de arhitectură pentru a fundamenta metoda de studiu propusă.

Tipul ca principiu de raportare la originea arhitecturii

Prima formulare explicită a ideii de tip apare în contextul revoluției tehnice și sociale care a marcat sfârșitul secolului al XIX-lea, moment al dezbaterii asupra teoriei tradiționale prin care arhitectura era legitimată prin raportarea sa la natură și susținea „doctrina imitării”[53]. În acest context, Quatremère de Quincy definește ideea de tip ca o „conexiune metaforică” dintre originea arhitecturii și formă[54], un principiu încorporat în obiect prin care se recunoaște legătura cu trecutul și care explică motivele din spatele actului creativ.

> „Arta rațională de a construi s-a născut dintr-o sămânță preexistentă. Totul trebuie să aibă un precedent; nimic nu provine din nimic și acest lucru se aplică tuturor invențiilor umane. Observăm de asemenea cum toate invențiile, în ciuda modificărilor ulterioare, și-au păstrat principiul elementar într-o manieră care este întotdeauna vizibilă... Aceasta este ceea ce ar trebui să fie numit «tip» în arhitectură ca în orice altă invenție și instituție umană” [55].

Înțeles ca principiu care face apel la ideea de precedent, tipul descris de Quatremère nu reprezintă doar un element formal ce poate fi copiat sau replicat mecanic, ci trimite la natura și utilitatea obiectului în raport cu istoria:

---

[52] A se vedea: Afrăsinei, A., *Despre lectura orașului*, lucrare de doctorat, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, 2011 și Boldojar, A., Potențialul *ascuns al morfologiei urbane. Curțile bucureștene,* Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, 2020.

[53] Lee, Ch.C. M., „The Deep Structure of Type – The Construction of a Common Knowledge in Durand`s Method” în Aureli, Pier Vittorio (editor), *The City as a Project*, Ruby Press, Berlin, 2020, p. 166.

[54] Moneo, R., „On Typology”, *Oppositions*, MIT Press, nr. 13, 1978, p. 28.

55 Quatremère de Quincy, A. C., Dictionnaire historique d'architecture: comprenant dans son plan. Les notions historiques, descriptives, archéologiques, biographiques, théoriques, didactiques et pratiques de cet art, Volume 2, Le Clerc, 1832, p. 629.

„acționând ca o recunoaștere perpetuă a unei identificări primitive, dar reînnoite a condiției obiectului”[56].

Astfel Quatremère face diferența între termenul de „tip” și cel de „model”, indicând ideea unui element complex care determină forma (sau modelul), dar nu se identifică cu aceasta și care (prin chiar această diferențiere) permite interpretarea creatoare, putând deci genera o varietate de forme ce urmăresc un principiu comun.

Figură 7. Peristil, Villa dei Misteri, Pompei , 2019

> „Cuvântul «tip» nu reprezintă atât imaginea unui lucru care poate fi imitat sau copiat perfect, cât ideea unui element care el însuși trebuie să servească drept regulă pentru model. [...] Modelul [...] este un obiect care se repetă așa cum este; dimpotrivă, «tipul» este un obiect după care fiecare orientându-se poate concepe opere care să nu se asemene între ele. Totul este precis și dat la model; totul este mai mult sau mai puțin vag la «tip».”[57]

[56] Moneo, R., *op. cit.*, p. 28.
[57] Quatremère de Quincy, A.C., *op. cit.*, p. 629.

În acest sens, după cum sugerează Aldo Rossi făcând trimitere la definiția lui Quatremère, tipul poate fi înțeles ca „o constantă" sau un „element cultural", recognoscibil în modul de constituire al obiectului arhitectural[58]. Astfel, tipologia, ca formă de studiu a tipurilor, devine „un moment analitic al arhitecturii"[59] care va duce la definirea statutului său disciplinar prin contribuția lui J. N. Durand și a perspectivei sale didactice asupra studiului tipologic.

Tipul ca metodă de clasificare și cunoaștere disciplinară

La începutul secolului al XIX-lea, odată cu dezvoltarea abordării academice în domeniul arhitecturii, prin sistematizarea gândirii arhitecturale în scopul stabilirii unei metode raționale de proiectare, J.N.L. Durand se desprinde de doctrina imitării modului de a fi al naturii propusă de Quatremère și stabilește statutul disciplinar al arhitecturii ca știință bazată pe ideea de tip[60]. Însă aici raportarea la tip[61] este echivalentă noțiunii de model, tratându-se explicit elementele fizice, formale, reduse și transpuse în reprezentări diagramatice. Înțelese ca părți ireductibile ale unei clădiri ce pot fi descompuse și apoi diferit recompuse (prin păstrarea caracteristicilor esențiale) pe criterii raportate cu precădere la modul de utilizare sau la aspectele economice ale construcției, aceste elemente sunt asociate cu programe arhitecturale specifice.

Astfel, urmărind atributul unității, tipul devine o metodă de compoziție bazată pe o geometrie generică, controlată prin intermediul gridului și al axelor – instrumente compoziționale care garantează unitatea indiferent de imaginea programului căruia îi răspunde[62].

În demersul său de a contura disciplinar arhitectura, Durand urmărește stabilirea unui principiu general al arhitecturii, inteligibil și accesibil nu doar arhitecților și inginerilor, ci și publicului larg. În acest fel, pe lângă rolul de a

[58] Rossi, A., *op. cit.*, p. 33.
[59] *Ibidem*, p. 33.
[60] Lee Ch.C. M., *op.cit.*, pp. 167-170.
[61] Noțiunea de tip nu apare ca atare Durand folosind termenul de „gen" în cărțile sale *Recueil el parallèle des édifices en tous genres, anciens et modernes* (Collection and Parallel of Edifices of All Kind, Ancient and Modern, 1799-1801) și *Précis des leçons d`architecture données à l`École Polytechnique* (Precis of the Lectures on Architecture Given at the Ecole Polytechnique, 1802-1805). Vezi Christopher C. M. Lee, *op. cit.*, pp. 167-169.
[62] Moneo, R., *op. cit.*, pp. 28-32.

clasifica clădirile în funcție de utilitate prin extragerea unor principii generale din exemple particulare, tipologia lui Durand se adresează cunoașterii disciplinare ca mijloc de a înțelege și a învăța arhitectura prin informații și metode bazate pe rațiune și observație.

Așadar, dacă Quatremère trimitea la o înțelegere abstractă a tipologiei prin raportarea la o condiție ideală a arhitecturii ca act creator a cărui formă transpare din natură și răspunde unui proces euristic istoric și cultural, la Durand se poate vorbi de o înțelegere pragmatică. Tipologia devine un instrument de analiză care urmărește logica precedentelor arhitecturale și le transpune într-un „limbaj științific”[63].

Tipul ca metodă operațională de investigare a realității urbane

Dacă începutul secolului XX, prin influența Mișcării Moderniste, se poziționează împotriva teoriilor academiste ale secolului al XIX-lea respingând ideea unei arhitecturi structurate prin tipologie[64], începând cu anul 1959 apar o serie de scrieri ce semnalează necesitatea unei teorii care să explice continuitatea formală și structurală a orașului tradițional[65]. În acest sens, lucrarea va prezenta în continuare acele direcții teoretice care, prin modul de abordare, înțelegere și, în special, aplicare a studiului tipologic, propun o raportare la arhitectură ca proces. Acest lucru se realizează prin trimiterea la studiile și lucrările realizate de Saverio Muratori, Aldo Rossi și Christian-Norberg Schultz care recunosc termenul de tip prin raportarea la istorie în interpretările cadrului construit și coincidența dintre formă, permanență și semnificație.

Saverio Muratori

Pornind de la contextul transformărilor urbanistice ale Italiei post-belice, Saverio Muratori se adresează problematicii orașului prin prisma raportului cu realitatea urbană privit atât din perspectiva teoriei critice, cât și

[63] Lee, Ch. C. M., *op. cit.*, p. 208.
[64] Arhitectura modernistă miza pe constituirea unei noi imagini în fața societății care a produs-o, demers ce urmărea pe de o parte preocuparea pentru spațiu exprimată prin „obiectul spațial unic”, pe de altă parte relația obiect-proces de producție industrială, ce transformă obiectul arhitectural în prototip al seriei de masă. Prin acesta din urmă arhitectura modernistă se întoarce la statutul de element „tipal” însă din altă perpectivă, una care nu face apel nici la precedent, nici la conceptul istoric de tip. Vezi Moneo, R., *op.cit.*, pp. 32-35.
[65] *Ibidem*, pp. 32-35.

din cea a practicii arhitecturale[66]. În acest sens, abordarea sa expune o investigare didactică a realității urbane, aplicată pe cazul Veneției și al Romei[67], ce urmărește o analiză directă a existentului în care istoria constituie atât cadrul de bază, cât și structura de analiză și intervenție, căpătând astfel un caracter operativ.

Acest proces este sintetizat prin prisma conceptului de *storia operante* (istorie operativă) ce are ca scop combaterea problematicii provocate de „nepotrivirea" dintre teoria și practica arhitecturală (prin raportarea la modele abstracte, atemporale), aducând în prim plan caracterul istoric al existentului prin „acel a ști să citești, acel a ști să te pui în raport cu obiectul în esența lui intimă, în care constă producția reală a adevărului științific"[68].

Perspectiva istorică este înțeleasă ca „viziune sintetică umană, socială, arhitecturală" ce indică evoluția structurală a „prezentului operativ" și se prezintă ca o matrice ce condiționează noile inserții în existentul construit, contribuind la îmbogățirea acestuia[69].

În acest demers, tipul reprezintă un element esențial ce demonstrează continuitatea vieții urbane și permite înțelegerea tiparelor de creștere ale orașului înțeles ca organism viu cu conștiință istorică[70]. Cuprinzând elemente care se raportează la diferitele scări ce marchează evoluția istorică a cadrului urban, tipul și tipologia devin instrumentele principale care fac legătura dintre componentele spațiului construit. Astfel, așa cum menționează Vidler, acestea sunt singurele capabilă să asigure rolul critic al arhitecturii în definirea unei „experimentări inteligibile" a orașului[71].

Prin inserarea în realitatea istorică, tipul și tipologia se îndepărtează de înțelesul abstract (exprimat de Quatremère), sau de cel strict formal (ilustrat

[66] Muratori se adresează unui context definit prin pierderea raportului cu realitatea urbană, atât din ipostaza citirii urbane, prin lipsa culturii critice, cât și din perspectiva inserției eficiente și conștiente în contextul real al orașului (privit ca un organism viu). În acest sens, Muratori critică nepotrivirea dintre intenție și aplicație, considerând fractura dintre teorie și practică, dintre critică și intervenție, drept cauză a colapsului urban și a crizei urbane.
[67] Vezi: Muratori, S., *Studi per una operante storia urbana di Venezia*, Instituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1959 și *Studi per una operante storia di Roma*, Consiglio Nazionale delle Ricerche, Roma, 1963.
[68] Muratori, S., *Studi per una operante storia urbana di Venezia*, Instituto Poligrafico dello Stato, 1959, p. 13.
[69] Afrăsinei, A., *op. cit.*, p. 34
[70] Moneo, R., *op. cit.*, p. 35.
[71] Raportarea la tip și tipologie din perspectiva „istoriei operative" propusă de Muratori se apropie de ceea ce Vidler definește ca „a treia tipologie". Vezi Vidler, A., „The Third Typology", în Oppositions, Princeton Architectural Press, 1998, pp. 13-16.

de Durand), căpătând o accepțiune mai amplă care trimite atât la originea țesutului urban și evoluția istorică a structurii sale, cât și la fenomenele sociale, economice, politice, culturale și stilistice ce definesc realitatea construită.

În acest fel, tipologia apare ca acțiune contextuală care prin intermediul istoriei face ca citirea critică a realității să constituie proiectarea în sine[72], dovedindu-și astfel caracterul operațional.

Aldo Rossi

Pornind de la definiția lui Quatremère și considerând interpretările propuse de Saverio Muratori[73] sau, în spirit mai tradiționalist, de Giulio Carlo Argan (ce pune în prim plan relația cu trecutul prin analiza precedentelor ca parte a unei serii, tipul fiind „dedus dintr-o serie de ipostaze" ale existentului sau „o serie de clădiri care au între ele o analogie formală și funcțională evidentă"[74]), Aldo Rossi vede în noțiunea de tip însăși ideea arhitecturii.

Privit ca „o constantă" sau un „element cultural" ce stă la baza continuității[75] procesului arhitectural, tipul în opera lui Rossi relevă un „caracter de necesitate" aflat într-o relație dialectică cu atributele tehnice, funcționale, sau stilistice specifice unui anumit moment din evoluția unei colectivități[76]. Acesta se regăsește în cadrul orașului prin „faptele arhitecturale" (*fatti architettonici*), înțelese ca structuri sau prezențe urbane,

[72] Strappa, G., „Urban Morphology Following The Muratorian Tradition", *Türkiye Kentsel Morfoloji Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu*, Istanbul, 2018, pp. 81-87.

[73] Chiar dacă în textele sale nu apere o trimitere directă la studiile lui Muratori, direcția lui Rossi cu privire la tip și tipologie se suprapune într-o anume măsură cu cea a lui Muratori, ambii considerând că noțiunea de tip depășește nivelul unui element formal cu rol clasificator și cuprinde înțelesuri intrinseci legate de origini, funcțiune și aspecte socio-culturale ale vieții comunității.

[74] Giulio Carlo Argan se raportează la tip și tipologie pornind de la definiția lui Quatremère, însă consideră depășit procesul de raportare imitativă la natură și mai puțin important momentul definirii formale a obiectului. În schimb apreciază tipul prin structura formală internă a clădirii influențată de contextul istoric specific și pune accentul pe lucrul cu seria pentru identificarea (prin comparare și suprapunere) unor regularități ale tipului. Vezi Argan, G.C., „On the Typology of Architecture", (trad. Joseph Rykwert), Architectural Design, decembrie, 1963.

[75] Cu referire la abordarea lui Robert Venturi care propunea o interpretare formală, derivată din direcția definită de Durand, tipul fiind transpus în elemente de compoziție a limbajului arhitectural cu caracter individual, ce generează imagini bazate pe o logică a fragmentării, Rossi se poziționează în contradictoriu, mizând pe continuitatea conținutului intrinsec al tipului. La Rossi, tipul păstrează și definește logica internă a formei, nu se manifestă prin tehnici constructive sau programe arhitecturale cu limbaj specific.Vezi Moneo, R., *op. cit.*, pp. 39-40.

[76] Rossi, A., *op. cit.*, pp. 33-34.

individualizate prin raportarea la loc, la memoria colectivă și la propria istorie.

Asemenea lui Muratori, Rossi mizează pe înțelegerea tipului ca element complex, subordonat evoluției istorice a unui cadru urban particular, ce se raportează la o concepție arhitecturală procesuală și implică toate palierele vieții urbane. În acest fel, tipologia devine „un moment analitic al arhitecturii", un instrument de analiză structurală a realității urbane.

Pentru Rossi arhitectura reprezintă aspectul „cel mai concret"[77] al realității urbane care „pare să înglobeze caracterul total al faptelor urbane, incluzând aici și originea lor"[78] (prin raportarea la tip). Acest lucru face trimitere la permanența tipului (dimensiunea istorică) care, deși nu poate fi reductibil la caracteristicile sale formale, „stă la baza formei și o constituie"[79].

Aceste caracteristici contribuie la cunoașterea structurii urbane, însă, după cum menționează Rossi, „nu se identifică cu ea" pentru că „dincolo de elementele enumerate există *l'âme de la cité*, cu alte cuvinte, există „calitatea faptelor urbane"[80]. În acest fel este introdusă o altă componentă a tipului, tratată în mod specific prin lucrările lui Christian-Norberg Schultz, cea a semnificației, ce face trimitere la aspecte ce țin de *locus* și memorie (a prezenței umane în lume prin construire).

Christian-Norberg Schultz

Prin evidențierea unei dimensiuni filosofice, existențiale, care privește tipul ca „rațiune de a fi" a formelor într-un ambient specific și urmărind fenomenologia *Gestalt*, Norberg-Schultz trimite la o serie de principii ordonatoare de bază care iau în considerare relațiile de similitudine, proximitate, închidere și continuitate. Acestea clarifică modul în care funcționează cunoașterea *a prori* în raport cu ambientul și „lucrurile arhitecturale (*le cose architettoniche*)"[81] al căror conținut se traduce prin limbaj – sursa esențială în ceea ce privește conținutul formelor.

> „Tipul poate fi privit ca dat-ul cel mai concret al modului de a fi, însă spre deosebire de figură, acesta conține variații de posibilitate. Nu este operă și nu este origine [...]

[77] *Ibidem*, p. 21.
[78] *Ibidem*, p. 24.
[79] *Ibidem*, p. 31.
[80] *Ibidem*, p. 24.
[81] Termenul de „lucru" folosit de Norberg-Schultz se referă la „acel ceva din cadrul ambiental", văzut nu doar ca obiect, ci ca fenomen. Lucrurile au un nume, nu sunt obiecte statice, ci infinite forme de prezentare ale modului lor de „a fi". Vezi: Norberg-Schulz, Ch., *Architettura: presenza, linguaggio e luogo*, Skira Editore, Milano 1996, p. 131.

reprezintă o alegere temporală și locală […] este alcătuit din principii mai mult decât din forme definite și aceste principii sunt cele care determină figura spre care ‹‹tinde›› opera singulară”.[82]

Tipul are, așadar, la bază figura sau imaginea, însă nu se identifică cu ea. Prin felul de „a fi”, figura indică „posibilități tipice” și este subordonată unor principii de configurare (*Gestalt*) ce țin cont de structura și semnificația formelor arhitecturale și a elementelor naturale (elemente tipice), dar și de modul de utilizare.

În accepțiunea lui Norberg-Schultz, figura, înțeleasă prin raportarea la loc ca „ceea ce întâlnim când vizităm un loc”[83], indică unitatea concretă care constituie ambientul nostru devenind, în consecință, baza unității tipologice care are rolul de a asigura stabilitatea locului – *stabilitas loci*[84]. Cu toate acestea, tipul nu e static, are un caracter deschis care permite coexistența mai multor elemente sau fenomene ce au în comun „un fel de a fi împreună”[85]. Interacțiunea completă și ierarhică a acestor elemente în relație cu un loc specific duce la definirea unei unități tipologice.

În procesul său de analiză a tipologiilor arhitecturale, Norberg-Schultz propune ca reper opera arhitectului Louis Kahn[86], reluând ideile de bază ale practicii acestuia, subordonate întrebării „ce vrea să fie o clădire?”. Pornind de la principiile lui Kahn peste care suprapune terminologia *Gestalt*, Christian Norberg-Schultz caută, prin intermediul tipului, o posibilă „înțelegere adecvată a *Gestaltului* arhitecturii”, urmărind raporturile acestuia cu utilizarea spațiului prin referire la „modul de a fi” și nu la „sarcina arhitecturală condiționată de istorie”[87]. În acest sens, el pune în discuție tipurile de delimitare (subordonate raportului cer – pământ/ întindere

[82] *Ibidem*, p. 156.
[83] *Ibidem*, p. 131.
[84] *Ibidem*, p. 133.
[85] Prin urmare, chiar dacă în aparență tipul se manifestă prin elemente morfologice, acesta va conține și va avea și rolul de a transmite înțelesurile fenomenologice ale acestora. *Ibidem*, p. 132.
[86] Christian Norberg-Schultz își exprimă aprecierea față de practica lui Luis Kahn despre care consideră că redă cel mai potrivit înțelegerea și operaționalizarea tipologiilor în arhitectură. *Ibidem*, pp. 142-143.
[87] Pentru Norberg-Schultz „modul de a fi” implică trei dimensiuni: „utilizare”, „înțelegere” și „punere în operă”. Mediul este pragul tipologiei, acesta include calități *Gestalt* care îi stabilesc identitatea.

orizontală – tensiune verticală) care, privite prin filtrul utilizării lor, permit unității figurale să se conformeze mediului de care aparține.[88]

Spre deosebire de imagine, tipul implică o varietate de posibilități, în funcție de modalitatea de utilizare și de înțelegerea „în esență" a conținutului și rațiunii de punere în operă a „lucrului arhitectural". În acest sens, Norberg-Schultz propune ca elemente ordonatoare de bază pentru configurarea spațială: centrul, parcursul și limita.

Centrul reprezintă scopul, punctul în care mișcarea se domolește, subliniind funcția sa de adunare cu rol determinant în structurarea locului. Acesta devine cu atât mai semnificativ prin prezența unei delimitări spațiale coerente și a unei axe verticale – un "moment structural" care condiționează diferite forme spațiale de bază.[89] Lipsa sau alterarea unui asemenea element de coagulare duce la destructurări spațiale, atât la nivel local, cât și la scara întregului oraș (aspecte detaliate în subcapitolul următor).

Parcursul sau ruta, pe de altă parte, reprezintă o structură orizontală ce permite o „trecere continuă", oferind astfel continuitatea spațială. Își asumă rolul întâlnirii și include diversitatea într-o „continuitate variată", implicând prezența unei limite spațiale „nefracturate" care face ca obiectul singular să „dispară în continuitate".

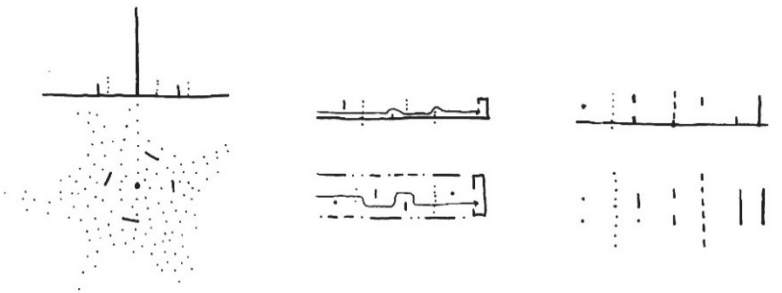

Figura 8. Elemente de orientare ce determină tipul și îi oferă rol de structurare urbană: centru – parcurs – limită

[88] Norberg-Schulz, Ch., *Architettura: presenza, linguaggio e luogo*, Skira Editore, Milano 1996, p. 146.

[89] Piața este spațiul central prin excelență care funcționează atât ca loc de întâlnire, cât și drept fundal pentru clădirii, aspect ce amplifică rolul acesteia de element ordonator care determină structura urbană. *Ibidem*, p. 150.

Direcția, ca element premergător interacțiunii cu obiectul arhitectural, indică legătura cu spațiul interior care se prezintă ca o „concluzie" a parcursului.[90] Totuși, în cadrul orașului parcursul este adesea întrerupt și pierde calitatea spațială a *Gestalt*-ului, aspect ce necesită a fi reconsiderat prin noi posibile intervenții urbane.

Limita sau pragul determină „câmpul de acțiune" și implică o relație fundamentală pentru înțelegerea structurii de bază, care se referă la utilizarea locului, deoarece ilustrează direcționarea perpetuă spre ceva anume, indiferent dacă este vorba despre o sosire (centru) sau o întâlnire (parcurs). Acest tip de element se manifestă la nivelul fațadei ca un „portal" care nu doar permite deschiderea spre interior, ci exprimă și așteptările care însoțesc momentul intrării.[91]

Cele trei elemente ordonatoare constituie indicii pentru tipologiile figurale, manifestate prin tradiție sau obiceiuri de construire.[92] Astfel, tipul oferă baza pentru *Gestalt* și un fundament general al arhitecturii.[93]

Înțeles ca esență a cărei aparență este forma/figura, tipul devine un element complex care trebuie raportat nu numai la evoluția istorică a unui cadru/loc specific, ci și la semnificațiile intrinseci ale acestuia, fiind determinat (prin utilizare) de principii spațiale care sunt subordonate relației element-întreg/figură-fond.

În acest fel, după introducerea locului împreună cu atributele sale, semnificația și identitatea, tipologia descompune întregul în fragmente pentru ca apoi să facă trecerea spre intervenție și să devină un instrument operativ, așa cum am văzut anterior. În continuare, introducerea orașului compus din fragmente vine să completeze acest proces de descompunere și apoi recompunere a întregului pentru a descoperi identitatea, memoria sau structura și vizează în final o (re)apropiere, o integrare a utilizatorului urban prin (re)câștigări ale spațiului.

---

[90] *Ibidem*, p 148.

[91] Pragul constituie o clarificare a faptului că peisajul și zona construită sunt alcătuite din zone distincte: zidul, poarta, arcul etc. *Ibidem*, p 152.

[92] Din punct de vedere istoric tipul a fost exprimat printr-un număr destul de limitat de forme de bază (casa cu curte, casa cu verandă, casa terasă, frontonul, turnul și blocurile cu apartamente, insula etc. Acestea marchează apropierea cu pământul, iar spațiile sacre reprezintă forme ale trăitului, *Ibidem*.

[93] Norberg-Schulz, Ch., *Architettura: presenza, linguaggio e luogo*, Skira Editore, Milano 1996, p. 141.

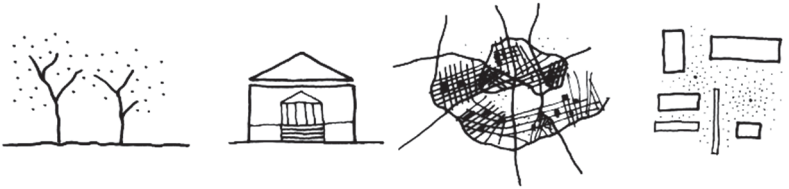

Figura 9. Ipostaze ale tipului în arhitectură:
1. idee (ce printr-un proces de identificare primitivă face trimitere la originea arhitecturii);
2. model (definit de elemente formale tipice ce, subordonate unor reguli clasice de compoziție, determină o imagine unitară);
3. principiu de transformare tipică a orașului prin permanența obiectului arhitectural (privit din perspectivă istorică și interpretare critică);
4. element de identificare fenomenologică (determinat de raportul figură-fond și de modalitatea de utilizare prin prisma semnificației)

Tipologia se află la limita dintre lectură și intervenție, se regăsește atât în analiză, cât și în operaționalizarea acestor concepte, precum și aplicarea ulterioară asupra studiilor de caz (începând cu exemplul Romei), devenind astfel instrumentul care dă indicii atât despre trecutul cât și despre viitorul țesutului urban.

1.3. Fragmentul urban
pretext al orașului policentric

Dezbaterile recente din anii 2000 au readus în discursul teoriei critice de arhitectură nu numai reevaluarea unor idei legate de specificitatea și valoarea locului în procesul de proiectare, așa cum am observat[94], dar și reconsiderarea fenomenului arhitectural prin filtrul ideii de oraș în oraș, sau oraș compus din fragmente. În acest sens, acest subcapitol va argumenta, pornind de la studiile lui Pier Vittorio Aureli și ale Fabiolei Fratini, importanța raportării la oraș ca spațiu în care pluralismul, diversitatea și individualitatea coexistă și prind formă prin arhitectură. Mai mult, acest proces face apel la caracteristicile dimensiunii locale, ale specificului și ale utilizatorului urban ca mijloace de percepere a scării orașului.

Actul arhitectural capătă o valoare „absolută" care nu aspiră la o integrare perfectă a componentelor sociale, economice, formale sau politice (avatar al urbanizării capitaliste), ci recunoaște diferențele manifestate prin granițe (sau limite) perceptibile care definesc o varietate de posibilități ale orașului în „marea urbanizării" [95].

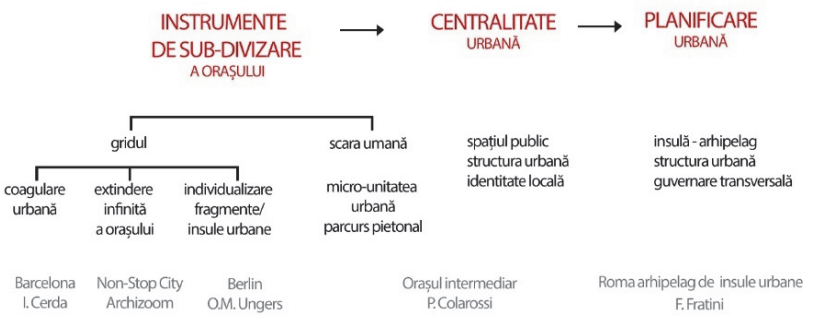

Figura10. Sinteză fragment – centralitate – intervenție

[94] Prin trimiterea în primul rând la lucrările mai recente ale lui Neil Leach, dar și prin reluarea teoriilor lui Christian Norberg-Schultz, Aldo Rossi și Kevin Lynch.
[95] Aureli, P. V., „Toward the Archipelago", *Log*, nr. 11, 2008, pp. 118-119, JSTOR, www.jstor.org/stable/41765186. Ultima vizualizare 19 ianuarie 2021.

„În acest sens, arhitectura este un aparat constructiv și teoretic al cărui «caracter public» constă în posibilitatea sa de a separa și, astfel, de a forma spațiul de coexistență în cadrul orașului. [...] Din acest motiv, singura opțiune a arhitecturii este aceea de a se exprima printr-un limbaj radical și conștient adecvat, care este clar în scopurile sale și în cauza sa, capabil să reprezinte și să instituționalizeze chestiunea trăirii ca valoare în același timp universală și singulară. Arhitectura nu poate avea niciun alt scop în afară de acela al unei cercetări neîncetate asupra singularității părților finite – singularitate prin care aceasta constituie orașul. Arhitectura trebuie să se adreseze orașului chiar și atunci când orașul nu are un scop pentru arhitectură."[96]

Așadar, ideea orașului (așa cum o vede Pier Vittorio Aureli) nu constă în metabolizarea cognitivă care ar duce la o reprezentare totalizatoare a lumii (o viziune în care nu s-ar putea identifica părțile ce constituie ansamblul orașului) și nici nu neagă urbanizarea. Dimpotrivă, o nuanțează prin evocarea compoziției policentrice a părților clar delimitate și formate în concordanță cu structura țesutului existent al orașului. Astfel, spațiul urban se configurează dintr-o grupare de părți (insule urbane) care în funcție de caracteristicile arhitecturale ce le definesc pot constitui centralități care perpetuează sensul orașului. Aceste insule sunt aduse împreună prin apartenența lor la structura urbană, fenomen care implică perceperea orașului ca pe un arhipelag de insule sau ca pe un conglomerat de „orașe în oraș".

Pe de altă parte, pornind de la problematica crizei urbane recente manifestată printr-o serie de caracteristici precum: dizolvarea formei, fragmentarea, difuzia, pierderea identității, congestia, sau slaba guvernare (fenomene întâlnite în majoritatea orașelor europene)[97], Fabiola Fratini, în contextul studiilor premergătoare planului general al Romei din 2008 (*Piano Regolatore Generale*), preia ideea orașului arhipelag în vederea elaborării unor strategii urbane viabile pentru Roma secolului XXI. În acest fel, viziunea arhipelagului capătă o dimensiune operativă, Fratini propunând trecerea de la ipotezele teoretice la nivel de proiect în urma unei reflexii „maturate", pornind de la evoluția și devenirea orașului contemporan[98]. Prin prisma unei forme de analiză „de jos în sus" a problemelor orașului, asemenea unui „bricoleur" care colectează conținutul fiecărei părți pentru a ajunge la

[96] *Ibidem*.
[97] Piroddi, E., în Fratini, Fabiola, *Roma Archipelago di isole urbane – Un scenario pei il XXI secolo*, Ed.Gangemi Rditore, 2000, p.7.
[98] Fratini F., *Idee di citta – Riflettendo sul futuro*, Ed. FrancoAngeli/Urbanistica, Milano, 2000, p. 17.

definirea unui întreg[99], această abordare își propune „să ia act de fragmentarea orașului și să-l transforme pozitiv printr-un proces progresiv de identificare”[100]. În acest proces, raportul de scară (de la local la supra-local) constituie cheia de înțelegere a complexității orașului și oferă garanția calității locuirii și a funcționalității urbane[101].

> „Viziunea arhipelagului intenționează să propună un punct de vedere care să concilieze atenția acordată aspectelor locale, locurilor, cu problemele la scară mare. [...] Prin urmare, scara mare și scara locală coexistă, se întrepătrund, interacționează, pentru a da naștere unui proiect de oraș care este capabil să abordeze problemele urbane dintr-o perspectivă multidimensională”[102].

După cum vom vedea (prin adaptarea la realitatea urbană a Romei), acest demers implică definirea unei rețele ierarhice de centre care vizează reconsiderarea identității urbane și propune o guvernare a orașului la o scară locală sau intermediară prin raportarea la dimensiunea umană și în același timp la oraș ca întreg[103].

Deși urmăresc un discurs diferit – unul care pune accentul pe componenta teoretică critică legată de rolul arhitecturii în problematica orașului contemporan, iar altul care se concentrează pe caracterul operativ al teoriilor urbane în procesul de proiectare – abordările propuse de Pier Vittorio Aureli și Fabiola Fratini au la bază cercetarea modelului policentric de planificare urbană.

Acest model implică reducerea perspectivei referențiale asupra orașului, precum și o delimitare insulară a acestuia în vederea unei mai bune gestionări a diferitelor probleme cu care orașul se confruntă. Înțelegerea și posibilitatea de implementare a acestei abordări reprezintă premise ale cercetării de față în încercarea de a identifica acele mijloace operaționale de intervenție și reconciliere a zonelor de țesut urban care au fost afectate de destructurări ce au adus pierderea identității locale.

În acest sens, lucrarea propune investigarea aplicabilității acestui demers în contextul urban al Romei prin studierea intervențiilor totalitare gândite în perioada regimului fascist, cu scopul de a pune ulterior în discuție

---

[99] *Ibidem*, p. 19.
[100] Fratini F., Roma Archipelago di isole urbane – Un scenario pei il XXI secolo, Ed.Gangemi Rditore, 2000, p. 16.
[101] *Ibidem*, p. 21.
[102] *Ibidem*, p. 16.
[103] *Ibidem*, pp. 22-23.

relevanța acestuia în procesele de recalificare din cadrul orașelor românești, puternic destructurate în urma intervențiilor totalitare din perioada comunistă.

Pentru a înțelege contextul larg al unui astfel de mod de raportare la oraș, lucrarea de față propune o parcurgere sumară a principalelor momente de referință (înțelese ca repere teoretice) care au definit perspectiva orașului arhipelag. Pornind de la răspunsul lui Cerdà la necesitatea de extindere a orașului secolul al XIX-lea, ideea este continuată prin expunerea reacțiilor din a doua jumătate a secolului XX în fața fenomenului de urbanizare, manifestate fie radical-utopic cum vom vedea în propunerea grupului Archizoom, fie experimental prin gândirea lui O.M. Ungers pentru Berlin. Ulterior, tema redimensionării orașului este ilustrată prin demersul lui Paolo Colarossi care consideră dimensiunea umană și caracterul central al spațiului public ca fiind principalele condiții ale calității spațiului urban, aspect justificat în final prin contribuția adusă procesului de descentralizare a Romei contemporane de către Fabiola Fratini. Este important de precizat faptul că intenția acestei parcurgeri nu urmărește o prezentare istoricistă, ci o expunere a unora dintre direcțiile care evidențiază potențialul dimensiunii mici și al centralității urbane în procesele de recalificare urbană.

Intenția de a controla extinderea fizică a orașului a reprezentat preocupări constante legate de gestionarea dezvoltării urbane în decursul istoriei, fapt ce a dus la diferite abordări precum: reglementarea modului de limitare a creșterii orașului; elaborarea de planuri urbanistice care vizează „suma și interacțiunea elementelor primare recognoscibile" și extinderea prin conceperea unor „celule externe autonome"[104].

Aceste modalități de a da „un răspuns istoric" la problematica creșterii necontrolate a orașului vizează reducerea dimensiunii în raportarea la oraș prin distingerea părților care îl compun și îi determină marginile, părți ce pot fi definite pe criterii morfologice, tipologice, funcționale, sociale, ambientale etc. O astfel de definire a părților urbane duce la conturarea unei idei de oraș cu un caracter fragmentar sau insular.

[104] Fratini, F., *Ibidem*, pp. 21-23.

Gridul ca formă de organizare și dimensionare urbană

Condiția insularității ca mod de relaționare a mai multor părți de oraș care prezintă limite clar determinate își are originea în însăși ideea *polis*-ului grecesc[105], însă aceasta devine un reper în literatura de specialitate abia în epoca modernă, odată cu propunerile ce prefigurează îndepărtarea de nucleul urban original ca răspuns la creșterea orașului.

Planul pentru extinderea Barcelonei – Ildefons Cerdà

Una dintre cele mai importante astfel de propuneri îi aparține lui Ildefons Cerdà care în 1867, prin lucrarea *Teoría General de la Urbanizacíon*, teoretizează și definește conceptul de urbanizare[106] drept o paradigmă a condiției capitalismului pe care îl descrie ca fiind: „un ocean vast, învolburat de persoane, de lucruri, de interese de orice fel, de o mie de elemente diverse”[107]. Pornind de la definirea urbanizării în logica expansionistă și inclusivă sugerată de termenul roman *urbs*[108], în propunerea

[105] Aureli, P, V., „Towards the Archipelago” Log, no. 11, 2008, pp. 91-95, JSTOR, www.jstor.org/stable/41765186. Ultima vizualizare 25 ianuarie 2021.

[106] După cum menționează Arturo Soria Y Puig, traducătorul cărții *Teoría general de la Urbanizacíon* scrisă de în 1867, teoriile lui Cerdà cu privire la oraș, elaborate cu pretextul proiectului pentru extinderea orașului Barcelona din 1859, au fost preluate în literatura de specialitate (atât spaniolă, cât și străină) abia în anii 1970, iar termenul de „urbanizare” (apărut în Franța ca *urbanisation* în 1919, conform CNRTL) și derivatele sale au început a fi utilizate, ca urmare a acestei contribuții, abia la începutul secolului XX. Puig menționează faptul că Cerdà a fost „primul care a propus orașul ca subiect al unei teorii științifice generale” și „inventatorul termenului *urbanization”,* așa cum a fost preluat și în limba engleză. Vezi Soria Y Puig, A., „Ildefons Cerdá's General Theory of 'Urbanización'", *The Town Planning Review*, vol. 66, nr. 1, 1995, pp. 15–39. JSTOR, www.jstor.org/stable/40113676. ultima vizualizare 27 ianuarie 2021.
În limba română termenul „urbanizare”, înțeles în prezent ca „ansamblu de lucrări, proiecte prin care o localitate capătă un caracter urban” (în conformitate cu MDA2 2010), a fost pentru prima oară folosit în literatura de specialitate (CONTEMP. 1966, nr. 1, 6/3), făcându-și apariția în dicționarul de neologisme 20 de ani mai târziu, cu înțelesul de „Acțiunea de a urbaniza și rezultatul ei; citadinizare; Concentrare a populației unei țări în orașe, creștere a numărului și dezvoltarea acestora; transformare a unor localități rurale în centre cu caracter urban” (conform DN 1986). Abia în 2002 a apărut NODEX. Iar termenul de „urbanism” a apărut în 1939, ca o preluare a termenului franțuzesc *urbanisme*, având înțelesul de „Știința construirii și conducerii orașelor (cuvânt creat de către inginerul francez Clerget)” (conform Scriban 1939).

[107] Cerdà I., în Aureli, P.V., „Toward the Archipelago”, *Log*, nr. 11, 2008, p. 97, JSTOR, www.jstor.org/stable/41765186. Ultima vizualizare 25 ianuarie 2021.

[108] Pentru Cerdà, termenul *urbanization* este un derivat al termenului *urbs* din limba latină și datorită înțelesului acestuia ca fiind o „parte materială a unei grupări de clădiri” care

sa pentru extinderea Barcelonei, Cerdà pune accentul pe importanța mobilității și dezvoltarea infrastructurii, urmărind concomitent bunăstarea socială și controlul economic pentru reprezentanții clasei muncitoare. Pentru Cerdà nucleul orașului cu construcțiile sale valoroase nu constituie centrul noilor forme de habitat, ci accentul este pus pe suburbii, urmărind astfel „ruralizarea orașului și urbanizarea ruralului”[109]. În acest sens, el propune un grid unificator care conectează orașul existent cu centrele periferice, îndepărtându-se astfel de înțelesul clasic al conceptului de oraș perceput ca centralitate coagulată în jurul nucleului istoric și devenind „un spațiu cu potențial infinit de extindere în afara centrului de oraș, în acord cu capacitățile tehnologice și economice ale unei societăți productive”[110]. Astfel, gridul propus de Cerdà umple golurile dintre oraș și zonele periferice ale Barcelonei, devenind o rețea de distribuire uniformă și repetitivă a facilităților urbane, ce conectează mai multe centre cu identități diferite.

Totuși, în acest proces al uniformizării și extinderii infinite, limitele (morfologice, sociale, economice, politice) dispar. Spațiul intim al locuinței (administrat economic) devine echivalent spațiului public al orașului (guvernat politic), iar diferențele specifice ce țin de raportarea condiției umane la mediul înconjurător sunt marcate de repetiție și de o creștere urbană continuă: „Esența urbanizării este, așadar, distrugerea oricărei limite, granițe, sau forme care nu reprezintă infinitul, repetarea compulsivă a propriei reproduceri și consecutivul mecanism totalizator al controlului ce garantează acest proces al infinității”[111].

Astfel, teoria propusă de Cerdà la sfârșitul secolului al XIX-lea anticipează urbanizarea ca „soartă inevitabilă a orașului contemporan”, așa cum remarcă Pier Vittorio Aureli, în care eliberarea de puterea tradiției și a

conține și sistemul de relații ce permite coabitarea formei materiale (deci și condiția materială a locuitorilor ca agregare de oameni cărora le este adresată forma materială) și implică o condiție universală de coabitare, propune înlocuirea termenului *ciudat*, condiționat de înțelesul primit din latinescul *civitas* însemnând „toate chestiunile referitoare la locuitori (romani)” din punctul de vedere al conținutului și statutului politic al cetățenilor, deci ideea unei ierarhizări sociale. Vezi Ildefonso Cerdà, *Teoría general de la urbanización, y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Volume 1, Imprenta Española, Madrid, 1867, pp. 28-30.

[109] Cerdà I. în Aureli, P. V., „Towards the Archipelago”, *Log*, nr. 11, 2008, p. 97, JSTOR, www.jstor.org/stable/41765186. Ultima vizualizare 25 ianuarie 2021.

[110] Aureli, P. V., „Towards the Archipelago”, *Log*, nr. 11, 2008, p. 97, JSTOR, www.jstor.org/stable/41765186. Ultima vizualizare 25 ianuarie 2021.

[111] Ibidem.

ierarhiilor permite deplina implementare a unui model izotropic a cărui infrastructură omogenizează întregul teritoriu urban[112].

Acest mod de raportare la oraș este amplificat mai târziu prin abordările anilor 1960-1970 care se adresează orașului capitalist a cărui dezvoltare aduce la lumină noi fenomene urbane. În acest context, cercetarea de față propune în continuare trimiterea la două astfel de abordări care (deși se raportează diferit la problematica creșterii urbane, după cum se va observa) continuă ideea gridului propusă de Cerdà ca formă de organizare și dimensionare urbană.

Astfel, dacă la finalul secolului al XIX-lea planul lui Cerdà răspundea nevoii de creștere a orașului, următoarele două propuneri se vor adresa critic efectelor creșterii urbane excesive, deja dificil de gestionat spre finalul secolului XX. Această critică este adresată în maniere diferite: una aduce o atitudine radicală față de rolul arhitecturii în acest proces și este expusă de un grup de arhitecți italieni, Archizoom, iar cealaltă, elaborată de un grup de arhitecți coordonați de O.M. Ungers, urmărește creșterea calității vieții urbane prin valorificarea diferențelor și contradicțiilor (deja existente) printr-o abordare experimentală aplicată asupra orașului Berlin. Asemenea propunerii lui Cerdà, aceste abordări constituie modele care au stat la baza ideii de oraș policentric/oraș arhipelag (precum cea adoptată în studiile pentru Roma) și urmăresc nevoi și problematici urbane care sunt încă resimțite de multe dintre orașele contemporane.

No-stop City – Archizoom

Din dorința de a răspunde programatic provocărilor unui sistem capitalist central dependent de zonele periferice de producție și dominat de raporturi sociale aflate într-o interdependență vulnerabilă[113], în 1969, grupul de arhitecți italieni Archizoom, reprezentanți ai mișcării *Architettura Radicale*[114]*,* propune un model de urbanism ce descompune și reintegrează virtual întreaga condiție urbană. Acesta se transpune într-un proces de repetitivitate dusă la extrem în care orice diferență sau noutate se dizolvă într-un grid global, lipsit de limite sau repere.

---

[112] *Ibidem*.
[113] Tronti, M., *Operai e Capitale*, Ed. Einaudi, Turin, 1966, p. 66.
[114] Varnelis, K., „Programming After Program: Archizoom's No-Stop City.”, *PRAXIS: Journal of Writing Building*, nr. 8, 2006, pp. 85-87.

„Organizarea socială a muncii prin planificare elimină spațiul gol în care s-a extins capitalul în perioada sa de creștere. De fapt, nicio realitate nu mai există în afara sistemului în sine: întreaga relație vizuală cu realitatea își pierde importanța pe măsură ce distanța dintre subiect și fenomen se prăbușește. Orașul nu mai „reprezintă" sistemul, ci devine sistemul în sine, programat și izotrop, iar în interiorul său diversele funcții sunt conținute omogen, fără contradicții."[115]

Proiectul intitulat No-stop City al celor de la Archizoom avea menirea, asemenea celui propus de Cerdà pentru extinderea Barcelonei, de a pune în discuție modelul orașului tradițional, definit prin margini clar stabilite și prin centralitatea în jurul nucleului istoric. Dacă la Cerdà lipsa limitelor a dus la o ambiguizare a relației public-privat, în cazul acesta distincția dintre interior și exterior, dintre arhitectură și urbanitate a fost cu totul epurată[116]. Archizoom propune dematerializarea ideii de oraș prin anularea oricăror caracteristici formale sau structurale și prin reducerea condiției centralității la o rețea de comunicare informațională. Prin aceasta se urmărește eliminarea rolului reprezentativ al arhitecturii și anihilarea disciplinei în sine cu scopul reinventării acesteia, pentru a putea răspunde nevoilor viitorului oraș global.

„Toate cele mai vitale aspecte ale culturii moderne se îndreaptă direct către acel vid, pentru a se regenera într-o altă dimensiune, pentru a se elibera de lanțurile lor disciplinare [...] arhitectura nu s-a confruntat niciodată cu tema gestionării propriei morți, așa cum au făcut-o toate celelalte discipline din secolul XX, rămânând în viață. Acesta este motivul pentru care a rămas în urmă."[117]

În acest fel, proiectul No-stop City își aduce contribuția la teoria critică, nu numai prin raportarea la oraș ca fiind o rețea repetitivă infinită, un oraș fără limite și lipsit de ideea de centru, ci (re)aduce în discuție importanța rolului disciplinar al arhitecturii în momentele de criză ale vieții urbane.

Diferite ca manifestare și având alte premise (deși urmăresc în esență aceeași aparentă direcție manifestată prin grid și modul de raportare la evoluția orașului), propunerea lui Cerdà și a celor de la Archizoom au anticipat aspecte definitorii pentru aspirațiile și realitatea orașului contemporan, raportându-se la urbanitate prin filtrul continuității (infinite), al repetitivității, al pluralismului lipsit de valoarea diversității. Cu toate acestea au omis două condiții esențiale pentru oraș, numite de Pier Vittorio Aureli

[115] *Ibidem*, pp. 82–91.
[116] *Ibidem*, p. 86.
[117] Branzi A., în Varnelis, K., *op. cit.,* p. 89.

„efecte colaterale" ale urbanității: reperul și enclava/insula[118]. Acestea constituie elemente fundamentale pentru un alt tip de demers, ce mizează tocmai pe complexitatea dată de diferența și contradicția dintre părți juxtapuse în același spațiu. Ajungem astfel la cea de-a doua abordare privind urbanitatea, care a marcat perioada anilor 1970 printr-o perspectivă opusă „forțelor urbanizării" asupra relației critice arhitectură-oraș.

Orașul din orașe – Oswald Mathias Ungers Studio

Conceput în 1977 de un grup de arhitecți coordonați de O.M. Ungers, compus din: R. Koolhaas[119], P. Rieman, H. Hollhoff, A. Ovaska în contextul fenomenului de depopulare a Berlinului de Vest[120], proiectul exploatează potențialul unui oraș format din insule (sau părți) ca formulă de a limita creșterea nesustenabilă a orașului.

Demolările din timpul războiului și încărcătura politică ca urmare a rolului de capitală a Războiului Rece au dus la o realitate fragmentată a Berlinului care nu își putea găsi răspunsul în mecanismele urbanizării expansive ce au favorizat planificarea urbană în defavoarea arhitecturii.

În acest context, Ungers propune transformarea Berlinului într-un „laborator de conștiință a orașului", sugerând, prin influența demersurilor lui K.F. Schinkel ca arhitect șef al orașului, ideea unui oraș format dintr-o compoziție de artefacte arhitecturale ce definesc (prin formă și limite clare) fragmente de oraș înțelese ca micro-orașe sau „orașe în oraș"[121].

În acest fel, proiectul viza încadrarea orașului existent prin acceptarea fenomenului de depopulare, propunând păstrarea unor părți din oraș

[118] Aureli, P. V., „Towards the Archipelago", *Log,* nr. 11, 2008, pp. 103-104, JSTOR, www.jstor.org/stable/41765186. Ultima vizualizare 25 ianuarie 2021.

[119] Rem Koolhaas și Oswald Mathias Ungers au lucrat la mai multe proiecte bazate pe teoria orașului arhipelag. Influențat de studiile lui O. M. Ungers, Koolhaas a elaborat propriile teorii despre arhipelagul urban, regăsite în studiile și proiectele pentru orașul New York – proiectele „The city of the Captive Globe" și „Delirious New York. A retroactive for Manhattan" (care l-a avut la bază pe primul). Pentru o paralelă a celor două viziuni vezi Schrijver, L., „OMA as tribute to OMU: exploring resonances in the work of Koolhaas and Ungers", *The Journal of Architecture*, Vol. 13:3, 2008, pp. 235-261, https://doi.org/10.1080/13602360802214927, ultima vizualizare 10 ianuarie 2021.

[120] Fenomenul de scădere a populației reflecta o problemă generată în urma industrializării post-belice în orașele din Europa în perioada anilor 1970 și reprezintă una dintre problemele fundamentale pentru multe dintre orașele românești în prezent. Vezi Păun Constantinescu, I., *Shrinking Cities in Romania/ Orașe românești în declin*, Vol. 1, Dom Publishers – Editura Mnac, Berlin – București, 2019.

[121] Aureli, P.V., „Toward the Archipelago", *Log*, nr. 11, 2008, p. 114, JSTOR, www.jstor.org/stable/41765186. Ultima vizualizare 25 ianuarie 2021.

considerate valoroase și transformarea altora într-o „mare de verde”[122]. Astfel, Ungers vede orașul ca pe un întreg alcătuit din fragmente urbane care au fiecare o identitate diferită – definită după criterii istorice, socio-culturale, formale sau ambientale – unite între ele „în mod antitetic” prin fâșii de zone verzi care delimitează insulele construite, oferind astfel structura orașului înțeles prin metafora „oraș-arhipelag verde”[123].

> „Conceptul de „oraș în oraș” constă într-un colaj de unități urbane eterogene care este completat într-un mod antitetic de sectoare interpuse între insulele urbane. În acest caz trebuie acceptat faptul că structurile urbane parțial lipsite de valoare se reconvertesc treptat, revenind gradual la stadiul de peisaj natural și de zonă verde și, în consecință, aici orașul nu se reconstruiește. Insulele urbane ar trebui deci separate prin benzi naturale de verde: se clarifică astfel metafora orașului ca arhipelag verde”[124].

Așadar, dacă primele două abordări discutate urmăreau principiul izotrop și posibilitatea extinderii infinite prin refuzul oricăror caracteristici formale, proiectul grupului coordonat de Ungers se bazează tocmai pe ideea unor limite ce definesc clar insulele de urbanitate și pe valoarea formei arhitecturale privite ca reper al identificării.

> „Arhipelagul urban [...] alcătuit din insule bine individualizate, diferențiate prin forma lor, prin structura urbană și socială, corespunde imaginii de oraș în oraș. Fiecare parte a orașului luată individual conține propria identitate care se conformează numai ei înseși și diferă considerabil de aceea a altei părți”[125].

Astfel, rolul arhitecturii nu este acela de a proiecta urbanitatea, ci – prin delimitare – acela de a combate extinderea necontrolată, complexitatea urbanizării fiind evocată prin „spațiul negativ” al gridului antitetic sau „marea de verde”. Acest mod de raportare la oraș nu neagă însă urbanizarea, ci o susține prin prisma policentrismului care permite părților să manifeste o „conștiință specifică a orașului”[126] în conformitate cu structura țesutului urban existent.

---

[122] *Ibidem*.
[123] Fratini F., *Idee di citta – Riflettendo sul futuro*, Ed. FrancoAngeli/Urbanistica, Milano, 2000, p. 160.
[124] Ungers, O.M., în *Ibidem.*
[125] Ungers, O.M., „Ancora una volta, nessun piano per Berlino/ Once Again, No Plan for Berlin”, *Lotus*, nr. 80, 1994.
[126] Aureli, P. V., „Toward the Archipelago”, *Log*, nr11, 2008, p. 115, JSTOR, www.jstor.org/stable/41765186. Ultima accesare 25 ianuarie 2021.

După cum am văzut, dacă la Cerdà gridul corespundea unei creșteri necesare, propagat prin insulele de masă construită care înglobau centrele urbane existente și care, în ciuda rolului unificator, permiteau manifestări identitare diferite, la Archizoom acesta viza în mod radical critica extinderii infinite și ilustra un model informațional determinat de insule identice, lipsite de identitate și lipsite de arhitectură. Gridul lui Ungers pe de altă parte, deși răspunde aceleiași cauze ca grupul Archizoom, se prezintă ca o soluție la efectele creșterii, urmărind unificarea insulelor urbane configurate voit ca identități cu repere și caracteristici diferite și/sau contradictorii.

Transpare astfel tema identității ca necesitate a calității urbane, aspect urmărit și de următoarea abordare în cadrul căreia referirea la insula urbană se va face prin termenul de micro-unitate urbană, propus de Paolo Colarossi.

Așadar, prin abordarea policentrică, raportarea specifică la părțile de oraș, valorificarea identității și înțelegerea nevoii de limitare a procesului de creștere a orașului percepută ca o paradigmă a urbanizării, proiectul „Berlin: A Green Archipelago", reprezintă o sursă viabilă pentru cerințele orașului contemporan.

În acest context, deși literatura de specialitate oferă multiple răspunsuri în fața acestei abordări, lucrarea de față propune expunerea unei ultime teorii-reper care va constitui punctul de pornire pentru proiectul „Roma – Arhipelag de insule urbane", elaborat de Fabiola Fratini în contextul studiilor premergătoare planului urbanistic al Romei PRG 2008, proiect de referință pentru cercetarea în curs.

Scara umană ca măsură de intermediere arhitectural-urbanistică

Orașul intermediar – Paolo Colarossi

Pornind de la problematica orașului aflat mereu în creștere și fiind din ce în ce mai greu de cuprins și de guvernat, Paolo Colarossi propune[127] un mod de raportare la oraș ancorat în ideea reducerii scării urbane la nivel de „oraș în oraș", „părți complete" sau alte forme de „diviziuni și articulații

[127] Lucrări în care este abordat acest subiect: „La construzione della qualita morfologica nella dimensione medio-piccola dello spazio urbano" în Pallottini R., *I nuovi luoghi della citta. Riqualificazione urbana e sviluppo locale*, Quaderni di Capitolium, Fratelli Palombi editori, Roma 1999; „Piccole citta nella citta. Tra ragionamenti in sequenza a favore di uno scenario desiderabile per il futuro della citta" în *Atti del seminario Comparative Urban Projects, second annual seminar Roma-New York*, Roma, 2000.

interne ale marelui oraș". Această raportare vizează dimensiunea socială și se adresează pietonului, deci scării umane ce se stabilește în funcție de distanțele de proximitate definite pornind de la „metafora privirii"[128].

> „Chiar și astăzi „privirea" pare să fie o referință a calității pentru oraș, chiar dacă nu mai trebuie înțeleasă ca fiind calitatea unei singure vederi a orașului dintr-un punct panoramic, ci trebuie înțeleasă mai presus de toate ca o privire mentală, adică o recunoaștere a unor părți ale orașului față de altele și ca un ansamblu de locuri din oraș reunite pe harta mentală a fiecărui cetățean"[129].

Conceptul de oraș intermediar urmărește aspecte ale calității urbane luând în considerare dimensiunea urbană redusă la scara pietonului pentru a contracara inconvenientele raportării la scara mare, resimțite atât la nivel administrativ, cât și prin aspecte morfologice, sociale sau funcționale.

> „Scara cea mai potrivită pentru tratarea calității urbane este, prin urmare, dimensiunea mică-medie a spațiului urban. Prin calitate urbană înțelegem calitatea socială, calitatea funcțională și calitatea formală. Este vorba de trei categorii care rezumă în mod eficient ceea ce, potrivit simțului comun, înseamnă să trăiești bine în oraș, să te simți bine în oraș, atât în corp, cât și în spirit. Dimensiunea medie-mică nu este o dimensiune abstractă, ci este dimensiunea calității morfologice bazată pe definirea modalităților și nevoilor de percepție și apreciere a spațiului urban. [...] considerând percepțiile spațiale, senzațiile conexe și elaborările intelectuale măsurate prin modalitățile de simțire și percepție ale omului, poate fi definită chiar ca „măsură umană"; astfel definită, poate căpăta un sens concret și operațional."[130]

Așadar, pentru Colarossi, raportarea la scara umană reprezintă o măsură ce aduce în concret și face abordabilă metafora arhipelagului în contextul regândirii orașului contemporan, așa cum se va observa mai târziu în lucrare. Raportarea la oraș în acest caz nu mai este condiționată de scara și de valoarea monumentului de arhitectură, cum se întâmplă în cazul lui Ungers, ci de modul în care acesta este perceput de către locuitori. În acest fel, părțile de oraș sau „micro-unitățile urbane", așa cum le numește Colarossi, devin delimitabile nu numai pe baza caracteristicilor tipo-morfologice sau istorice, ci și prin modul în care sunt trăite și însușite de către cetățeni. Însă abordarea

[128] Paolo Colarossi trimite la Aristotel care sugera că orașul trebuie să aibă o întindere care să poată fi ușor îmbrățișată cu o singură privire înțeleasă ca metaforă a dimensiunii care ar permite percepția orașului de către om. Vezi Fratini, F., *Idee di citta – Riflettendo sul futuro*, Ed. FrancoAngeli/Urbanistica, Milano, 2000, p. 163.
[129] *Ibidem*, p. 164.
[130] *Ibidem*, p. 163.

spațiului urban prin reducerea dimensiunii de raportare la scara umană nu se referă doar la delimitarea fragmentelor de oraș, ci implică și modalitatea în care părțile astfel identificate se raportează la întregul oraș prin structură, ierarhie și conexiunile între insule și spațiile intermediare[131]. O astfel de înțelegere mijlocită de raportul direct al locuitorilor cu spațiul urban oferă acestei abordări nu numai un caracter operațional, așa cum vom vedea în capitolul următor, ci și miza unui oraș calibrat în conformitate cu aspecte care țin de calitatea vieții urbane – un „oraș al locuitorilor"[132].

Ca o sinteză a abordărilor expuse, se poate constata faptul că deși au avut la bază motivații și rațiuni diferite, venite fie dintr-o necesitate de creștere a orașului, fie dintr-o critică a expansiunii necontrolate, intenția sub-divizării/ sub-dimensionării orașului a reprezentat un răspuns comun. Dacă pentru Cerdà, Archizoom și Ungers, acestă dimensionare s-a subordonat regulilor carteziene ale gridului (ce a avut totuși roluri diferite), Colarossi propune dimensiunea umană ca măsură de raportare la oraș. Astfel, gridul liberal, care a permis coagularea urbană în cazul Barcelonei proiectate de Cerdà, ajunge un secol mai târziu să răspundă în mod diferit efectelor provocate de fenomenul care în viziunea lui Cerdà avea să definească un model de practică accesibil tuturor actorilor urbani. În acest fel, în a doua jumătate a secolului XX, apare critica urbanizării, ilustrată aici prin două abordări diferite: una (ce expune inițiativa grupului de arhitecți radicali Archizoom) care prezintă gridul infinit și pericolul extinderii fără limite sau repere disciplinare, iar cea de-a doua (prin răspunsul dat de grupul coordonat de Ungers) în care apare gridul ca fundal ce pune în valoare individualitatea și identitatea insulelor. În acest fel este introdusă metafora orașului arhipelag, sau ideea de „oraș în oraș", compus din insule definite identitar (morfologic, social, istoric, ambiental) și semnalate prin valoarea iconică a arhitecturii.

Pornind de la această idee de oraș, Colarossi schimbă măsura de raportare la spațiul urban, introducând scara umană și caracterul perceptiv ca formule de dimensionare a orașului sub formă de „micro-unități". Astfel, măsura umană și factorul social iau locul gridului uniformizator și devin condiții ale calității urbane, fiind astfel introdusă ideea de „oraș intermediar".

[131] *Ibidem*, p. 156.
[132] *Ibidem*, p. 156.

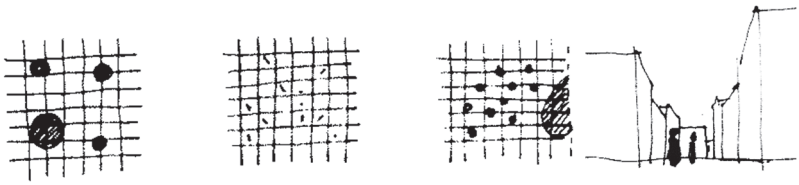

Figura 11. Instrumente de subdivizare a orașului: gridul unificator, gridul infinit, gridul fundal al individualității urbane și scara umană

Urmărind concepția lui Colarossi, este investigată mai departe relația de centralitate care, prin intermediul conceptelor de spațiu public și structură urbană, poate caracteriza diferitele raporturi existente între fragmentele de oraș sau între fragmente și orașul ca întreg. Finalitatea acestei abordări și miza urbană pe care o prezintă este ulterior exprimată prin modul în care această teorie devine operațională în cadrul viziunii Fabiolei Fratini pentru Roma percepută ca un „arhipelag de insule urbane".

Calitatea de centralitate a fragmentelor urbane

Așa cum am văzut, orașul intermediar (sau orașul de mici dimensiuni) este definit prin aspecte care oferă imaginea orașului și sentimentul de apartenență și care sunt reprezentate nu doar prin caracteristicile tipo-morfologice sau dimensiunea perceptivă (componenta socio-relațională), dar și prin dimensiunea conceptuală ce trimite la procesul de proiectare. În acest sens, ideea orașului gândit de Colarossi ia în considerare reevaluarea ideii de planificare urbană în conformitate cu necesitățile locuitorilor și cu aspectele specifice ale părților de oraș. Pornind de la ideea orașului ca o entitate compusă din mai multe fragmente sau micro-unități urbane, adoptarea unei planificări urbane la scară mică, sau *l'urbanistica della piccola dimensione*, cum o numește Colarossi, se referă la un set de concepte, metode și tehnici care pot fi aplicate la scara unei zone formate dintr-un cartier sau o grupare de trei, patru cartiere. O astfel de perspectivă se adresează locuitorilor și implică simțul de apartenență al acestora la un context urban particular (cartierul sau zona în care locuiesc sau pe care le frecventează pentru a desfășura activități cotidiene) pe care mulți îl consideră a fi „propriu" lor[133].

[133] Paolo Colarossi în Cavallari P., Colarossi P., *Spazio publico e bellezza nella citta/ Public Space and the Beauty in the City*, Ed. Aracne editrice, Roma, 2008, p. 21.

„[planificarea la scară mică] Privilegiază realitatea locului unic față de clasificările generice, intervenții la o scară adecvată acelei realități, unicitatea față de standardizarea statistică, deoarece scara la care se aplică metoda – scara mică – permite cunoașterea și «tratarea» realității variate și articulate a acelui loc. Planificarea urbană la scară mică atrage indicații și inspirație pentru proiectare din caracteristicile specifice și unice ale locurilor respective”[134].

Așadar, spațiul urban este trăit și însușit de către locuitori în urma relației „directe” bazate pe percepții, senzații, amintiri sau imagini ale spațiului urban parcurs prin mers: „singura relație care permite experiențe și senzații ale lumii fizice”[135]. O astfel de înțelegere a orașului prin perspectiva aproprierii acestuia și a apartenenței prilejuite de raportarea la scara umană aduce în discuție conceptul de spațiu public ca principiu ordonator care oferă calitate spațiului atât la nivelul micro-unității, cât și la nivelul întregului oraș.

„Spațiul public, dacă este organizat în mod corespunzător, este cel care poate caracteriza forma unui cartier, sau poate oferi o imagine memorabilă, bogată în caracter. Acesta poate constitui structura recognoscibilă a unei zone deoarece în jurul sau de-a lungul unui spațiu public pot fi dispuse într-un mod avantajos servicii și facilități. Spațiul public este cel care întâmpină locuitorii și în spațiul public locuitorii au experiența de a trăi (a locui) în afara propriilor case. Prin spațiul public locuitorii dezvoltă treptat relații – pe baza memoriei – cu lumea fizică în care trăiesc (locuiesc)”[136].

Astfel, conform lui Colarossi, spațiul public reprezintă acel element esențial care adună și organizează fragmentele de oraș, atât ca părți morfo-tipologice, cât și ca experiențe trăite prin prisma interacțiunii locuitor-spațiu. Prin raportarea la întreg (la orașul ca entitate compusă din mai multe fragmente) spațiul public este înțeles ca un sistem de spații publice care, prin caracteristicile fizice și perceptibile raportate la scara umană, fac întregul apropriabil, recognoscibil, facil de transpus într-o imagine mentală, adică (în termenii lui Kevin Lynch) în „imaginea orașului”[137].

„Un oraș conferă mai multă siguranță, este mai ușor controlabil și mai ușor de perceput și de înțeles dacă posedă un sistem clar de spații publice [...] un sistem

[134] *Ibidem*, p. 22.
[135] *Ibidem*, p. 22.
[136] *Ibidem*, p. 23
[137] În elaborarea teoriei sale, Colarossi face trimitere la Kevin Lynch și la lucrarea acestuia *The Image of the City*, din 1960, în care acesta identifică cinci elemente (fizice) care, așa cum am arătat în primul subcapitolul, prin corelarea factorilor culturali și sociali, duc la definirea unui loc ce poate fi transpus prin percepția umană în imagini sau hărți mentale: nod, traseu, limită, sector/cartier, reper.

articulat, cu ierarhii și diversități, care să conducă la o schemă unitară recognoscibilă”[138].

O astfel de organizare (sau structurare) ce permite co-existența diferențelor și contradicțiilor într-un mod articulat și coerent atât la nivelul fragmentelor, cât și la nivelul orașului reprezintă, așadar, o măsură a calității urbane și contribuie la configurarea unei imagini recognoscibile. Acest fapt este înțeles prin conceptul de structură urbană care cuprinde atât aspecte materiale (prin morfologia locurilor si a elementelor de conexiune dintre ele), cât și aspecte imateriale (prin raportarea perceptivă la spațiu, la relațiile senzoriale, cognitive și la imaginarul colectiv). Deși pot fi tratate individual, o înțelegere integrată a aspectelor menționate duce la dimensionarea spațiului și, prin definirea limitelor, la identificarea fragmentelor urbane.

„Locurile, părțile și elementele orașului, care constituie și ordonează schema mentală după care se organizează și structurează percepția, cunoașterea și înțelegerea formei orașului, compun structuri urbane care, în general, dar mai ales atunci când se referă la dimensiuni relevante de extindere, se articulează pe mai multe niveluri, pe mai multe scări: aceea a structurii întregului și aceea a părților sale.[139]”

Așadar, structura urbană determină modul de distribuire a fragmentelor sau micro-unităților urbane, a reperelor, a locurilor semnificative și a spațiilor publice. În acest proces se conturează două condiții definitorii pentru calitatea structurii urbane, ambele fiind dependente de structura spațiilor publice, așa cum arată Colarossi: limita și centrul. Prin tratarea împreună a aspectelor morfologice, perceptive și conceptuale, limitele conturează unul sau mai multe cadre urbane particulare și definesc ambientul locuibil al micro-unităților urbane. Totodată, acestea marchează și punctele de joncțiune sau locurile de tranziție dintre diferitele zone/fragmente ale orașului. Aflate într-o relație de interdependență, limitele contribuie la definirea și clarificarea centralității unui sistem urban. Astfel, centrul are rolul de a ordona și determina forma sistemului urban, transmițând calitățile sale contextului urban pentru care se prezintă ca punct de referință.[140]

[138] Colarossi P., în Colarossi P., Lange J., „La bellezza della citta”, *Tutte le isole di pietra. Ritratti di citta nella letteratura*, Gangemi Editore, Roma, p. 68.
[139] *Ibidem*, p. 99.
[140] Colarossi, P., în Cavallari P., Colarossi P., *Spazio publico e bellezza nella citta/ Public Space and the Beauty in the City*, Ed. Aracne Editrice, Roma, 2008, pp. 35-37.

Acest lucru se transpune în imaginea colectivă configurată, așa cum am văzut, în urma unui proces de identificare a utilizatorilor (locuitorilor) cu locul: „Centrul produce un sens al apartenenței, o imagine care este clară și puternică, o imagine colectivă, centrul fiind *locusul* recognoscibil al colectivului de locuitori dintr-un anumit context urban”[141]. Astfel, așa cum sublinia Norberg-Schultz, centrul corespunde unui loc care manifestă o funcție de adunare și are un rol semnificativ în structurarea vecinătăților.

Figura 12. Siena, Toscana, 2019

În acest context, ținând cont de caracteristica spațiului public de a concentra în jurul său fragmentele urbane, reflectând astfel potențialul de centralitate, transpare distincția între centru și centralitate[142]. Centralitatea se referă la capacitatea unei părți din oraș de a primi atributele unui „nod

[141] *Ibidem*, p. 36.
[142] Relația centru-centralitate este tratată de Mihai Alexandru în teza sa de doctorat ce urmărește fenomenul de policentralitate la nivel metropolitan. Vezi: Alexandru, M., *Policentralitate și coerență metropolitană*, Fabrik, București, 2020.

urban”[143], iar centrul apare ca „o formă superioară de centralitate”[144], fiind ușor de identificat prin anumite caracteristici fizice și limite recognoscibile la nivel colectiv. Pentru a fi atribuită unui spațiu, centralitatea necesită un proces de evaluare și de măsurare a caracteristicilor specifice ale locului la nivel de conținut și semnificație. În acest fel, raportându-ne la nivelul orașului, prin capacitatea de a ordona și de a oferi calitate cadrului urban, spațiul public devine elementul definitoriu al conceptului de centralitate.

În funcție de criteriile de delimitare, centralitatea se adresează scării locale a micro-unității urbane și/sau întregului sistem de spații publice al orașului[145]. Așadar, prin capacitatea de a polariza și de a determina granițe (urmărind procese de identificare tipo-morfologică, funcțională, socială, sau ambientală) alături de structura urbană, centralitatea definește modul de agregare a fragmentelor urbane, configurarea și calitatea acestora în raport cu orașul. Acest aspect duce la configurarea unei structuri urbane policentrice în care scara locală (fiind singura care oferă un răspuns corespunzător nevoilor locuitorilor, precum sugerează Fabiola Fratini[146]) devine cheia armonizării cerințelor locale specifice cu principiile generale ale orașului.

Continuând teoria lui Colarossi și prin trimiteri atât la modele istorice de raportare la problematica insularității[147], cât și la cercetările anilor 1990 care investigau centralitățile urbane ale Romei (elaborate de Comune di

[143] Termen preluat din teoria lui Kevin Lynch referitoare la imaginea urbană, nodul fiind, așa cum am văzut (alături de limită, rută, reper, cartier), unul dintre cele 5 elemente ce caracterizează un loc.
[144] Alexandru, M., *op. cit.*, p. 38.
[145] Afrăsinei A., *op. cit.*, p. 62.
[146] Fabiola Fratini (în colaborare cu Paolo Colarossi), prin investigarea principalelor studii și teorii care au dat naștere unor „idei de oraș” bazate pe problematica dimensionării urbane, dovedește importanța raportării la scara locală (fără a scăpa din vedere relațiile cu întregul) pentru a putea elabora strategii de intervenție relevante și eficiente pentru zona urbană vizată. În acest demers sunt atinse teme urbane complexe ce țin de: mobilitate, competitivitate, tehnologizare, ecologizare, incluziune, emergență, accesibilitate, individualitate, guvernabilitate etc. Vezi Fratini F., *Idee di citta – Riflettendo sul futuro*, Ed. FrancoAngeli/Urbanistica, Milano, 2000 și Fratini F., *Roma Archipelago di isole urbane – Un scenario pei il XXI secolo*, Ed.Gangemi Rditore, 2000.
[147] În fundamentarea abordării pe care o propune pentru Roma, Fabiola Fratini face trimitere la o serie de repere teoretice istorice ce tratează problematica creșterii urbane din perspectiva subdivizării urbane, amintind, printre alții, de: I. Cerda, Garriga y Roca (pentru proiectele privind Barcelona), L. Krier (ca proiect de oraș adresat comunității), O. M. Ungers (ca model principal în abordarea ideii de „oraș arhipelag”, conturat de insule urbane identitare conectate printr-o „mare de verde”).

Roma[148] și CRESME[149] în cadrul studiilor premergătoare PUG Roma 2008), Fratini susține caracterul operațional al abordării policentrice prin propunerea modelului de arhipelag urban ca studiu de caz asupra Romei. În acest sens, pe baza calității de centralitate și a factorilor de identitate urbană, este lansată ipoteza individualizării acelor entități locale, recognoscibile atât din punct de vedere tipo-morfologic, cât și social, în vederea unei mai bune gestionări a fenomenelor urbane particulare și de ansamblu.

Scenariul propus de Fratini reiterează o serie de obiective necesare (identificate în strategiile de bază ce au fost promovate și de alte orașe europene) care vizează: articularea policentrică a fragmentelor urbane, consolidarea mobilității urbane, definirea unei rețele de zone verzi multidimensionale, valorificarea mediilor locale, îmbunătățirea experienței pietonale. Se evidențiază astfel diferitele roluri și oportunități ce privesc administrarea specifică în funcție de scara de referință (locală, municipală, metropolitană etc.). În timp ce abordarea la scară locală permite crearea unui habitat calificat pentru locuitori (prin măsuri orientate spre creșterea ofertei de servicii și a oportunităților de producție, optimizarea resurselor locale, valorificarea parcursului pietonal), proiectarea la scară metropolitană are rolul de a gestiona cadrul global și de a consolida relațiile dintre diferitele locuri (prin măsuri ce privesc mobilitatea, funcționalitatea economică, aspectele de mediu și dinamicile demografice). Gestionarea defalcată raportată la oricare dintre cele două scări duce la dezechilibre urbane, fiind necesar ca răspunsurile adecvate nivelului local să corespundă și scării mari, dar și reciproc. Astfel apare necesitatea unor entități „supra-locale" (în cazul acesta municipale) care să intermedieze între scara locală și cea globală prin recunoașterea temei localului într-o logică de cooperare și interconectare.

[148] Studiul „13 nuove Municipalita" elaborat de Comune di Roma a propus subîmpărțirea Romei în 13 municipalități cu autonomie administrativă. Acestă descentralizare urmărea însă doar criterii cantitative (număr de locuitori și suprafețe), neavând în vedere aspecte legate de identitatea și calitatea urbană.

[149] CRESME este o asociație italiană non-profit creată în 1962 (care din 1982 cuprinde și Centrul de cercetare CRESME) cu scopul de a efectua cercetări și studii în domeniile industriei constructive și al transformărilor teritoriale și de a favoriza întâlnirile dintre operatorii publici și privați. În perioada 1995-1999 a fost contractată de către Comune di Roma pentru realizarea unor studii urbane care mai apoi au stat la baza PUG (PRG) Roma 2008: *Roma radiografia di una metropoli*, 1995 și *Centralità, nuove municipalità, identità* prezentată la "Forum sul futuro di Roma", INU Lazio, Centrale Montemartini, Roma, 1999. Acesta din urmă a venit în completarea ipotezei „13 nuove Municipalita" elaborat de Comune di Roma, identificând după criterii calitative întemeiate pe identitatea și specificul urban 198 de micro-orașe cu potențial de centralitate urbană.

Cele două scări coexistă, se intersectează și doar privite împreună ar duce la o abordare multidimensională a problemelor orașului. Prin urmare, dialogul local-global creează oportunitățile unui proces de planificare deschis, transversal care permite relaționarea adecvată între diferitele scări de raportare la urban[150].

Urmărind procese calitative de identificare bazate pe criterii toponimice, funcționale, sau topografice, un prim pas al acestui demers a constat în individualizarea a 198 de realități urbane locale[151] (sau „micro-orașe") caracterizate fiecare de un sens al apartenenței exprimat de locuitori și (în funcție de caracteristicile specifice) de o capacitate de coagulare urbană[152]. O astfel de unitate urbană corespunde în fapt unei agregări de 1-4 cartiere, ce se prezintă ca „spațiu identitar al comunității locale" delimitat pe baza investigațiilor socio-antropologice, a analizei istorice și morfo-tipologice a țesutului urban, precum și a factorilor funcționali și economici locali[153]. În acest fel, în funcție de conținut (funcțional, morfologic, ambiental etc.), de rangul pe care îl ocupă prin scara la care se raportează (local, sectorial, metropolitan, teritorial etc.)[154] sau de configurația sa (punctuală, lineară, emergentă etc.) un micro-oraș poate deveni un tip de centralitate[155].

[150] Fratini, F., Roma achipelago di isole urbane – Un scenario pei il XXI secolo, Gangemi Editore, Roma, 2000, pp. 16-21.

[151] Prin cercetarea Cresme realizată în 1999. Ulterior, acestea au fost agregate în 11 sectoare urbane, 2 sisteme urbane (Gra și Tibru) și 4 micro-orașe, adică în 17 entități urbane intermediare menite să ghideze reedificarea celor 13 municipalități propuse inițial de către autoritățile locale (abordarea inițială fiind între timp criticată de specialiști datorită criteriilor cantitative și nu calitative care au determinat cele 13 municipii).

[152] Fratini F., *Idee di citta – Riflettendo sul futuro*, Ed. FrancoAngeli/Urbanistica, Milano, 2000, pp. 193-195.

[153] Insula urbană astfel configurată reprezintă o unitate a scării mari raportată la parcursul pietonal. Agregarea cartierelor ține de lectura sistemului urban și de structura urbană și are la bază definirea marginilor, a centralităților, a locurilor simbolice, a spațiilor publice și a zonelor verzi existente, dar și identificarea spațiilor disponibile și pretabile transformării. Aceste criterii calitative sunt completate de acelea dimensionale care propun o distanță de maxim 3-4 m de parcurs la pas între punctele extreme la o populație de 30-40 mii locuitori. O grupare de 4-5 insule definește astfel o municipalitate. *Ibidem*, p.194.

[154] Mihai Alexandru punctează șase tipuri de centralități, în funcție de scara, rolul și aria acestora de influență la nivelul orașului: centralitate intra-urbană, centralitate urbană, centralitate intra-metropolitană, centralitate metropolitană, microcentralitate și macrocentralitate.Vezi: Alexandru, M., *op. cit.*, p. 41.

[155] În funcție de caracteristicile lor specifice, centralitățile urbane pot fi de mai multe feluri în funcție de conținut (funcționale, morfologice, ambientale), de rang (locale, municipale, teritoriale etc.), sau de configurație (liniare, punctuale, emergente). Vezi Cappuccitti A., *Tessuti e centralita nella morfologia urbana di Roma*, Ed. Aracne Editrice, Roma, 2006, p.12.

„Fiecare dintre identitățile urbane identificate prezintă un cadru funcțional și capacitatea de a constitui un centru autonom mai mult sau mai puțin marcat chiar dacă nu este detectabilă o strânsă coincidență între identitate și centralitate. [...] Un micro-oraș devine centralitate atunci când este caracterizat de mai multe funcții, de infrastructură, de activități economice și rezidențiale capabile să atragă oameni."[156]

Reducerea scării urbane duce la o îmbunătățire a calității vieții, Fratini susținând abordarea dimensiunii locale ca mijloc de intervenție și nu numai de reevaluare a modelului urban. Gestionarea creșterii urbane prin unități elementare care prezintă o centralitate proprie, recompuse apoi în unități de ordin superior (cartiere) ar face lizibilă structura părților (a locurilor) și ar permite recunoașterea și identificarea acestora în conformitate cu propria evoluție – istorică, geografică, socială, arhitecturală etc. Acest fapt permite completarea și îmbunătățirea structurii unităților locale (prin intervenții dedicate), precum și identificarea legăturii acestora cu structura urbană globală prin înțelegerea nivelului ierarhic al elementelor primare ceea ce constituie obiectivul cheie al scenariului arhipelagului[157]. Mai mult, abordarea locală poate contribui la o individualizare a orașului în sine, prin evitarea tipizării și standardizării[158].

Relația insulă-oraș aduce în discuție problematica mobilității care, conform lui Fratini, pune în prim plan locuitorii, urmărind pluralitatea și diversificarea condițiilor de viață și coexistența funcțiilor de mediu. Acestea constituie cerințe pentru protejarea și calificarea urbană în condiții de dezvoltare internă (la nivelul insulei), fiind propuse abordări ce privesc atât insula (precum ideea unor insule definite de „trasee scurte" care valorifică parcursul pietonal și condițiile de viață locale), cât și relațiile la nivelul orașului (legate de ipoteza densificării țesuturilor urbane prin corelarea cu nodurile rețelei de transport feroviar)[159].

Fratini propune ipoteza unui scenariu care are la bază „metafora federației de cartiere" a insulelor urbane, trimițând la ideea unui oraș împărțit în fragmente delimitate identitar și morfologic prin recunoașterea valențelor

[156] Fratini F., *Idee di citta – Riflettendo sul futuro*, Ed. FrancoAngeli/Urbanistica, Milano, 2000, p. 195.
[157] Fratini, F., *Roma achipelago di isole urbane – Un scenario pei il XXI secolo*, Gangemi Editore, Roma, 2000, pp. 21-32.
[158] *Ibidem*, pp. 16-21.
[159] *Ibidem*, pp. 32-49.

locale, în interiorul cărora atenția la dimensiunea umană poate reprezenta garanția calității spațiului public și a celui locuibil[160].

Acest demers implică conceperea unei rețele ierarhice de centre care vizează reconstituirea identității urbane la nivel metropolitan prin valorificarea unor locuri simbolice și prin realizarea unor conexiuni care să asigure accesibilitatea serviciilor față de locuitori și utilizarea optimă a resurselor la nivel local. Prin urmare, Fratini propune o guvernare a orașului la scară locală (sau intermediară) ce are la bază o „descentralizare interconectată" prin raportarea la dimensiunea umană și prin individualizarea unor aspecte care să concilieze exigențele locale cu principiile generale[161].

Referindu-se la perspectiva lui O.M. Ungers, Fratini propune articularea părților cu întregul prin „marea de verde", văzută ca un sistem de spații verzi gândit să conecteze natura cu țesutul construit. Prin această propunere Fratini vizează – odată cu recunoașterea insulelor urbane sau a micro-orașelor – reconsiderarea proiectului pentru structura urbană și a părților astfel încât să ofere răspunsuri adecvate problemelor de administrare a locurilor metropolitane ale Romei.

Aspectele de fond ale acestui demers pornesc de la lectura „de jos" – de la mica dimensiune a realității urbane – și urmăresc conturarea unui model de administrare „transversală" ce are în vedere atât legăturile și nevoile locale ale insulei urbane, cât și proiecte și comportamente ce fac legătura cu scara mare a orașului. Având la bază prezența centrelor urbane din cadrul insulelor, ale căror influențe se ramifică în cartiere, acest model „transversal" are ca obiective cuantificabile dezvoltarea economică prin valorizarea mediului local și optimizarea mobilității la scară locală și intermediară pentru a oferi posibilitatea unui oraș bogat în „oportunități" pentru locuitori[162].

Contextul larg care a favorizat adoptarea unor astfel de măsuri și tipurile de instrumente operaționale elaborate pentru a duce la implementarea acestora vor fi prezentate într-un capitol ulterior, destinat studiului de caz asupra Romei.

---

[160] În acest demers, Fratini urmărește teoriile legate de subdivizarea orașului, cu precădere cele dezvoltate de O.M.Ungers (metafora insulei urbane delimitată de o „mare de verde") și Paolo Colarosi (dimensionarea raportată la scara umană), teorii discutate în prezentul subcapitol.

[161] Fratini F., *Roma Archipelago di isole urbane – Un scenario pei il XXI secolo*, Ed.Gangemi Editore, 2000, pp. 22-23.

[162] Fratini F., *Idee di citta – Riflettendo sul futuro*, Ed. FrancoAngeli/Urbanistica, Milano, 2000, p. 195-200.

Așadar, prin investigarea fenomenelor urbane contemporane, Fratini sintetizează aspectele teoretice cu cele operaționale și dovedește valoarea unei abordări ce alătură diversitatea, individualitatea și contradicțiile realității urbane în scopul binelui comun, cuantificabil prin calitatea vieții locuitorilor.

Actualitatea modelului policentric de planificare urbană este justificată nu numai prin exemplul Romei ilustrat prin studiul Fabiolei Fratini, ci și prin lucrările lui Pier Vittorio Aurelli ce reevaluează relația arhitectură-oraș în context contemporan, sau prin ipotezele urbane pentru Berlin ce reiau ideile propuse de Ungers.

După cum am văzut, pe lângă abordările ce vizează orașul-arhipelag în diferite momente și sub diferite aspecte, se pot contura două direcții principale contemporane (propuse de Pier Vitorio Aureli și Fabiola Fratini) care au în esență aceeași miză: descompunerea orașului în fragmente cu identitate proprie care se raportează în același timp la structura urbană fără a-și pierde sensul individual și pun împreună teoria critică și practica.

Aceste două abordări includ toate conceptele menționate în subcapitolele anterioare, deci trimit la: loc (prin identitate și memorie), la tipologie (prin identificarea părților și raportarea la întreg), vizând în final scara umană și aproprierea spațiului.

În contextul „crizei urbane” în care disoluția formei duce la pierderea identității pe toate planurile, o abordare prin intermediul căreia scara și urbanismul făcut „la pas” focalizează atenția asupra micro-unității ar duce la intervenții corectoare și conectoare în același timp. Aceste incizii locale – ca elemente de sutură urbană – au capacitatea de a influența atât planul local, cât și orașul ca întreg, implicând în mod direct utilizatorul urban.

1.4. Concluzii parțiale

În concluzie, voi relua succint discursul teoretic expus anterior pentru a evidenția pe de o parte rolul conceptelor introduse, iar pe de altă parte parcursul bidirecțional între teorie și practică, pentru a continua ulterior cu exemplificarea și aplicarea acestora asupra cazului Italiei fasciste și cu precădere asupra Romei privită ca un exponent major al schimbărilor produse de ideologia politică a vremii.

Locul, privit prin prisma memoriei și a identității, reprezintă fundamentul abordării acestei lucrări, întrucât acesta este punctul de plecare și, în același timp, finalitatea cercetării, constituind baza locuirii în sensul heideggerian. Sunt astfel definite structura spațială, caracterul și identitatea ca atribute esențiale care – unificând aspectele fizice și simbolice – conduc în final la apropierea spațiului, ceea ce constituie sensul intervenției urbane.

Tipul și tipologia descompun locul împreună cu caracteristicile însumate pentru a face trecerea de la lectură la intervenție, într-un discurs întrepătruns în care toate conceptele se unifică și îl recompun cu scopul de a redobândi semnificația.

În continuare, se identifică (pe baza atributelor locale și a tipologiei) fragmentul urban, într-un demers ce pornește de la gridul unificator al lui Idelfons Cerdà (care conectează identități diferite într-un mod uniform și umple golurile urbane), apoi trece prin critica adusă de către Archizoom sau O. M. Ungers fenomenului de creștere a orașului (în care gridul capătă valențe aparent infinite), pentru a ajunge în final, prin opoziție (mai exact, prin extragerea esenței la nivel de limită, reper, insulă) la definirea fragmentului ca descompunere și apoi recompunere pe baza identității.

Astfel, arhitectura nu are rolul de a proiecta urbanitatea, ci de a o încadra prin combaterea infinității, iar complexitatea urbanizării este evocată prin „spațiul negativ" (gridul antitetic) care este exprimat prin „marea de verde". Cu toate acestea, ideea orașului văzut astfel nu neagă urbanizarea, ci o promovează prin evocarea policentrismului asigurat de părțile ce prezintă o „conștiință specifică a orașului"[163], în acord cu țesutul și structura acelui oraș.

Scara și modul de percepție a spațiului de către locuitori devin referențiale (prin limită, structură, ierarhie, identitate, conexiune) după cum

[163] Aureli, P. V., *op. cit*.

am văzut în abordările propuse de Paolo Colarossi care se apropie de oraș coborând privirea în final asupra esenței locului și a locuirii.

În acest punct apare centralitatea ca aspect determinant al calității urbane care (însumând limita, structura, scara, spațiul public) se adresează nevoilor locuitorilor. Astfel, așa cum tipologia transformă demersul analitic-obiectiv în instrument, centralitatea transformă specificul local în mijloc de intervenție și parte a relației insulă-oraș, cu rol în reconstituirea identității urbane într-o manieră transversală care să conecteze teoria cu practica.

Prin caracterele diferite ale abordărilor prezentate, cercetarea de față își propune să aducă în discuție tema policentrismului urban ca o posibilă sursă de reevaluare a strategiilor urbane. După cum vom vedea în continuare, odată cu prezentarea cazului urban al Romei acest demers vizează, în final, conturarea unor mijloace de apropriere a spațiului și de regăsire a calităților urbane sau, după cum o denumește Paolo Colarossi, a „frumuseții orașului”.

2. Analiza patrimoniului arhitectural fascist al Romei. Instrumente de intervenție contemporană

După cum am văzut, privite prin perspectiva timpului istoric, orașul și memoria sa colectivă – înțeleasă ca relația dintre o anumită colectivitate și locul ei – contribuie la descifrarea structurii urbane și a spiritului acesteia. Un loc în interiorul orașului este definit prin atributele sale în legătură cu imaginea, spațiul și caracterul său și se adresează locuitorului prin arhitectură, disciplină care în decursul timpului a fost instrumentalizată în raport cu diferitele manifestări politico-ideologice ale căror mărturii le păstrează.

În continuare, prezenta lucrare își propune să abordeze, ca primă etapă, problema implicațiilor politice totalitare asupra arhitecturii și a orașului în contextul italian al secolului XX. În acest sens, trebuie menționat faptul că raportarea la modelul de practică italian se adresează în special modalităților de lectură și analiză critică ale orașului în raport cu mecanismele contemporane ce vizează recalificarea urbană. Studiul de față nu face abstracție de diversitatea referințelor europene ce au constituit repere ale practicii arhitectural-urbanistice românești de-a lungul secolelor al XIX-lea și XX, iar raportarea la modelul ales nu presupune o preluare mecanică a unor elemente disciplinare, ci o înțelegere a principiilor și proceselor care vizează calitatea urbană în vederea interpretării și adaptării la realitatea și practica locală[164]. Astfel, abordarea propusă implică înțelegerea structurii urbane originare care conține informații relevante despre identitatea locului – adică „spiritul" și „memoria" unui anume loc – pentru a identifica mai apoi mecanismele de intervenție adaptate la această realitate urbană.

Totodată, în ceea ce privește reperele legislative, deși în Europa există o anumită unitate, formarea regulilor urbanismului având o structura juridică comună[165], caracteristica recurentă a planurilor urbanistice italiene recente

[164] Arhitectul Bogdan Fezi tratează subiectul importului de modele europene (cu precădere a celui francez) și impactul acestora asupra arhitecturii, a evoluției structurii orașului și a cadrului de reglementări urbane ale Bucureștiului. În acest context, el punctează că preluarea unui model de practică occidentală nu înseamnă o copiere a unei imagini urbane, ci reprezintă o modalitate de a interveni în rezolvarea unor probleme specifice, prin raportarea la o serie de mecanisme urbane care și-au dovedit eficiența în practica disciplinară. Vezi: Fezi, B.A., *Bucureștiul european*, Ed. Curtea Veche, București, 2010, pp. 126, 69 și Fezi, B.A., *Bucarest et l'influence française. Entre modèle et paradigme urbain. 1831-1921*, Ed. L'Harmattan, Paris, 2005, pp. 25, 39.

[165] Diferențele apar în ceea ce privește puterea administrației și drepturile celor administrați, și se disting trei modele care definesc dreptul urbanismului, în general, ca putere a administrației centrale sau locale și drepturile private de a utiliza terenurile urbane: cel al Franței, care acordă puteri extinse administrației (model preluat și în Italia, dar mai mult la nivel teoretic) și drepturi reduse proprietarilor; cel al Germaniei și Olandei, unde

este aceea de a nu opune orașul vechi celui modern, ci de a îngloba nevoile moderne în țesutul urban, reutilizând spațiul fără a modifica structurile tradiționale. Contrar expansiunii urbane și mizând pe existent, cultura urbanistică actuală italiană se concentrează și se dezvoltă pe principiul valorificării și nu pe acela al reglementării excesive[166]. Astfel, plecând de la premisa că dreptul urbanismului tinde să creeze un anumit echilibru social prin protejarea anumitor grupuri aflate în declin socio-urban, multiplicarea regulilor poate fi o soluție precară, neputând prevedea și preveni schimbările sociale ulterioare[167]. În acest sens, chiar dacă din punct de vedere structural,

---

administrația are de asemenea puteri lărgite în ceea ce privește utilizarea terenurilor dar, în ceea ce privește achiziția acestora în scopul exproprierii, are un câmp de acțiune limitat, drepturile private dobândite având o importanță reală, exproprierile fiind practic neutilizate chiar dacă despăgubirile sunt calculate după valoarea pieței; cel de-al treilea reprezentant pentru Marea Britanie, care chiar dacă aparent ar avea un sistem similar cu cel german și olandez, se bazează pe principii de drept anglo-saxon (*common law*) și se îndepărtează destul de mult de acesta având în vedere că în perioada interbelică își atinsese deja procentul maxim de ocupare urbană cunoscând și aplicând un sistem complet de planificare urbană. vezi: Națiunile Unite, *Utilizarea terenurilor în orașe*, New York 1974, Anuarul demografic al ONU, 1970; Bullinger, M., „*le Droit de préemption*", *Les Transferts de propriété imposes par la puissance publique en vue de l'amenagement des ville*, Colloque de Dijon, 1977.

[166] Cazul Franței – model al legislației naționale române. După cel de-al doilea Război Mondial, fiind confruntat cu necesitatea reconstruirii și cu o criză de locuințe, statul francez a început să gestioneze domeniul urbanistic, organizând o planificare integrată, direcțiile fiind date de către organisme centrale cum ar fi Serviciul Tehnic Central de Amenajări și Urbanism condus de Direcția Poduri si Șosele. Pe de altă parte, în Italia, moștenitoarea unei tradiții a autonomiei comunale, descentralizarea administrației și urbanismul nu au fost obiectele statului centralizat, cultura arhitecturală primând fața de cea tehnică: în secolul al XVIII-lea, Franța crează Direcția de Poduri și Șosele (1720), răspunzătoare până în prezent de ideea unui urbanism statal, centralizat iar, la Turin, capitala vechiului regat, unde Italia își întemeiază structura administrativă, se înființează Congresso d'architettura (1773), structura de expertiză urbană responsabilă fața de oraș și de stat, o structură incipientă de urbanism. Astfel, în Italia, planificarea urbană comunală, fondată pe o de lege din 1865 se aplică perimetrelor urbanizabile, există de la înființarea statului național. Legea din 1942 extinde planurile de regularizare la toate teritoriile comunale. Urbanizării aparent legale i se alătură zone de habitație ilicite. Din perspectiva gradului de dezvoltare urbană redus, modelul Italiei este cel care se aseamănă cel mai mult cu situația din România permițând o influență mai mare în ceea ce privește direcția urbanistică actuală în România. Vezi: Cervellati P.L., Scannavini R, de Angelis C, *La nouvelle culture urbaine, Bologne face a son patrimoine*, Seuil, Paris, 1981, Demateis, G, *La crisi della città contemporanea in Capire l'Italia - le città*, Touring club Italiano, Milano, 1978; Graff, P., „Une comparaison franco-italienne des documents d'urbanisme : Plan d'occupation des sols et Piano regolatore générale", Méditerranée, *Politiques urbaines à Naples et à Marseille: regards croisés*, 2001, pp. 41-44.

[167] Heymann-Doat Ariette, „Les mutations du droit de l'urbanisme dans les sociétés européennes", *Les Annales de la recherche urbaine*, 16, 1982, pp. 58-72.

doctrinal și jurisprudențial urbanismul românesc este de sorginte franceză, influența italiană, unde reorganizarea urbană se subordonează viabilității orașului, poate influența evoluția și dinamica planificării orașelor românești.

Preocuparea pentru valorificarea organismului urban istoric a constituit una dintre direcțiile principale ale urbanismului italian și în perioada fascistă, însă acesta mergea în paralel cu ample operațiuni de extindere, prin „orientarea efortului constructiv spre o veritabilă descentralizare" a orașului[168]. Totodată, era urmărită conturarea unei „arhitecturi ca expresie a fascismului"[169], aspect ce se va reflecta asupra imaginii orașului, urbanismul fiind echivalent arhitecturii: „Astăzi adevărata arhitectură este urbanismul: adică problema orașului."[170]

Regimurile totalitare în mod special au încercat să comprime ideologii politice în forme arhitecturale, în unele cazuri politicul subordonând esteticul. În Italia arhitectura fascistă nu s-a manifestat printr-o estetică uniformizatoare[171] cum a fost, de exemplu, cazul „noii arhitecturi Germane"[172], unde componenta politică există atât în mentalitatea intervenționistă, cât și în cea estetică.

În perioada mussoliniană, „orașul real" [173] (în special Roma și locuitorii săi) suferă un proces de transformare care, pe de-o parte dorea să aducă la suprafață artefacte ale istoriei Romane ca măsură propagandistică, pe de altă parte aspira să construiască o nouă urbanitate și o civilizație cu valori universale. Cum spune și Emilio Gentile în cartea sa, *Fascismo di Pietra*

> „În istoria de două milenii a Romei, puțini oameni, precum Mussolini, au avut personal puterea de a distruge și reconstrui cartiere întregi ale orașului spre a crea noul oraș Roma potrivit ambițiilor și imaginației sale. [...] Noul oraș (Roma) construit de fascism era prefigurarea simbolică a noii Italii și a noii

[168] Vasilescu, S., *Arhitectura Italiei fasciste*, Editura Fundației Arhitext design, București, 2011, p. 86.
[169] Bardi, P.M., „Architettura, arte di stato", L'Ambrosiano, 31 ianuarie 1931, p. 37.
[170] În opinia arhitectului Marcello Piacentini, unul dintre reprezentanții principali ai arhitecturii italiene din perioada interbelică, părțile de oraș corespund încăperilor unei clădiri, fiind menite să satisfacă diversele activități și necesități ale vieții.Vezi: *Ibidem*, p. 85.
[171] Painter B. W. JR., *Mussolini's Rome Rebuilding the Eternal City*, Palgrave Macmillan, New York, 2005, pp. 59-90.
[172] Hagen J., Ostergren R., Building Nazi Germany: Place, Space, Architecture, and Ideology, Rowman & Littlefield, 2019, p. 24.
[173] Vannelli V., *Roma Fascista Architettura 1*, Ed. Lulu Com, 2011, (ed. orig. Edizione Kappa, Roma, 1978), pp. 338-339.

civilizații imperiale, pe care fascismul, inspirat din reînnoirea mitului Roman, a avut ambiția să îl creeze prin experimentul totalitar."[174]

În această privință, lucrarea urmărește contextul mussolinian prin unele dintre cele mai semnificative tipologii de intervenții realizate ca urmare a planificării urbane din timpul perioadei fasciste în Italia și aduce în lumină metode contemporane și politici de proiectare utilizate în strategiile de recalificaree urbană în Italia.

Figura 13. Sinteză demers metodologic

Pentru început, lucrarea propune o clasificare și o distincție a intervențiilor totalitare ce au definit planificarea capitalei romane, urmărind relația acestora cu structura urbană și modul în care se prezintă în oraș prin caracteristici spațiale specifice. Contextul urban (încărcat cu semnificații politice care au influențat planificarea urbanistică și procesul general de proiectare) este analizat prin perspectivă măsurilor și reglementărilor care au stat la baza intervențiilor de natură fascistă asupra orașului.

Ulterior, vor fi prezentate instrumentele de recalificare urbană folosite în practica arhitectural-urbanistică italiană în prezent, fiind analizate două modalități de reconsiderare a cadrului construit fascist prin proiect. În final, sunt expuse concluziile ca un rezumat conceptual al celor menționate mai sus.

[174] Gentile E., *Fascismo di Pietra*, Ed. Laterza, Roma-Bari, 2007, pp. VIII-IX.

2.1. Tipologii de intervenție

În continuare, vom distinge categoriile de intervenții totalitare din perioada fascistă care au răspuns ideologiei politice în diferite maniere și au produs efecte majore în țesutul urban.

2.1.1. Intervenții cu impact major asupra centrului

Roma, ca oraș exponent al puterii politice, a fost ținta principală pentru acest tip de intervenții structurale majore care vizau validarea identității orașului fascist.

Cartierul EUR – prima formă de descentralizare urbană

Urmărind logica extinderii orașului către mare și simbolistica celebratoare pentru cea de-a XX-a aniversare a revoluției fasciste, zona EUR (destinată Expoziției Universale din 1942 – E42) este o unitate urbană reprezentativă care definește un prim moment al Romei policentrice.

Oraș

Ideea extinderii orașului către mare, anticipată încă din secolul al XIX-lea, va fi materializată prin politicile de planificare urbană propuse de către Giuseppe Bottai, guvernatorul fascist al Romei între anii 1935-1936[175]. Expoziția din 1942 a fost pretextul pentru a gândi nucleul unui viitor cartier, capabil să evoce dezvoltarea constructivă și expansiunea orașului către direcțiile dorite de regim[176]. Amplasamentul ales (pe malul stâng al Tibrului, în proximitatea ansamblului mănăstiresc Abbazia delle Tre Fontane) a fost stabilit prin planul urbanistic PRG din 1931 (Figura 21).

Acest proces a determinat prima formă de descentralizare a Romei care devenine un oraș cu o structură bipolară, prezentând două centre urbane importante – centrul istoric și zona noii dezvoltări – conectate printr-o nouă axă reprezentativă – Via Imperiale (acum Via Cristofo Colombo)[177].

[175] Vannelli V., *op. cit.*, p. 44.
[176] Rossi P. O., Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011, Laterza, Bari, 2012, p. 135.
[177] Axa care unea cele două identități urbane pornea din Piazza Venezia, ajungea la noul centru EUR și în continuare la mare, utilizând sectoare ale arterei nou inaugurate Via

Arhitect

Pentru o intervenție de o asemenea anvergură a fost creat un departament special de planificare urbană în anul 1937, care a delegat proiectul unui grup de arhitecți format din Marcello Piacentini, Giuseppe Pagano, Luigi Piccianto, Ettore Rossi și Luigi Vietti[178].

Proiectul reflectă un caracter puternic propagandistic, manifestat prin soluții scenografice ce integrau elemente naturaliste efemere (lacul, pădurea de eucalipt) și soluții tehnologice gândite ca exponente ale modernității și inovației[179]. În 1938, Marcello Piacentini (arhitect preferat de regim[180]) în colaborare cu Gaetano Minnuci, director al departamentului de planificare urbană, vor relua propunerea inițială (criticată ca fiind incertă și contradictorie) și vor propune o perspectivă academică, cu o mai mare consistență în alcătuirea spațială[181].

O caracteristică importantă a acestui proiect constă în planimetria axială care prezintă trei axe de perspectivă perpendiculare pe Via Imperiale[182], articulate printr-o succesiune de piațete geometrice largi, capătul de perspectivă pentru axul principal fiind lacul (Figura 22). Pentru proiectarea celor mai importante clădiri, au fost lansate cinci competiții[183], fapt ce reflectă interesul de a consolida și valida direcțiile stilistice care puteau transmite cel

dell`Impero, Via dei Trifoni, și o parte a esplanadei arheologice. Vezi Ramieri A. M., *La via Imperiale e le scoperte archeologiche (1937–1941) in Gli anni del Governatorato (1926–1944)*, Collection Quaderni dei monumenti, Edizioni Kappa, 1995, Roma, pp. 109–114.

[178] Rossi P. O., Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011, Laterza, Bari, 2012, p. 135.

[179] Aspecte reflectate în propunerile pentru concursul organizat pentru Palazzo dell'acqua e della luce. Quilici V., *EUR Una moderna città di fondazione*, De Luca editori d'Arte, Roma 2015, p. 35.

[180] Painter B. W. Jr., *op.cit.*, p. 60.

[181] Rossi P.O., Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011, Laterza, Bari, 2012, p. 136.

[182] Cele care leagă: Palazzo della Civiltà Italiana de Palazzo dei Congressi, cinematograful de Museo della Romanita și biserica de Museo delle Comunicazioni.

[183] Una pentru Palazzo della Civiltà Italiana câștigată de Giovanni Guerrini, Ernesto Bruno La Padula și Mario Romano; cea de-a doua pentru Piazza Imperiale câștigată de Francesco Fiarello, Saverio Muratori, Ludovico Quaroni și Luigi Moretti; a treia pentru ansamblul Forze Armate câștigată de Luigi Figini, Gino Pollini și Mario De Renzi; a patra pentru Palazzo dei Congressi proiectat de Adalberto Libera și ultima, pentru Palazzo del'Acqua e delle Luce care a fost anulată (însă va fi reluată ulterior, spre o nouă utilitate). Altor participanți nominalizați li s-a atribuit proiectarea altor clădiri regăsite în planul lui Marcello Piacentini: Museo della Romanità încredințată lui Pietro Aschieri, Domenico Bernardini, Cesare Pascoletti și Gino Peressutti; clădirea de birouri a Autorității către Gaetano Minnuci; biserica SS. Pietro e Paolo către Arnaldo Foschini; restaurantul a fost încredințat lui Ettore Rossi; oficiul poștal către grupul BBPR. Vezi: Rossi P.O., *Roma. Guida* cit., p. 134-149.

mai bine obiectivele ideologice, manifestate prin limbajul monumentalității clasice. Implementarea schemelor formale corespunde retoricii monumentale de planificare urbană. Finețea intrinsecă a culturii arhitecturale clasice italiene și durabilitatea unui regim care a atins o mare forță de exprimare sunt coagulate în directivele ce impun o arhitectură (cel puțin în aparență) de piatră. Tipologia constructivă împreună cu stereotomia volumetrică corespund unei matrice logice, oferind o identitate figurativă[184]. Toate acestea contribuie la determinarea unui cadru de reinstituire a clasicității prin clădiri ce oferă un manifest explicit și emblematic al puterii fasciste.

Suspendarea lucrărilor – cauzată de război în anul 1942 – a dus la proupunerea unui nou plan (din 1952) care va ajunge la forma sa finală în contextul organizării Jocurilor Olimpice din 1960[185].

Figura 14. Perspectivă dinspre Palazzo dei Congressi spre Palazzo della Civiltà Italiana, EUR, Roma 2019

[184] Vannelli V., *op, cit.,* p. 51.
[185] Insolera I., *Roma moderna. Un secolo di storia urbanistica 1870-1970*, Giulio Einaudi, Torino 2001, p. 246-247.

Acest ultim proiect propunea conectarea (prin Via Olimpica) cu sectorul de nord al orașului (unde au fost construite cele mai importante echipamente sportive) și completarea ansamblului cu o serie de facilități sportive importante: Velodromul, Piscina Rose, complexul Tre Fontane și Palazzo dello Sport[186].

Zona și-a păstrat caracterul de reprezentativitate, intervențiile contemporane fiind limitate la inserții punctuale precum noul Centru al Convenției Romane – La Nuvola, proiectat de către studioul de arhitectură Massimiliano Fukas ca rezultat al unei competiții organizate în 1998 pentru singurul sit liber[187]. Acest fapt este datorat interesului autorităților locale de a valorifica patrimoniul recent, cartierul fiind considerat un ansamblu cu valoare istorico-monumentală care a marcat dezvoltarea orașului și planurile sale de transformare în timp.[188]

Utilizator

Experiența utilizatorului a fost inițial subordonată motivației arhitecturale determinate de evenimentele Expoziției Universale din anul 1942, precum și de acelea ale Jocurilor Olimpice din 1960. Extinderea ulterioară a orașului și autonomia administrației în ceea ce privește zona extinsă de patrimoniu construit au permis transformarea zonei Expoziției într-un centru de management în care clădiri destinate serviciilor se integrează cu spații verzi largi, precum și cu zone rezidențiale ce au o densitate redusă[189].

Implementarea programatică a acestui proiect a demonstrat importanța însușirii spațiului public în procesul de planificare, spațiul păstrând un caracter puternic monumental în cadrul căruia scara umană este neglijată.

Caracterul său funcțional (predominant economico-administrativ) permite o activare temporară și relativ locală, aceasta fiind dependentă de evenimentele ce sunt organizate în clădirile monument precum: expoziția în interiorul clădirii Museo della Civiltà, sediul Fendi în Palazzo della Civiltà

[186] Acest amplasament a fost inițial subiectul disputat a celei de-a cincea competiții E24 pentru Palazzo del`Aqua e della Luce, edificarea căruia a fost mai târziu atribuită proiectului lui Pier Luigi Nervi și Marcello Piacentini.
[187] Între Viale Cristoforo Colombo, Viale Asia, Viale Shakespeare și Viale Europa.
[188] În planul urbanistic general actual al Romei (PRG2008) apare ca „zonă de planificare strategică" constituind una dintre situațiile teritoriale considerate deosebit de importante pentru reamenajarea întregului organism urban. Vezi PRG - *Elaborati indicativi*, accesibil pe sit-ul www.urbanistica.comune.roma.it.
[189] Rossi P.O., Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011, Laterza, Bari, 2012, p. 139.

Italiana, conferințe și diferite evenimente publice în clădirile Palazzo dei Congressi sau La Nuvola, competiții sportive, concerte sau alte evenimente de divertisment din clădirea Palazzo dello Sport etc.

Sintetizând, „această parte metafizică a orașului" (cum a denumit-o Federico Fellini[190]) este structurată pe baza unei compoziții monumentale determinate de axialitate și susținute de obiectele arhitecturale dominante (Basilica dei Santi Pietro e Paolo, Colosseo Quadratto, Palazzo dei Congressi) care au un caracter puternic prospectiv si retoric. Reprezentând prima descentralizare a Romei și configurându-se ca un „oraș în oraș",[191] această intervenție a marcat un moment esențial în evoluția structurii orașului, conducând spre o abordare contemporană axată pe urbanismul policentric. Caracteristica sa principală constă în scara monumentală a proiectului datorată estetizării direcțiilor politice. Conexiunile urbane sunt bazate doar pe axa definită de Via dell'Impero, având o amplasare autonomă și distanțată față de orașul istoric.

2.1.2. Intervenții de valorificare arheologică

Descoperirea ruinelor romane împreună cu unele regularizări ale axelor și ale spațiului public au urmărit evidențierea monumentalității deja existente. Subordonate unui discurs propagandistic, intervențiile erau gândite să aducă în prim-planul structurii urbane mărețele monumente „solitare" ale Romei antice[192], acestea fiind privite ca mărturii ale Romei Imperiale (Figura 23).

Passeggiata Archeologica

Intențiile de conservare și valorificare a monumentelor antichității prin realizarea unui parc arheologic de mari dimensiuni în sectorul de sud al orașului au fost exprimate începând cu anul 1870 prin direcțiile conturate de Comisia Camporesi pentru primul plan urbanistic al noii capitale a Italiei[193].

[190] Vezi emisiunea "Fellini e l'EUR", în regia lui Luciano Emmer, produsă de Anna Zanoli în 1972, https://www.audiovisiva.org/index.php/en/documentary/fellini-e-leur.
[191] Quilici, V., *op. cit*., p. 130.
[192] După cum sugera chiar Mussolini în discursul său din 1926. Vezi Kustof S., *The Emperor and the Duce,* in *Art and Architecture in the Service of Politics* eds. Henry A. Millon, Linda Nochlin, MIT Press, 1978, Cambridge, p. 287.
[193] Comisia condusă de arhitectul Pietro Camporesi în 1870, înființată imediat după anexarea Romei, a formulat o serie de recomandări cu privire la noile norme, direcții și

Oraș

Prin planul urbanistic general (PRG) din 1909, o suprafață de aproximativ 92 de hectare a fost transformată într-un parc ce se afla în legătură cu spațiul verde public[194]. Se conturează în acest fel o zonă extinsă de grădini publice între Dealul Palatin și Porta San Sebastiano, fiind planificate astfel încât să conecteze Forumul Roman cu Via Appia . Lucrările realizate în etape succesive au fost finalizate în 19030 și, odată cu inaugurarea Via dell'Impero (cu ocazia celebrării *Decennale*) în 1932, au fost prezentate drept cele mai bune realizări urbane ale regimului[195]. Concomitent cu lucrările de construcție pentru Via dell`Impero[196], în 1938 profilul străzii Via delle Terme di Caracalla a fost extins considerabil, începând să facă parte din noua axă reprezentativă a Capitalei Imperiale, rol păstrat până în prezent, o mare parte a traficului ce face legătura între centrul istoric și zona EUR fiind canalizat de-a lungul acestei artere.

Pentru a scoate la suprafață artefactele antice, țesutul urban medieval a fost afectat de demolări masive. Locuitorii zonei au fost mutați forțat în cartiere noi, construite la marginea orașului – așa-zisele *borgate* fasciste. Acest fapt a condus la dislocarea memoriei urbane și a impus o nouă identitate acelei zone, în acest caz, una bazată pe substratul original al orașului.

Arhitect/ proiectant

Proiectul conceput inițial de către arheologii Guido Baccelli și Ruggero Bonghi în 1883 pentru promenada arheologică, apoi modificat între anii 1887 și 1889 în baza proiectului dezvoltat de Comisia Fiorelli[197], a fost

principii de intervenție urbană și arhitecturală pentru Roma și au format baza elaborării planului urbanistic general (PRG) din 1873, primul plan urbanistic al Romei.

[194] Rossi P.O., Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011, Laterza, Bari, 2012, p. 8.

[195] Painter W. Jr., *op. cit.*, pp. 21-38.

[196] În prezent, denumită Via Cristoforo Colombo. A fost proiectată pentru a face legătura între Piazza Venezia și zona de expoziție EUR în cadrul planului de extindere a orașului spre mare. Vezi Ramieri, Anna Maria, *La via Imperiale e le scoperte archeologiche (1937–1941) in Gli anni del Governatorato (1926–1944)*, Collection Quaderni dei monumenti, Edizioni Kappa, 1995, Roma, pp. 109–114.

[197] În 1887, după aprobarea legii 4730 din 1887, o comisie condusă de arheologul Giuseppe Fiorelli, care s-a ocupat și de excavările din Pompei, a fost înființată să elaboreze un plan pentru îmbunătățirea parcului arheologic, ce înlocuia direcțiile din Planul Urbanistic General din 1883 pentru acea zonă, ce făcea legătura între zonele San Giorgio al Velabro, Forumul Traian, Terme di Tito de pe Colle Oppio și Porta San Sebastiano.Vezi *La zona monumentale di Roma e l'opera della Commissione Reale,* Tipografia dell'Unione, Rome, 1914.

implementat în urma finanțării atribuite prin Legea Giolitti din 1907[198]. Zona de intervenție a fost astfel redusă substanțial și lucrările s-au axat pe Colosseum, Dealul Palatin și Termele lui Caracalla (Figura 24).

Multe dintre clădiri au fost demolate, pantele colinelor Palatin și Celio au fost sistematizate, profilul Via di San Gregorio a fost lărgit și a fost construită noua stradă între Piazza di Porta Capena și Via di Porta San Sebastiano. Au fost inaugurate noi străzi delimitate cu arbori de aliniament și o arteră ocolitoare pentru protejarea zonei termelor (în prezent – via Valle delle Camene, care preia traficul dinspre Via Appia)[199]. În 1838, pentru construirea bulevardului Via Imperiale, o parte din zona arheologică a fost însă compromisă.

Împreună cu desconsiderarea țesutului stratificat definit de clădirile medievale, etichetate ca fiind lipsite de valoare în acele timpuri, această reconfigurare a creat un precedent pentru alte demolări în centrul istoric al Romei, dar și în alte orașe italiene, influențate în principal de perspectiva puternic celebratoare a monumentelor antice, dar și de criterii de eficientizare a conexiunilor urbane.

Figură 15: Forumul Roman, Roma, 2019

[198] Legile Giolitti (prima elaborată în 1904, cea de-a doua în 1907) au constituit un corp legislativ diferit de legile anterioare (din 1881 și 1883) și au stat la baza implementării PRG din 1983. În acest context, au facilitat acordarea unui împrumut pentru exproprierea zonelor care vor fi utilizate pentru extinderea orașului.

[199] Rossi P. O., Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011, Laterza, Bari, 2012, p.7.

Eliminarea unor fragmente ale structurii orașului – fie acesta chiar și pentru dezvăluirea unor straturi inițiale – a avut efectul de a șterge o parte din istorie. Această măsură a lăsat urme adânci asupra țesutului urban și, în consecință, asupra vieții urbane. În alte cazuri fostul țesut medieval a fost complet înlocuit printr-o suprapunere ermetica (Via della Conciliazione). Locuitorii evacuați au fost puși în situația de a-și asuma și experimenta o nouă semnificație a locului – ca o demonstrație emfatică a puterii politice.

În prezent, această zonă este una dintre cele mai cunoscute atracții turistice, fiind considerată importantă din punct de vedere istoric, dar și politic ca o dovadă a arhitecturii și a modului de locuire romane, dezvăluind succesiunea straturilor ce aparțin diferitelor perioade din evoluția orașului.

Introducerea (sau revelarea) unor straturi urbane noi implică o anihilare deliberată a înțelesului inițial. În acest context, orașul suferă o transformare ce are nevoie de o perioadă de acomodare și de acceptare a corpului străin. În unele cazuri rezultatul are efecte negative asupra țesutului urban. În același timp, rescrierea întârziată poate lăsa goluri în textura urbană cu consecințe la nivelul perceptiv al zonelor individuale dar și al întregului oraș.

2.1.3. Cartiere periferice

Odată cu intensificarea demolărilor vizate de planul urbanistic general (PRG) din 1931[200], problematica locuirii va fi abordată preponderent prin programele de locuințe sociale.

Zonele destinate noilor ansambluri ocupau fie arii din interiorul orașului prin densificarea țesutului urban existent, fie la periferia Romei prin construirea de locuințe în condiții urbane precare[201].

[200] Au existat demolările planificate în zonele dense ale centrului orașului, dar și demolarea așezărilor de clădiri de tip *baracche* de la periferie. Datorită costurilor ridicate ale relocării persoanelor ce locuiau în zonele centrale demolate, programul pentru demolarea de *baracche* nu a fost implementat în totalitate, numărul acestora continuând să crească pe parcursul anilor 1930. Odată cu accentuarea problemelor datorate relocării masive, unele dintre ele au devenit nucleele unor dezvoltări periferice, primind sistematic îmbunătățiri tehnico-urbane minime.

[201] Villani, L., Le borgate del fascismo. Storia urbana, politica e sociale della periferia romana, Ledizioni, Milan, 2012, pp. 70-82.

Borgatele fasciste

În acest context apare o rețea de așezări periferice de tip *borgata,* bazată pe principiul unui transfer social de proporții care avea ca scop relocarea locuitorilor proveniți din zonele urbane demolate și înlesnirea acomodării noului proletariat urban strămutat la oraș. Aceste așezări au fost construite în două etape diferite care au caracteristici diferite:

Prima etapă corespunde așa-numitelor *borgate governatoriali* construite între anii 1925-1935 și caracterizate prin utilizarea unor materiale de construcție de calitate inferioară, prin dispuneri urbane foarte simple, schematice, fără o preocupare pentru spațiul public, locuințe de mici dimensiuni și servicii comune deficitare. Infrastructura modestă și lipsită de legături către oraș și zonele agricole din proximitate au îngreunat procesul de ocupare,[202] aceste așezări acestei fiind desființate după câteva decenii.

În cea de-a doua etapă, în timpul administrației lui Giuseppe Bottai, programul de *borgata* și-a modificat obiectivele și procesul de proiectare, fiind preluat de *Instituto Case Populari*[203] și adresându-se noii clase muncitoare, de mijloc.

Noile *borgate* „oficializate" prezintă locuințe cu caracteristici superioare celor inițiale, cu apartamente mai mari și servicii urbane îmbunătățite, atenția pentru infrastructură și pentru sistemul de spații publice crescând considerabil. Acest tip de așezări, încă funcționale, sunt clasate în planul urbanistic general din anul 2008 ca făcând parte din „Orașul Istoric"[204].

Oraș

În raport cu structura tradițională a orașului, izolarea a reprezentat caracteristica predominantă a acestor structuri urbane, fiind o condiție simultan manifestată din punct de vedere topografic, morfologic, dar și social. Amplasate la mare depărtare de oraș, adesea de-a lungul străzilor de centură (Figura 25), *borgatele* se caracterizau prin uniformitate (locuințe identice, fără discrepanțe stilistice sau cromatice, rețea stradală definită strict geometric), iar comunitatea urbană era segregată și slab integrată în viața

[202] *Ibidem*, pp. 141-278.
[203] ICP (Instituto Case Populari) a fost înființat în 1903, în timpul celei de-a doua guvernări a lui Giolitti și a vizat construirea de locuințe economice și populare, în special în zona urbană a Romei. Nu era un singur organism, ci era compus din mai multe grupuri formate la nivel local, municipal sau provincial.
[204] Publicat în varianta finală prin Rezoluția C.S. n. 48/2016, *Disegno definitivo PRG 2008*, http://www.urbanistica.comune.roma.it/prg-2008-vigente-disegno-definitivo.html

socio-economică a orașului[205]. Aceste structuri nu erau izolate doar de oraș, ci erau deconectate și de împrejurimile rurale, aspect ce accentuează caracterul insular.

Din perspectiva urbanistică, a doua generație de *borgate* (care se păstrează ca nuclee urbane și în prezent) au o dispunere reticulară de natură funcționalistă. În studiul său despre Roma, Piero Ostilio Rossi delimitează aceste așezări suburbane în funcție de arterele radiale principale ale orașului, aspect ce indică aria de influență a nucleelor inițiale[206].

Arhitect

Construirea acestor ansambluri de locuințe periferice a urmărit inițial normative elaborate de direcțiile tehnice ale administrației orașului și subordonate eficienței economice. Acestea s-au reflectat în scheme funcționale și compoziționale slabe, lipsite de calități spațiale pretabile vieții urbane[207]. Simplitatea acestui model normativ a favorizat apariția „spontană" a locuințelor de tip abuziv din suburbiile romane.

Procesul de proiectare pentru cea de-a doua generație de *borgate* a fost atribuit institutului ICP (Istituto Case Populari), condus de Calza Bini Alberto. Prin contribuția inginerului Giuseppe Nicolosi și a unui grup de arhitecți tineri, se propunea o nouă abordare fundamentată pe căutări ce vizau idealul vieții rurale fasciste sau urbanismul rural (căutare asemănătoare cu experimentul german de tip *siedlung*en), dar și principii funcționale de locuire ancorate în direcțiile disciplinare internaționale[208]. În cele din urmă, aceste formațiuni vor prezenta o structură urbană mult mai complexă, cu spații publice reprezentative și amenajări în limbaj modernist. Apar elemente

[205] Insolera, I., Roma fascista attraverso la documentazione dell'Istituto Luce, Editori Riunit, Roma, 2001, p. 139.

[206] Cartierul Primavalle (între Via Aurelia si Via Trionfale), cartierele Tufello și Val Melaina (între Via Nomentana și Via Salaria), cartierul S. Basilio și Pietralata (între Via Nomentana și Via Tiburtina), cartierul Tiburtino II (de-a lungul via Tiburtina), cartierul Prenestina Quarticciolo (de-a lungul via Prenestina), cartierul Giordani (între Via Prenestina și Via Casilina), cartierul Tor Manacio (între Via Ostiense și Via Ardeartina), cartierul Trullo (între Via Magliana și Via Portuense). Borgata Acilia a fost amplasată pe axa ce marca extinderea orașului către mare, în legătură cu zona Agro Romano, având astfel un caracter ușor diferit față de celelalte, fiind și mai izolată de oraș. *Ibidem*, p. 76.

[207] Acestea urmau să acomodeze clasele sociale mai puțin influente în locuințe primare, realizate din resurse locale limitate, de slabă performanță în timp, echipate cu servicii comune de bază, precare. Majoritatea erau colibe din cărămidă dispuse pe un singur nivel, doar cu una sau două camere de locuit, fără servicii interne și cu acces direct din stradă.

[208] Cianfarani, F., *The legacy of the official borgate*, in *The Routledge Companion to Italian Fascist Architecture*, eds. Kay Bea Jones, Stephanie Pilat, Routledge, London, pp. 241-242.

tipologice care definesc trei tipuri noi de locuințe raportate la veniturile locuitorilor: case cu un singur nivel (similare celor din prima etapă), case cu două sau trei etaje și case cu patru sau cinci etaje, colective, pentru care s-au utilizat materiale de o mai bună calitate și care ofereau o poziție privilegiată. Discrepanțele dintre aceste tipuri de locuințe s-au adâncit în timp, acelea realizate din materiale mai bune, fiind destinate locatarilor care își permiteau lucrări de mentenanță, au fost conservate pe o perioadă mult mai lungă.

Utilizator

Omogenitatea socială dorită de regim – cu dubla intenție de segregare și control – a fost favorizată de demolările din zona centrală de după 1924. Locuitorii suburbiilor romane reprezentau în majoritate locuitori din împrejurimile centrului istoric (nuclee urbane meșteșugărești) care, odată cu migrația către zonele sub-urbane, au fost nevoiți să renunțe la activitățile pe care le practicau datorită distanței față de oraș și a desființării atelierelor ce nu puteau funcționa în noile centre urbane.

Figura 16: Primavelle, Roma, 2021

Societatea rurală se afla în opoziție față de societatea urbană. Prezența suburbiei a conturat cele două modele sociale opuse și imaginea sa uniformizatoare a făcut posibilă recunoașterea si reprezentarea clasei muncitorești[209] care, într-o mare măsură, a rămas să trăiască în același loc. Structura centrală, compoziția spațiului public care încă asigură amenajări colective și comerț de familie și atmosfera generală susținută prin prezența grădinilor semi-private constituie atribute apreciate de locuitorii acestor zone[210]. Cu toate acestea, schimbările demografice majore tributare acestui tip de intervenție au afectat profund comunitatea și rețelele culturale inițiale, neexistând politici publice cu privire la aceste aspecte ale vieții urbane.

Noile periferii au avut scopul de elevare a civilizației rurale, dar în realitate au promovat un model care nu avea nici calitatea, nici dimensiunile sau sistemul de funcțiuni cu care erau dotate centrele rurale. Chiar și așa, aceste așezări prezintă atribute spațiale care le-au făcut „capabile să medieze între multiple culturi și tradiții urbane, condiții critice de amplasare și diferite faze de construcție, generând la final un mediu capabil să găzduiască o comunitate urbană puternică."[211]

2.1.4. Dotări și servicii urbane majore

Conform mentalității fasciste, educația echivala condiția fizică cu cea intelectuală, modelul ideal de cetățean fiind întruchipat atât prin studiu, cât și printr-o condiție aptă de activități pre-militare[212]. Astfel, orașul fascist – în special Roma ca oraș etalon – trebuia să ofere spații dedicate dezvoltării si celebrării acestor activități. Din acest motiv, o serie de zone urbane destinate facilităților sportive și educaționale vor deveni elemente majore în dezvoltarea urbană a Romei, ansamblurile Foro Italico și Città Universitaria fiind cele mai reprezentative în acest sens (Figura 26).

[209] Rossi, P.O., Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011, Laterza, Bari, 2012, p.74.
[210] Cianfarani, F., *op. cit*., p. 248.
[211] *Ibidem*, p. 251.
[212] Sloganul „*Libro e moschetto, fascista perfetto* (carte și muschetă, fascistul perfect)" oferă mărturie în acest sens. Painter, B. W. Jr., *op. cit*., p. 39.

Foro Italico

În 1928, organizația fascistă de tineret Opera Națională Balilla demarează construirea unui important centru sportiv în nord-estul orașului[213], sarcina proiectării revenind arhitectului Enrico del Debio.

Oraș

Conform planului urbanistic general supleant din 1925-26, această zonă a fost destinată construirii unui nou centru sportiv în apropierea poligoanelor naționale de tragere la țintă deja existente, prezentând caracteristici de interes atât din punct de vedere peisagistic, cât și al localizării în cadrul orașului. Legătura acestuia cu structura istorică a orașului se realizează prin axa *Viale Angelico* ce delimitează complexul pe latura sudică.

În 1930 proiectul a fost extins spre nord cu noi baze sportive și cu un parc, iar ulterior a fost adaptat în conformitate cu planul urbanistic general (PRG) din 1931 care propunea, printre altele, realizarea unei secțiuni feroviare menită să deservească zona (care nu a fost însă realizată). În 1933, planimetria ansamblului *Foro Italico* (Fig.27) a fost integrată în proiectul de planificare a cartierului Flaminio situat de cealaltă parte a Tibrului, un pod nou (construit în 1936) conectând cele două zone. Infrastructura ce oferă accesibilitate urbană a fost finalizată în 1960 în contextul Jocurilor Olimpice prin axa definită de Via Olimpica[214].

Prin scara și caracterul monumental al compoziției sale, ansamblul *Foro Italico* rămâne autonom în raport cu orașul. Axialitatea și efectul de perspectivă ce omagiază arhitectura-monument, atent urmărite de către proiectanți în diferitele etape de implementare, se prezintă în contrast față de contextul natural și urban în care se situează.

Arhitect

Mărturia arhitectului transpare într-o primă etapă din schița de proiect elaborată de Enrico del Debbio în 1928, modificată în următorii ani și definitivată înainte de Jocurile Olimpice din 1960. Planul propus în 1928 (reluat cu unele modificări în 1933) stabilea amplasarea ansamblului pe un ax principal dispus nord-sud de-a lungul căruia se regăsea o serie de

[213] Zona traversată de Via Angelico, între râul Tibru și dealul Monte Mario, pe terenul delimitat de Ponte Milvio și cartierul Piazza d`Armi.
[214] Cappuccitti, A., *Tessuti e centralità nella morfologia urbana*, Aracne, Roma, 2006, p. 60.

facilități[215]. De asemenea, erau prevăzute două poduri, însă numai Ponte Duca d`Aosta[216], care leagă piața centrală de cartierul Flaminio, situat dincolo de Tibru, a fost construit în 1936.

Planimetria ansamblului a fost modificată în 1930, iar noul proiect avea sa ocupe o suprafață de aproximativ 200 de hectare, redefinind amplasarea zonelor verzi și stabilind poziția obeliscului ca dominantă ce marchează zona de acces în axul podului.

Majoritatea facilităților propuse au fost construite între anii 1932 și 1933 pe baza proiectelor elaborate de către arhitecții Del Debbio, Angelo Frisa și Constantino Constantini, incluzând sculpturalul Stadio dei Marmi și Obeliscul lui Mussolini[217].

Bulevardul în axul căruia se află Obeliscul lui Mussolini prezintă configurarea pentru Piazzale dell`Impero, proiectată de Luigi Moretti, și Fontana di Sfera, proiectată de Mario Paniconi și Giulio Pediconi. Pavajul mozaicat (care ilustrează teme și momente din istoria fascistă și imperialistă) accentuează monumentalitatea și caracterul retoric al compoziției[218]. În 1936, din motivația de a susține Jocurile Olimpice la Roma în 1944, arhitectul Luigi Moretti propune o serie de modificări ambițioase, menite să amplifice caracterul monumental, însă acestea vor rămâne doar pe hârtie[219]. Proiectul monumental și retoric, gândit pentru sediul Partidului Național Fascist (ce a

[215] Teatrul în aer liber, terenurile de tenis și rugby, patinoarul, piscinele, Academia Femeilor și Academia de Educație Fizică. Vezi Piacentini, M., *Il Foro Mussolini in Roma - arch. Enrico del Debbio*, in «Rivista Architettura, Sindicato Nazionale Fascista Architetti», Treves – Treccani – Tumminelli, Milano-Roma, XI, II, 1933, p. 67; Painter B. W. Jr., *op. cit.*, pp. 40-41.

[216] Estetica modernă ce-l definește încorporează atât evoluțiile tehnologice ale vremii, cât și aspectul comemorativ, prin basoreliefurile, ce prezintă scene din Primul Război Mondial, de la ambele capete. *Ibidem*.

[217] Academia de Educație Fizică și Stadio dei Marmi au fost proiectate de Enrico Del Debbio, Stadio dei Cipressi (ce va fi transformat în Stadion Olimpic în perioada1949-1953) proiectat de Angelo Frisa, iar Olbeliscul lui Mussolini realizat după proiectul lui Constantino Constantini care, în următorii ani, va proiecta și Stadionul de Tenis (1934), Casa de Oaspeți din zona de nord (1935-1936), piscina interioară și Academia de Muzică (1937-1938). Vezi: Piacentini, M., *Il Foro Mussolini in Roma - arch. Enrico del Debbio*, in «Rivista Architettura, Sindicato Nazionale Fascista Architetti», Treves – Treccani – Tumminelli, Milano-Roma, XI, II, 1933, p. 67

[218] Mimita, M., Rovati, L. F., *In absentia: Le decorazioni murarie e i mosaici*, in *Razionalismo e trasgressività tra barocco e informale*, ed. Luigi Moretti, Bruno Reichlin and Letizia Tedeschi, Electa, Milan, 2010, p. 129.

[219] Painter, B. W. Jr., *op. cit.*., pp. 46-47

devenit în 1940 Ministerul Afacerilor Externe) a fost realizat de Enrico Del Debbio, Arnaldo Foschini și Vittorio Ballio Morpurgo.

Lucrările au fost suspendate în timpului războiului, reluându-se cu ocazia Jocurilor Olimpice din 1960[220]. Ca rezultat al unui concurs cu peste o sută de înscrieri, proiectul reflectă o abatere de la principiile moderniste și o tendință notabilă către preocupările lui Mussolini cu privire la monumentalitate și imperialism, reliefate după războiul din Etiopia[221].

În 1996, ca parte a programului „Centopiazze", administrația municipală a lansat un concurs pentru amenajarea zonei definită de Piazza Farnesina și axul clădirii Ministerului Afacerilor Externe. Câștigătorul a fost Umberto Riva intervenția fiind inaugurată în 2002[222].

Figura 17: Foro Italico, Roma, 2021

[220] Finalizarea Palazzo della Farnesina, construirea Stadionului de Înot și a Casei Studențești. În acest context s-a realizat și transformarea vechiului Stadio dei Cipressi în Stadionul Olimpic după proiectul lui Vitellozzi (modificat cu ocazia Campionatului Mondial din 1990). Painter, B. W. Jr., *op. cit*., pp. 46-47.
[221] Ibidem.
[222] Rossi, P. O., *Urbanistica, architettura e città*, in *Roma: dieci anni di una capitale,* ed. Rutelli, Francesco, Donzelli, Roma, 2003, p.77.

Ansamblul Foro Italico constituie o reprezentare fidelă a culturii fasciste, celebrând sănătatea și condiția fizică alături de aspirațiile imperialiste și aducând împreună scopuri artistice, științifice, istorice și politice. Prin urmare, modurile în care locuitorii folosesc spațiile Foro Italico în prezent sunt legate de caracterul funcțional al acestuia[223].

Stadioanele și alte facilități sunt destinate evenimentelor sportive până la cel mai înalt nivel, dar cele mai multe dintre ele permit și desfășurarea unor evenimente culturale și recreative care folosesc spațiile într-un mod diferit[224]. Astfel, formele specifice de utilizare sunt legate în principal de evenimentele competitive și de deschiderea către public a structurilor pentru activități sportive și recreative, precum și de programul evenimentelor de divertisment.

Sistemul de spații deschise, bulevardele mărginite de copaci și grădinile în mare măsură accesibile fără restricții pot fi activate temporar prin desfășurarea unor activități urbane obișnuite, cum ar fi mersul pe jos, alergatul, ciclismul, jocul, odihna etc. Periodic, mai ales vara, diverse tipuri de evenimente efemere propun amenajări prin structuri temporare, folosindu-se de facilitățile sportive în aer liber sau spațiile publice extinse[225]. Cu toate acestea, estetica profund monumentală, aflată într-o opoziție voită cu scara umană, face ca aceste spații să fie mai greu de activat în mod spontan de către locuitori fără un pretext predefinit.

Privite în ansamblu, caracteristicile ideologice ale complexului Foro Italico transpar din compoziția spațială a clădirilor și din cea a spațiilor publice prin relația de interdependență dintre obiectele arhitecturale, spațiul liber amenajat peisagistic și obiectele sculpturale. În ceea ce privește relația cu situl, Foro Italico se prezintă ca o entitate autonomă față de contextul său, un punct de contrast urban delimitat de Tibru și Monte Mario.

[223] Pe lângă structurile dedicate activităților sportive, culturale și politico-administrative, complexul găzduiește în prezent sediul CONI și auditoriul RAI în clădirile academiei, un cămin de tineret în clădirea casei de oaspeți din sud și o mare sală cu curte de maximă securitate în clădirea Casei Armatei. Cappuccitti, A., *Tessuti e centralità nella morfologia urbana*, Aracne, Roma, 2006, p. 57-58.

[224] Un exemplu semnificativ este utilizarea stadionului de înot care, deși potrivit pentru competițiile olimpice, include și echipamente care pot fi folosite vara de înotătorii amatori.

[225] Ibidem.

Città Universitaria

Ansamblul universitar reprezintă unul dintre cele mai semnificative repere ale Romei moderne și a fost considerat de regimul fascist ca fiind o oportunitate unică de consolidare a culturii arhitecturale italiene în cadrul curentului internațional modern. Sub egida arhitectului Marcello Piacentini, însărcinat de Mussolini însuși să gestioneze proiectul în 1932, acest ansamblu prezintă o intenție spațială conectată la cultura raționalistă europeană[226].

Oraș

Prin directivele planului urbanistic general din 1925-26, o suprafață amplă, situată în partea de est a orașului (între Castro, Praetorium și via Tiburtina) a fost alocată pentru construirea unui nou centru universitar. Început în 1930 și inaugurat în octombrie 1932[227], ansamblul Città Universitaria a fost construit în vecinătatea unor institute universitare și a unor facilități culturale deja existente.

Situl rectangular este configurat ca o insulă urbană extinsă, delimitată de mai multe artere urbane[228]. Accesul principal în ansamblu se face printr-o poartă monumentală, proiectată de arhitectul Arnaldo Foschini, care se deschide spre o zonă amplă (definită de Viale della Scienza și Piazzale Aldo Moro), în axul unei noi artere (Viale Piero Gobetti). Această nouă axă conectează nucleul principal al compoziției arhitecturale – un vast spațiu transversal care se grupează în jurul clădirilor nou-propuse ale institutelor – cu viitoarea stație Termini și, astfel, cu întreaga rețea a orașului[229]. Cu toate acestea, la fel ca majoritatea intervențiilor fasciste, raportarea la contextul urban nu a fost un aspect luat în considerare astfel încât acest ansamblu este autonom, configurându-se ca un micro-oraș în interiorul orașului.

Arhitect

Sarcina de a elabora planul noii zone universitare și de a gestiona activitatea de proiectare a întregului ansamblu i-a fost încredințată în 1932 lui

[226] Azzaro, B., La Città Universitaria della Sapienza di Roma e le sedi esterne 1907-1932, Gangemi Editore, Roma, 2012, p. 11-12.
[227] Rossi, P. O., *op cit.*, p. 94.
[228] Ansamblul este delimitat de următoarele artere: Viale del Policlinico, prelungită de Viale della Scienza, Viale dell`Università, Vialle delle Regina Maria și Via dei Ramni, prelungită de Via Cesare de Lollis.
[229] Marconi, P., La città Universitaria di Roma, *Rivista Architettura, Sindicato Nazionale Fascista Architetti*, Treves – Treccani – Tumminelli, Milano-Roma, fascicolo specimen, 1935, p. 2.

Marcello Piacentini. În acest scop, el a recrutat o echipă de tineri arhitecți „dintre cei mai buni din fiecare regiune a Italiei”[230] cu care să colaboreze, alegând atât reprezentanți ai raționalismului italian, precum: Giuseppe Pagano, Giuseppe Capponi, Giovanni Michelucci, cât și reprezentanți academicieni precum: Gaetano Rapisardi, Arnaldo Foschini și alții care au ocupat funcții intermediare: Pietro Aschieri, Gio Ponti. În ciuda opiniilor contradictorii, datorate diferitelor orientări profesionale, rezultatele acestei colaborări au fost extrem de semnificative, Citta Universitaria fiind primul proiect de o asemenea notorietate.

Schema planimetrică (Fig.28) și volumetria generală concepute de către Marcello Piacentini urmează caracteristicile spațiale de tip bazilical, prezentând o axă principală cu o piațetă centrală, definită de spațialitatea clasică a unui forum sau a unei agore, în jurul căreia sunt organizate corpurile de clădiri. Întreaga compoziție arhitecturală urmărește o transpunere în forme moderne a unor principii tradiționale, cum ar fi simetria antichității sau varietatea romantismului și, astfel, perpetuarea valorilor spațiale antice într-un spirit modern[231].

Figura 18. Città Universitaria, Roma, 2022

[230] Piacentini, M., La città Universitaria di Roma, Rivista Architettura, Sindicato Nazionale Fascista Architetti, Treves – Treccani – Tumminelli, Milano-Roma, XIV, 1935, p. 2.
[231] *Ibidem*, p. 4.

Proiectele individuale au fost elaborate urmând direcțiile planului de ansamblu. Astfel, clădirile realizate de Arnaldo Foschini, Giuseppe Pagano, Pietro Aschieri și Gaetano Rapisardi mărginesc axa principală de ambele părți și formează fronturile piațetei centrale, axa transversală, care închide laturile exterioare ale piațetei, fiind marcată de intervențiile arhitecților Giovanni Michelucci și Gio Ponti[232].

Ca punct central de perspectivă se află clădirea Rectoratului cu Biblioteca și Aula Magna proiectate de însuși Marcello Piacentini. În spatele acesteia se conturează o piațetă însoțită de un sistem de scări și pereți care preiau diferențele de nivel[233].

Zonele de servicii se regăsesc în clădiri amplasate excentric, proiectele pentru realizarea acestora (modificate funcțional în timp) fiind atribuite tot unor nume importante pentru arhitectura vremii. Majoritatea lucrărilor arată o atitudine clar raționalistă, fiind astfel un exponent al arhitecturii moderniste. În faza de implementare, în încercarea de a standardiza clădirile cât mai mult posibil și de a elimina decorațiile inutile, unele dintre proiecte au fost modificate semnificativ.

De-a lungul anilor, majoritatea clădirilor au suferit modificări parțiale, iar structura ansamblului a continuat să crească prin adăugarea de clădiri noi sau de funcțiuni conexe, cum ar fi: Institutul de Farmacologie proiectat de Claudio Dall'Olio și Alfredo Lambertucci sau Opera Universitaria proiectată de Enrico Mandolesi[234].

---

[232] Intrarea monumentală, clădirile pentru Institutul de Igienă și Clinica de Ortopedie au fost proiectate de Arnaldo Foschini. Institutul de Fizică, proiectat de Giuseppe Pagano, și Institutul de Chimie, proiectat de Pietro Aschieri. În partea opusă, Gaetano Rapisardi a proiectat Facultatea de Drept și Facultatea de Litere. Pe axa transversală se află Institutul de Mineralogie proiectat de Giovanni Michelucci și Școala de Matematică de Gio Ponti

[233] În jurul acesteia sunt amplasate Institutele de Fiziologie proiectate de Giovanni Michelucci și Grădina Botanică proiectată de Giuseppe Capponi Marconi, P., *op. cit.*, pp. 2-4.

[234] Gaetano Minnuci a proiectat clădirile pentru Dopolavoro Universitario (transformată ulterior în Teatrul Ateneo) și sediul Milizia Universitaria (demolat pentru construcția Centro per Servizi Generali); Eugenio Montuori a realizat proiectul pentru *quadriportico*-ul comemorativ (parțial demolat pentru construcția Capelei, transformat acum în creșă); Giorgio Calza Bini, Francesco Fariello și Saverio Muratori au proiectat Casa Studenților (situată în afara perimetrului ansamblului). După război, au fost construite următoarele: Institutul de Geochimie, Institutul de Mineralogie și Tipografia, proiectate de Francesco Guidi și Eugenio Montuori, Institutul de Istorie a Medicinii și Capela Universității după proiectul lui Marcello Piacentini. Vezi: Rossi, P. O., *Roma. Guida Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011*, Laterza, Bari, 2012, p. 95.

Utilizator

Perspectiva utilizatorului este transpusă în principal prin activitățile legate de educație și mediul universitar. Fiind o insulă urbană închisă, cu acces controlat, ansamblul nu are deschideri spațiale active în raport cu spațiul public înconjurător. Astfel, spațiul public din incinta ansamblului devine activ atât timp cât instituțiile[235] pe care le deservește sunt deschise și permit anumite evenimente specifice. Ca parte a programului Sapienza Polo Museale, creat pentru itinerarii educaționale și științifice, muzeele universitare se activează periodic prin evenimente cu deschidere mare la public precum Noaptea Muzeelor și Săptămâna Culturii Științifice.

Privindu-le în paralel, atât Foro Italico cât și Città Universitaria, prezintă spații publice centrale, de tip forum sau agora, la scară mare și monumentale, tipice pentru estetica și retorica fascistă. Ele se bazează pe criterii spațiale cu efecte evidente de perspectivă cu valențe scenografice. Principala diferență dintre cele două complexe constă în modul de conectare la spațiile publice înconjurătoare și, de asemenea, în relația dintre arhitectură și artă. Spre deosebire de Città Universitaria, Foro Italico prezintă spații ample deschise publicului și evidențiază o abordare compozițională retorică prin poziția obeliscului lui Mussolini ca *axis mundi* al ansamblului.

În ceea ce privește tipurile de activități desfășurate în spațiul public, în ambele cazuri acestea sunt direct influențate de programele arhitecturale, precum și de diferitele funcții pe care le îndeplinesc.

2.1.5. Intervenții punctuale

Unele dintre intervențiile realizate în timpul perioadei fasciste au fost punctuale – inserții în țesutul istoric al orașului care, în general, prezintă calități arhitecturale. Acestea sunt determinate fie de un element local, precum un artefact, fie de dezvoltarea unei noi funcțiuni sau program arhitectural, fie de motive legate de planificarea urbană oficială.

[235] Ansamblul include sediul a 11 facultăți diferite, cu peste 60 de departamente, o grădiniță, baruri de zi, bănci și oficii poștale, 21 de muzee și peste cincizeci de biblioteci deschise publicului. Printre acestea se numără biblioteca Universității Alexandrine, fondată în 1667 de Papa Alexandru al VII-lea ca bibliotecă *studium urbis* și Capela Universității.

Ara Pacis

În acest caz, Ara Pacis Augustae (Altarul Păcii al lui Augustus) este o mărturie a valoroasei arte antice romane. Altarul pentru sacrificiu – ascuns sub stratul urban istoric până la momentul ridicării clădirii Palazzo Peretti pe Via del Corso – a avut parte de multă atenție în timpul perioadei fasciste. Datorită interesului lui Mussolini pentru revendicarea valorilor antice, cu ocazia sărbătoririi *Bimillenario Augusteo*, altarul a fost recompus și restaurat odată cu restructurarea zonei Piazza Augusto Imperiatore[236].

Oraș

Altarul reprezintă o mărturie a vechiului oraș descoperită în palimpsestul urban al Romei, aspect ce a făcut ca amplasarea sa (Fig.29) să fie un subiect constant al planificării urbane. Inițial vizată de Planul Urbanistic General din 1909, restructurarea zonei a început prin dezasamblarea construcțiilor care înconjurau mausoleul lui Augustus într-o mișcare anticipatorie a demolărilor care au avut loc în următoarele decenii.

Într-o perioadă când cultul Romei antice devine unul dintre pilonii fascismului, mausoleul și Ara Pacis (restaurarea primului și reconstrucția celui de-al doilea) au ajuns printre cele mai importante locuri de intervenție. Piața de lângă auditoriul *Augusteo* a fost proiectată în această perioadă urmând prevederile planul urbanistic din 1925-1926 și încă mai păstrând unele dintre direcțiile planului urbanistic din 1909. Acest lucru a presupus ideea de valorificare a mausoleului, precum și reconfigurarea spațiului care conecta orașul istoric cu noul cartier Prati, amplasat dincolo de Tibru.
Solicitările planificării urbane împreună cu retorica sărbătorii bimileniale au dat naștere unuia dintre cele mai contestate spații din centrul istoric[237]. Războiul și ulterioara prăbușire a regimului fascist au făcut ca abia în 1949 pavilionul să fie deschis publicului[238], piața devenind un punct de intersecție urbană în centrul Romei, între punctul terminus al autobuzelor, accesul către zona vechiului oraș prin Via Tomacelli și axul Tibrului.

[236] Kostof, S., *op. cit.*, p. 270-325.
[237] Pilat, S. Z., La Parola Al Piccone: Demonstrations of Fascism at the Imperial Fora and the Mausoleum of Augustus. in Political Landscapes of Capital Cities, eds. Jessica Joyce Christie et al, University Press of Colorado, Boulder, Colorado, 2016, pp. 335-341.
[238] Au existat și propuneri pentru mutarea altarului (dezasamblarea și reconstruirea) în curtea de acces a Academiei de Arte Plastice, însă nu au fost implementate. Piretto, G.P., *Memorie di pietra, I monumenti delle dittature,* Raffaello Cortina, Milano, 2014, p. 63.

În 2006 arhitectului Richard Meier i-a fost încredințată proiectarea unui nou muzeu, intervenție ce privea doar „containerul" altarului, artefactul păstrându-și locul. În ceea ce privește relația cu clădirile învecinate însă, muzeul obturează elemente ale fondului construit inițial (ce nu au fost demolate) precum fațada bisericii San Rocco, proiectată în stil neoclasic de Valadier.

Arhitect

Perspectiva arhitectului stă sub umbrela multor polemici alimentate atât de evenimente culturale, cât și de interese politice. Primul proiect al mausoleului a fost realizat de către arhitectul Enrico Del Debio, sub responsabilitatea Federazione Fascista dell'Urbe, vizând reconstrucția mausoleului și păstrarea funcțiunii de auditoriu. Începând cu anul 1927 ideea de a păstra ruinele a dus la demolarea construcțiilor adiacente (cu excepția bisericilor) și, prin noile construcții, la transformarea Piazzale Augusto Imperatore într-o scenografie fascistă care celebrează ruinele[239].

Proiectul final a fost realizat de Vittorio Ballio Morpurgo (sub atenta îndrumare a lui Mussolini) și includea relocarea și integrarea altarului în sit, între mausoleu și Tibru[240]. În 1938 a fost construit primul pavilion de protecție a ruinelor Ara Pacis, o construcție raționalistă, în contrast cu conținutul clasic. Astfel, cu ocazia bimileniului aniversar în numele lui Augustus urmau a fi inaugurate două dintre cele mai comemorative monumente ale epocii imperiale: Mausoleul lui Augustus și artefactul recompus al Ara Pacis.

După o lungă serie de critici, în 1996 arhitectul Richard Meier este numit de primarul Francesco Rutelli pentru proiectarea unui nou pavilion. Lucrarea de arhitectură contemporană cu caracter public a fost realizată în 2006, atenuând conflictul care a „paralizat orașul" pentru mai mult de jumătate de secol[241]. Noua clădire a Muzeului Ara Pacis, proiectată de Meier, este orientată N-S, de-a lungul Tibrului, urmărind din punct de vedere spațial modelul clasic al unui templu antic. Toate proporțiile clădirii, de la distanța dintre stâlpi până la subîmpărțirea ferestrelor și pardoseala de travertin sunt raportate la cele ale altarului central. Dincolo de suprafețele albe, tipice pentru proiectele lui Richard Meier, un important element este peretele de

[239] *Ibidem*, p. 334.
[240] Kostof, S., *op.cit.*, p 302-304.
[241] Rossi, Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011, Laterza, Bari, 2012, p. 390.

travertin rugos dintre piața frontală și Lungotevere, care ghidează trecătorii spre intrarea în muzeu. Având în vedere faptul că centrul Romei este construit foarte dens, aceasta este prima construcție publică contemporană construită în centrul istoric de la sfârșitul perioadei fasciste.

Utilizator

Experiența utilizatorului este marcată de același tip de dislocări sociale raportate la memoria colectivă, precum cele cauzate de demolările din Via dei Fori Imperiali. Pentru realizarea acestui proiect, multe case au fost demolate, caracterul funcțional devenind unul comemorativ, expozițional.

Referior la influența intervenției lui Meier, spre deosebire de construcția fascistă, noul pavilion oferă în plus față de sala altarului spații pentru evenimente culturale, convenții, conferințe, precum și o zonă extinsă pentru expoziții. Scara de acces – care preia o diferență de aproximativ un nivel între Lungotevere și Via di Ripetta – a devenit un loc de întâlnire cu rol de reper în oraș, însă legătura prevăzută în proiectul original cu malul Tibrului nu a fost realizată din motive financiare[242].

Figura 19. Ara Pacis, Roma, 2022

[242] Într-o ipoteză pentru această legătură nerealizată, Meier a prevăzut o fâșie verde care traversa peste circulația auto de-a lungul arterei Lungotevere, oferind romanilor o nouă promenadă pe Tibru. Vezi Kavalirek, M., *Rome, Architectural Guide. Buildings and Projects after 1945*, Doom, Berlin, 2010.

Când arhitectura este integrată în context, forța sa expresivă este accentuată prin selecția de materiale arhitecturale și prin calitatea spațiului atât la interior, cât și la exterior – ca spațiu public valorificat. Moștenirea urbană importantă și centrul construit foarte dens nu lasă multe posibilități pentru noi proiecte. Ca dovadă stă faptul că Muzeul Ara Pacis, proiectat de Richard Meier, este prima construcție modernă de amploare realizată după perioada mussoliniană în centrul istoric al Romei.

Așa cum am observat, intervențiile din perioada fascistă au avut obiective diferite în raport cu orașul, urmărind două direcții principale: expansiunea urbană și conturarea unei imagini evocatoare a puterii fasciste. Operațiunile concentrate pe creșterea orașului au vizat pe de o parte extinderea limitelor urbane – prin extinderea unor zone existente sau prin conturarea unor noi ansambluri de dotări – și pe de altă parte descentralizarea urbană – fie sub forma unor căutări identitare (EUR), fie rezultate prin construirea din rațiuni de necesitate a unor ansambluri periferice (borgatele) care, după cum vom vedea, au constituit premisele policentrismului roman.

Dorința de imprimare ideologică și de evidențiere a capacității constructive fasciste se manifestă prin căutări identitare ce fac apel fie la o retorică a noului, prin atributele tehnicii și inovației, fie la originile locale, prin valorificarea substratului antic al orașului.

Acest proces a dus totuși la o serie de ștergeri masive (atât ale fondului mult elogiat al antichității, dar mai ales ale celui medieval) cu puternic impact asupra factorului social și cu efecte majore asupra memoriei urbane.

În continuare, lucrarea propune parcurgerea perioadelor și momentelor semnificative pentru evoluția Romei, din perioada de influență fascistă până în prezent. Scopul acestui parcurs sintetic vizează atât înțelegerea procesului de transformare/adaptare urbană, cât și identificarea acelor elemente ce au stat la baza deciziilor de intervenție arhitectural-urbanistică și a modului în care acestea au influențat abordările disciplinare contemporane (transpuse în reglementări și instrumente de proiectare).

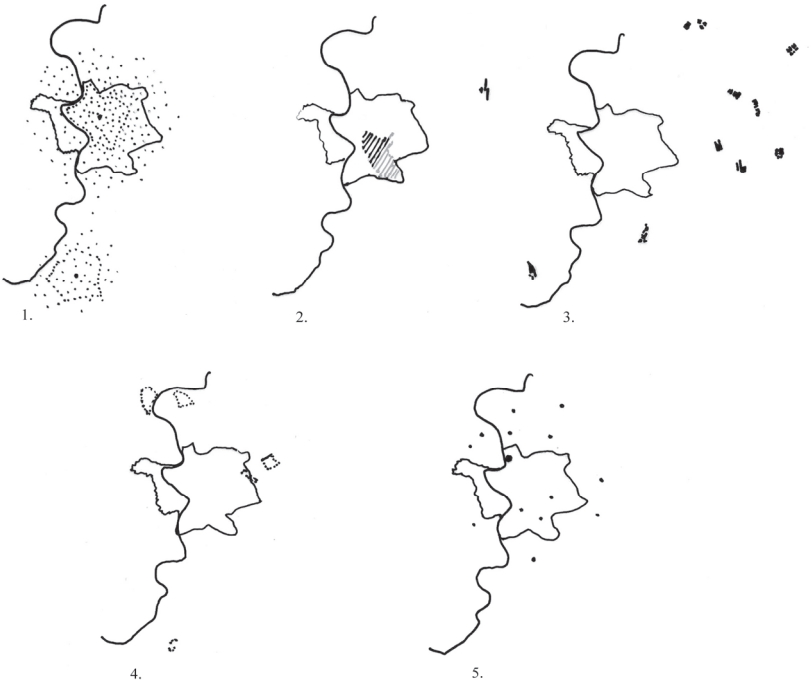

Figura 20: Schițe care ilustrează cele cinci tipuri de intervenție fascistă identificate prin prezenta cercetare în structura urbană a Romei
1. Intervenții cu impact major asupra centrului;
2. Intervenții de valoare arheologică;
3. Cartiere periferice;
4. Dotări și servicii urbane majore;
5. Intervenții punctuale.

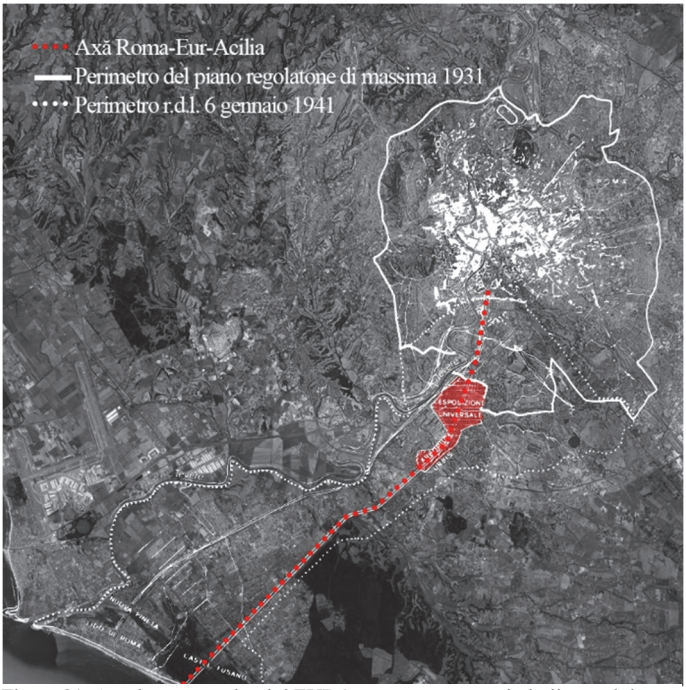

Figura 21. Amplasarea cartierului EUR în raport cu axa extinderii orașului către mare și limitele de intervenție prevăzute prin planurile orașului din 1931, respectiv 1941. Suport Google Earth, 2021

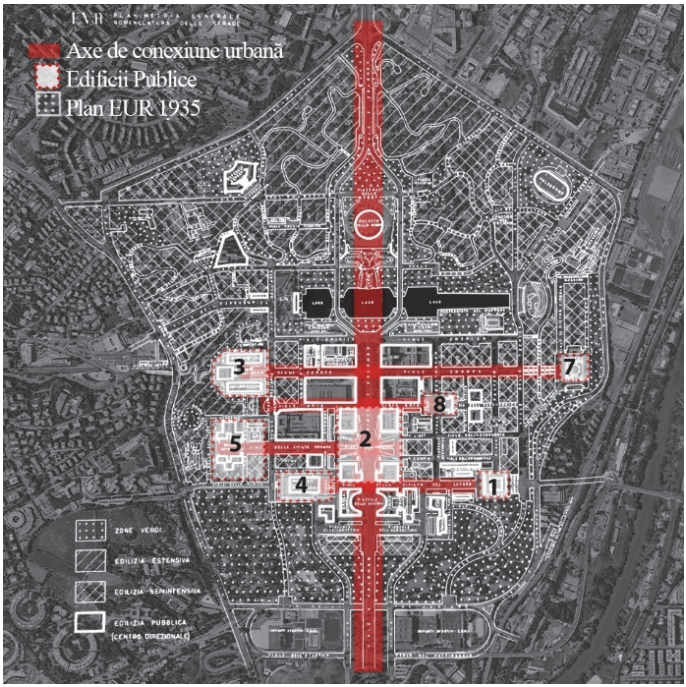

Figura 22. Relații spațiale în cadrul cartierului Eur surpinse prin suprapunerea planului realizat între 1951 și 4961 peste existent (suport Google Earth, 2021). Edificii publice cu rol structurant: 1. Palazzo della Civiltà Italiana; 2. Piazza Imperiale; 3. Forze Armate-Archivio centrale dello Stato; 4. Palazzo dei Congressi; 5. Museo della Romanità; 6. Palazzo dello Sport; 7. SS. Pietro e Paolo; 8. Ufficio Postale

Figura 23: Zonă vizată de PRG 1931 ca valoroasă din punct de vedere arheologic: Parcul arheologic-monumental Fiori-Appia Antica și zona Mausoleului lui Augustus, suport Google Earth, 2021

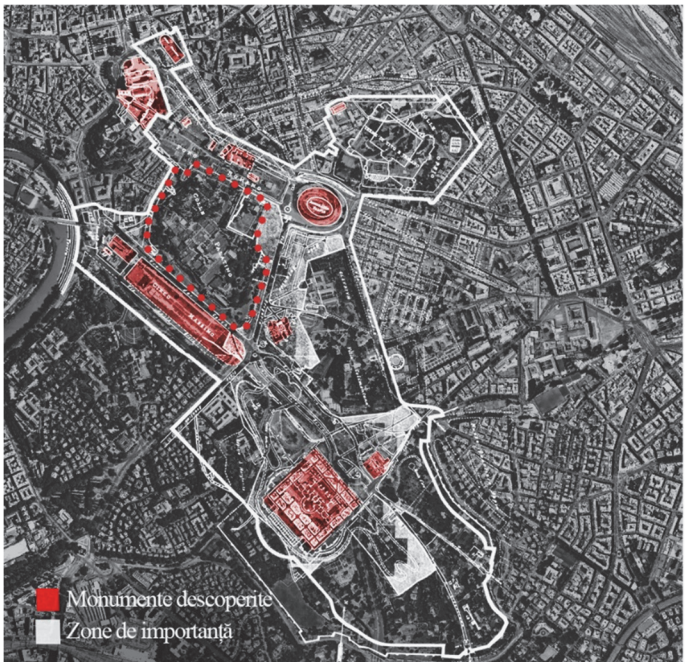

Figura 24: Planul din 1908-1914, elaborat de Comisia Baccelli în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

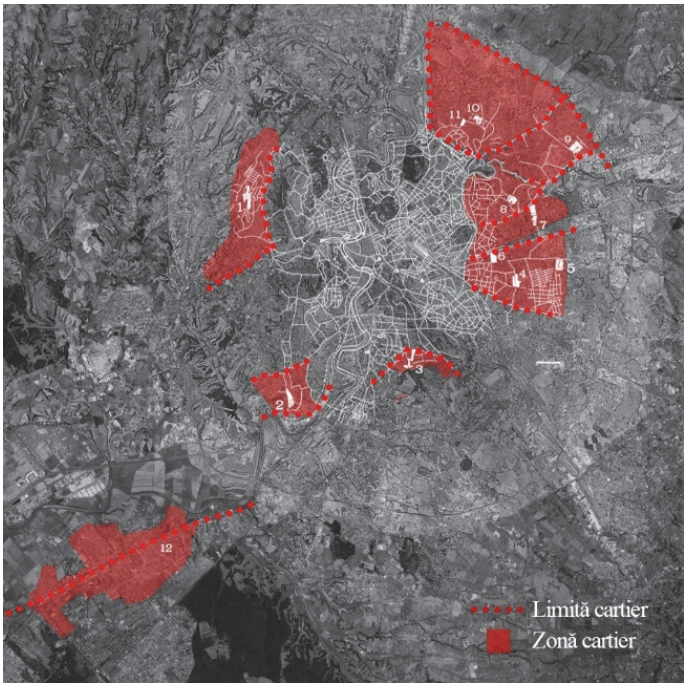

Figura 25: *Borgatele* „oficializate” în raport cu orașul și delimitarea zonelor de influență a nucleelor ce le definesc în funcție de arterele radiale majore ale orașului: 1 Primavalle; 2 Trullo; 3 Tor Marancio; 4 Gordiani; 5 Quarticciolo; 6 Prenestina;7 S. Matia del Soccorso; 8 Pietralata; 9 S. Basilio;10 Tufello; 11 Val Melaina;12 Acilla (suport Google Earth, 2021)

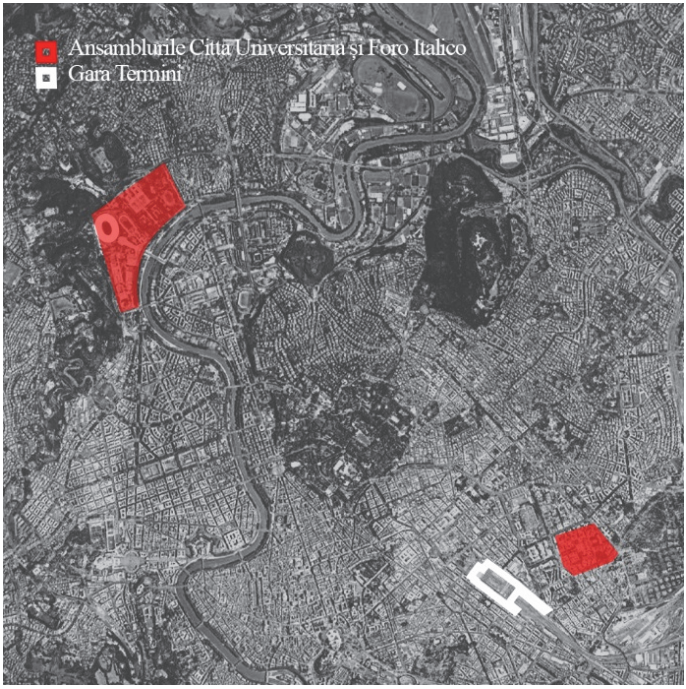

Figura 26. Ansamblurile Foro Italico (nord-est) și Città Universitaria (sud-vest) în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figura 27: Planul ansamblului Foro Italico din 1933 suprapus peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) și evidențierea principalelor axe compoziționale realizate conform proiectului.

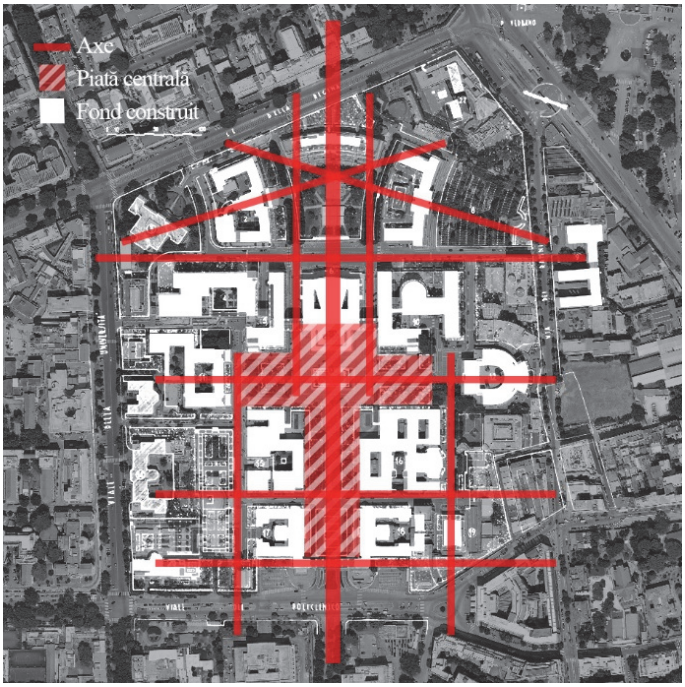

Figura 28: Relații spațiale în cadrul ansamblului Città Universitaria ilustrate prin suprapunerea planului elaborat de Marcello Piacentini în 1932 peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

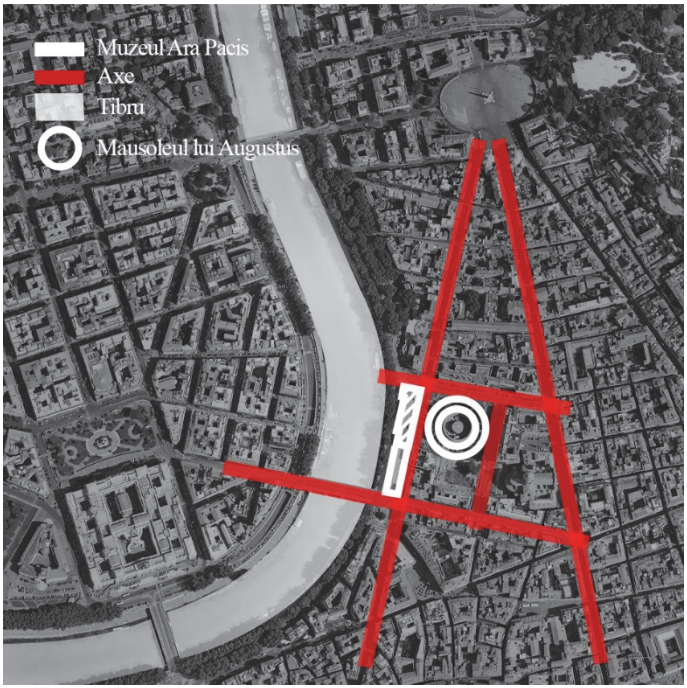

Figura 29: Raportul clădirii muzeului Ara Pacis cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

2.2. Momente și reglementări

Evoluția urbană a Romei din ultimii 150 de ani a fost determinată prin demersurile profesionale care au stat la baza elaborării planurilor urbanistice generale (*Piani Regolatori Generali*), unul dintre cele mai importante instrumente în planificarea urbană, având rolul de a reglementa activitatea de construire și de a trasa direcțiile de dezvoltare. În cazul Romei, acest instrument oferă informații valoroase despre modul în care factorul politic a interacționat cu arhitecții și urbaniștii vremii și despre modul în care această interacțiune a influențat evoluția orașului și procesul de proiectare în general.

2.2.1. Primul plan urbanistic general al Romei

În 1873, la trei ani după ce Roma a devenit capitala Regatului Italiei, primul demers de elaborare a unui plan urbanistic general a fost dedicat orașului Papilor din secolul al XIX-lea, încă relativ mic ca întindere, ocupând zona din interiorul Zidurilor Aureliene.

Planul a fost aprobat oficial abia în anul 1883 și a urmărit măsuri legate de perspectiva creșterii orașului și adaptarea rețelei rutiere existente în conformitate cu noile direcții de dezvoltare[243] (Fig.32). Inițiativele privind politica urbană[244] au avut la bază un cadru legislativ existent (legile Giolitti[245]) care oferea instrumente semnificative pentru gestionarea bugetului local și implementarea obiectivelor planului de dezvoltare:

[243] Ca mărturie stau planurile pentru construirea a șapte poduri noi și a unor clădiri de referință, cum ar fi clădirea Policlinico sau monumentul Vittorio Emanuele II. Vezi Insolera, I., *Roma moderna. Un secolo di storia urbanistica 1870-1970*, Giulio Einaudi, Torino 2001, p. 36.

[244] Influențate de schimbările din administrația locală care îl aduc pe Ernesto Nathan în funcția de edil.

[245] Legile Giolitti (legea 320 din 1904 și legea 502 din 1907). Prima a luat în considerare în principal sectorul financiar al municipiului, prin dispoziții privind distribuirea impozitelor, scutiri pentru construcții noi, impozitare în funcție de suprafața construită. A doua prevede, printre altele, o creștere a taxei pentru suprafețele construite și definește zonele și metodele de evaluare. Aceste legi vor oferi cadrul legislativ pentru Planul Urbanistic General din 1983. În acest context, trei dintre prevederile legii din 1907 sunt de o importanță deosebită: 1. acordarea unui împrumut pentru exproprierea zonelor care vor fi utilizate pentru extinderea orașului; 2. acordarea de ipoteci și facilități către Istituto Case Popolari; 3. adoptarea unui regulament special pentru construirea de noi cartiere și locuințe noi, atât în interiorul, cât și în afara perimetrului planului general.

împrumuturi ipotecare pentru exproprieri, impozite relaționate cu suprafața construcției, stimulente pentru Istituto Case Popolari și construirea de locuințe sociale[246], finanțarea acordată pentru noi lucrări publice, obligația de a întocmi un Regulament de Construcție. În acest context și ținând seama de faptul că în martie 1908 valabilitatea planului urma să se încheie, se demarează lucrările pentru elaborarea unui nou plan al Romei.

2.2.2. Primele măsuri de expansiune urbană

Gestionarea planului urbanistic care va intra oficial în vigoare în 1909 a fost atribuită inginerului milanez Edmondo Sanjust di Teulada, preocupat de elaborarea unui plan „corect, tehnic și practic"[247] ce avea să marcheze prima expansiune a Romei (Fig.33). Concentrat inițial asupra centrului istoric (cu o atenție deosebită acordată pieței Colonna), acesta urmărea accentuarea funcției centrale și eliminarea traficului din această zonă, dar și o serie de intervenții și demolări ulterior criticate și catalogate ca „autoritare"[248].

Un aspect important este introducerea unui mecanism de tipologizare a clădirilor de locuințe din Roma, fiind astfel definite trei tipuri gândite spre a ocupa în mod programatic zonele extinse din jurul orașului: *fabbricati, villini și giardini*[249]. Acest lucru a permis păstrarea vilelor care existau în jurul Romei (Vila Nomentana, Chigi, Savoia, Doria Pamphili, Monti), încadrându-se în cea de-a treia categorie[250.]

---

[246] ICP a fost creat în 1903, în timpul celui de-al doilea guvern Giolitti și a vizat construirea de locuințe sociale, în principal în zona urbană a Romei. Acesta nu era un singur organism, ci era compus din mai multe grupuri locale, municipale sau provinciale.

[247] În acest context se propune și realizarea mai multor poduri noi peste Tibru. Rossi, P. O., *Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011*, Laterza, Bari, 2012, p. 12.

[248] *Ibidem*, p. 40.

[249] Clădirile de locuințe, *fabricatti*, puteau avea o înălțime de până la 24 de metri; vilele, *villini*, trebuiau să aibă maximum două etaje și să fie înconjurate pe toate laturile de grădini mici, iar *giardini* erau clădiri de lux, care puteau ocupa maxim de 5% din suprafața totală a terenului. Diferențele dintre cele trei tipuri au fost detaliate prin Regulamentul General al Clădirilor (adoptat în 1912, ca urmare a unor serii de discuții între consiliul municipal și consiliul administrativ provincial) și Regulamentul Special pentru Construcții (adoptat de consiliul municipal în 1912, pe baza articolului 16 din Legea Giolitti din 1907) care autoriza o „reglementare specială a clădirii care vizează construirea de noi cartiere și locuințe, atât în interiorul, cât și în afara perimetrului planului orașului". Acesta a fost prima intervenție legislativă specială pentru Roma, care are în vedere subiectul unei discuții separate privind problemele de igienă și construcții. Vezi Insolera, Italo, *Roma moderna. Un secolo di storia urbanistica 1870-1970*, Giulio Einaudi, Torino 2001, p. 91.

[250] *Ibidem*, p. 93.

Planul din 1909 urmărea, așadar, instrumentalizarea tipologiei pentru a preveni creșterea necontrolată a orașului, alternând zone cu densități diferite. Principiul tipologiei raportat la densitatea și numărul de locuitori a influențat dezvoltarea cartierelor în termeni de: dimensionare, distribuție a serviciilor, stabilire a pofilelor stradale, conformare și amplasare a piețelor publice etc.[251]

Dificultățile logistice rezultate din procesul de expropriere în scopul dezvoltării orașului au dus la rectificări ale directivelor stabilite și, în ceea ce privește tipologiile stabilite, la transformarea clădirilor de tip *villini* într-un alt tip (mai profitabil) numit *palazzina*[252]. În cei 25 de ani de valabilitate, planul urbanistic din 1909 a primit o serie de actualizări, doar o parte din prevederile sale fiind pe deplin realizate. Cu toate acestea, corectitudinea tehnică și rigoarea măsurilor urbane care au urmărit expansiunea orașului rămân repere în istoria etapelor de reglementare a Romei.

2.2.3. Densificarea orașului

În 1916, odată cu schimbarea administrației, a fost înființată o comisie pentru verificarea fiabilității planului urbanistic elaborat de Sanjust, reprezentată, printre alții, de arhitectul Gustavo Giovannoni. Problemele centrului istoric au fost primele vizate, iar sub presiunea unei cereri masive de construire au fost elaborate o serie de reglementări rectificative ale planului din 1909.

Pe baza indicațiilor unei noi comisii înființate în 1923 care îl includea, alături de Giovannoni, pe arhitectul Marcello Piacentini, a fost formulată o variantă pentru planul urbanistic al orașului ce avea să funcționeze (neoficial) până în 1931[253]. Acesta a fost dezvoltat pe baza a patru principii de bază: conservarea centrului istoric cât mai intact posibil; decongestionarea arterelor centrale prin circuite periferice; tipologizarea clădirilor din zonele recent

[251] Directivele planului din 1909 au fost respectate în zone precum: Piazza d`Armi, Flaminio, Sebastiani, Piazza Verbano, Appio, S. Lorenzo, piazza Bolognia, Monteverde Vecchio, S Maria delle Fornaci, Portuense. Au fost însă construite zone care se abat de la prevederile planului: cartierul grădină Aniene, zona cartierului Garbatella realizată de ICP, Piazza Tolomeo, Portonaccio, locuințe pe via Ostiense și de-a lungul Gianicolense. Vezi: Rossi, P. O., *Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011*, Ed. Laterza, Bari, 2012, p. 15.
[252] Măsură adoptată printr-un decret în 1920. Locuințele de tip *palazzine* ajungeau la înălțimi mai mari, având 5 niveluri și mansardă, amplasate cu o retragere de 5,80 m de la stradă (spațiu prevăzut ca grădină). *Ibidem*, p. 15.
[253] Moment în care va fi aprobat un nou PUG (PRG) pentru Roma. *Ibidem*, p. 116.

extinse[254]; dezvoltarea orașului la est în raport cu zona centrală. În ciuda clarității sale programatice, implementarea acestui plan a urmărit alegeri contradictorii. Intervențiile asupra centrului istoric au fost mult mai agresive decât era prevăzut[255], culminând cu sistematizările din Rione Borgo, prilej pentru intervenția ulterioară în Via della Conciliazione care a amplificat monumentalitatea pieței San Pietro la nivel urban.

Una dintre cele mai semnificative realizări a fost construirea (în timp, dar conform prevederilor planului în speță) a șase[256] dintre cele douăsprezece poduri peste Tibru, propuse prin planul supleant din 1925-26 (*Variante generale del Piano regolatore*), ce a constituit bază viitoarelor reglementări.

2.2.4. Influența mussoliniană asupra orașului

Într-un climat general care viza reconfigurarea orașului prin raportarea la simbolismul exaltant al mitului roman antic, Roma a fost un teren de experimentare pentru inițiativele de propagandă ale regimului fascist. În acest context, problema noii gestionări urbane și propunerea unui nou plan general va fi atent dezbătută între două grupuri de planificatori urbani: G.U.R.[257] și Burbera[258.]

[254] Locuințe de tip *intensiv*i, (înălțime max. 30 m), *palazzine* și *villini* (descrise anterior), ce vor fi folosite atât pentru noile zone extinse, cu precădere spre E, dar și pentru densificări în zonele prevăzute de Sanjust. *Ibidem*, p.41.

[255] Au fost realizate lucrări în afara prevederilor în următoarele zone: via Barberini (între piața Barberini și piața S. Bernardo), zona dintre S. Andreea della Vale și via Zanardelli, zona mausoleului Augusteo, demolări în zona Campidoglio pentru via del Mare și de-a lungul axului Fori Imperiali, Piazza Venezia, Colosseo, Vezi; Insolera, I., *Roma moderna. Un secolo di storia urbanistica 1870-1970,* Giulio Einaudi, Torino, 2001, p. 117 și Rossi, P. O., *Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011*, Ed. Laterza, Bari, 2012, p.41.

[256] Podul Matteotti în 1929, Podul Testaccio în 1930, Podul Principele Amedeo în 1942, podul Marconi în 1952, podul Tor di Quinto în 1962 și Ponte della Musica în 2011. Rossi, P. O., *Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011*, Ed. Laterza, Bari, 2012, p.41.

[257] Proiectul G.U.R. (Gruppo Urbanisti Romani), coordonat de Giovannoni și Piacentini, s-a remarcat printr-o abordare bazată pe criterii tehnice și programatice, în special în urma extinderii orașului și a migrației centrului orașului spre est. Aceștia propun o nouă axă rutieră care să separe zona istorică (cartierul Renașterii, Trastevere, Vatican), de cea nouă (Salario, Nomentano, Viale della Regina), conectând Piazza del Popolo și Ponte Cavour cu Termini și noua gară amplasată dincolo de Porta Maggiore. Planul prevedea mai multe centre satelit, deservite de o rețea de drumuri urbane și căi ferate.

[258] Grupul Burbera, alcătuit din profesioniști cu orientare academică precum Enrico Del Debbio, Vincenzo Fasolo, Pietro Aschieri, Gustavo Giovannoni și alții, a adoptat o abordare complet diferită, monumentală și retorică, având ca scop dezvoltarea orașului în

Planul urbanistic general (PRG) din 1931 (revizuit ulterior ca răspuns la creșterea rapidă a populației) permite extinderea Romei în toate direcțiile, în special spre sud și spre mare. Noile clădiri rezidențiale erau de două tipuri: *palazzine* și *intensivi*[259]. Planul general (Fig.34) a definit, de asemenea, siturile arheologice descoperite în urma săpăturilor masive efectuate în timpul lui Mussolini și a stabilit noi așezări la periferie pentru foștii locuitori din aceste zone (în nuclee urbane de tip *borgate*).

Rectificările ulterioare s-au realizat prin *piani attuativi*, o măsură de a gestiona ambițiosul plan general[260] care, în lipsa unor mecanisme de verificare programatică, au dus la o expansiune dezordonată, privată de zone verzi amenajate public în multe părți ale orașului.

Planul din 1931 a avut un caracter contradictoriu, implementarea rapidă a directivelor regimului fascist bazându-se pe compromisuri politice, economice și culturale. Acest mod de gestionare a generat un nou tip de instrument de planificare urbană, *piani particolareggiati*, care va deveni instrumentul principal pentru rectificările aduse planului urbanistic general.

Un aspect problematic al acestei perioade l-a reprezentat extinderea în afara limitelor stabilite de plan, fiind necesară aprobarea unui nou act legislativ (legea 5390 din 1935[261]) pentru legalizarea construcțiilor dezvoltate spontan în zone numite *nuclee edilizi*[262]. Acestea vor defini periferia orașului prin *borgate* fasciste[263].

---

zona Nomentana - Ostiense, cu o infrastructură bazată pe cele trei inele concentrice propuse de Planul 1925-26 și două noi artere în centrul istoric. Această axă *cardo-decumano* străpunge zona centrală, conectând Ponte Milvio cu S. Giovanni și S. Pietro cu Termini. Intersecția celor două artere este marcată de piața S. Silvestro, menită să amplifice caracterul central al zonei Piazza Colonna – prin demolări masive în zona centrului istoric.

[259]Insolera, I., Roma moderna. Un secolo di storia urbanistica 1870-1970, Giulio Einaudi, Torino, 2001, p. 148.

[260]Acest mecanism a permis exproprierea unor zone destinate utilităților publice și, prin acest fapt, amânarea deciziilor executive până la intrarea în vigoare a legii urbane din 1942 Legea n.1150/ 1942 – Legge Urbanistica (legea italiană de planificare urbană care fundamentează Planul Urbanistic General Municipal).

[261] Adoptată de Giuseppe Bottai și secretarul general Virgilio Testa.

[262] Aceste formațiuni urbane eru supuse unui regim special de taxare pentru accesul la utilități publice Insolera, I., *Roma moderna. Un secolo di storia urbanistica 1870-1970,* Giulio Einaudi, Torino, 2001, p. 153.

[263] Din dificultatea de a delimita aceste nuclee, singurele borgate stabilite pe baza *piani particolareggiati* în acea perioadă au fost cele situate către mare. Teritoriile suburbane ce cuprindeau construcții răspândite pe sute de hectare, precum Quarticciolo, Trullo, Primavalle etc. au fost astfel ignorate. Rossi, P. O., *Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011*, Ed. Laterza, Bari, 2012, p.72.

Hotărârea de a organiza la Roma o expoziție universală „deschisă tuturor științelor, tuturor artelor, oricărui gen de muncă sau activitate de-a lungul zonei ce se întinde înspre mare și Ostia”[264], gândită pentru anul 1942 (E42), a generat o serie de cerințe urbane ce au dus la elaborarea unei noi variante de plan general. În acest sens, în 1941 o comisie formată din arhitecții Piacentini, Giovannoni și reprezentanți ai structurilor de stat, stabilește premisele pentru un plan urbanistic general supleant ale cărui studii vor duce la definirea proiectului pentru cartierul EUR.

Ca urmare a evenimentelor provocate de cel de-al doilea război mondial care au dus la căderea regimului fascist, acest demers nu a fost finalizat. Totuși, unele dintre prevederi[265], acelea care adaptau mare parte dintre direcțiile stabilite în 1931 la noua realitate urbană, vor fi reluate prin propunerile pentru planul urbanistic general (PRG) aprobat în 1965.

2.2.5. Momentul tranziției urbane

În ciuda schimbărilor politico-administrative de după război, planificarea urbană a Romei rămâne pentru un timp subordonată legislației și instrumentelor administrative fasciste. Noile dinamici vor duce însă la modificări și reconfigurări ale direcțiilor de dezvoltare a orașului, transpuse în două proiecte urbane: Planul C.E.T.[266] și *Piano della Giunta*[267]. În contextul pregătirilor pentru Jocurile Olimpice din 1960, vor fi prioritizate

[264] Rossi, P. O., Roma. Guida all’architettura moderna 1909-2011, Ed. Laterza, Bari, 2012, p. 140.

[265] Prevederi ce vizau organizarea urbană specifică, în funcție de caracterul funcțional, identificând în acest sens patru zone urbane majore (zona serviciilor publice, zona cartierelor de secol XIX, zona noului centru – definită de EUR și extinderile de-a lungul via Nomentana – zona de extindere spre mare – destinată industriilor și noilor facilități urbane majore, comerț, aeroport etc.). *Ibidem*, pp. 150-153.

[266] În 1954 Consiliul Municipal a numit o comisie (Grande Commissione) care grupa reprezentanți ai tuturor instituțiilor publice pentru a stabili orientările generale ale unui nou plan urbanistic general. Un comitet de dezvoltare tehnică, C.E.T. (care îi grupa pe arhitecții E. Lenti, R. Marino, V. Monaco, L. Piccinato, L. Quaroni, S. Muratori, G. Nicolosi și E. Del Debbio) a propus: extinderea zonei rezidențiale în sectorul estic; dezvoltarea infrastructurii printr-o axă urbană care leagă autostrada Soarelui de EUR; conservarea și restaurarea centrului istoric.

[267] Elaborat de USNPR (Ufficio Speciale per il Nuovo Piano Regolatore), a fost înființat în 1953, în colaborare cu administrația, în vederea evaluării și aprobării unui nou plan urbanistic în 1959. Modificările furnizate ilustrau un caracter concentric al orașului, în detrimentul unei deschideri ample și a unui plan asimetric, așa cum propunea C.E.T.

intervențiile de conexiune urbană (precum Via Olimpica și pasajele subterane de pe Lungotevere) pentru zonele destinate evenimentelor olimpice (EUR, Vilaggio Olimpico și Foro Italico)[268].

În iulie 1962 departamentul de planificare urbană i-a fost încredințat lui Amerigo Petrucci sub premisa de a dezvolta un nou plan pentru oraș care viza rezolvarea problemelor urbane moștenite din administrația anilor 1950[269].

Planul adoptat (PRG 1962) a reprezentat rezultatul a numeroase compromisuri, reluând elemente ale planului C.E.T. și orientându-se spre o cultură urbană reformată, care viza o nouă structură a orașului, precum și aspecte tradițional-conservatoare ale planului din 1931.

Acesta avea următoarele obiective[270]: 1. extinderea zonei rezidențiale și optimizarea centrelor direcționale în sectorul sudic (EUR și Colombo); 2. dezvoltarea zonei industriale până la periferia orașului (prin asociere cu provincia Latina); 3. reconstituirea structurii concentrice a orașului; 4. dezvoltarea de noi *nuclee edilizi* în zona Agro-Romano; 5. dispoziții pentru demolarea și reconstrucția cartierelor care delimitau centrul istoric (Fig.35).

Planul din 1962-1965 a reacționat față de *boom*-ul economic și a trasat direcțiile extinderii ulterioare a orașului. Considerat un agent de planificare modernă pentru evoluția orașului (alături de varianta aprobată în 1971[271]), acesta a definit Roma ca un centru semnificativ în raport cu periferia sa.

2.2.6. Reevaluarea suburbiilor

În 1973, administrația municipală a solicitat o nouă comisie (Ennio Borzi, Mario D'Erme, Camillo Nucci, Marcello Vittorini și Maria Lugli) pentru reexaminarea planului general[272]. Un nou document (adoptat în 1974) revizuia normele tehnice pentru implementarea regulamentelor anterioare,

[268] În acest sens, Consiliul Municipal (ce urmărea direcții administrative de centru-stânga) va impune „regulile de salvgardare", valabile până în iunie 1962. Rossi, P. O., *Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011*, Ed. Laterza, Bari, 2012, p. 246.
[269] *Ibidem*, p. 265.
[270] *Ibidem*, p. 242.
[271] Aprobată cu întârziere pe baza legislației privind locuințele sociale (legea 167 din 1962) și în urma unor reglementări de extindere a zonei Parcului Appia Antica.
[272] Una dintre principalele nereguli semnalate se adresa extinderii abuzive a locuințelor în afara cadrului propus de plan, o problematică cu efecte pe termen lung, dificil de gestionat chiar și în prezent. Rossi, P. O., *Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011*, Ed. Laterza, Bari, 2012, p. 309.

fiind totodată elaborate și directivele pentru stabilirea zonelor dedicate serviciilor urbane[273] și integrarea așezărilor periferice (*borgate*) de natură abuzivă (Fig.36), două aspecte care vor marca planificarea urbană romană pentru următoarele decenii.

Recuperarea așezărilor abuzive a fost direct vizată, în 1976 fiind aprobată o primă rezoluție care a permis includerea unor părți din aceste nuclee în obiectivele planificării urbane a Romei, precum și un plan care prevedea rezolvarea problemelor hidro-sanitare din aceste zone, *Piano ACEA*[274]. Noua administrație (de stânga) și-a concentrat atenția asupra rezolvării acestor zone problematice și printr-o serie de inițiative (chiar dacă efemere)[275] ce vizau includerea și recuperarea acestor *nuclee edilizi*. Scopul acestora a fost definirea unor criterii pentru restructurarea specifică a fiecărui nucleu (compus inițial din zone rezidențiale, industriale sau mixte), prin furnizarea de servicii urbane, de parcuri și de facilități complementare.

Un rol important în acest demers l-au avut organizațiile locale și acțiunile inițiate de locuitori care au făcut presiuni asupra autorităților pentru legiferarea procedurilor de modernizare urbană. Astfel, după o serie de modificări[276], planul a fost aprobat în 1983 introducând un cadru legislativ[277] care a condus la includerea locuințelor construite abuziv (în cadrul *borgate*-lor) și condiționarea municipalităților din Lazio de a-și stabili un cadru de reglementare în acest scop.

Intervențiile privind zonele istorice (Via Appia Antica, Villa Doria Pamphili, Villa Ada, Castel Fusano) s-au concentrat pe proiecte de conservare și conversie funcțională, continuând în mare parte direcțiile stabilite prin planurile antecedente.

În 1985, din rațiuni care țin de dinamica demografică, a fost propusă o nouă variantă a planului general adaptată la fenomenul de scădere a

[273] Două variante (neaprobate) ale planului general, numite *varianti circoscrizionali*, au urmărit acestă problematică, directivele lor fiind reluate și integrate în planul din 1991.
[274] *Ibidem*, p. 310.
[275] Archibugi, F., *op. cit.*., p. 110.
[276] Modificările au inclus o selecție nucleelor care urmau a fi recuperate (de la 84 la 72 prin eliminarea celor din Tavernelle și Pratolungo din motive procedurale, precum compatibilitatea cu incineratorul de deșeuri) și disocierea nucleelor industriale.
[277] Legea 28 din 1980, care reglementează rezolvarea așezărilor abuzive, modificată în 1983 și 1958, după intrarea în vigoare a legii 47 din 1985 privind „controlul în planificarea și construirea urbană, sancțiunile, recuperarea și amnistia lucrărilor de construcții". Vezi Morelli, M., *La pianificazione urbanistica. Dal piano regolatore generale ai piani attuativi*, Halley Editrice, 2007, p. 54.

populației. Prin măsuri de reducere a densității teritoriale și a indicatorilor urbanistici (înălțimea și distribuția clădirilor), prevederile noului plan vor avea ca scop coagularea țesutului urban, controlul intervențiilor în cartiere și rezolvarea zonelor vulnerabile în ceea ce privește echiparea urbană.

2.2.7. Orașului policentric

Perioada cuprinsă între 1993 și 2007 nu a fost marcată de măsuri care să fi susținut o planificare urbană strategică, intervențiile asupra orașului urmărind în principal dezvoltarea infrastructurii, conservarea clădirilor istorice și a zonelor verzi sau organizarea funcțională în raport cu diferitele tipuri de țesut urban.

Elaborarea unui nou plan urbanistic a urmărit o strategie care viza regenerarea urbană, bazată pe cercetări efectuate de-a lungul anilor 1990-2000 la cererea autorităților locale. Astfel, au fost identificate o serie de „realități locale care s-au prezentat ca identități topografice și de amplasare a unor micro-sisteme urbane”[278].

Urmând o logică a subdiviziunii urbane treptate[279], noul plan general aprobat în 2008 a stabilit un număr de 19 municipalități și 198 de micro-sisteme ca potențiali poli de dezvoltare urbană, oferindu-le „rolul de referință, identitate și polarizare pentru noua organizare metropolitană”[280] (Fig.37). Prin urmare „obiectivul principal al noului plan urbanistic general este de a transforma structura urbană a Romei dintr-un oraș monocentric într-un oraș policentric prin construirea unor centre cu un caracter urban puternic, capabile să devină inima anumitor sectoare ale orașului: noi centralități.”[281]

Strategia își propune să schimbe relația dintre zona centrală și țesuturile periferice prin configurarea infrastructurii generale și regândirea structurii

[278] Cercetarea „Centralità, nuova municipalità, identità”, elaborată de Cresme Ricerche între 1996-1997 și publicată în 1999 sub tutela *Dipartimento politiche del territorio: ufficio nuovo piano regolatore Roma* și *Centro ricerche economiche, sociologiche e di mercato nell'edilizia*.

[279] Pentru mai multe informații despre metodologia de subdiviziune și definirea unităților de identitate urbană, dar și despre cadrul teoretic care susține această abordare în planificarea urbană, vezi Fratini Fabiola, *Roma archipelago di isole urbane. Uno scenario per il XXI secolo*, Gangemi Editore, Roma 2000.

[280] Extrase din memorandum-ul PUG-ului Romei din 2008.

[281] Ibidem.

urbane ca un „sistem de orașe adiacente” cu reguli comune, dar utilizate în mod independent, vizând reamenajarea locală și revitalizarea.

În acest cadru general, legile regionale pentru amenajarea teritoriului au încurajat reforma urbanistică de bază, pe lângă redefinirea centralității, încurajând dezvoltarea unor noi instrumente de planificare urbană de tip *instrumenti integrati* (care vor face subiectul subcapitolului următor). În contextul întârzierii unei revizuiri organice a legislației naționale pentru administrarea teritoriului, inițiativele regionale au produs mecanisme de reglementare, bazate pe experiențe de planificare care au constituit un ghidaj pentru inițiativele de stat.[282]

Deși se concentrează în mare parte asupra unor aspecte procedurale referitoare la descentralizarea măsurilor de planificare urbană, planul PRG din 2008 urmărește cu precădere conturarea și proiectarea în detaliu a centrelor urbane individuale. Luând în calcul situația din ultimii patruzeci de ani anteriori adoptării noului PRG, perioadă deficitară în ceea ce privește o planificare urbană adecvată, planul urbanistic din 2008 aduce o schimbare profundă de abordare prin apel la: centralitate, strategie și policentrism.

Cu toate acestea, ca modalitate de manifestare, există o tendință a noilor centre de a concentra funcțiuni de tip centru comercial și locuințe suburbane, fiind adesea private de facilități specifice vieții urbane precum parcuri, școli, biblioteci, galerii etc. Mai exact, facilitățile diversificate funcțional care permit apariția diferitelor tipuri de activități și care, la nivel individual, vizează ideea de comunitate, adaptare și incluziune socială. Astfel, prin neglijarea acelor elemente calitative de locuire, identitate și dialog ce oferă caracter unui loc, în ceea ce privește implementarea, ideea policentralității generată de acest plan urbanistic poate fi discutabilă.

O particularitate a PRG 2008 este aceea că introduce noi instrumente de planificare pentru regenerarea și recalificarea urbană, așa-numitele *Programmi Integrati.* Bazate pe interacțiuni de tip public-privat prin implicarea municipalității și participarea „directă” a cetățenilor la diferitele faze ale procesului de proiectare și de luare a deciziilor, aceste instrumente

[282] Din punct de vedere legislativ, deosebit de relevante în acest proces au fost: Legea 142 din 1990 privind “Ordinul autoguvernării locale” (care ulterior a fuzionat cu Decretul legislativ 267 din 2000), care stabilește sarcinile generale de planificare și de coordonare la nivel regional și care delegă provinciei și municipalității sarcinile de planificare teritorială; Legea constituțională 1 din 1999, odată cu introducerea alegerii prin vot popular a președinților regiunilor cu statut ordinar, a consolidat și mai mult rolul instituțional și politic al regiunilor.

urbane oferă principii de reformă urbană orientate spre metode de planificare ce vizează creșterea durabilă a orașului.

Pentru a defini direcțiile de dezvoltare urbană a Romei și pentru a extrage concluziile care vor ghida parcursul ulterior, vom relua succint momentele identificate anterior.

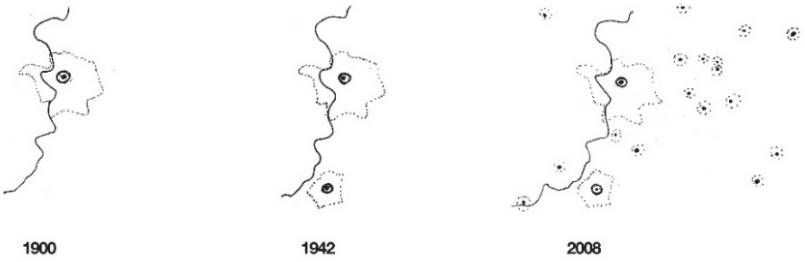

Figura 30: Evoluția centralității urbane a Romei, de la oraș monocentric la oraș policentric.

Astfel, începând cu planul din 1909 care s-a concentrat pe controlarea expansiunii urbane și pe definirea primelor instrumente operative (tipologice), în 1925 s-a conturat și mai mult atenția asupra structurii urbane prin conexiuni peste Tibru. În 1931, ca urmare a implicării politicii fasciste în evoluția orașului, a început procesul de descentralizare prin conturarea unui al doilea pol urban, bine definit din punct de vedere structural și identitar, respectiv zona EUR. Reconstituirea structurii concentrice a Romei împreună cu extinderea zonei industriale vor completa prin planul din 1962 această direcție începută în anii 1930, iar în perioada anilor 1970, prin definirea zonelor pentru servicii și integrarea ariilor de expansiune abuzivă, va începe evidențierea importanței structurii urbane și a nucleelor tipologic individualizate.

Pornindu-se de la această definire pe baza identității, în anii 2000 s-a definitivat politica descentralizării care a conturat o serie de micro-sisteme sau micro-unități urbane ca principali factori de coagulare și dezvoltare urbană, respectiv noile centralități polarizatoare. Astfel, în decursul a 100 de ani, s-a trecut de la un nucleu istoric cu o prezență puternică la o bipolaritate marcată de extinderea urbană cu zona monumentala EUR și, în final, la identificarea tipologică ce a marcat tranziția către un oraș policentric, articulat ca premisă pentru un mod de locuire adresat scării umane, conectat și integrat în raport cu structura urbană majoră.

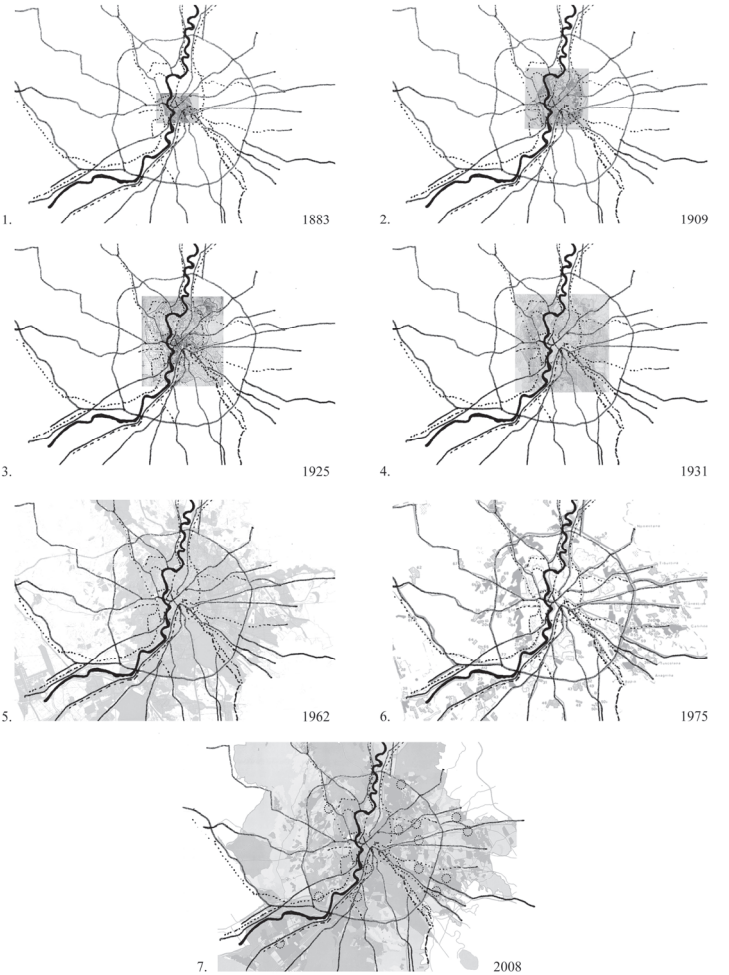

Figura 31: Schițe care ilustrează extinderea orașului prin suprapunerea structurii actuale (reprezentate prin diagrama desenată de mână) pe planurile orașului, ce determină momentele relevante pentru dezvoltarea urbană (reprezentate prin planurile urbanistice generale corespunzătoare)

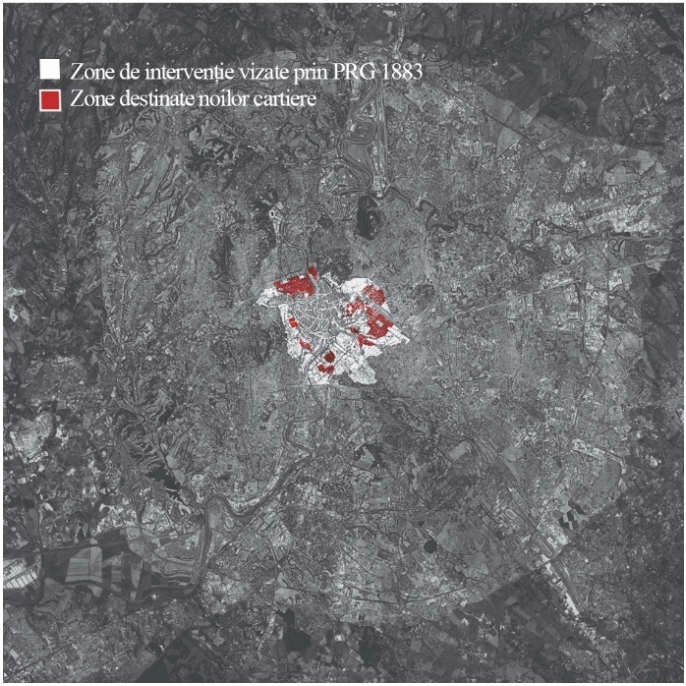

Figura 32: *Piano Regolatore Generale* 1883 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

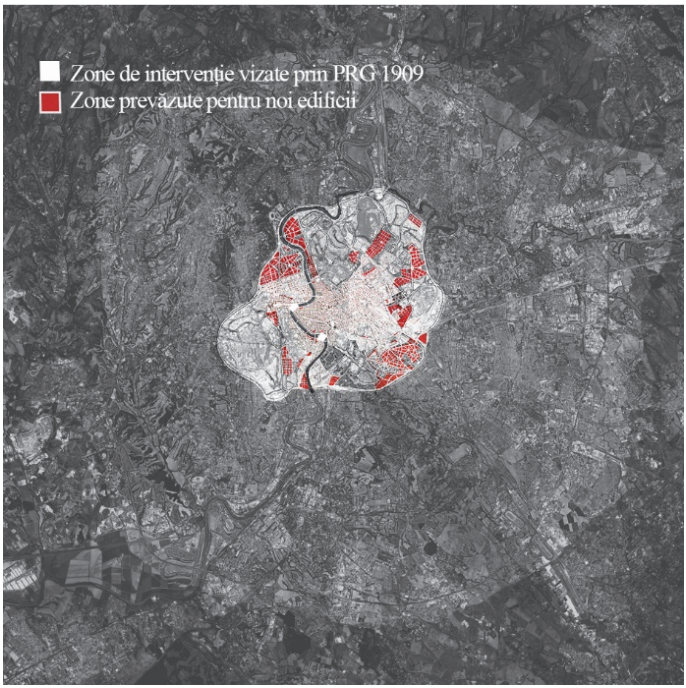

Figura 33: *Piano Regolatore Generale* 1909 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

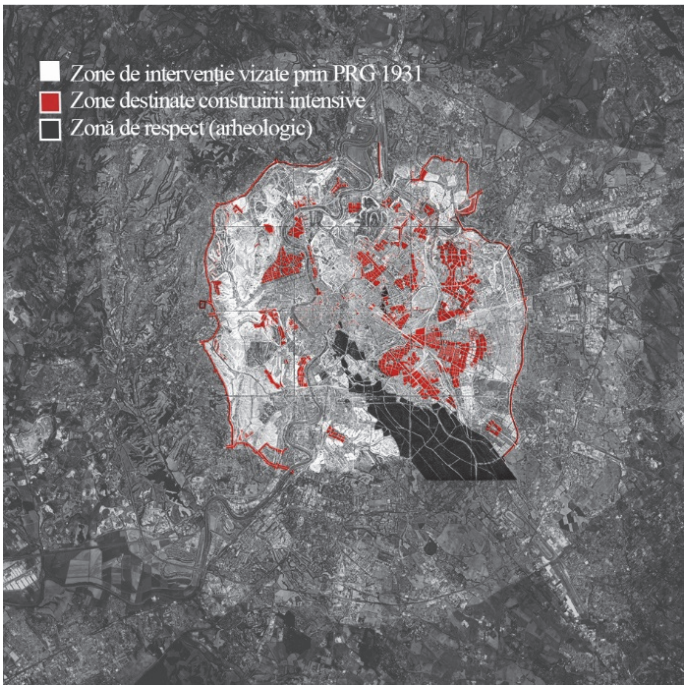

Figura 34: *Piano Regolatore Generale* 1931 (și extinderea către mare cu zona cartierului EUR prevăzută în planul supleant din 1942) în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

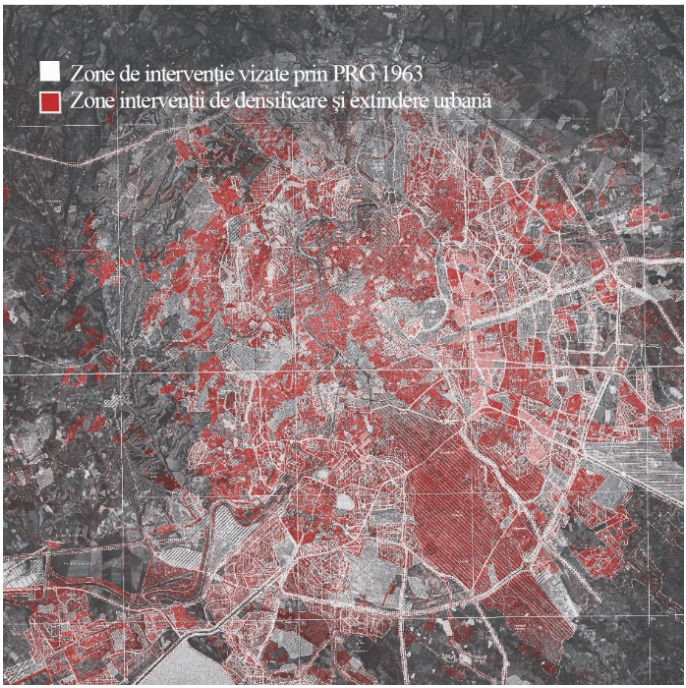

Figura 35: *Piano Regolatore Generale* 1962 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

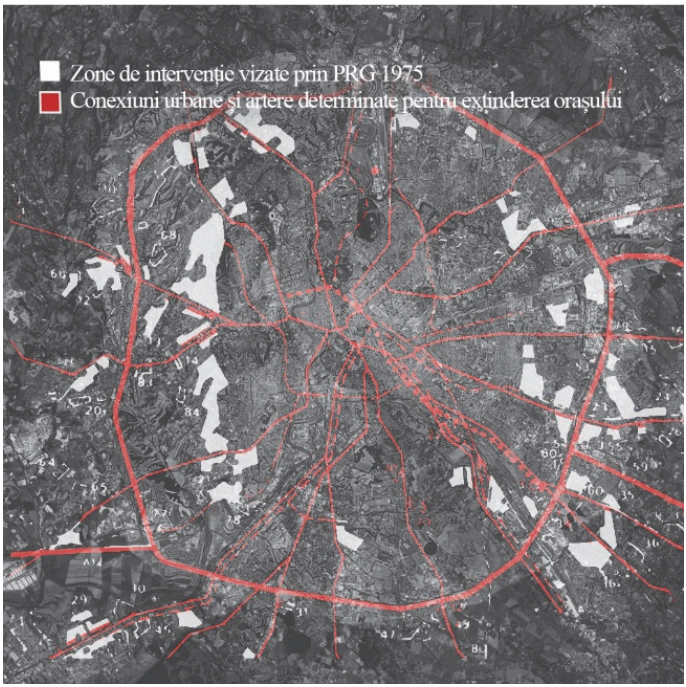

Figura 36: *Variante Generale del Piano Regolatore* 1975 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

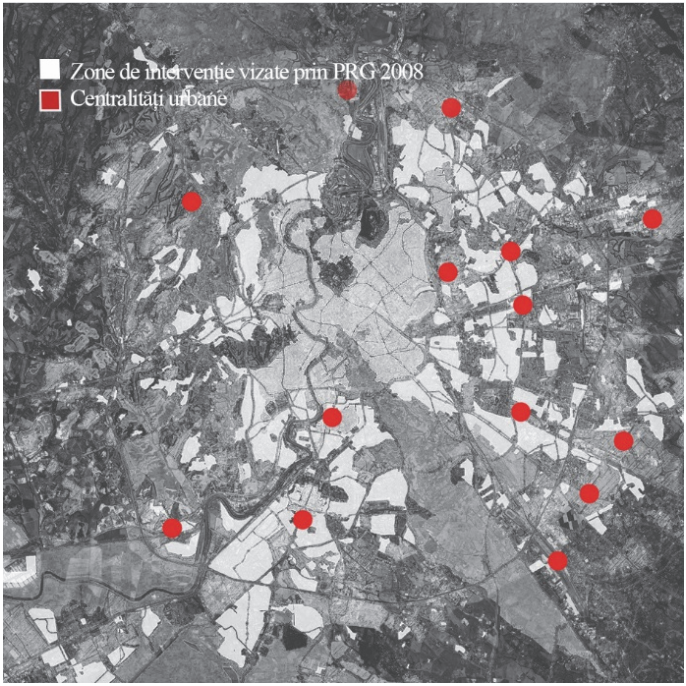

Figura 37. *Piano Regolatore Generale* 2008 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

2.3. Instrumente pentru recalificarea urbană în Italia

După înțelegerea diferitelor tipuri de intervenții fasciste asupra orașului, precum și a reglementărilor urbane care le-au determinat, atenția poate fi îndreptată către instrumentele și strategiile de regenerare contemporane, care au fost dezvoltate în ultimele decenii în contextul urban al Romei, drept răspuns la istoria sa arhitecturală (cu accent pe cea de influență fascistă).

Astfel, având ca obiectiv final conturarea unor direcții pentru îmbunătățirea ambientului urban post-comunist din orașele românești – prin urmărirea calităților locale, a valorilor intrinseci și a relațiilor comunitare specifice – prezenta lucrare investighează procesele de recalificare urbană aplicate intervențiilor totalitare din Roma.

Utilizarea termenului „recalificare", deși mai puțin prezent în mediul disciplinar românesc[283], este justificată în cadrul lucrării prin asimilarea acestuia modelului de referință[284]. Fiind folosit ca un echivalent al termenului „regenerare" (*rigenerazione urbana*), intrat în limbajul profesional italian pe filieră britanică (*urban regeneration*)[285], recalificarea urbană se adresează atât problematicilor de la scara mică, locală, cât și acelora de la nivelul orașului sau teritoriului[286] prin operațiuni care vizează calitatea urbană și pe

[283]Expresia „recalificare urbană" apare în câteva exemple precum: „Proiectul de recalificare urbană a perimetrului istoric Piața Unirii-Grădina Publică", 2008-2011, http://arenacom.ro/portofoliu-lucrari2/; în cadrul obiectivelor programului „Universitatea de vară UV Sibiu", coordonat de asociația ATU în intervalul 2000-2016, http://atu.org.ro/portfolio-item/uv-sibiu/; sau în cadrul documentației proiectului european „Piețe Urbact", adoptat de Primăria Suceava, însă tot ca trimitere la contextul italian, https://www.primariasv.ro/dm_suceava/site.nsf/DDCA498B2DC4B4A3C2257BEC00252C13/$FILE/Town%20Center%20Regeneration%20Thematic%20Guidelines%20130906_TRAD.pdf.

[284]Hapenciuc Blum, I., *Régénération urbaine et renouvellement des pratiques d'urbanisation en Roumanie: Le cas du centre historique de Bucarest*, lucrare de doctorat, L'Institut National des Sciences Appliquées de Lyon, octombie 2007, p. 120.

[285]Conform Treccani, preluarea termenului *rigenerazione* (intrat în dicționar în 2013) trimite la programele de recuperare și recalificare a patrimoniului imobiliar la scară urbană, având ca scop asigurarea calității și siguranței vieții atât din punct de vedere social, cât și în ceea ce privește mediul. În acest fel, se diferențiază de sensul termenului american *urban renewal*, înțeles ca *rinnovamento urban*, respectiv „reînoire urbană" care, prin tipurile de intervenții (preponderent de demolare și reconstrucție) și modalitățile de implementare, nu se adresează suficient problemelor de mediu. Vezi: https://www.treccani.it/enciclopedia/rigenerazione-urbana_%28Lessico-del-XXI-Secolo%29/.

[286] Recalificarea urbană este instrumentalizată în două programe diferite, în funcție de scara de referință: *Programmi di riqualificazione urbana* (reglementat prin Decretul de Ministru 21/12/1994), care se adresează scării locale și urbane și *Programmi di riqualificazione*

aceea a relațiilor comunitare. Fiind bazată pe acțiuni de recuperare si reconfigurare spațială a unor părți de oraș degradate sau care și-au pierdut rolul funcțional, cu scopul de a le oferi o nouă vocație, înțelegerea termenului italian se aseamănă celei din mediul francez[287]. Astfel, recalificarea vizează oportunități de dezvoltare internă a orașului prin valorificarea țesutului existent, optimizarea modului de ocupare a spațiului și utilizarea infrastructurii, a echipamentelor și serviciilor publice în beneficiul locuitorilor. Prin consolidarea capitalului social și coagularea resurselor pentru transformarea fizică a unui sistem de locuri publice și private[288] este subliniat rolul acestui proces în consolidarea centralizaților urbane.

Ca prim pas în acest demers, este necesară reluarea fragmentelor determinate de tipologiile analizate anterior prin filtrul conceptelor operaționale propuse în primul capitol, cu precădere: memorie, loc, identitate, apartenență. Raportarea intervențiilor fasciste la conceptul de memorie urbană se prezintă sub două ipostaze majore. Prima este aceea de puternică omagiere a originilor romane prin dezvăluirea și valorificarea ruinelor antice, dar și la nivel discursiv. Cea de-a doua, ca efect al celei enunțate, este aceea

urbana e di sviluppo sostenibile del territoro (Decretul de Ministru nr. 1169/ 8/10/ 1998), adresat scării teritoriale. Vezi: Cappuccitti, A, *Strumenti, procedure valutative e itinerari gestionali pe l`Urbanistica Concertata*, Aracne, Roma, 2006, pp. 48-70.

[287]Termenului francez *requalification (urbaine)* i se asociază cel de *consolidation* și prevede crearea de noi spații publice, deschiderea de noi străzi și promovarea proiectelor de construcții care favorizează diversificarea activităților urbane. Totodată, prin faptul că poate implica (dacă este necesar) o schimbare semnificativă (prin refuncționalizare sau reconfigurare spațială), recalificarea urbană poate cuprinde, dar nu se identifică cu termenii renovare (*rénovation*), care se adresează esteticului, sau revitalizare (*revitalisation*), care vizează cu precădere zona economică. Vezi: „Consolidation etrequalification urbaines", Collectivitesviables.org, Vivre en Ville, juin 2016. [http://collectivitesviables.org/articles/consolidation-et-requalification-urbaines.aspx], ultima accesare 27 novembre 2021.

[288] Ca parte a programelor complexe de proiectare, forma de finanțare a proiectelor de recalificare implică realizarea unui parteneriat public-privat. Totodată, dacă este cazul și valorificarea spațiului urban vizat impune acest lucru, cadrul legislativ permite realizarea de achiziții imobiliare (de către autorități, sau prin parteneriate public-privat) sau de terenuri care au rol în reconfigurarea spațială. Tipurile de intervenții prmit: a) achiziționarea de proprietăți care urmează a fi utilizate pentru urbanizare primară sau secundară sau locuințe publice prin transfer gratuit, transfer voluntar, expropriere, schimb etc.; b) construirea, finalizarea și adaptarea lucrărilor de urbanizare primară și secundară; c) lucrări de amenajare a mediului și amenajare urbană a zonelor și spațiilor publice; Intervenții publice și/sau private (în funcție de proprietate): a) reabilitarea părților comune ale clădirilor de locuit; b) întreținerea ordinară și extraordinară, restaurarea și reabilitarea conservativă și renovarea clădirilor clădirilor rezidențiale și nerezidențiale; c) construirea sau extinderea clădirilor rezidențiale și nerezidențiale; d) restructurare urbană. Vezi: Cappuccitti, A, *Strumenti, procedure valutative e itinerari gestionali pe l`Urbanistica Concertata*, Aracne, Roma, 2006, pp. 60-61.

de ștergere semnificativă a cadrului construit medieval cu efect asupra practicilor și obiceiurilor dezvoltate organic până la finalul secolului al XIX-lea, prin demolări masive și dislocări ale populației din zona centrală.

Aceste aspecte oferă indicii despre modul în care ne raportăm la conceptul de loc. Astfel, avem pe de o parte intervențiile de valorificare a substraturilor originale prin sacrificarea unor porțiuni din zonele locuite (considerate neconforme), fapt ce a produs modificări masive în structura și semnificația locului, prin modificarea sa spațială și a caracterului specific. Pe de altă parte, intervențiile noi, menite să exprime forța politică și capacitatea constructivă a regimului fascist, prezintă un caracter autonom, insular, în raport cu orașul istoric. Apelând la un limbaj riguros ce alternează în funcție de scopul edificării de la monumentalitate la funcționalism, caracterul insular se manifestă atât la nivel stilistic (prin compoziții axiale, închise, autosuficiente și indiferente față de context), cât și la nivel social (prin dislocarea și izolarea claselor sociale din rațiuni de control).

Ca rezultat al acestor abordări, modul de raportare la problematica identității se coagulează în jurul aspirațiilor de a exprima o nouă formă de identitate (una de natură fascistă) care îmbină inovațiile tehnice și constructive ale secolului XX cu identitatea antichității romane. Acestea sunt însă instrumentalizate în scop propagandistic, cu precădere cea din urmă, ce se manifestă ca mijloc de exprimare a ideologiei totalitare, nu ca mecanism social de identificare cu originile culturale locale. În acest sens, în ciuda calităților estetice și compozițiilor atent studiate, intervențiile fasciste se prezintă ca spații monumentale, „metafizice" ce, fără un pretext de activare (prin eveniment), nu permit apropierea, luarea în posesie și identificarea locuitorilor cu aceste spații.

Așa cum am văzut, considerentele ideologice și-au lăsat amprenta și asupra procesului de creștere a orașului, contribuind la fenomenul de descentralizare. Acest cadru, deși fundamentat pe rațiuni politico-identitare, a oferit ulterior premisele unei direcții care, privită prin filtrul abordării tipologice și cel al identității locale, a dus la determinarea policentralității urbane a Romei. Prin acest demers, după cum vom vedea, au fost conturate o serie de instrumente care pot contribui la o mai bună gestionare a fenomenelor urbane contemporane, la remedierea discontinuităților urbane, precum și la îmbunătățirea calității locuirii.

Așadar, abordarea ce vizează regenerarea zonelor sau fragmentelor definite prin intervențiile din secolul XX de natură totalitară, precum cele

fasciste, necesită înțelegerea caracteristicilor locale specifice, a spiritului local, a aspectelor identitare (reflectate în estetica și semnificația cadrului construit) în conformitate cu timpul construirii lor și cu nevoile comunității.

Caracterul acestor spații, subordonat unei percepții monumentale și autoritare a puterii politice, manifestate prin rigoare arhitecturală, constituie în prezent un subiect dificil de gestionat în contextul democratizării spațiului public. Comunitatea urbană contemporană urmărește spații publice apropriabile, adaptate la scara umană, potrivite pentru întâlniri, spații care prezintă calități ce permit identificarea și asimilarea în raport cu locul.

Mecanismul sistematic de reglementare, susținut de o vastă experiență în planificare și de constantele căutări teoretice disciplinare ale proiectanților italieni, constituie un reper pentru practica arhitectural-urbanistică actuală. În ultimele decenii, pe baza unor modele de practică ce așează în prim plan implicarea directă a cetățenilor în diferite faze decizionale ale proceselor de proiectare și amenajare a teritoriului, participarea locuitorilor a devenit unul dintre criteriile de definire a noilor direcții de adoptat în planificarea urbană. Acest lucru se reflectă în urbanismul italian recent printr-o serie de programe și instrumente operaționale care, prin diferențe referitoare în principal la scara intervenției și la modalitatea de finanțare, își găsesc sursele atât în planificarea urbană tradițională, cât și în aceea contemporană.

2.3.1. Instrumente tradiționale de proiectare urbană. *Piani urbanistici attuativi*

Implicând în principal reglementări referitoare la utilizarea terenurilor, instrumentele tradiționale de planificare urbană italiană urmăresc în mod direct privilegiile proprietarilor asupra terenurilor care prezintă interes pentru dezvoltarea orașului, atribuind drepturi și impunând restricții. Sub denumirea generală de *Piani Attuativi,* aceste instrumente permit reglementări punctuale, complementare planului urbanistic general al orașului și sunt folosite ca mecanism de stimulare opțional care permite propuneri alternative. Acestea sunt active de mulți ani în legislația italiană de planificare urbană și au stat la baza unora dintre intervențiile discutate anterior (precum acelea care vizau borgatele fasciste), cele mai des întâlnite fiind *Piano di Recupero* și *Piano Particolareggiato di Esecuzione*.

Piano di Recupero are ca bază legislativă Legea 457 din 1978, iar scopul său principal este acela de a încuraja și reglementa intervențiile pentru recuperarea patrimoniului construit din zonele afectate de diferite ipostaze de degradare urbană. Din punct de vedere procedural, acest instrument oferă consiliului municipal mijloacele de identificare a zonelor de interes, a ansamblurillor și spațiillor urbane ce constituie subiectele unei „recuperări urbane". Mai precis, identifică zone și clădiri de interes patrimonial pe care le supune unui proces de clasare și stabilește obiectivele de intervenție prin definirea cadrului legislativ, precum și a unităților minimale de intervenție.

Piano Particolareggiato, pe de altă parte, funcționează pe baza legii 1150 din 1942 și constituie instrumentul principal de implementare al planului urbanistic general. Funcția sa este aceea de a specifica în detaliu structura definitorie de organizare a zonelor private, determinând două aspecte esențiale: stabilirea limitelor și constrângerilor pentru construcții noi sau modificări și delimitarea zonelor supuse exproprierii în scopul executării unor lucrări publice (ca efect al declarării acestora drept zone de utilitate publică prin aprobarea planului de către municipalitate).

O caracteristică specifică a instrumentelor de tip *Piani Attuativi* este faptul că nu sunt dinamice. Acestea trebuie să respecte cu precizie indicațiile și reglementările planului urbanistic general municipal și se supun unui proces de finanțare publică (din fonduri municipale). Prin urmare, acestea nu implică participarea cetățenilor la procesul decizional sau colaborări de tip public-privat pentru subvenționarea intervențiilor necesare.

Studiu de caz: Piazza della Farnesina, Foro Italico

Intervențiile de reevaluare urbană în spațiile publice de importanță majoră pentru oraș pot fi realizate folosind instrumente de planificare tradiționale. Acesta este cazul reamenajării uneia dintre piețele monumentale din complexul Foro Italico situată în fața Palazzo della Farnesina.

În 1996, în contextul programului „Centopiazze", administrația municipală a organizat un concurs pentru sistematizarea zonei definite de Piazza Farnesina și Viale del Ministerio degli Affari Esteri. Proiectul câștigător a fost cel propus de către arhitectul milanez Umberto Riva și a fost realizat în 2002[289]. A fost astfel propusă o reorganizare a spațiului urban ce

[289] Rossi, P. O., Urbanistica, architettura e città, in Roma: dieci anni di una capitale, ed. Donzelli, R.F., Roma, 2003, p.77.

prevedea o abordare de integrare peisagistică a locului, prin introducerea unor zone verzi clar delimitate prin arbuști plantați. Arhitectul a propus o redefinire a spațiului și conturarea unor zone de intimitate urbană prin reducerea vizibilității specifice spațiilor urbane larg deschise. Luând în considerare caracterul ansamblului Foro Italico, proiectul nu intenționează să nege monumentalitatea axială și compoziția spațială, deoarece acestea reprezintă natura definitorie și inalienabilă a spațiului. Îmbunătățirea este determinată de o articulare spațială incontestabilă între zonele verzi, noul mobilier urban și operele de artă (existente și propuse), proiectul bazându-se pe subdivizarea spațiilor monumentale în spații multiple de dimensiuni mai mici, raportate la scara umană.

Cu toate acestea, zona rămâne una în care caracterul monumental domină prezența umană. Păstrându-și rigiditatea în raport cu locul și nevoile locuitorilor, spațiul public este folosit mai degrabă ca loc de trecere și nu ca loc care invită la desfășurarea spontană a unor activități urbane constante. Acest lucru îl face un teren bun pentru experimentarea unor instrumente urbane mai avansate, care să ia în calcul anumite procese participative și mecanisme de identificare.

Figura 38: Însușirea spațiului public de către locuitori. Foro Italico, Piața Farnesina, 2021

2.3.2. Instrumente contemporane de proiectare urbană. *Programmi complessi*

Termenul *Programmi complessi* se referă la instrumente și proceduri de management urban de o natură inovatoare care au la bază atât modele practice de inspirație franceză și anglo-saxonă experimentate în contexte urbane similare, cât și directive, programe și proceduri elaborate de Comisia Europeană care urmăresc principii de: co-planificare, participare, evaluare și control al calității intervențiilor, identificare a zonelor urbane disfuncționale. Această categorie de instrumente a intrat în cadrul planificării urbane italiene la începutul anilor 1990 în urma unor transformări legislative substanțiale[290].

Multe dintre intervențiile realizate în zone cu disfuncționalități urbane și/sau sociale se bazează pe planuri „inovatoare" din categoria *Programmi complessi,* iar printre cele mai des aplicate se numără cele de tip *Programmi Integrati di Intervento* și *Contratti di Quartiere* care vor fi detaliate mai jos:

Programmi Integrati di Intervento sunt reglementate prin legea 179 din 1992, iar particularitatea lor este că se bazează pe parteneriatul public-privat, activând resurse financiare private pentru a efectua intervenții publice. În plus, sunt urmărite proceduri speciale pentru implicarea cetățenilor în procesul decizional. Acestea reprezintă, de asemenea, un instrument care, în unele cazuri, poate oferi modificări speciale ale reglementărilor planului urbanistic general prin așa-numitele *Accordi di programma* care servesc (în principal) la identificarea stimulentelor pentru capitalul privat. În acest sens, planul urbanistic general al Romei din 2008 menționează următoarele:

> „Scopul *Programmi Integrati* este de a solicita, coordona și integra obiective, fonduri, intervenții publice și private, direct și indirect. *Programma Integrato* oferă, de regulă, stimulente urbane care vizează promovarea integrării intervențiilor, a calității urbane și de mediu, și a finanțării private a lucrărilor publice. *Programma Integrato* este o inițiativă publică, supusă intervenției proprietarilor."[291]

Mai mult, chiar dacă acest program este o inițiativă publică, planul urbanistic general stabilește că dacă municipalitatea nu ia inițiativă, aceasta poate fi asumată de către cetățeni în condiții specifice.

---

[290] Cappuccitti, A, Strumenti, procedure valutative e itinerari gestionali pe l`Urbanistica Concertata, Aracne, Roma, 2006, p. 48.
[291] Piano Regolatore Generale di Roma 2008, art. 14, Tecniche di Attuazione (NTA).

Atributul „integrat” asimilat, în majoritatea cazurilor, acestei categorii de instrumente de planificare se referă la o serie de aspecte semnificative[292]:

- grupează funcții urbane diferite și complementare;
- implică diverse modalități și scări de intervenție (construcții noi, proiecte de urbanizare, sau intervenții de reevaluare/recuperare);
- operează cu resurse furnizate de diverși operatori (publici sau privați);
- are ca obiectiv esențial integrarea optimă a intervențiilor.

Pentru realizarea unui „program integrat” sunt mai întâi elaborate o serie de linii directoare specifice care funcționează ca un set de reguli subordonat unei idei generale (și constituie în fapt tema de proiect) pe care operatorii privați trebuie să o respecte atunci când își prezintă propunerile pentru intervenție. Vom vedea mai jos premisele unui astfel de parcurs prin expunerea studiului de caz asupra cartierului Torrevecchia-Primavalle.

Contratti di Quartiere, subordonate legislativ unor decizii ministeriale[293] ce au avut la bază Legea 662 din 1996 (implementată în 1998), vizează zone identificate de municipalități „în cartiere afectate de o degradare la scară largă a clădirilor și a mediului urban și de un deficit de servicii, în contextul unei coeziuni sociale slabe”[294]. Aceste zone sunt menționate în documentația urbană (P.E.E.P.)[295] ca: zone „de recuperare” (Legea 457 din 1978), zone cu clădiri deosebit de degradate (Legea 392 din 1978), zone supuse regenerării urbane (Legea 47 din 1985) sau alte zone cu caracteristici similare identificate în legislația regională [296].

Instrumentele de tip *Contratti di Quartiere* trebuie să prevadă anumite obiective pentru obținerea finanțării publice, cum ar fi:

---

[292] Cappuccitti, A., Strumenti, procedure valutative e itinerari gestionali pe l`Urbanistica Concertata, Aracne, Roma, 2006, p. 49.

[293] Decret Ministerial din 27.12.2001 (supliment nr. 142 la Monitorul Oficial din 12.07.2002, nr. 162) și Decret Ministerial din 30.12.2002 (Monitorul Oficial 23.04.2003, nr. 94).

[294] Cappuccitti, A., Strumenti, procedure valutative e itinerari gestionali pe l`Urbanistica Concertata, Aracne, Roma, 2006, p. 63.

[295] P.E.E.P. (Piano Edilizia Economica Popolare) este un instrument urban tradițional, din categoria *piani attuativi*, reglementat de legea 167 din 1962, care a funcționat împreună cu Master Planul, cu scopul de a găsi și achiziționa zone adecvate pentru construirea de locuințe alături de facilități urbane și sociale complementare. Având ca slogan „tutti proprietari”, acest program a modelat cartierele creând cadrul pentru achiziționarea de locuințe pentru clasa de mijloc, oferind sprijin celor care doreau să-și construiască propria casă prin intermediul cooperativelor și împrumuturilor preferențiale.

[296] Cappuccitti, A., Strumenti, procedure valutative e itinerari gestionali pe l`Urbanistica Concertata, Aracne, Roma, 2006, p. 63.

- activarea participării cetățenilor în procesul decizional;
- atingerea unor efecte pozitive socio-economice și din perspectiva planificării urbane;
- adoptarea unor tehnici experimentale și „inovatoare" pentru intervențiile efectuate asupra construcțiilor.

Așa cum am menționat, cel mai important aspect referitor la categoria *Programmi complessi* constă în faptul că acestea oferă două unelte esențiale pentru intervențiile urbane durabile care pot satisface nevoile reale ale locului: parteneriatul public-privat și participarea cetățenilor.

Parteneriatul public-privat

Conceptul de parteneriat public-privat definește diferite forme de cooperare între sectorul public și sectorul privat, implicând utilizarea și integrarea resurselor și competențelor din ambele sectoare. Prin stabilirea de responsabilități și obiective, scopul principal al acestui instrument este gestionarea lucrărilor publice sau a celor realizate în interes public [297].

O operațiune de parteneriat public-privat se bazează pe încredințarea proiectului de către administrația publică unui operator privat și pe concretizarea unui contract care stabilește implementarea proiectului și gestionarea serviciului respectiv. Procedura urmărește următoarele aspecte: proiectare, finanțare, construcție, gestionare și întreținere.

Indiferent de natura și nivelul de remunerare ale lucrărilor care urmează a fi realizate, parteneriatul public-privat este caracterizat de o serie de elemente fundamentale:

- co-participarea activă a operatorilor privați în fazele de implementare a lucrărilor și de gestionare a serviciilor conexe;
- optimizarea costurilor pentru sectorul public, asigurarea transparenței și a competitivității în gestionarea procedurilor de licitație publică;
- transferul nivelurilor de risc către operatorii privați și identificarea subiectelor potrivite pentru angajarea acestora din urmă, în scopul optimizării managementului.

[297] Parteneriatele public-privat din Italia au început să se contureze în anii 2000. Până atunci, exista așa-numita economie de tip Keynnes, care presupunea creșterea datoriei publice prin operațiuni de creditare pentru construirea de proiecte. În prezent, datoria publică a scăzut și, pentru a realiza operațiuni urbane semnificative, trebuie stabilite parteneriate public-privat, care implică capital privat. Astfel, persoanele private ajung să aibă capacitate edificatoare, având posibilitatea de a construi în anumite zone urbane sau de a schimba funcțiuni.

Flexibilitatea decizională și contractabilitatea deciziilor inerente consultării între mediul public și cel privat acordă o mare valoare și importanță etapelor de evaluare și susținere a intervențiilor (cum ar fi studiile de fezabilitate) și, în același timp, oferă procedurile necesare pentru un control democratic în stabilirea intervențiilor urbane. Acest fapt implică tehnici de evaluare durabilă a transformărilor sociale, de mediu și economice.

Participarea cetățenilor

Proiectarea participativă constă în implicarea cetățenilor în definirea și proiectarea spațiului public și reprezintă o reacție la planificarea totalitară a orașului, așa-numita „planificare la planșetă".

În ultimele decenii, în Italia, pe baza experiențelor pozitive din alte țări[298], participarea directă a cetățenilor la diferitele etape ale procesului de planificare și de luare a deciziilor este tot mai răspândită. În acest sens, sunt urmărite anumite prevederi legale, pornind în special de la directivele și inițiativele specifice ale Comisiei Europene, dar și de la experiențele multiple și experimentele realizate de-a lungul anilor. Se poate considera că o cultură a participării incluzive se răspândește treptat.

Proiectarea participativă este una dintre principalele resurse in procesul de planificare urbană și este asimilată în categoria instrumentelor „inovatoare". Implementarea are loc în mai multe etape ale proiectului, de la fazele inițiale până la execuție, precum și în procesul de verificare a rezultatelor obținute. Gradul de implicare și momentele exacte sunt stabilite în funcție de complexitatea proiectului, la fel și formele de manifestare[299].

Implementarea unui astfel de instrument poate aduce beneficii fiecăruia dintre actorii implicați în procesul de planificare: Administrația municipală poate stabili o planificare înțeleaptă a intervențiilor privind disponibilitatea resurselor economice necesare, prioritățile și gradul de funcționalitate al intervenției. Pentru arhitecți și designeri oferă informații relevante necesare

[298] Apărut în anii 1960 ca răspuns la impactul mișcării moderne asupra vieții urbane (vezi Yona Friedman, Yan Gehl), designul participativ este utilizat în prezent ca instrument în toate formele de proiectare, ambele pornind de la inițiativa autorităților locale, ca în Italia, dar și inițiat de către rezidenți, așa cum se practică în Marea Britanie.

[299] În procesele de planificare urbană italiană, participarea cetățenilor se realizează conform următoarelor tipuri de anchetă: chestionare, implicând elaborarea, distribuirea, înregistrarea rezultatelor; mese rotunde care lansează diverse dezbateri între utilizatori; inspecții ale cartierelor; întâlniri pentru împărțirea sarcinilor; întâlniri cu tehnicienii primăriei; aprobarea proiectului de către locuitori.

planificării adaptate la nevoile reale ale utilizatorilor și la locul de intervenție. Pentru locuitori, permite controlul asupra acțiunilor administrației publice în realizarea unui scenariu care să corespundă nevoilor acestora.

Studiu de caz: Districtul Torrevecchia-Primavalle

Una dintre zonele pentru care strategiile de regenerare urbană au fost realizate prin planuri „inovatoare" din categoria *Programmi complessi*, precum *Programmi Integrati di Intervento sau Contratti di Quartiere*, este districtul Torrevecchia - Primavalle.

Construită în anii 1930, în jurul spațiilor structurale centrale (actualele piețe Capecelatro și Clemente XI), zona Primavalle reprezintă o intervenție urbană care se încadrează în tipologia borgatelor fasciste. Înființată inițial ca o așezare solitară, pe teritoriul agricol neconstruit de la periferia Romei, *borgata* Primavalle a devenit ulterior centrul unor cartiere în creștere rapidă. Aceste extinderi constau în principal în clădiri de tip *palazzine,* de natură abuzivă, dar și în nuclee de case sociale (*nuclee edilizi*) din diferite epoci. O parte din ele sunt cartiere recente cu structuri mari.

Figura 39: Piața Clemente XI , Primavalle, Roma, 2021

Zona centrală este caracterizată de o topografie deluroasă, cu un sistem axial de străzi bine definit: Via di Torrevecchia, o stradă comercială situată în zona cea mai înaltă; Via Maffei, o stradă comercială care fuzionează cu Piazza Capecelatro; Viale Mattia Battistini, un drum important cu facilități poziționate la baza văii între pante construite. Pe de altă parte, zona marginală prezintă un sistem considerabil de zone verzi neexploatate și de facilități urbane importante, inclusiv ansambluri spitalicești în partea de nord, precum și cartierul P.E.E.P. Torrevecchia[300].

Datorită caracterului său particular, cu un nucleu fascist din anii 1930 asimilat unei dezvoltări abuzive în anii 1960, această zonă a reprezentat un interes semnificativ pentru inițiativele de recalificare urbană. Astfel, la cererea municipalității, au fost realizate o serie de programe, precum *Contratto di Quartiere* (2003), *Programma di Recupero* (2005) sau *Programma di Intervento* (2008). În continuare, voi prezenta liniile directoare pentru cea mai recentă operațiune, care vizează realizarea unui *Programma di Intervento*.

Inițiate în 2001 și aprobate în 2008, liniile directoare au fost elaborate de către o echipă de consultanți formată din Elio Piroddi, Paolo Colarossi, Antonio Cappuccitti și Carlo di Berardino, iar sistemul de intervenții este realizat prin intermediul unei scheme de orientare după cum urmează[301]:

- în ceea ce privește sistemul rutier ocolitor, schița propune Via di Boccea și Via della Pineta Sacchetti ca axe ce preiau panta, în timp ce, pentru diminuarea traficului care afectează în prezent Via di Torrevecchia, o nouă secțiune ocolitoare este planificată în partea de vest, lângă complexul Santa Maria della Pietà;
- rolul principalelor străzi comerciale (Via di Torrevecchia, Via Maffi, Via Battistini) este subliniat prin marcarea elementelor supuse intervențiilor de calificare urbană;
- propunerea de noi locuri și parcuri centrale duce la individualizarea a noi spații urbane care pot funcționa ca locuri de întâlnire sau repere urbane pentru zonele din cartierele din care în prezent acestea lipsesc;

[300] Cartierele P.E.E.P. sunt zone construite, situate la periferie, stabilite prin programul de locuințe sociale P.E.E.P, cartiere de cămine, adesea considerate a fi fără calități arhitecturale și urbane.

[301]Colarossi P., Pirodi E., „Le zone di ristrutturazione urbanistica*"*, in *Urbanistica, rivista semestrale*, Instituto Nationale di Urbanistica, Roma, no. 116, 2001, pp. 256-259.

- este vizat sistemul piețelor existente, situate în vecinătatea borgatei Primavalle prin: adaptarea și recalificarea structurii actuale constituite din sistemul rutier axial și cele două piețe existente; valorificarea elementelor de identitate locale prin acțiuni de conservare pentru zone mai vechi; reconversie funcțională și morfologică în acele zone cu locuințe sociale mai recente, care prezintă semne ale unei degradări fizice și sociale generalizate.

În consecință, acest program este destinat să ofere o calitate suplimentară străzilor și piețelor principale din zonă, construind astfel o nouă structură a spațiilor publice, bazată pe centralitate.

Totodată, acest exemplu susține ideea că zonele urbane care și-au asumat până acum o identitate puternică bazată pe stratificarea istorică pot fi punctul central pentru noi proiecte de regenerare urbană prin structuri noi de locuri, rute, corelații, spații urbane.

După cum am văzut, exemplele Primavalle-Torrevecchia și Piazza Farnesina din ansamblul Foro Italico, reprezintă modalități diferite și semnificative de regenerare a unor așezări de influență fascistă.

Piazza Farnesina este un exemplu al modului în care un spațiu urban vast și monumental, tipic esteticii unui regim totalitar, poate fi regândit pe baza nevoilor spațiului public actual, cu piațete definite și articulate, care reflectă o abordare mai apropiată de tipul de intervenție la scară umană.

Primavalle - Torrevecchia este în schimb un exemplu la scară urbană mai mare, ce prezintă modul în care un cartier fascist de la periferia romană, caracterizat printr-un mozaic de părți urbane, poate fi regândit ca un nou „centru” al unei viitoare structuri urbane unitare, bazat pe planuri urbane „inovatoare”. Situația urbană a Primavalle - Torrevecchia și a periferiei înconjurătoare este foarte asemănătoare cu cea a altor părți ale periferiei romane asimilată noțiunii de borgate fasciste (de exemplu, cartierele istorice Tufello, Trullo, San Basilio, Tiburtino, Acilia, Quarticciolo).

Așadar, cele două categorii de instrumente vizează, prin mecanisme diferite, obiective ce privesc valorificarea sau recalificarea unor spații problematice (din diferite rațiuni) prin apel la elemente ce definesc centralitatea: limita, structura, scara, spațiul public.

În măsura în care aceste mecanisme sunt fundamentate, urmărind atenta investigare a locului și definirea tipologică, prin abordări ce au la bază semnificația și scara umană, noile intervenții devin determinante ale calității urbane atât la nivelul fragmentului urban, cât și la nivelul orașului.

2.4. Concluzii parțiale

În urma prezentării anterioare, vom relua pe scurt aspectele discutate și instrumentele utilizate pentru intervenție. Lucrarea prezintă două categorii de informații referitoare la cadrul construit de influență fascistă al Romei: pe de o parte identificarea tipologiilor de intervenție și, pe de altă parte, ilustrarea sintetică a evoluției urbane văzută prin reglementările urbane din 1900 până în prezent. Prima categorie descrie și subliniază diversitatea tipologiilor de intervenție, impactul și modul în care acestea au fost asimilate structurii urbane, rațiunile estetice și modul în care factorul social le-a perceput. Ulterior este studiat cadrul care a reglementat creșterea orașului și efectele asupra țesutului urban, cu accent pe fragmentele definite prin ideologia fascistă, ilustrând câteva momente reprezentative din istoria urbană modernă a Romei.

După cum am văzut, Roma, oraș cu un puternic nucleu istoric (inițial definit prin zidurile Aureliene) începe din perioada mussoliniană să se extindă către mare, creând precedentul descentralizării. Se conturează astfel două centre cu identitate urbană puternică, zona istorică și cartierul EUR, fapt ce se prezintă ca prim moment al regândirii structurii urbane și ca bază pentru extinderea ulterioară. Mai mult, apariția unei serii de extinderi în zona periferiei, borgatele fasciste sau noile cartiere postbelice, ilustrate atât de elocvent în filmele neo-realismului italian, vor constitui premise ale policentralității romane.

Ulterior, prin identificarea instrumentelor urbane care au fost aplicate atât în planificarea tradițională, cât și în cea contemporană și înțelegerea modului lor de funcționare, pot fi observate condițiile si limitele intervențiilor, ce constituie baza pentru o nouă abordare de arhitectură. Caracterul inovator al diferitelor tipuri de programe complexe care vizează transformări la nivel urban constă într-o serie de proceduri concertate ce, implicând atât factorii de decizie privați, cât și operatorii publici, oferă avantaje ambelor direcții, în comparație cu programele de intervenție tradiționale.

Totuși, aceste instrumente operaționale nu pot duce automat la o arhitectură ce răspunde calităților locului. Ele rămân în principal într-o zonă de planificare urbană, esențială și benefică orașului, ce creează o bază

procedurală prin care calitatea în proiectarea arhitecturală poate fi atinsă, dar care necesită o interpretare sensibilă a nevoilor locului și ale utilizatorilor săi.

Pornind de la modalitățile existente de reintegrare a spațiilor aparținând planificării fasciste, așa cum am prezentat mai sus, putem identifica câteva direcții, ca posibile concluzii, pentru regândirea relației dintre spațiul public și actorii sau utilizatorii urbani.Prin proiectarea specifică, adaptată nevoilor locale, și prin generarea unui dialog activ între actorii urbani, măsurile de îmbunătățire a calității vieții urbane pot fi organizate în mai multe categorii, ce implică: favorizarea implicării sociale, însușirea spațiului public, creșterea siguranței publice, accesibilitatea și integrarea socială, regândirea mobilității urbane în favoarea pietonilor etc.

Toate acestea se subordonează unor procese de identificare ce au la bază investigarea fenomenelor care definesc realitatea urbană specifică.

3. Aplicarea metodei la cazul României. Analiza cadrului arhitectural comunist din Craiova, Suceava și Timișoara

După cum am văzut în cazul Romei, intervențiile de natură fascistă (cu excepția celor de valorificare a vestigiilor arheologice) s-au manifestat în afara nucleului urban istoric. Amplasarea și caracteristicile lor urbane au dus la dezvoltarea unor noi centralități, proiectarea cartierului EUR marcând astfel primul moment al descentralizării orașului. Acest demers a fost ulterior valorificat și implementat ca un obiectiv principal în planificarea urbană (prin aprobarea planului urbanistic PRG 2008), influențând în acest fel calitatea proiectării arhitecturale și, în consecință, calitatea vieții urbane.

În România dinamismul structurii morfologice a rezultat pe de o parte din evoluția specifică a orașului, iar pe de altă parte din structurările și destructurările „violente, lente sau rapide" survenite ca urmare a programelor de „modernizare", cu precădere a acelora din a doua jumătate a secolului XX. Acestea au dus la configurarea unui ansamblu urban „de tip *puzzle*, imperfect, în care există numeroase zone nedefinite și componente care nu se potrivesc unele cu celelalte"[302]. Pornind de la intervențiile comuniste de tip centru civic (de la capacitatea polarizatoare a acestora) și urmărind starea lor din prezent prin raportarea la contextul istoric și la cel arhitectural-urbanistic, transpare potențialul centralității ca perspectivă de reconsiderare a existentului și a direcțiilor de abordare contemporane.

Capitolul de față urmărește aplicarea demersului teoretic și analitic al cercetării realizate la Roma prin investigarea tipologiilor de intervenție de natură totalitară și înțelegerea cadrului de reglementări care a stat la baza acestora, având ca obiectiv identificarea instrumentelor de proiectare arhitectural-urbanistică (active sau potențiale) adecvate contextului local. Aplicarea metodei de cercetare asupra cadrului românesc urmărește trei studii de caz: Craiova, Suceava și Timișoara. Alegerea celor trei orașe trimite atât la rolul reprezentativ al acestora pentru regiunile istorice ale României (definite prin caracteristici și evoluții distincte), cât și la modalitățile diferite de raportare la fenomenul arhitectural comunist – aspecte reflectate în mod direct asupra țesutului urban. Totodată, prezenta lucrare urmărește mecanismele de gestionare a fondului construit și a fenomenelor urbane (specifice sau generice) în practicile contemporane. Acestea se raportează cu

[302] Caracteristică a orașelor extracarpatine. Vezi: Gheorghiu, T., O., „Structura morfologică", Atlas istoric al orașelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. VIII.

precădere la procesele de actualizare a cadrului de reglementăre local și la definirea strategiilor de dezvoltare pentru fiecare dintre cele trei orașe.

Miza acestui demers este ca prin raportarea la instrumentele teoriei operaționale, precum și la cele utilizate în mediul italian să poată fi extrase unele direcții ce ar putea contribui la o mai bună gestionare a practicii arhitecturale românești.

Cele trei orașe alese pentru studiu prezintă unele particularități, dar și unele aspecte comune. Urmărind grila oraș-arhitect-utilizator sunt prezentate în continuare câteva aspecte definitorii ce contribuie la extragerea atributelor locale – ca prim pas în conturarea unor direcții specifice de intervenție.

Craiova

În planul realității urbane, Craiova prezintă un caracter fragmentar, atât la nivelul fondului construit și al structurii orașului, cât și la nivelul percepției spațiale în parcursul pietonal. Acest lucru este cauzat de diferențele de scară, precum și de modul de relaționare dintre diferitele structuri morfologice din cadrul țesutului urban.

Oraș

Primele intenții de sistematizare s-au realizat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, reprezentând operațiuni asupra structurii stradale (prin lărgirea, alinierea și pavarea străzilor principale) și introducerea unor facilități urbane precum iluminatul public sau serviciul poștal. Liberalizarea comerțului (odată cu unirea politică a principatelor române) a produs un semnificativ progres în plan economic, fapt ce a influențat favorabil ritmul de dezvoltare urbană prin: conectarea la rețeaua națională de cale ferată, dezvoltarea rețelei de dotări publice și a fondului locativ, precum și prin prin intervenții ce priveau calitatea spațiului public – inaugurarea Parcului Nicolae Romanescu în 1903[303]). În perioada interbelică, zona centrală va fi definită prin numeroasele dotări coagulate în jurul lipscăniei ca principal element de coeziune urbană.

Arhitect

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe baza preocupărilor pentru îmbunătățirea calității cadrului urban, se intensifică activitatea de construcții,

[303] Proiect realizat de arhitectul Jules Édouard Redont în colaborare cu Émile Pinard și premiat cu medalia de aur la Expoziția Universală de la Paris în 1900. Vezi Buce Răduț, M., *Trecutul în Craiova de astăzi*, Editura Sim Art, Craiova, 2008, p. 212.

în activitatea de proiectare fiind implicați unii dintre cei mai importanți arhitecți ai vremii Ion Mincu (Palatul Banca Comerțului), Petre Antonescu (Palatul Administrativ), Constantin Iotzu (Palatul Ramuri, Casa Albă), arhitectul Curții Regale, Paul Gottereau (Palatul Jean Mihail – Muzeul de artă), arh. Otto Von Hesselmann (Hotel Palace), Thoma Dobrescu și Dobre Nicolau (Complexul Minerva) etc.[304] După 1900, în zona piețelor centrale încep să apară locuințe de raport și dotări urbane socio-culturale, iar în ceea ce privește limbajul arhitectural, pe lângă stilurile europene, arhitecții se vor concentra asupra punerii în operă a stilul neoromânesc.

Utilizator

Modul de locuire a rezultat în mod firesc, în raport cu activitățile economice și structura orașului. Dezvoltarea sistemului educațional și a celui sanitar au dus la valorificarea culturii locale, iar clasa nobiliară a vremii a ajutat la formarea unei administrații competente și implicate în viața orașului. Acest aspect va favoriza o bună gestionare a momentelor de criză (inclusiv în urma războiului), dar și crearea unor condiții mai bune de trai, locuitorii beneficiind de o serie de facilitați urbane cu implicații socio-culturale (iluminat public, apă curentă, cale ferată și zone de petrecere a timpului liber). Oraș cu specific economic bazat pe meșteșugărit, comerț agricol și transporturi, Craiova va deveni în perioada comunistă unul dintre cele mai importante centre industriale ale țării, fapt ce va influența volumul de investiții privind construirea de locuințe, dotările urbane, echiparea tehnică a teritoriului și realizarea de noi spații industriale.

Suceava

În planul de la 1877[305] Suceava apare ca un întreg „cu o compactitate ce scade dinspre centru spre periferie, înconjurat de un spațiu relativ extins, punctat de ansambluri izolate de arhitectură militară și monastică”[306], definit

[304] În anul 1859 erau înregistrați „38 de «arhitectoni» (mai mulți decât în toate județele Munteniei la un loc!)”. Derer, P., Enache, C., „Municipiul Craiova – evoluția urbanistică a Craiovei”, *Arhitectura*, nr. 3, 1982, p. 9.

[305] Plan care constituie baza înțelegerii structurii orașului, alături de mențiunile documentare referitoare la perioadele anterioare (precum hrisovul de la 1673 ce a stat la baza reconstruirii unei scheme stradale corespunzătoare secolului al XVII-lea). Vezi Gheorghiu T. O., „Începuturile Sucevei medievale”, *Arhitectura*, nr. 1-6, 1990, p. 134, 156.

[306] Gheorghiu, T. O., „Structura morfologică”, *Atlas istoric al oraşelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau,*

prin trei elemente cu caracteristici tipologice (formale, topografice, sociale și de atmosferă) diferite: centrul comercial (nucleul istoric sau târgul), cartierele de locuit (mahalale) și hinterlandul orașului (puncte de apărare strategică).

Oraș

Până în secolul al XVII-lea orașul și-a extins limitele doar în raport cu edificarea de noi biserici, iar în perioada secolului al XIX-lea se remarcă o redresare economică și socială, imprimând caracteristici specifice unui mod de viață capitalist[307]. După Marea Unire și până la începutul perioadei socialiste nu au existat modificări substanțiale ale structurii urbane, întrucât orașul a fost într-o mică măsură afectat de evenimentele celui de-al Doilea Război Mondial. Însă după anii 1950, urmând o politică de consolidare a statutului de centru cu rol administrativ și politic important, orașul va deveni obiectul „unei campanii furibunde de distrugere a vechiului său centru istoric"[308]. Concomitent, va începe extinderea sa planificată prin noi cartiere și ample obiective industriale (situate la Nord de râul Suceava), prilej cu care s-a realizat articularea orașului cu zona Burdujeni[309].

Arhitect

Mărturia arhitectului din primele etape ale evoluției orașului este greu de identificat în fondul construit actual datorită operațiunilor de reconstruire începute în a doua jumătate a secolului XX. Urme ale țesutului tradițional dezvoltat până în secolul al XIX-lea[310] pot fi identificate doar în cartierul armenesc, și printr-o serie de „monumente izolate și ruine decopertate" care au în jur spații libere rezultate din demolări sau ansambluri de locuințe[311]. Cu

1. Lieferung – Suczawa, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. VIII.

[307] Suceava se dezvoltă în intervalul 1775- 1815 datorită influenței austriece, iar din 1868 devine capitală de ținut. Chiar dacă activitatea economică nu era remarcabilă, se construiesc dotări, clădiri publice. Vezi: Rabiniuc, C., „Evoluția orașului Suceava", *Arhitectura,* nr. 5, 1985, pp. 25, 28.

[308] Matei, M. D., „Introducere în istoria orașului", *Atlas istoric al orașelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa,* Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. V.

[309] Gheorghiu, T. O., „Structura morfologică" în *Ibidem*, p. VIII.

[310] Intervențiile din prima jumătate a secolului XX nu au implicat modificări substanțiale ale structurii urbane, reprezentând „mutații minore" ce priveau reconversia teritoriului Curții Domnești, amenajarea piețelor din sud sau realizarea Hotelului Langer. *Ibidem.*

[311] Dominantele arhitecturale păstrate sunt Biserica Sf. Dumitru, Biserica Armenească Sf. Cruce, ruinele ansamblului Curții Domnești. *Ibidem.*

toate acestea, cercetările arheologice sistematice[312], studiile și mărturiile anterioare reconstrucției socialiste oferă informații relevante referitoare la modul de construire pe teritoriul orașului.

Utilizator

Ridicarea primelor instituții publice (cu profil militar, administrativ, școli, spitale etc.), începând cu secolul al-XIX-lea, alături de cele comerciale și industriale asigură o îmbunătățire a calității locuirii urbane și a dezvoltării economice care a continuat și după Primul Război Mondial.
Ulterior anilor 1950 orașul va trece printr-un proces de modernizare și reinventare în manieră socialistă ale cărui efecte au condus – prin ștergerea și reconstruirea unei părți semnificative din fostul centru al Sucevei – la pierderea activităților tradiționale și au creat puternice dislocări sociale.

Timișoara

Analiza tramei stradale medievale realizate pe baza hărților și documentelor austriece[313] constituie principala sursă de informații referitoare la primele etape de dezvoltare a orașului. Conform acesteia, Timișoara prezenta o structură urbană polinucleară[314], cu un cartier central și două cartiere periferice. În ciuda diferitelor intervenții urbane, acest tip de structură își va păstra caracteristicile și va defini evoluția policentrică a orașului.

Oraș

Influența habsburgică va duce la „cea mai amplă acțiune de sistematizare din secolul al XVIII-lea din România”[315] care va consta în

[312] Suceava este printre primele orașe românești cercetate arheologic, sistematic, în diferite puncte (mai ales în zona Curții Domnești). Cercetările au avut ca reper planul orașului din 1877 . Vezi Gheorghiu Teodor Octavian, „Începuturile Sucevei medievale”, *Arhiectura*, nr. 1-6, 1990, pp. 132-145 și *Atlas istoric al orașelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa,* Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005.
[313] Elaborate de către inginerul șef al orașului din 1716, căpitanul Perette. Opriș, M., „Timișoara – evoluția structurii urbane medievale I”, *Arhitectura*, nr. 3, 1985, pp.45-54.
[314] Influențat în principal de condițiile geografice, dar și de rațiuni strategice (dacă o formațiune era cucerită, restul rămâneau funcționale). Orașul prezenta o densitate mare, concentra majoritatea dotărilor și avea o rețea stradală neordonată (dezvoltată din cea a așezării rurale inițiale, cu parcele dispuse în lungul unor uliță înguste). Structura cartierelor Palanca Mică și Palanca Mare era dominată de edificiile de cult poziționate central (prima era definită de parcele mai ordonate cu grădini mari, iar cea de-a doua avea o rețea stradală mai ordonată și dens construită și concentra cca. 50% din populație *Ibidem*.
[315] *Ibidem.*

reconstruirea completă a orașului pe o tramă rectangulară, cu fortificații. Acest fapt va determina conturarea unei structuri urbane complexe definită de nucleul central și de cele patru cartiere care gravitau în jurul acestuia. Acțiunile de sistematizare din secolul al XIX-lea vizau dezvoltarea sistemului urban ca organism unitar prin definirea unei trame stradale dispusă radial-concentric în jurul Cetății (urmând modelul Ringului Vienez). După 1944 noile studii și propuneri de sistematizare vor continua dezvoltarea acestei structuri radiale, urmărind coagularea aglomerării urbane polinucleare.

Arhitect

Fondul construit din secolul al-XVIII-lea definește țesutul urban prin fronturi continue la stradă, organizate după tipologia cvartalelor și conturează sistemul tripolar al spațiilor libere prin delimitarea celor trei piețe principale. Amplele lucrări de reconstrucție s-au făcut sub supravegherea unui administrator de construcții, ulterior fiind înființată o direcție de arhitectură care stabilea reglementări precise. Operațiunile din secolul al XIX-lea au vizat în primul rând conectarea nucleelor urbane prin construirea masivă în spațiile interstițiale ale cartierelor, demers care va continua și în perioada comunistă. Sub această premisă a conectivității dintre diferitele zone de expansiune urbană, zona centrală va fi prea puțin afectată de marile intervenții ale perioadei comuniste, iar acest lucru se datorează și unei rezistențe pe care arhitecții locali au încercat să o mențină.

Utilizator

Fiind influențată de modul de evoluție și de distribuția activităților urbane, în secolul al XVIII-lea populația majoritară rămâne cea ortodoxă, urmată de cea evreiască și de populația de origine germană (respectiv aceea catolică), nobilimea otomană părăsind orașul. Reconsiderarea tramei stradale odată cu ridicarea fortificațiilor, refacerea fondului construit din materiale mai bune și conturarea de spații publice mai ample (în manieră barocă, dotate cu facilități urbane ce încurajau viața publică) indică o certă îmbunătățire a calității vieții. Caracteristicile zonei centrale s-au păstrat și în perioada comunistă când analizele urbane și calculele demografice demonstrau că „această structură era suficient de flexibilă pentru a prelua o populație până la 600 000 locuitori, fără a spori suprafața sistemului urban”[316].

[316] În prima etapă se întregește structura urbană prin „plombări” în zona centrală, în sistemele constructive tradiționale. Etapa următoare a constat în realizarea de ansambluri

Evenimentele de după cel de-al Doilea Război Mondial, prin programele de naționalizare și de politică monetară asimilate discursului noii puteri centralizate, au avut un impact major asupra practicii de arhitectură, modelul liber-profesionist transformându-se treptat într-unul standardizat.

Organizarea activității de proiectare în institute profesionale de stat pune practica de arhitectură a orașelor în sarcina SAS (Serviciile de Arhitectură și Sistematizare), iar din 1959 a DSAPC (Direcția pentru Sistematizare, Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor), susținute prin IRP (Institutele Regionale de Proiectare), devenite ulterior IPJ (Institute Județene de Proiectare), coordonate de structuri centralizate ale statului[317].

În acest context profesional cadrul construit va fi dominat de o serie de intervenții a căror realizare a influențat, într-o manieră mai mare sau mai mică (alături de momentul 1977) ștergerea unor importante mărturii arhitecturale ale orașului: operațiuni de sistematizare a orașului, construirea de ansambluri de blocuri cu proiecte tip (densificate în etape succesive până în 1990 pentru a răspunde necesității crescute de locuințe), sistematizarea zonelor centrale, realizarea de noi dotări socio-culturale, educaționale, sanitare, comerciale, amenajarea de noi zone verzi etc.

Aceste aspecte urmează a fi analizate mai departe, identificând tipologiile de intervenție comunistă asupra structurii orașului și a spațiului public prin filtrul capacității acestora de a se contura ca (sau de a defini) centralități urbane.

de locuit mai mari (Tipografilor, Circumvalațiunii) în apropierea zonei centrale. După 1968 se construiesc marile ansambluri de locuit (Calea Sagului, Circumvalațiunii II, III, IV, Stadion, Calea Giroculuі etc.) și se realizează marile zone industriale – de S-E, Calea Buzioașului (continuă zona industrială Fabric), zona S-V I, Friedorf, zona S-V II, Calea Sagului, zona industrială N-E. *Ibidem*, pp. 53-56

[317] Ca urmare a Hotărârii nr. 2447 din 13 noiembrie 1952 este înființat organismul central CSAC (Comitetul de Stat pentru Arhitectură și Construcții) care devine mai târziu DAU (Direcția de Arhitectură și Urbanism), iar din 1959 CSCAS (Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare) care avea în subordine toată rețeaua de institute de proiectare (orășenești, regionale sau centrale).

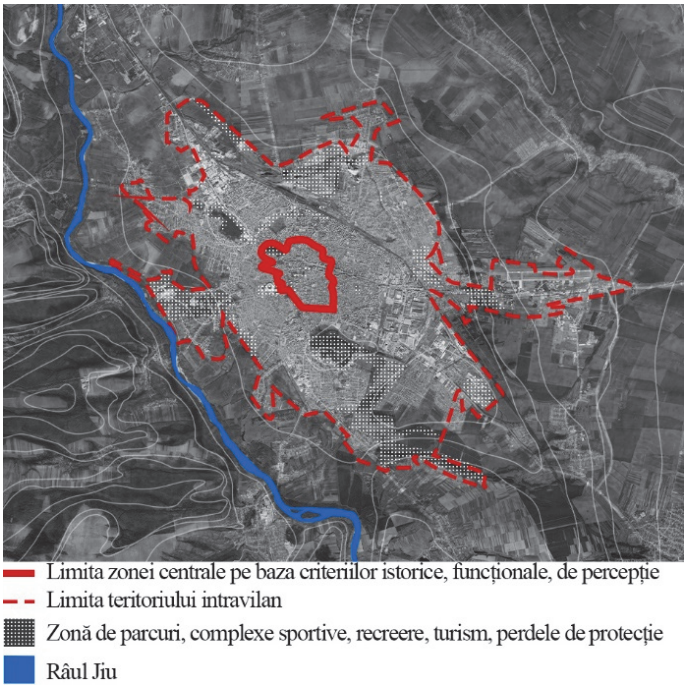

Figura 40. Caracteristici generale Craiova: limite și elemente de cadru natural definitorii (suport Google Earth, 2021). Mărginit de zone deluroase (în partea nordică și cea vestică) și așezat pe un relief în terase ce coboară spre valea Jiului, orașul Craiova este cunoscut de la originile sale drept oraș-târg. Având un rol semnificativ pentru dezvoltarea economică a Olteniei, acesta poartă amprenta multiplelor evenimente de natură culturală, economică, politică și socială care au influențat așezarea de-a lungul timpului.

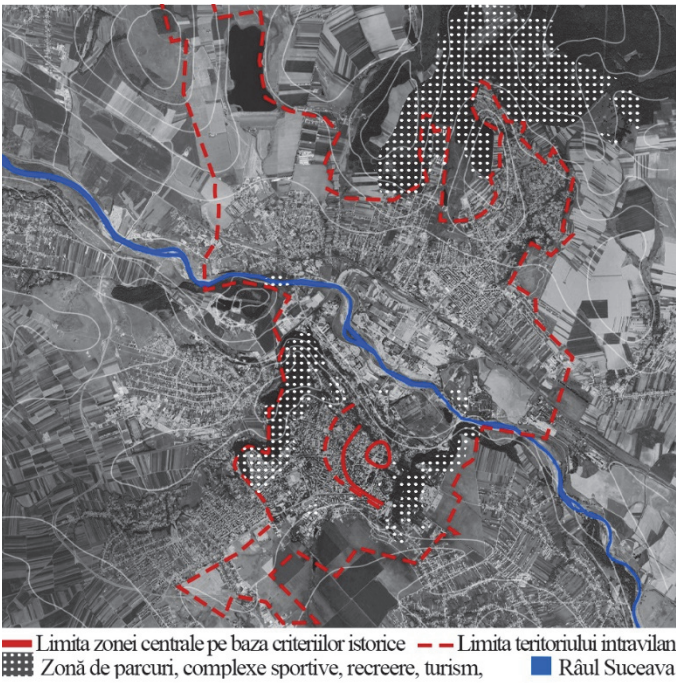
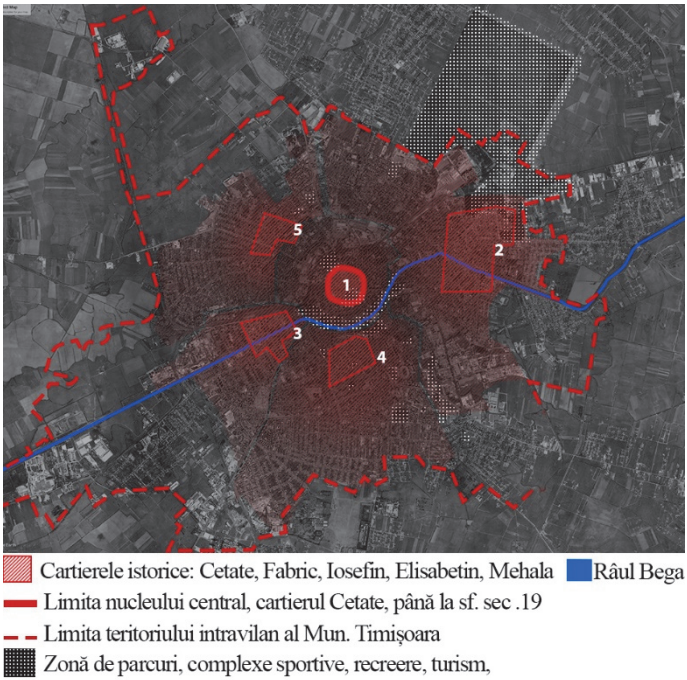

Figura 41: Caracteristici generale Suceava: limite, elemente de cadru natural definitorii (suport Google Earth, 2021). Specificul orașului Suceava derivă atât din atributele peisajului în care se încadrează, cât și din caracterul istoric particular al așezării. Dezvoltat într-un relief cu dealuri, definit de râul Suceava și afluenții săi, pârâul Scheia și pârâul Cetății, orașul Suceava păstrează memoria (fizică sau documentară) a etapelor ce l-au definit de-a lungul timpului ca nucleu comercial, militar, politico-administrativ, sau religios.

Figură 42: Caracteristici generale Timișoara: limite, elemente de cadru natural definitorii (suport Google Earth, 2021). Oraș situat într-o zonă de câmpie joasă, străbătut central de canalul navigabil Bega, s-a dezvoltat inițial pe o spină ne inundabila din bazinul mlăștinos al râurilor Timiș și Bega, ca formă de așezare rurală, prin formațiuni familiale coagulate în jurul a două „ocoluri" – formă de coagulare caracteristică satelor medievale din Banat. În timp capătă rolul de cetate și ulterior de oraș, fapt ce va influența decisiv evoluția structurii sale.

3.1. Tipologii de intervenție

Raportarea la perioada comunistă – și la impactul acesteia asupra evoluției orașului – este privită din perspectiva modalității de intervenție și a influenței acesteia asupra structurii urbane și a spațiului public. Astfel se conturează următoarele categorii de intervenții:

1. prin raportarea la centrul istoric constituit pot fi identificate două ipostaze majore: suprapunerea noului centru peste centrul istoric prin înlocuirea parțială sau totală a existentului (cum este cazul orașelor Craiova și Suceava) sau crearea unui centru adiacent, situație în care structura zonei centrale nu a fost profund afectată de demolări sau restructurări (cazul Timișoarei);
2. dotări urbane (neasimilate centrului civic) ce au avut un impact programatic asupra evoluției urbane: culturale (casa de cultură, teatrul etc.), de învățământ (ansambluri universitare), comerciale (magazinul universal);
3. zone de locuire, cartiere periferice autonome față de oraș care prezintă (sau au nevoie de) o structură de spații publice ce ar putea genera noi centralități.

Spre deosebire de cazul Romei, intervențiile cu un caracter punctual inserate în zonele centrale, sau cele de valorificare arheologică ce vizează în mod direct relația cu straturile inițiale ale țesutului urban (chiar dacă intens dezbătute în mediul profesional) fie au rămas doar la nivel discursiv, fie s-au manifestat fără a influența major structura urbană. În acest sens, la Suceava, numeroasele intenții de valorificare arheologică au fost stopate odată cu desființarea Comisiei de Monumente Istorice în 1977 (situație cu efecte până în prezent[318]), iar în cazul Timișoarei intervențiile punctuale realizate (cu precădere la limita exterioară a zonei centrale) nu au produs schimbări semnificative[319]. În anii 1980, sub influența mișcăriii postmoderniste, apar o serie de preocupări exprimate de arhitecții locali[320], însă fără impact major.

Aceste zone cu un puternic caracter particular constituie un fond valoros și pot reprezenta oportunități în procesul de recalificare urbană, însă necesită

[318] Ansamblul ruinelor Curții Domnești este și în prezent în pericol de degradare.
[319] Inserții Oituz, Mărășești, Ungureanu, Coșbuc, Rodnei, Grigorescu Roșiu. L., „Intervenții contemporane în centrul istoric al Timișoarei", *Arhitectura*, nr. 6, 1984, pp. 44-45.
[320] A se vedea catalogul expoziției „Timișoara topos și adecvare", Galeriile de Artă Bastion, Timișoara, 1983; Sturza, Ș., „Reparații și revitalizare la sediul Trustului de Construcții Montaj Timișoara", *Arhitectura*, nr. 3, 1986, pp. 9-14.

o investigare atentă și dedicată. Luând în considerare complexitatea tematică la care invită, acestea rămân în afara prezentei cercetări, fiind doar amintite.

3.1.1. Intervenții cu impact major asupra centrului

Dacă în cazul Romei fasciste modul de raportare la problematica centrului a vizat crearea unui nou nucleu reprezentativ ce implica menținerea și protejarea celui istoric – marcând astfel un prim moment al descentralizării orașului – în cazul României comuniste abordările au fost diferite.

În decursul anilor 1960 și în prima jumătate a anilor 1970 a existat o preocupare a breslei profesionale față de centrele istorice în contextul propunerilor de sistematizare, datorată programelor de investiții și directivelor puterii centrale orientate în această direcție[321]. În discursul arhitecților din acea perioadă se regăsește problematica identității locale care vizează nucleele istorice ale orașelor[322].

Reforma administrativă din 1968[323] a adus schimbări în abordare, capitalele de județ nou instituite devenind obiectul unei aplicări sistematice a programului de „centru civic"[324], perceput ca un principiu de restructurare urbană la nivelul întregii țări.

Astfel, în decursul anilor 1970 centrele civice devin o prioritate pentru conducerea socialistă, prin prisma rolului de reprezentare urbană atribuit acestui program. Având menirea de a contribui subtil, dar profund la formarea noii societăți, centrul civic – ca spațiu public major al orașului – reprezenta

[321] Răuță, A., Negocierea Centrului Civic. Arhitecți și politicieni români în România sec. XX. București, 2013, pp. 144-146.

[322] Chițulescu, T. et al, „Problemele sistematizării orașului Timișoara", *Arhitectura,* nr. 2, 1965, pp. 56-58, Ionescu G., „Ansamblurile arhitecturale și centrele urbane istorice constituite trebuie păstrate", Arhitectura, nr. 3-4, 1972, pp. 43-44, Locar, M., Evolceanu, T., *Reconstrucția socialistă a orașelor din R.P.R.,* în „Arhitectura", nr. 2, 1959, Sandu, A., "Diferențierea spațială și particularizarea spațiului urban", rev. Arhitectura, nr. 4, 1975 etc.

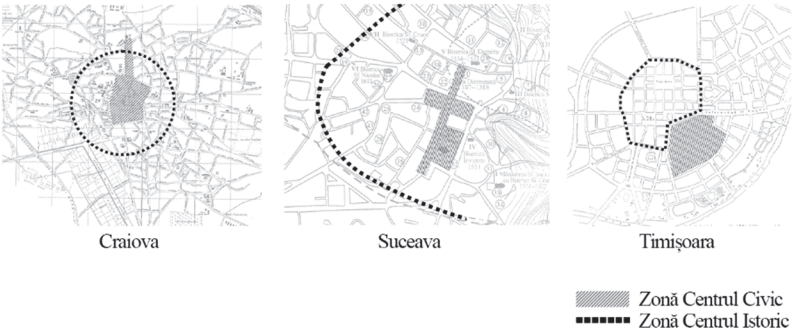
[323] Buletinul Oficial, Lege nr. 2 din 16 februarie 1968 privind organizarea administrativă a teritoriului Republicii Socialiste România.

[324] În ceea ce privește procesul evolutiv (de la apariție până la oficializare) a conceptului de „centru civic" în mediul profesional românesc, privindu-l atât din punct de vedere terminologic dar și ca modalitate de implementare și raportare la nivel programatic, arhitectul Alex Răuță realizează prin instrumentele istoriei conceptuale un studiu aprofundat al centrelor civice din România prin prisma unei „radiografii" a evoluției profesiunii în raport cu schimbările politice ale vremii. Vezi: Răuță, A. *op. cit*.

o: „reflectare a esenței, într-o formă proprie care să exprime și să poată fi apreciată prin caracter și specificitate”[325].

Cu toate acestea, pe parcursul următoarelor două decenii, noile zone urbane au devenit din ce în ce mai standardizate și mai străine de semnificația locului pe care îl ocupau[326].

În acest sens, discutăm despre două ipostaze de raportare a noilor centre la cadrul contruit existent: ipostaza în care centrul nou se dezvoltă pe locul celui istoric prin înlocuirea parțială sau totală a țesutului tradițional (așa cum vom vedea în cazul Craiovei, respectiv al Sucevei)[327] și ipostaza în care acesta va ocupa un alt loc, complet separat sau imediat adiacent centrului istoric, fără demolări masive (situație regăsită cu precădere în orașele transilvănene, printre care și Timișoara). Dintre cele două ipostaze de intervenție, prima a fost determinantă în ceea ce privește caracteristicile identitare și structurale ale orașului tradițional, conducând la rescrierea parțială sau totală a acestora.

Figură 43: Ipostaze de amplasare a centrului civic în raport cu centrul istoric: suprapunere (Craiova, Suceava) și alipire (Timișoara).

[325] Sandu A., „Diferențierea spațială și particularizarea spațiului urban”, Arhitectura, 4, 1975.

[326] Având ca pretext cutremurul din martie 1977, perioada anilor 1980 marchează transpunerea în practică a ultimului val de sistematizare urbană care culminează cu demolările masive din centrul Bucureștiului în scopul realizării noului centru civic și al ridicării Casei Republicii.

[327] Orașele aflate la sud și la est de lanțul carpatic au constituit, în general, fondul unor intervenții mai agresive în perioada comunistă, aspect datorat unei serii de factori pe care Teodor Octavian Gheoghiu încearcă să îi analizeze în lucrarea sa: *Elemente de istorie recentă a oraşelor Româneşti Extracarpatice (sec. XVIII-XXI)*, Editura Istros, Brăila, 2017.

Suprapunerea noului centru peste centrul istoric

Craiova

Zona centrală a Craiovei a reprezentat o preocupare constantă atât pentru autoritățile locale cât și pentru mediul profesional în contextul restructurării urbane impuse de ideologia comunistă. În acest sens, referatul Filialei Oltenia a Uniunii Arhitecților realizat de arhitectul Teodor Cocheci în 1964[328] indică o abordare care viza un caracter unitar în ceea ce privește raportarea noilor intervenții la țesutul existent.

> „Ideea de a reconstitui într-o primă etapă centrul orașului se apreciază că a fost justă, însă trecerea la execuție s-a făcut fără studii aprofundate care să fi avut la bază un program și o orientare cel puțin teoretică asupra noțiunii de centru de oraș (...). Dacă aceasta era gândirea în acel moment, iar timpul și mijloacele materiale nu au permis o realizare mai deosebită, este totuși necesar să se discute problema modului cum trebuie înțeleasă integrarea arhitecturii vechi, valoroase, în noile ansambluri, pentru a pune în valoare atât vechiul cât și noul."[329]

Oraș

Dezbaterile privind sistematizarea zonei centrale tratau două direcții: crearea unui nou centru: „limitarea centrului la un nucleu existent este insuficientă în raport cu noua dezvoltare a orașului" și dezvoltarea centrului existent: „experiența de până acum ne-a arătat că nu e bine să creăm un nou centru, ci că centrul actual tinde să se extindă, să se dezvolte, să se prelungească treptat către o nouă zonă care să fie cât mai aproape de centrul întregului oraș"[330]. Astfel, „zona centrală și nu centrul orașului" constituia la finalul anului 1964 o problematică ce primea un „înțeles nou". Centrul istoric caracterizat ca fiind „acea piață închisă", „se întinde și își extinde efectele pe teritoriul întregului oraș" prin conectarea organică cu centrele de cartier[331].

---

[328] Teodor Cocheci, director DSAPC Craiova, expune principalele observații manifestate la Plenara Filialei Oltenia a Uniunii Arhitecților din RPR 22-24 octombrie 1964 care unea reprezentanți ai: PMR Oltenia, CSCAS, Sfatului Popular Regional Oltenia, Institutului de arhitectură Ion Mincu, Uniunii arhitecților, Consiliului de Miniștri, alți specialiști invitați din țară, precum și oameni ai muncii. Vezi: Frumuzache, C., „Problemele Sistematizării Orașului Craiova", *Arhitectura*, nr. 1, 1965, p. 39.

[329] *Ibidem*, pp. 38-46.

[330] Poziții diferite ale arhitecților exprimate în cadrul Plenarei, Constantin Frumuzache și Anton Moisescu în *Ibidem*.

[331] Arhitectul Marcel Locar, în Frumuzache, C., *op. cit.*, p. 43.

În acest context, discuțiile pe baza schiței de sistematizare din 1971-1972 critică structura stradală a centrului, cu străzi nediferențiate ce „creează confuzie în realizarea unei circulații fluente” și îngreunează legăturile cu centrele de locuit[332]. Aceste aspecte vor duce la delimitarea zonei centrale printr-un „inel de gradul doi, traversat de căi locale, legat în câteva artere majore (Calea Bucureștilor, Bd. Republicii, Bd. 23 August)” [333], în interiorul căruia au fost propuse două artere pietonale perpendiculare, Calea Unirii și str. 30 Decembrie (Lipscani). De-a lungul str. A.I. Cuza cuplul de piețe ce răspundeau fațadelor de est și de vest ale Consiliului Popular Județean va fi completat cu piața din fața Teatrului Național și Piața Universității[334].

În scopul acestor intervenții realizate cu precădere după cutremurul din 1977, o foarte mare parte dintre clădirile țesutului tradițional au fost înlăturate pe fondul unei „atitudini de supra prudență inginerească a unor cadre din construcții aflate în situația de a hotărî soarta lor”[335]. Așadar, orașul a primit o nouă față prin înlocuirea fondului construit istoric cu o serie de construcții masive de blocuri, care pretindeau că vor „imita varietatea celor demolate”[336].

Arhitect

Mărturia arhitectului se reflectă într-o primă etapă în prevederile Schiței de Sistematizare a orașului realizată de arh. Dinu Vernescu în colaborare cu arh. Duiliu Marcu, propunând inserții punctuale sau completări de fronturi și menținerea caracterului funcțional al zonei centrale. În acest context, se remarcă clădirea de influență stalinistă a Filarmonicii Oltenia, realizată de arh. N. Pruncu în 1955, sau blocul de locuințe realizat de arh. P. Simionescu și L. Fusaru[337] ce întregea frontul de nord al Pieței Sfatului Popular Regional (Piața Mihai Viteazul). Această manieră de intervenție a fost continuată până la jumătatea anilor 1970 și completată printr-o serie de dotări vizate de investițiile pentru cincinalul 1976-1980 care aveau un caracter punctual (corpul Magazinului Mercur proiectat de arh. Dan Budică) sau unul de

[332] Cocheci, T., Pădureț, P., Pîrvulescu, C., „Schița de Sistematizare – Craiova 1972”, *Arhitectura*, nr. 3, 1973, p. 5.
[333] Derer, P., Enache, C., *op. cit.*, p. 13.
[334] Succesiunea celor patru piețe, logica și coerența lor compozițională înainte și după momentul 1977, este comentată de arh. Nicolae Pruncu (Proiect București) în Pruncu, N., „Despre zona centrală a Craiovei”, *Arhitectura*, nr. 3, 1982, p. 16.
[335] *Ibidem*.
[336] *Ibidem*.
[337] Simionescu, P., „Bloc de Locuințe la Craiova”, *Arhitectura*, nr. 6, 1958, p. 14.

ansamblu (Valea Vlăicii, Piața Centrală și zona Teatru-Universitate)[338].

Cu privire la țesutul tradițional, zona centrală urma să integreze atât nucleul istoric – definit de Piața Veche, Piața Buzești (privite ca „puncte nodale în dezvoltarea orașului"), Ansamblul Băniei, Axa comercială și strada Unirii – cât și „zone de rezervații ale unor monumente dispuse izolat în oraș", prin efectuarea unor lucrări de restaurare, amenajare, pietonalizare și activare funcțională[339]. Astfel, dezvoltarea centrului în prima etapă nu a avut la bază studii aprofundate și o orientare teoretică a noțiunii de centru de oraș[340] și nici nu a vizat o extindere amplă, așa cum se va observa în perioada următoare.

Începând cu 1980, sub pretextul efectelor cutremurului din 1977, zona centrală suferă modificări radicale, reflectate în Detaliul de Sistematizare elaborat sub coordonarea arh. Viorel Voia de un colectiv de la I.P.J. Dolj[341].

---

[338] Pentru Valea Vlăicii era prevăzut loc pentru un viitor magazin universal – în urma unui studiu al rețelei comerciale a municipiului – și valorificarea clădirii Hotelului Jiul, fapt care implica și rezolvarea problemelor de circulație din această zonă în contextul structurii stradale municipale. În zona Pieței Centrale era propus un hotel de 300 locuri, care trebuia să țină cont de context – raportarea la cornișa sediului Consiliului Popular Județean – dar să nu fie o pastișă după clădirile existente, „o înșiruire de arcade frumos desenate" (Gh. Curinschi), să fie „impersonală" în sensul de a nu concura cu cadrul existent, deoarece „în acestă piață nu trebuie să fie decât un monument și acela există" (arh. Victor Fulicea). În zona teatrului și a Universități se prevedea evitarea construcțiilor înalte și „excesiva frământare a volumelor fronturilor limitrofe" pentru a nu modifica percepția spațială a celor două clădiri reper. Vezi Budică, D., „Probleme ale Sistematizării Zonei Centrale. Plenara Filialei U.A. Dolj Craiova", în *Arhitectura*, nr. 1, 1976, p. 7.

[339] Pentru Piața Buzești se propunea eliminarea circulației auto și amenajarea pietonală a pieței ca un spațiu de legătură între zona istorică comercială și zona culturală Teatru-Universitate. Pentru Piața Veche recăpătarea „caracterului de piață comercială" și obținerea unui „ansamblu valoros din punct de vedere funcțional și estetic" prin redistribuirea spațiilor comerciale și amenajarea pieței agroalimentare. Pentru Axa comercială definită de str. M. Gorki (Madona Dudu), str. 30 Decembrie (Lipscani), str. România Muncitoare, (front stradal compact, cu case negustorești și meșteșugărești, fațade frontale înguste „cu profile fine în stil neoclasic" și fronturi laterale lungi cu geamlâc) se propunea păstrarea caracterului comercial al parterului, încetarea lucrărilor fără avizare și amenajarea cu mobilier urban și iluminat stradal. Pentru Ansamblul Băniei se propunea amenajarea zonei verzi din jurul Casei Băniei și Bisericii Sf. Dumitru, refacerea fondului construit dezafectat (str. M. Basarab), completarea frontului intersecției (str. M. Gorki și str. M. Basarab), amenajarea Hanului Puțureanu și reactivarea fostelor prăvălii. Pentru Strada Unirii, cu fond construit valoros și clădiri monument (case negustorești și boierești, clădirea Muzeului Teodor Aman, Palatul Administrativ, zona comercială cu „fronturi dens construite" și „detalii grațioase", Hotelul Minerva) se recomanda păstrărea detaliilor originale și realizarea intervențiilor doar cu avizarea specialiștilor. Vezi Brandt, J., Nicolae, G., „Municipiul Craiova - Aspecte ale integrării Centrului Istoric în remodelarea Zonei Centrale", *Arhitectura*, nr.1, 1996, pp. 30-31.

[340] Constantin Frumuzache, *op. cit.*, p. 39.

[341] Colectivul de arhitecți: I. Gheorghiță, L. Demetrescu, F. Gorănescu, V. Rădulescu.

Arhitectura proiectului pentru refacerea comunistă a centrului Craiovei invoca „lecția unui anume atașament intim față de frumos al olteanului, nu ca scop în sine, peste tot sau aievea, ci găsit în cele mai simple asociații" și propunea, după cum menționează arhitectul Voia, un mod de exprimare „puțin explicit, dar suntem siguri de substanțialitatea lui."[342]

În ceea ce privește operațiunile prevăzute de proiect, autorul menționează urmărirea următoarelor aspecte: pietonalizarea; păstrarea și amplificarea profilului comercial al străzilor; menținerea atmosferei vechilor străzi prin „schimbările de decor în ritm alert"; stabilirea regimului de înălțime „după verificarea pe machetă"; interpretarea vechilor detalii „ca pată decorativă, volume detașate din masele mari, efectul acoperișului penetrat de lucarne, valoarea cornișei etc."; raportarea la decorațiunile registrului superior al locuințelor prin „mișcări volumetrice intra și inter-registrale"; suprimarea efectului de tronson prin introducerea modulului spațial; căutarea „efectelor de robustețe, forță, trăinicie"; prelucrarea volumelor pe trei direcții pe baza „criteriilor echilibrului compozițional"[343].

Având la bază aceste rațiuni – alături de justificările „inginerești" pentru evitarea riscurilor de proiectare și a întârzierilor în execuție – noul centru a dus la pierderea unor edificii arhitecturale valoroase „cu atât mai regretabilă cu cât, în general, construcțiile care le înlocuiesc nu realizează aproape niciodată ambianța pierdută și nu se leagă de țesutul existent"[344].

Prin realizarea acestui proiect, o mare parte din „vechea substanță" a fost înlocuită cu precădere de blocuri multietajate cu parter comercial[345], provocând o puternică rupere de scară între noile intervenții și urmele țesutului tradițional. În acest sens se remarcă continuarea Căii Unirii la sud de Hotelul Minerva, frontul sudic al Pieței Ierusalim sau frontul de blocuri aflat la sud de str. Madona Dudu și la vest de str. Felix Aderca ce a creat un aliniament de transfer la regimul redus de înălțime al zonei de locuințe rămase ca mărturie a vechiului țesut. În ceea ce privește clădirile realizate la nord de Calea Unirii, care cuprind și pandantul muzeului Jean Mihail, se constată o

[342] Voia, V., „Zona centrală calea Unirii - străzile 30 Decembrie, Maxim Gorki, Olteț", *Arhitectura*, nr.1, 1996, p. 30.
[343] *Ibidem*, pp. 30-31.
[344] Pruncu, N., *op. cit.*, p. 16.
[345] Derer, P., Enache, C., *op.cit.*, p. 13.

rezolvare mai atentă față de „ambianța și textura urbană învecinată” [346], care susține și pune în valoare clădirea muzeului.

Piața civică, punct de pornire al pietonalei Unirii, delimitată de clădirea Palatului Prefecturii în partea sudică, urma să fie „închisă” prin amplasarea unei clădiri destinate Casei de Cultură în partea de vest, însă acest proiect nu a fost realizat. Un detaliu surprinzător, povestit de arhitectul Radu Ionescu[347], este faptul că piața era prevăzută cu un subsol destinat parcării. Din motive de securitate, acesta era „capsulat” la limitele clădirilor, proiect ce a fost radical refuzat de politica centrală. Cu această ocazie aflăm că Ceaușescu nu admitea piețe civice cu subsol, indiferent de precauțiile prevăzute de proiect. O altă informație oferită de arhitectul Ionescu se referă la intenția acastuia (alături de echipa din care făcea parte în cadrul IPJ Dolj) de a asigura conexiunea parcursului pietonal prinr-o pasarelă care să lege piața civică, prin continuitatea cu platforma magazinului Mercur, de blocul Mercur și de Biserica Sf. Treime. Realizat doar parțial, proiectul a fost premiat de Uniunea Arhitecților, însă nepublicat datorită caracterului controversat al intenției.

În prezent, un parc amenajat terasat leagă Piața Mihai Viteazul, Palatul Prefecturii și fostul Magazin Universal de zona Bisericii Sf. Treime.

Utilizator

Amplele operațiuni de demolare și reconstruire au influențat modul de locuire și viața locuitorilor orașului, lipsa sentimentului de apartenență reflectându-se în caracterul zonei centrale a Craiovei. Cu toate acestea, datorită unor operațiuni urbane de reactivare a zonei centrale realizate în ultimii ani (pietonalizarea zonei Lipscani și activarea funcțiunilor de mic comerț și alimentație publică, amenajarea parcului central, refuncționalizarea clădirii magazinului universal, activarea Pieței Mihai Viteazul prin evenimente temporare), locuitorii orașului au început să petreacă din ce în ce mai mult timp în zonă și să desfășoare activități urbane variate.

Funcțiunile complementare introduse (atât în perioada comunistă, cât și post 1990) care urmăresc rațiuni diferite (propagandistice sau care țin de specula imobiliară) au dus la colapsul structurii funcționale tradiționale a zonei (Piața Veche, nucleul istoric al orașului, fiind redusă la dimensiuni care îi periclitează însăși desfășurarea). Ca o perspectivă ce ilustrează impactul

[346] Pruncu, N., *op. cit.*, p. 16.
[347] În cadrul unei discuții pe tema centrului civic al Craiovei în contextul documentării pentru proiectul de diplomă realizat în 2015 ce viza revitalizarea centrului civic Craiova.

intervențiilor comuniste asupra locuitorilor, în anul 1982 directorul Muzeului Jean Mihail din Craiova, Paul Rezeanu, menționa următoarele aspecte cu privire la demolările produse și noul caracter al străzii Calea Unirii:

> „În toate țările lumii problema unor astfel de străzi a fost rezolvată prin păstrarea fațadelor și prin modernizarea funcțională a interioarelor. Noi am ales soluția radicală – demolarea și construirea unor blocuri moderne. Cum arată acestea? În primul rând ca o pădure de balcoane ce nu seamănă unul cu altul […] ca niște buncăre, ce nu lasă lumina să intre în apartamente (și așa ferestrele sunt subdimensionate). Sunt străine de arhitectura românească și, mai ales, de firea oltenilor, oameni primitori, senini și deschiși. S-au «inventat» apoi scările în spirală, atât de strâmbe încât atunci când doi oameni se întâlnesc pe ele, unul trebuie să se oprească pentru a face loc celuilalt. [...] fațadele sunt greu de întreținut, se pătează ușor, iar la unele magazine, ferestrele înclinate de la etaj nu pot fi șterse, iar când plouă, datorită muncii participative a constructorilor, apa pătrunde în interioare ș.a.m.d. [...] Craiova merită o mai dreaptă și mai atentă prețuire din partea celor chemați să îi schimbe fața.”[348]

Suceava

Și în cazul orașului Suceava, definirea unui nou centru a constituit o preocupare a anilor 1960 transpusă în Detaliul de Sistematizare al Pieței Centrale din 1964. Acesta prevedea realizarea unui ansamblu în partea de est a orașului care cuprindea Piața Centrală, biserica Sf. Dumitru, biserica Sf. Ioan și rezervația arheologică a vechii curți domnești[349].

Oraș

Amplasarea noului centru în cadrul orașului se realizează pe locul vetrei istorice, la limita vestigiilor Curții Domnești, pe un teren cu fond construit considerat a fi „lipsit de valoare, insalubru”, definit de axa istorică Ștefan cel Mare, între artera viitorului bulevard Ana Ipătescu, parcul central al orașului[350] și strada Petru Rareș. Studiul care a stat la baza Detaliului de Sistematizare viza realizarea unui ansamblu civic care să răspundă nevoilor noului statut urban al Sucevei, „până mai ieri târg insignifiant”, ca oraș reședință de regiune și centru industrial în plină dezvoltare. În acest demers,

[348] Rezeanu, P., „Moștenire pentru viitor”, în *Arhitectura*, nr. 3, 1982, p. 17.
[349] Latiș, E., „Aspecte ale activității de sistematizare din regiunea Suceava”, în *Arhitectura RPR*, nr. 6, 1964, p. 39.
[350] Parcul fusese amenajat în secolul al XIX-lea pe locul unei foste zone de grădini. Vezi: Emandi, E.I., Cucu, V., Ceaușu, M., *Suceava: Ghid de oraș*, Ed. Sport Turism, București, 1989, p. 120.

deși evoluția organică a orașului pe baza activităților economice specifice nu prezenta un aspect de luat în considerare, autorii susțineau preocuparea pentru caracteristicile topografice, elementele de peisaj specifice, monumentele istorice și tradiția vechii așezări: „Ansamblul realizat a fost studiat astfel încât să constituie coloana vertebrală de dotări orășenești, susținută de o puternică pană verde ce leagă principalele monumente istorice ale orașului.” [351]

Astfel, noul centru avea rolul de „a polariza cele două direcții principale ale activității orașului”, determinate pe de o parte de axul politico-administrativ (gândit de-a lungul arterei istorice Ștefan cel Mare și bulevardului Ana Ipătescu) și pe de altă parte de „axul activității social-culturale” (pe direcția Cetatea de Scaun-Mânăstirea Zamca), urmând să integreze monumentele istorice ale orașului[352].

Chiar dacă la vremea aceea pentru realizarea pieței centrale și a ansamblurilor de locuințe amplasate în partea de sud a centrului istoric „nu s-au sacrificat clădiri cu valoare arhitecturală individuală sau de ansamblu”[353], ulterior, lucrările de modernizare din următorii ani au implicat „distrugerea sistemică a tot ceea ce se păstra valoros din arhitectura orașului vechi”.

Justificate fie drept „auto demolări”[354], fie ca lucrări necesare pentru noua imagine a orașului, clădiri precum Hanul Langer (față de care vocile specialiștilor din acea perioadă solicitau insistent restaurarea)[355] sau fragmente valoroase aparținând unor artere importante precum Strada Armenească au fost „sacrificate fără nicio noimă”[356]. Deși vechea tramă stradală a fost respectată în linii mari, o altă formă de ștergere, mai puțin brutală, dar cu un impact substanțial asupra memoriei urbane, a constat în

[351] Latiș, E., „Piața centrală a orașului Suceava” în *Arhitrctura,* nr. 6, 1965, p. 37.
[352] *Ibidem*, pp. 37-38.
[353] Idem, „Suceava – vechi și nou”, *Arhitectura*, nr. 4, 1973, pp. 39-40.
[354] Cu referire la clădiri care întregeau frontul str. Karl Marx, înlocuite până la 1973. *Ibidem*, pp. 39-40.
[355] Documentație de restaurare elaborată la 1973 de Institutul de Proiectare Suceava (șef proiect arh. Maria Șutașu). Se insista pe necesitatea unor măsuri de prevenire a auto-demolării construcțiilor similare din zonă (obligația beneficiarilor de a executa lucrări de întreținere, realizarea unui proiect pentru întregul ansamblu „pe bază de relevee și studii prealabile detaliate, să stabilească ce trebuie restructurat, restaurat” care prevedea și echiparea tehnico edilitară corespunzătoare și eventuale schimbări de destinație pentru clădirile vizate). *Ibidem*, pp. 39-40.
[356] Matei, M. D., Batariuc, V. P., Scripcariuc, I., „Cronica orașului”, *Atlas istoric al orașelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa*, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. V.

„ecranarea”[357] multora dintre edificiile de cult ale Sucevei medievale, repere ale evoluției și extinderii în timp a orașului.

Arhitect

Valorificarea fondului construit istoric a fost susținută prin inițiative profesionale izolate, precum înaintarea operațiunilor de restaurare a Cetății de Scaun și a unei serii de lucrări de restaurare demarate în 1962 de Direcția Monumentelor Istorice[358] în contextul sistematizării Pieței Centrale 23 August.

Colectivul de proiectare care a întocmit detaliul pentru sistematizarea centrului Sucevei era format din arhitecții Eusebie Latiș (șef proiect) și Adrian Costache, ingineri de structură și instalații și artiști locali care au contribuit la amenajarea pieței realizând un „frumos paviment artistic din șiraifuri de granit, marmură, piatră de molid”[359].

Soluția adoptată urmărea o formulă compozițională adesea întâlnită în configurarea ansamblurilor centrale în perioada anilor 1960, prin amplasarea unei mase dominante de locuințe colective cu parter comercial[360] (alegere

[357] Cazuri „cu adevărat fericite, de păstrare a individualității marcate a unor astfel de edificii” au fost puține: bisericile Sfântul Dumitru, Învierea, Sfântul Nicolae”. *Ibidem*.

[358] Hanul Domnesc (construit la sfârșitul secolului al XVI-lea și restaurat între 1964-1967 de Direcția Monumentelor Istorice sub conducerea arh. Antonescu Gil), Biserica Sf. Nicolae, Mănăstirea Sf. Ion, biserica Coconilor, Biserica Învierii . Lucrări de restaurare sau reconfigurare s-au realizat și la clădiri din secolele al XIX-lea și XX precum clădirea Tribunalului (sediul actual al Palatului de Justiție, Suceava, realizată pe locul unei foste cazărmi militare în stil neoclasic de arhitectul Ferdinand Fellner 1884-1886), a Primăriei (sediul actual Muzeului Național al Bucovinei, realizat în 1902-1903 în stil neoclasic de arhitectul Julius Bochner) sau a Palatului Administrativ (sediul actual al Prefecturii și al Consiliului Județean Suceava, realizată în 1903-1904, proiectată în stil baroc de arhitectul Peter Paul Brang) care în mod excepțional au fost păstrate (probabil datorită funcțiunilor reprezentative care le ocupau și care au favorizat accelerarea lucrărilor). Vezi: Emandi, E. I., Cucu, V., Ceaușu, M., *op. cit.*, pp. 38-39, 67.

[359] Proiectul de structură de rezistență și instalații a fost realizat de: Antonio Pop, Octavian Dungeanu, Romeo Papuc; amenajarea pieței de: sculptor Olga Porumbaru, pictor Gheoghe Șaru, arh. Horia Constantinescu. Vezi: Latiș, E., „Aspecte ale activității de sistematizare din regiunea Suceava”, în *Arhitectura RPR*, nr. 6, 1964, p. 39.

[360] Pentru blocurile de locuințe cu parter comercial au fost utilizate „secțiuni care permit o organizare a spațiilor comerciale pe adâncime (11,85 m, cu ziduri transversale)”. Blocul turn se încadrează în categoria proiectelor unicat, iar amplasarea sa a fost studiată pentru a contribui la „silueta ansamblului și a orașului, latura lui mică (13 m) putând fi văzută din direcțiile ce permit o vizibilitate de ansamblu.” Finisajele folosite pentru tratarea fațadelor au fost realizate din travertin la parter (asemenea celor de la hotel, realizat anterior) și din vinarom cu terasit la nivelurile superioare. Finisajele interioare folosite la magazine – pardoseli din mozaic roman din spărturi mari de marmură; la unitățile de alimentație

criticată pentru lipsa de valorificare economică, funcțională și estetică a terenurilor centrale), însoțită de un bloc-turn care marca verticala ansamblului „căutat-monumentală”[361].

Această configurație stabilea fronturile pieței centrale, deschise în partea estică spre Cetatea de Scaun printr-o zonă prevăzută ca parc[362] ce valorifica pitorescul peisaj al văii Cetății. „Cadrul arhitectural al principalei piețe publice din Suceava”[363] urma să fie îmbogățit prin amplasarea unor dotări orășenești, cea mai importantă dintre acestea fiind clădirea Casei de Cultură a Sindicatelor – program vedetă al centrelor civice.

Ținând cont de terenul în pantă, rezolvarea pieței s-a realizat sub forma unor platforme legate între ele prin scări și rampe ce preiau diferența de nivel. O atenție deosebită a fost alocată finisajelor de paviment și mobilierului urban, o fântână arteziană și grupuri de plante joase întregind compoziția pieței într-o manieră evocatoare față de folclorul local:

> „Frize ritmice din piatră de molid (piatră locală), cu încrustații de marmură de Rușchița, granit și andezit în grosime de 4 cm, de culori și forme diferite [...]. Conținutul lor reprezintă stilizat bogățiile regiunii, realizările actuale, momente din trecutul istoric și folclor regional.”[364]

---

publică – lemnul sub diverse forme pentru finisarea pereților; la magazinele de mase plastice și mobilă – experimente prin vopsitorii din emulsii acrilice (în colaborare cu Laboratorul Central de Lacuri și Vopsele din București) executate pe tencuieli drișcuite, geluite sau PFL. Mobilierul spațiilor comerciale era proiectat și executat în regiune. Vezi: Latiș, E., „Piața centrală a orașului Suceava” în Revista Arhitrctura nr. 6, 1965, pp. 38-41.

[361] Arhitectul Gheorghe Săsărman aduce în discuție problematica ansamblurilor centrale predominant rezidențiale: „Fie că există o dotare de interes major (Piața Gării de Nord din București), fie că o asemenea dotare se realiza concomitent (Circul de Stat, Sala Palatului, Casa de Cultură a Sindicatelor din Bacău), fie că inițial nici nu se prevedea o asemenea dotare (piețele centrale din Ploiești, Suceava), masa dominantă o alcătuiau locuințele, cu sau fără magazine la parter, flancate sau nu de unul sau mai multe blocuri-turn cu apartamente sau de verticala căutat-monumentală a unui hotel. Locuințele însă nu sunt compatibile cu rezolvările monumentale. Piețele – și mai ales piețele centrale, către care converg importante fluxuri de circulație – au fost destinate totdeauna unor dotări majore, de importanță orășenească. Amplasarea masivă a locuințelor în asemenea perimetre și-a demonstrat repede dezavantajele: funcțional, locuința pretinde liniște, intimitate și este stânjenită de tumultul centrului; economic, terenuri de o radicală valoare urbană au fost blocate de o folosință neraționalăă; estetic, atenuarea caracterului necesar reprezentativ al piețelor.” Vezi: Săsărman Gh., „Arhitectura contemporană românească în pragul maturității”, *Arhitectura*, nr. 4, 1969, pp. 16.

[362] Parcul de Cultură și Odihnă al orașului, în prezent Parcul Drapelelor.

[363] Latiș, E., „Piața centrală a orașului Suceava” în Revista *Arhitectura,* nr. 6, 1965, p. 37.

[364] *Ibidem*, pp. 38-41.

Spiritul evocator față de tradiția și arta populară se manifestă cu precădere prin opera discursivă a arhitecților Nicolae și Maria Porumbescu transpusă în proiectul pentru Casa de Cultură a Sindicatelor. Aceștia invocă specificul în arhitectură printr-o preocupare față de gestionarea relației dintre „înnoire și tradiție" unde: „legătura nemijlocită cu matca noastră stilistică este condiție obligatorie a înnoirii arhitecturii, oglindă a realităților sociale contemporane" [365].

Astfel, clădirea prezintă o planimetrie bazată pe relația semiînchis-semideschis, prin preluarea atributelor cadrului natural, „cerul și dealurile înconjurătoare", în succesiuni spațiale ce „asigură o conviețuire cu relații de comunicare închise, față de vecinătățile imediat înconjurătoare" ale cadrului construit. Organizarea spațială căreia i se subordonează structura se bazează pe inter-conectivitatea dintre spații care „se dilată sau contractă, căpătând noi semnificații [...]. Sala se amplifică cu foaierul, se combină cu holul intrării, cu holul garderobelor, cu spațiul bufetului și sala de dans a tineretului, într-un organism complex, funcțional și spațial". Elementele de detaliu și mobilierul intrau în aceeași „componență sinergică generală"[366].

În aceeași notă discursivă ce face apel la cultura și istoria locală, ansamblul pieței centrale era comparat cu cel al Curții Domnești – „Într-o firească întrepătrundere vechea curte a Sucevei se deschide către noua sa «curte», Piața 23 August", iar clădirea Casei de Cultură era văzută ca un artefact, fiind comparată cu „statuia întâiului mușatin"[367]. Cu toate acestea scara monumentală și maniera intervenției au creat în realitate o ruptură în țesutul tradițional, una tot mai puțin vizibilă odată cu demolările masive din intervalul 1975-1980, însă resimțită la nivelul memoriei urbane:

[365] Într-un discurs ce dezbate poziția lirică a arhitectului cu privire la particularitățile unei colectivități și legătura dintre tehnică și arhitectură, arhitectul Nicolae Porumbescu descrie specificul în arhitectură ca „negare a absolutizării raționalismului, obiectivismului și depersonalizării, funcționalismului ca factor determinant al expresiei", făcând trimitere la arhitectura semantică: nici utilitară, nici artistică. Drept rezultat al sensibilității proprii, specificitatea arhitecturii populare locale stă la baza discursului referitor la specificul național în arhitectură. Vezi: Porumbescu, N., Vaida-Porumbescu M., „Specificul în arhitectură", *Arhitectura*, nr. 2, 1967, pp.12-18 și Porumbescu, N., Porumbescu M., „Casa de cultură din Suceava", *Arhitectura*, nr. 4, 1969, pp. 34-49.

[366] Porumbescu, N., Porumbescu M., „Casa de cultură din Suceava", *Arhitectura*, nr. 4, 1969, pp. 34-49.

[367] Stănciulescu, T. D., „Suceava, Cetatea țării de sus sau despre o nouă istorie a arhitecturii", *Arhitectura*, nr. 3, 1988, pp. 43-44.

„Generozitatea spațiatului liber, aparent antinomică în raport cu scara umană, îl copleșește pe spectatorul care, aflat undeva în centrul pieței, își simte deopotrivă privirea zidită în volumul semeț al blocului-turn sau identificată, printr-o largă deschidere, cu perdeaua pinilor din zare."[368]

Într-o primă etapă de intervenție acest discurs a fost folosit și pentru a justifica noile lucrări ca fiind o „încercare de afirmare a noului cu respectarea valorilor tradiționale"[369]. Însă această abordare s-a limitat în general la gesturi compoziționale de orientare spre monumentele de importanță majoră precum Cetatea de Scaun[370]. A doua etapă de intervenție a urmat evenimentelor din 1977, context în care Direcția Monumentelor istorice, a cărei influență începuse să scadă de la începutul decadei[371], a fost desființată și în consecință au fost oprite toate proiectele demarate sub egida acesteia. Acest aspect a dus la masivele demolări ale zonei istorice sucevene din perioada 1980-1985 și, ulterior, la reconstrucția completă a orașului prin ștergerea și înlocuirea structurilor istorice cu unele moderne.

În ultima decadă a regimului comunist, breasla locală de arhitecți nu a reușit (sau nu a încercat) să opună rezistență marilor pierderi și mutații identitare ale orașului. Astfel, centrul istoric al Sucevei – martor al existenței și evoluției urbane încă din secolul al XIII-lea – prezintă un caracter destructurat în prezent fără a-și fi menținut identitatea. Atitudinea lipsită de considerație pentru istoria locală a intervențiilor comuniste este completată de lipsa reglementărilor din prezent în ceea ce privește protecția și administrarea fondului construit valoros istoric, fapt ce, prin anumite operațiuni de „modernizare dezordonată"[372], pune în pericol mărturiile rămase.

După 1989 latura deschisă a pieței către Cetatea de Scaun a fost obturată prin construirea clădirii McDonalds (program simbol al capitalismului, primit

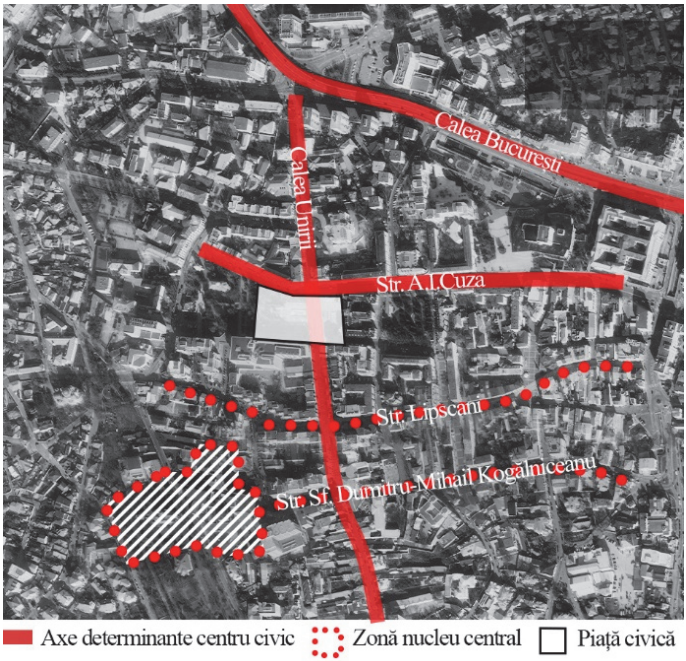
[368] *Ibidem*, pp. 43-44.
[369] Latiș, Eusebie, „Suceava – vechi și nou", *Arhitectura*, nr. 4, 1973, pp. 39-40.
[370] Un exemplu de practică apreciat pentru raportarea la context prin: „compoziția generală, proporția volumelor, natura detaliilor" a fost proiectul pentru Hotel Arcașul, proiectat de Leon Struiovici, construit în vecinătatea unor monumente istorice existente și azi (biserica Sf. Nicolae, Casa Memorială Simion Florea Marian). *Ibidem*, pp. 39-40.
[371] Derer, P., „Re/Înființarea DM(AS)I. Un gest prematur în istoria protecției monumentelor istorice", *Revista Monumentelor Istorice*, nr. 1, 2017, pp. 17-21.
[372] Gheorghiu, T.O., „Structura morfologică", *Atlas istoric al orașelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa*, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. VIII.

cu entuziasm de locuitori), precum și a unei clădiri de birouri. Proiectul de reamenajare a pieței realizat în intervalul 2010-2012 a încercat o reconfigurare prin introducerea unei parcări subterane și crearea unei dale urbane terasate, ce cuprinde întreaga zonă dintre Casa de Cultură și bulevardul Ana Ipătescu. Acest lucru a dus la pierderea detaliilor de paviment, precum și a elementelor de vegetație prin mineralizarea întregii zone și amenajarea noului spațiu pietonal într-o manieră insuficient studiată din perspectiva ocupării spațiului public, cu ieșiri de urgență din parcare și chioșcuri de lemn – structuri cu caracter temporar, dar cu o tendință de ocupare permanentă.

Utilizator

Schimbările provocate de ștergerile masive de țesut urban de-a lungul perioadei comuniste au dus la pierderea caracterului de oraș-târg, fapt care a influențat în mod brutal modul de viață al locuitorilor. Odată cu demolarea spațiilor specifice activităților economice la scară mică, s-au pierdut și vechile ocupații și, în paralel cu demolarea locuințelor, s-au creat puternice dislocări sociale. Locuitorii au fost nevoiți să își părăsească locuințele tradiționale și să se adapteze procesului de modernizare și reinventare în manieră socialistă.

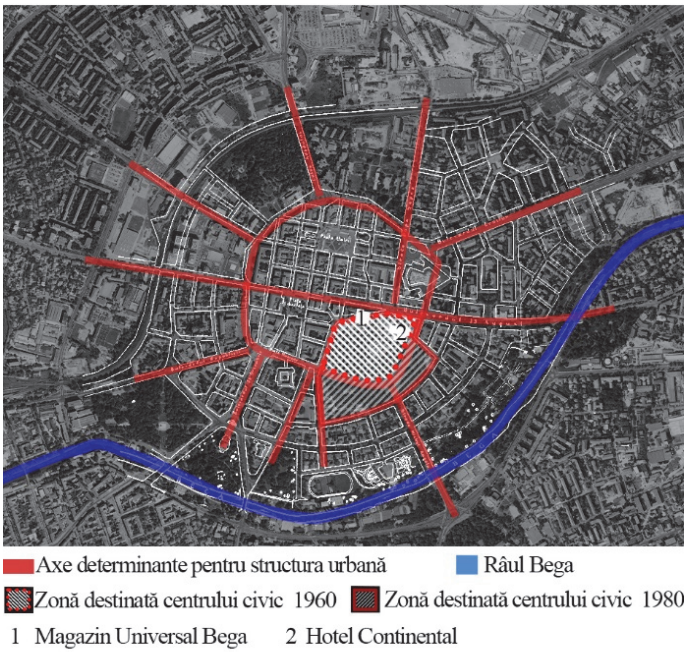
Ulterior, după 1990, lipsa de reglementări specifice, atent gândite în raport cu realitatea urbană a orașului post-comunist va aduce noi reconfigurări și noi programe care au influențat modul de utilizare a spațiului public: reamenajarea pieței centrale, situația juridică incertă a casei de cultură care a dus la fragmentarea funcțională (prin funcțiuni parazitare pentru o clădire cu o asemenea importanță pentru spațiul public), precum și prin activarea în ultimii ani a mai multor puncte de alimentație publică (cu terase), spațiul reușește să își schimbe funcția și adresabilitatea.

Figură 44: Obiective prevăzute prin Detaliu sistematizare al centrului Craiovei din 1980, suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 45: Detaliul de Sistematizare al centrului Sucevei din 1961, suprapus peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 46: Zona destinată centrului civic din Timișoara (actualul Parc Civic) în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Crearea unui nou centru adiacent centrului istoric

Timișoara

Condițiile de formare a orașului, cu precădere ampla operațiune de sistematizare și reconstrucție demarată în secolul al XVIII-lea, au făcut ca zona centrală a Timișoarei să nu fie afectată de demolările masive din perioada comunistă. Intervențiile din această zonă au avut cu precădere un caracter punctual, constând în operațiuni de densificare prin ocuparea golurilor din țesutul existent. Problematica unui nou centru – „un centru civic la scara și necesitățile unei astfel de localități”[373], este dezbătută profesional la finalul anilor 1950 în contextul concursului pentru sistematizarea centrului cultural-administrativ al orașului, organizat în 1961 de către Uniunea Arhitecților și Comitetul Executiv al Sfatului Popular Banat[374].

Oraș

Zona vizată prin concurs pentru centrul civic al Timișoarei ocupa terenul fostei cazărmi Transilvania (edificiu aflat în curs de demolare în acea perioadă), considerat liber din punctul de vedere al circulației și fiind conectat cu rețeaua orașului pe trei direcții[375]. Ansamblul urbanistic urma a fi format din dotări politico-administrative și culturale (sediul Comitetului regional al P.M.R. și cel al Sfatului popular orășenesc și raional, Opera de stat, sediul bibliotecii regionale) un hotel, spații comerciale și locuințe[376]. Tema de concurs specifica: rezolvarea legăturii noului centru cu cel existent, precum și cu viitoarele zone de dezvoltare ale orașului; urmărirea caracterului de reprezentare; posibilitatea de a organiza manifestații de masă cu ocazia evenimentelor politice importante și posibilitatea de realizare în etape a

[373] Chițulescu, T., „Concurs pentru sistematizarea centrului cultural-administrativ al orașului Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 4, 1962, pp. 39-52.

[374] După cum remarcă Alex Răuță, prin organizarea acestui concurs (alături de cel pentru zona centrală a Ploieștiului), în ciuda noului context politic, reluarea termenul de „centru civic” poate indica o „viziune profesională” care trimite la intențiile interbelice referitoare la valoarea spațiului public în cadrul dezvoltării orașelor. Vezi: Răuță, A., *op. cit.*, p. 144.

[375] Axele de conexiune fac legătura prin: Bd. 30 Decembrie (Piața Victoriei) spre gară și cartierele din vest și sud-vest; str. Michelangelo spre cartierele din est și sud-est; Bd. 23 August (Bd. Revoluției din 1989) spre cartierele din nord și nord-est.

[376] În dezbaterile ulterioare pe tema sistematizării orașului Timișoara, arhitectul Anton Moisescu insista ca zona liberă destinată centrului civic să fie folosită pentru completări cu dotări și nu pentru locuințe. Totodată încuraja considerarea mai atentă a legăturii centrului istoric cu noul centru „privită într-un fel fugitiv” în schița de sistematizare din 1964. Vezi „Problemele sistematizării orașului Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 2, 1965, pp. 56-58.

ansamblului. Tot prin temă erau permise și demolări „impuse de cerințe urbanistice în limita unei soluții economice”[377].

În urma concursului niciunul dintre proiectele participante nu au satisfăcut pe deplin condițiile obiectivelor prevăzute, însă, fiind un concurs de idei, s-a stabilit ca proiectele selectate să poată fi folosite parțial sau integral în proiectarea ansamblului[378]. Deși a reprezentat un subiect constant al proiectelor de sistematizare a orașului și o preocupare a arhitecților locali[379], terenul destinat centrului civic a rămas în mare parte neconstruit, cu excepția clădirii Hotelului Continental și a Magazinului Universal Bega, funcționând în prezent ca parc – Parcul Civic.

Apare în acest context perspectiva unor conexiuni între zona centrală și zonele de cartier, fiind astfel introdusă ideea de policentralitate ca un prim pas pentru reconsiderarea structurii urbane: „Studiile ar trebui să prevadă ca unele centre de cartier să se dezvolte mai mult și, împreună cu zona centrală a orașului, să formeze un sistem de dotări orășenești (...) zona centrală să se extindă prin ramificație în unele puncte de interes ale cartierelor noi”[380].

Arhitect

Prin natura și rolul său în cadrul orașului, centrul civic din perioada comunistă a fost, așa cum sugerează și lucrarea arhitectului Alexandru Răuță[381], o negociere între factorul politic și arhitecți. În cazul arhitecților timișoreni această situație capătă, cu precădere în decursul anilor 1980, o formă de manifestare activă și declarativă cu privire la raportul nejustificat între cuvântul politicienilor și cel al arhitecților în procesele decizionale referitoare la dezvoltarea orașului. Acest aspect este susținut pe de o parte

[377] Chițulescu, T., *op. cit.*, pp. 39-52.
[378] Criteriile de evaluare prevăzute de juriu: încadrarea în structura generală a orașului a circulațiilor auto și pietonale, a transportului în comun și a legăturilor cu zonele din jur; buna funcționalitate (zonificare) a centrului cultural-administrativ și permiterea organizării de mitinguri și defilări; economicitatea soluției și posibilitatea realizării în etape cu minime demolări; arhitectura ansamblului și a obiectelor; prezentarea grafică. Dintre 55 de proiecte participante au fost premiate 12. *Ibidem*, pp. 39-52.
[379] În revista Arhitectura apar în anii 1980 două articole cu propuneri pentru terenul destinat centrului civic: propunerea pentru un proiect diplomă: Hohol-Mangiuca, D., „Centru cultural – Timișoara – Proiect de diplomă 1986”, *Arhitectura*, nr. 1, 1988, pp. 62-66 și propunerea arhitectului Sturza Șerban dinstinsă cu premiul Uniunii Arhitecților în 1986: Andreescu, I., Gaivoronschi, V., „Între contextualism și modernitate – Un centru cultural multifuncțional”, *Arhitectura*, nr. 6, 1987, pp. 20-25.
[380] Traian Chițulescu în „Problemele sistematizării orașului Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 2, 1965, pp. 56-58.
[381] Răuță, A., *op. cit.*, 2013

prin manifestul lansat cu ocazia simpozionului organizat de arhitecții Ioan Andreescu, Florin Colpacci, Sebastian Schoen și Vlad Gaivoronschi în 1983 – „Timișoara, topos și adecvare”[382] care prezenta mai multe luări de poziție referitoare la modalitatea de intervenție în țesutul istoric – iar pe de altă parte prin concluziile enunțate de arhitectul Vlad Gaivoronschi în urma simpozionului IPROTIM din 1988[383].

O consecință a acestui demers a fost, după cum susține Gaivoronschi, abordarea mai atentă a politicienilor de atunci cu privire la modalitatea de intervenție în țesutul istoric timișorean. Acest fapt s-a manifestat prin abordări precum acelea de restaurare și revitalizare din Piața Unirii (propuse de arhitectul Șerban Sturza în 1986)[384] sau studiul de sistematizare a ansamblului centrului cultural distins cu premiul Uniunii Arhitecților (prevăzut ca parte a centrului civic alături de sediul politico-administrativ). Propunerea pentru centrul cultural[385] susținea abordarea lansată prin inițiativa din 1983 (expoziția-manifest „Timișoara, topos și adecvare”), apelând la tipologia piețelor închise specifice țesutului istoric pe care le interpretează în limbaj modern: „deschideri mari, transparențe și înrămări, dinamică și complexitate”. Sistematizarea întregului ansamblu era caracterizată printr-o structurare spațială în „straturi succesive” articulate între ele, fiind justificate de către autori atât prin rațiuni de adaptare la context, dar și programatice, prin natura funcțiunii adresate.

[382] Demers susținut la acea vreme de Adriana Babeți alături de Anca Augusta, responsabile pe partea de cultură în județ. Vezi: Catalogul expoziției *Timișoara topos și adecvare*, galeriile de artă Bastion, Timișoara, 1983 (care prezintă textele arhitecților Coriolan Babeți, Peter Derer, Mihai Opriș, Ioan Andreescu, Pompiliu Alămoreanu, evidențiind conectarea acestora la critica și teoria disciplinară postmodernă) și articolul din revista Arhitectura (Ionescu, Șt. R., „Topos și adecvare”, *Arhitectura*, nr. 4, 1983, pp. 5-6).

[383] Informații obținute în urma unui interviu realizat cu arh. Vlad Gaivoronschi în contextul cercetării „Despre Locuire” (BETA Timișoara). Acesta ne-a pus la dispoziție catalogul expoziției manifest „Timișoara topos și adecvare”, precum și referatul Simpozionului IPROTIM din 1988 ce discută problematica sistematizării orașelor.

[384] Lucrarea de restaurare asupra clădirii situată în piața Unirii pe care s-a intervenit în anii 1950 prin supraetajare, modificarea structurii și a fațadei. Această intervenție bazată pe „o imagine inspirată din arhitectura trecutului, pentru o cât mai corectă și echilibrată înscriere în contextul ansamblului istoric al Pieței Unirii” a inițiat lucrări de restaurare și revitalizare pentru întreg ansamblul Pieței Unirii. Vezi Sturza, Ș., „Reparații și revitalizare la sediul Trustului de Construcții Montaj Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 3, 1986, pp. 9-14.

[385] Proiect realizat de arhitecții Șerban Sturza, Dan Popa, Ioan Andreescu, Mihai Botescu, Nicolae Bușilă, Doru Covrig și Vlad Gaivoronschi era distins cu premiul Uniunii Arhitecților. veziAndreescu, I., Gaivoronschi, V., „Între contextualism și modernitate – Un centru cultural multifuncțional”, *Arhitectura*, nr. 6, 1987, pp. 20-25.

Stratificarea era resimțită la nivel urbanistic și arhitectural prin diferențe graduale de scară, ritm și tratare în raport cu zonele adiacente, soluția urmărind o continuitate a țesutului existent prin mici piețe-vestibul ce făceau tranziția spre piața centrală: „investită cu o nouă scară, reprezentativă; o monumentalitate care se consumă controlat, într-un spațiu închis, bine delimitat, fără a perturba orașul". Piața civică, inspirată din tipologia piețelor tradiționale (rectangulară, riguros delimitată și dezvoltată axial) era gândită ca element de tranziție între centrul istoric și zonele dezvoltate începând cu secolul XX. Stratificarea spațială era accentuată prin tratarea pe verticală, traseele pietonale fiind definite sub forma unui amfiteatru perimetral delimitat de „o ramă de pasaje pietonale" ce integrează centrul cultural, văzut ca „mediator între calități disjuncte și cantități diverse"[386].

Cu toate acestea, proiectul nu a fost realizat, singurele clădiri construite în zona destinată centrului civic rămânând Magazinul Universal Bega, realizat de arhitectul Vasile Oprișan și Hotelul Continental[387], proiectat de arhitectul Gheorghe Gîrleanu în 1970-1973.

Utilizator

Având în vedere aspectele discutate mai sus, precum și faptul că terenul destinat centrului civic nu a implicat demolarea unor zone de locuințe și dotări publice cu efect direct asupra locuitorilor, mărturia utilizatorului în acest context este diferită față de primele două exemple mai sus prezentate. Înlocuirea unei funcțiuni militare dezafectate (care nu mai era necesară vieții urbane postbelice) cu un spațiu deschis și însoțit de dotări publice a fost (cu atât mai mult în contextul în care întregul spațiu a rămas ca zonă de parc) un beneficiu pentru viața publică a orașului.

Centrul orașului reprezintă cel mai important element pentru permanența acestuia, înmagazinând în consistența sa informații privitoare la caracterul funcțional, social, cultural și educațional al unei anumite așezări urbane. Păstrarea și valorificarea caracterului său tradițional susține sentimentul locuitorilor de apartenență la acel loc.

---

[386] *Ibidem*, pp. 20-25.

[387] Deși gândită „sub influența «purismului» formal propovăduit de arhitectura modernă", clădirea se remarcă prin preocuparea pentru calitatea detaliilor, arhitectul a încercat să se raporteze la limbajul clădirilor baroce din jur prin adaptarea unor elemente „de desen" precum utilizarea liniilor curbe și prin diversitatea finisajelor, chiar dacă au fost folosite mijloace de execuție industrializate/prefabricate. Vezi: „Hotel Continental Timișoara", *Arhitectura,* nr. 3-4, 1972, p. 115.

3.1.2. Dotări urbane majore

Gradul de dotare al orașului poate fi considerat unul dintre cele mai importante repere ale calității vieții urbane astfel încât, în cadrul proiectului comunist (pe lângă centrul civic) apar o serie de dotări care în timp devin capabile să polarizeze fragmente de oraș, independent de proximitatea acestora față de centru. În structura orașului se pot identifica fie ansambluri de dotări, prin gruparea mai multor facilități urbane în baza unor criterii specifice, fie dotări punctuale, autonome sau asimilate unei structuri urbane centrale. În continuare vor fi prezentate acele dotări realizate în afara centrelor civice, identificate în cadrul orașelor studiate, care prezintă un potențial de centralitate – polarizează activități și au capacitatea de a genera calitate spațiului public.

Instituții culturale

Printre principalele tipuri de programe culturale promovate în perioada comunistă și care au evoluat în paralel cu ideologia politică a vremii, în anumite cazuri ca programe „vedetă" ale centrelor civice ori dezvoltate independent, s-au numărat casele de cultură, teatrele, filarmonicile sau cinematografele. Când nu au fost asimilate proiectelor de centru civic, acestea au avut un impact major în structura urbană și au marcat identitatea orașului, după cum von vedea în continuare în cazul Teatrului National din Craiova[388].

Teatrul Național Craiova

Deși asimilată zonei centrale, prin raportarea la problemele de vecinătate, la relief, la infrastructura orașului, dar și prin funcționalitatea sa versatilă, clădirea teatrului reușește să își păstreze caracterul de „pol catalizator", aspect căutat, de altfel, prin intermediul proiectului[389].

[388] În Timișoara, datorită importanței alocate în anii anteriori comunismului funcției culturale, exista deja o rețea de spații ce au fost folosite ca atare sau cu mici modificări. În Suceava, Casa de Cultură din centrul civic a fost considerată cea mai importantă construcție în raport cu gradul de dotare culturală a orașului, Teatrul Municipal Suceava fiind înființat abia în 1984 și funcționând în clădirea Dom Polski, restaurată.

[389] Tulbure, I., „Teatrul Național din Craiova (1969-1974)", în *Zeppelin*, https://e-zeppelin.ro/istoria-acum/teatrul-national-din-craiova-1969-1974/text-critic-irina-tulbure/, ultima accesare la 5 septembrie 2020.

Oraș

Amplasamentul ales pentru Teatrului Național era unul complicat, cu un relief terasat, puternic denivelat, dar care, tocmai datorită acestor condiții, avea vizibilitate bună în cadrul orașului. Cadrul urbanistic era definit de două artere paralele importante (str. A.I. Cuza și Calea București), de prezența unui amplu spațiu verde (pierdut în prezent) și a unor volume construite masive.

Pe acest loc se afla până la momentul începerii lucrărilor, piața centrală și clădirea Halei Măcelăriei care a fost mutată în 1947 pe amplasamentul ei actual, pentru a face loc noii clădiri reper a orașului. Prin dorința arhitectului de raportare la vecinătăți, rezolvarea funcțională și volumetrică a clădirii a rezultat tocmai din acest cadru complex, iar accesul a fost gândit dinspre ambele artere de circulație[390]. Construirea clădirii teatrului intră în logica proiectelor de sistematizare a zonei centrale, locul respectiv fiind propus încă din schița de sistematizare din 1948 în scopul realizării unui „centru civic”[391]. Aceasta a constituit și unul dintre obiectivele principale ale cincinalului 1966-1971.[392] În prevederile schiței de sistematizare din 1971 pentru zona Teatru – Universitate, era menționată evitarea construcțiilor înalte și „excesiva frământare a volumelor fronturilor limitrofe”[393] pentru a nu modifica percepția spațială a celor două clădiri reper. După mutarea halei, piața a devenit mai amplă, urmând a fi valorificată prin amplasarea teatrului. Aceasta se încadra în succesiunea de piețe de pe A.I. Cuza (Piața Palatului Județean, Piața Palatului Municipal și Piața Universității). În acest sens, arhitectul Nicolae Pruncu critica retragerea frontului fațadei de sud a Teatrului în contextul demolărilor post 1977, susținând că „ar fi trebuit să urmeze o nouă pauză cu aliniament stradal (existent în trecut)”. Lipsa unui front continuu nu mai susținea deschiderea pieței monumentale din fața Universității care se subordona „tradiției compoziționale a centrului”, discontinuitatea creată de parcul teatrului fiind amplificată de demolarea clădirilor din pandantul său. Teatrul și Universitatea devin astfel „unități plastice distincte, nelegate compozițional una de cealaltă”[394]. Cu toate acestea, clădirea teatrului a fost percepută ca o realizare arhitecturală de referință, atât prin calitatea detaliilor

[390] Iotzu, A., „Proiectul Teatrului Național Craiova”, în *Arhitectura*, nr. 4, 1969.
[391] Vernescu, D., Marcu, D., „Sistematizarea Municipiului Craiova. Elemente de documentare”, în *Arhitectură. Construcții*, nr. 6, 1948, pp. 322–327.
[392] Derer, P., Enache, C., *op. cit.*, p. 12.
[393] Budică, D., *op. cit.*, p. 7.
[394] Pruncu, N., *op. cit.*, p. 16.

constructive și a spațialității interioare, dar mai ales prin raportarea la contextul complex în care era amplasată și amenajarea spațiului din jur.

Din păcate, în prezent zona dinspre Calea București a fost complet distrusă în urma unei intervenții realizate în 2016 care propunea realizarea unei parcări subterane sub parcul teatrului și promitea (fără a deveni realitate) refacerea integrală a acestuia la final. Proiectul realizat a modificat complet logica compozițională a amenajării inițiale prin propunerea unei simetrii nejustificate de context și aflată în contradicție cu intențiile arhitectului Iotzu.

Arhitect

Proiectul pentru clădirea Teatrului Național din Craiova (ce avea nevoie de o nouă locație după incendiul din 1927) a fost inițial alocat arh. Constantin Iotzu și preluat după un timp de către Alexandru Firescu, rezident regal al ținutului Olt în anul 1938[395]. În 1958 este organizat un concurs de arhitectură[396] pentru proiectarea clădirii teatrului pe actualul sit care va constitui baza pentru studiile demarate de către arhitectul Alexandru Iotzu începând cu 1967. Una dintre variantele inițiale ale proiectului continua logica soluției propuse pentru concursul din 1958 prin deschiderea străzii Karl Marx (Calea Buzești) către A.I. Cuza, clădirea teatrului devenind astfel capăt de perspectivă[397]. Proiectul final, care a primit Premiul Uniunii Arhitecților în 1973, reflectă amplificarea formei planimetrice neregulate, nuanțarea caracterului funcțional al raportului privat – public, crearea unui ritm aleatoriu pe fațadele opace și ordonat pe cele cu vitraje, fapt ce va favoriza rezolvarea foaierului căreia i se acordă o atenție aparte[398].

Exprimarea plastică este susținută prin utilizarea unor materiale prețioase pentru finisaje și printr-o atenție aparte la detalii, ilustrând pe de o parte „dependența de alcătuirea funcțională", iar pe de altă parte „dihotomia între masivitate și fragilitate, între monotonie și varietate."[399]

În ceea ce privește limbajul arhitectural, Iotzu își asumă căutarea unor repere ce țin de specificul local, însă nu este clar, după cum menționează Irina Tulbure, dacă acestea râspund „cerințelor mediului intern (politic și de

[395] Firescu, A., Gheorghiu, C., *Istoria Teatrului Național din Craiova 1850–2000*, Ed. AIUS, Craiova, 2000, p. 145.
[396] Damian,,A., „Concursul Pentru Teatrul Național Din Craiova", *Arhitectura*, nr. 2, 1959.
[397] Irina Tulbure, „Teatrul Național din Craiova (1969-1974)", în *Zeppelin*, https://e-zeppelin.ro/istoria-acum/teatrul-national-din-craiova-1969-1974/text-critic-irina-tulbure/, ultima accesare la 5 septembrie 2020.
[398] *Ibidem*.
[399] *Ibidem*.

dezbatere arhitecturală) sau se circumscriu unei nevoi intime de continuitate cu trecutul", pe care Giedion o vedea drept o caracteristică a «celei de-a treia generații»"[400].

Spațiul interior se conformează în raport cu caracteristicile specifice ale sitului, realizându-se astfel o legătură atent studiată interior-exterior, aspect perceptibil din spațiul foaierului. Experiența spațială se adresează confortului spectatorilor, fiind susținută prin caracteristici tehnice și funcționale atent gândite în raport cu activitatea teatrală (acustică, spații ușor adaptabile, flexibile, scenă mobilă, soluții tehnice ingenioase etc.). Ținând cont de faptul că acesta apare într-o perioadă a promovării proiectelor tipizate, proiectul teatrului este cu atât mai valoros pentru practica arhitecturală a vremii.

Capacitatea teatrului și profilul său au fost formulate în raport cu perspectivele dezvoltării orașului (fiind nevoite să răspundă unui necesar de 650 locuri). Mobilitatea spațiilor interioare a permis clădirii o deschidere și către alte activități în afara celor scenice (conferințe, târguri etc.), fapt ce a ajutat la păstrarea caracterului său central.

Intervenția recentă, realizată în vederea rezolvării parcării subterane, este una greu de asimilat prin efectele produse asupra unuia dintre cele mai importante obiective arhitecturale ale orașului. Deși proiectul prevedea strict zona de sub ansamblu, reconfigurarea spațiului exterior a dus la modificarea caracterului zonei, având efecte atât la nivelul estetic-perceptiv, prin alterarea logicii compoziționale, cât și la nivelul activităților urbane.

Utilizator

Clădirea Teatrului Național a avut o contribuție majoră la dezvoltarea culturală a orașului și a locuitorilor Craiovei, având capacitatea de a aduna prin evenimentele organizate spectatori și din afara orașului.

După anii 1990 clădirea a devenit tot mai populară prin diversitatea evenimentelor pe care le găzduia, această varietate de activități facilitând creșterea accesibilității pentru majoritatea categoriilor sociale. Totodată, activitatea teatrală s-a intensificat odată cu organizarea Festivalului de Teatru Shakespeare care reușește să mențină interesul comunității locale și nu numai.

Amenajarea spațiului exterior a avut un impact cu atât mai mare asupra actorului urban, zona teatrului configurându-se ca o adevărată platformă de activități urbane. Locul este intens utilizat (prin activități sportive sau exprimări artistice) asigurând co-existența mai multor tipuri de participanți,

[400] *Ibidem*.

prin zone definite de tipurile de activități desfășurate (zona bicicliștilor, a skaterilor, a rockerilor etc.), ușor recongnoscibile de utilizatorii frecvenți. Noua amenajare a produs însă mutații și în modul de folosire a spațiului. Prin eliminarea parcului au fost înlăturate locuri valoroase pentru locuitorii permanenți ai zonei (locul șahiștilor, locurile de joacă pentru copii) care nu fuseseră amenajate neapărat în scopurile astfel destinate, dar care erau potrivite unor astfel de activități prin atmosfera locului.

În ciuda modificărilor aduse, spațiul își păstrează capacitatea polarizatoare și rolul de reper în cadrul orașului, aspect care reflectă flexibilitatea proietului și adaptabilitatea acestuia în raport cu trasnsformările urbane contemporane.

Ansambluri comerciale[401]

Comerțul tradițional, ca prim generator de urbanizare, este reevaluat, fiind considerat a fi perimat în raport cu noul stil de viață socialist, modern. Noul comerț de stat se va contura treptat de-a lungul anilor 1960, ajungând în anii 1970 la o formă matură de manifestare exprimată prin programul magazinului universal. Evoluția acestui program arhitectural este definită de două momente cheie: anul 1959 ce marchează începutul unor căutări formale și spațiale pentru un comerț care să răspundă noii realități sociale și anul 1974 când magazinul universal apare în majoritatea orașelor românești.

Din punct de vedere conceptual, funcțional și estetic, dotările comerciale primesc o atenție aparte, însă modalitatea de inserție a acestora în structura orașului se limitează la două mari direcții, numite sugestiv de arhitectul Tiberiu Ricci „terapeutica urbană" și „chirurgia urbană"[402]. „Terapeutica urbană", specifică primei jumătăți a anilor 1960, urmărește stabilirea unui dialog cu patrimoniul existent, implicând preluarea și valorificarea fondului moștenit, readaptarea sau restructurarea unor magazine existente, dar și crearea de noi unități. „Chirurgia urbană" presupune

[401] Ideile exprimate în acest fragment destinat dotărilor comerciale sunt extrase din cercetarea realizată în 2016 pe tema programului de Magazin Universal implementat în perioada comunistă, în cadrul proiectului „Uzina de fapte și alte povestiri (nemărturisite)", curator Alina Șerban. Vezi: Popa-Florea, L., „Magazinul Universal. Martor în procesul de rescriere a orașelor românești" *Uzina de fapte si alte povestiri (nemărturisite) / The factory of facts and other (unspoken)*, Asociația Pepluspatru, București, 2017, pp. 74-101.

[402] Ricci, T., „Aspecte de principiu privind proiectarea centrelor comerciale în marile ansambluri orășenești", în *Arhitectura R.P.R.*, nr. 6, 1963, p. 3.

înlocuirea fondului existent declarat lipsit de valoare și schimbarea vechilor trăsături arhitecturale cu unele noi, agreate de aparatul politic. Aceasta era considerată mai eficientă în rezolvarea planificării la scară mare a orașului și în atingerea unei calități a vieții în oraș – conform discursului socialist.

Poziționarea clădirilor de Magazine Universale a fost gândită în raport cu direcțiile de sistematizare ale orașului, urmărindu-se conexiunea la nivel

Figură 47. Relații de amplasare a clădirilor de Magazin Universal:
1. la intersecția mai multor artere importante; 2. în relație directă cu piața civică;
3. inserat în frontul construit.

regional și relația cu programul centrului civic și cu spațiul public. Astfel, pot fi identificate trei situații de amplasare: la intersecția unor artere importante (cazul Magazinului Bucovina din Suceava), în relație directă cu piața civică (cum se întâmplă la Craiova și cum era prevăzut în proiectul pentru centrul civic al Timișoarei), sau în frontul construit de blocuri, în relație cu un spațiu public vag conturat (cazul Magazinului Luceafărul din Bacău, spre exemplu).

Urmărind logica centralității și tratând centrele civice ca pe o categorie aparte de intervenții, lucrarea propune expunerea cazului în care Magazinul Universal se conturează ca o dotare urbană exterioară ansamblului civic și se prezintă în structura orașului ca o centralitate intra-urbană distinctă.

Magazinul universal Bucovina – Suceava

Oraș

Amplasarea magazinului universal la Suceava (Fig.49) s-a realizat în conformitate cu detaliul de sistematizare al zonei, la intersecția mai multor artere importante ce se prezintă ca mărturii ale evoluției orașului: str. Ștefan cel Mare, arteră istorică ce face legătura cu Piața Casei de Cultură și cu alte dotări realizate în perioade apropiate (Casa de Modă, sediul Politico-Administrativ, Banca, Hotel Bucovina etc.), str. Trandafirilor care păstrează

parțial țesutului istoric al orașului și str. Ana Ipătescu trasată concomitent cu clădirea magazinului universal prin schița de sistematizare a orașului.

Arhitect

Proiectarea magazinelor universale a fost subordonată activității Institutelor de Proiectare, în special IPROCOM-ului. Planimetria, condiționată de criterii funcționale ce determinau o structură tip, se diferenția doar prin ajustări realizate în momentul amplasării obiectului în oraș.

Libertatea de exprimare a arhitecților din cadrul institutelor de proiectare se reflecta la nivelul plasticii de fațadă sau prin gândirea elementelor de amenajare interioară. În acest sens, Sorin Pentilescu[403], fost arhitect în cadrul IPROCOM și proiectant al Magazinului General Rădăuți, susține că existau constrângeri impuse de însuși Nicolae Ceaușescu cu privire la raportul plin-gol, fiind preferate fațadele cât mai vitrate din rațiuni de control. O astfel de abordare, improprie constucțiilor comerciale de acest tip, definite prin opacitatea închiderilor din motive funcționale, este contrazisă prin exemplele occidentale prezentate în literatura de specialitate a vremii[404].

La nivel național se pot observa abordări diferite în ceea ce privește estetica fațadelor și a modului în care imaginea acestora s-a schimbat în prezent. În cazul Magazinului Universal Bucovina din Suceava, proiectat de arhitecții Ion Rizea, Petre Cotițosu și Stelian Morohoi, remarcăm aspectul exterior nemodificat, lucrările de renovare periodice nealterând compoziția fațadelor, fapt ce sugerează o atitudine angajată unei continuități estetice prin păstrarea caracterului sculptural socialist. După 1990, odată cu privatizarea acestor spații, interiorul va suferi modificări substanțiale, amenajatea insulară și fluidă a standurilor de mărfuri devenind, odată cu privatizarea post-decembristă, un spațiu labirintic, capsulat, strict individualizat în funcție de activitatea economică a fiecărui mic-întreprinzător.

Utilizator

Utilizatorul este cel care probează reușita reală a unui proiect în oraș, fiind principalul indicator social în ceea ce privește modul în care programul magazinului universal s-a instalat și a prins viață în orașele României. Din discuțiile purtate atât cu persoane din mediul profesional arhitectural, cât și cu persoane întâlnite pe teren (prin amintirea acelei perioade) reiese că

[403] Care a acceptat acoradrea unui interviu pe acestă temă în data de 11 septembrie 2016.
[404] Vezi Leahu, Gh., „Exprimări plastice în arhitectura magazinelor universale", *Arhitectura*, nr. 5, 1975, pp. 21-23.

Magazinul Universal a fost apreciat în momentul apariției sale, reprezentând la nivelul concepției sociale comune o dovadă a modernizării și a progresului economic, o cale mai comodă și mai eficientă de achiziționare a produselor necesare vieții cotidiene prin gruparea multiplelor nevoi într-o singură clădire. Există totuși și unele voci nostalgice, din a căror memorie orașul tradițional este mai greu de șters. Acestea aparțin celor direct implicați sau afectați de procesul de sistematizare a orașului socialist, reprezentând cu precădere de foști locatari ai centrelor transformate.

Se remarcă în acest context atracția actorului urban către intervențiile de tip mall. Această tendință este în mod evident justificată pe de o parte de contextul consumerist, dar și de efectele acestui tip de program ce tinde să acapareze viața urbană din jurul său. Procesul de transformare a structurilor fostelor magazine universale implică și intervenții asupra spațiilor din imediata apropiere, dezvoltându-se noi oportunități de petrecere a timpului liber într-un spațiu public deschis.

Clădirile de tip magazin universal reprezintă structuri greu de ignorat în lecturarea orașului, cu un rol de reper bine fixat în memoria colectivă (atât prin scară, cât și prin impactul pe care l-au avut în momentul construirii).

Cu toate acestea, ținând cont de dinamicile urbane contemporane și de modalitățile de transformare a acestui program în prezent, reevaluarea necesității și a sustenabilității menținerii funcțiunii comerciale la o asemenea scară în inima orașului este inevitabilă.

Tendința de păstrare a funcțiunii comerciale în cadrul clădirilor fostelor magazine universale din centrele urbane, materializată în majoritate cazurilor prin transformarea lor în unități de tip Mall (adresate în esență structurilor periferice lipsite de facilități urbane majore), reprezintă o situație recurentă la nivel național. Datorită caracterului acestui tip de program, de a atrage spre interior viața urbană prin varietatea de activități pe care le propune, această abordare duce la disiparea identitară a centrului de oraș, validată atât de factorul social, prin utilizare, cât și de către arhitect, prin proiectarea acestor spații.

Ansambluri universitare

Schimbările sociale împreună cu progresul tehnicii și cercetării științifice din a doua jumătate a secolului XX au dus la necesitatea revizuirii învățământului superior în raport cu noile abordări, aspect ce a constituit tema

unor consultări internaționale sub coordonarea UNESCO. Dintre principalele direcții de intervenție amintim: adaptarea învățământului superior la nevoile individului și ale societății, integrarea și diferențierea sistemului de învățământ, democratizarea acestuia, integrarea noului conținut științific prin metode și tehnici inovatoare, susținerea procesului de formare continuă[405].

În procesul de implementare a recomandărilor UNESCO Partidul Comunist își propunea (prin strategii de dezvoltare precum Directivele de dezvoltare economico-socială a țării pentru 1976-1980) ca învățământul să poată integra cercetarea și producția, cu scopul de a ridica nivelul de cunoștințe profesionale și tehnice ale „omului nou". Fiecare instituție de învățământ trebuia să devină un centru de învățare cu mijloace de cercetare și de producție, urmând un plan unic de reorganizare fundamentală, venit de la centru, iar tema de proiectare era rezultatul unei colaborări între beneficiari (învățământ, cercetare, industrie) și arhitecți [406].

Acest plan de reorganizare avea implicații asupra arhitecturii programelor de învățământ, care trebuiau să asigure o durată de exploatare îndelungată și totodată o ușoară adaptabilitate în fața unor noi cerințe posibile. Au rezultat astfel o serie de cerințe constructive, dintre care amintim: modularea și sistematizarea structurilor; utilizarea materialelor durabile și a instalațiilor robuste; compartimentări interioare flexibile; echipări standard și mobilier confortabil, ușor de întreținut. De asemenea, era luat în calcul și impactul psihologic pe care arhitectura unităților de învățământ superior îl putea avea asupra tinerilor, considerându-se că un mediu construit în conformitate cu funcțiunea sa urma să asigure un randament maxim al activității de instruire[407]. Prin urmare, arhitectura unităților de învățământ, cu precădere a celor de învățământ superior, trebuia atent și responsabil gestionată astfel încât să asigure pe lângă funcționalitatea programului și o serie de calități de ordin estetic în conformitate cu mijloacele și resursele momentului.

În cazul celor trei orașe studiate, ținând cont de statutul acestora, programele de învățământ superior au constituit subiecte importante în raport cu investițiile prevăzute de regimul comunist. În funcție de ceea ce permitea cadrul construit existent și de premisele proiectelor de sistematizare acest

[405] Gheorghiu, B., „Învățământul superior contemporan și proiecatrea clădirilor universitare", *Arhitectura*, nr. 1, 1975, pp. 9-10.
[406] *Ibidem*, pp. 9-10.
[407] *Ibidem*.

fenomen s-a manifestat în mduri diferite, fie prin realizarea unor ansambluri noi, conectate la rețeaua centrală a orașului (așa cum s-a întâmplat la Suceava și Timișoara), fie prin utilizarea unor construcții izolate – noi sau deja existente – care permiteau extinderea necesară noilor cerințe programatice (așa cum s-a întâmplat la Craiova[408]). În continuare, lucrarea va detalia situația noilor ansambluri, datorită impactului pe care acest tip de intervenție l-a avut asupra structurii urbane și a spațiului public în raport cu ideea de centralitate, studiul concentrându-se asupra orașului Suceava.

Universitatea „Ștefan cel Mare" din Suceava

Inițial fiind sediul Institutului Pedagogic Suceava, construcția realizată în 1963 va deveni din 1976 primul Institut de Învățământ Superior din acest oraș, iar din 1990 va fi sediu al „Universității Ștefan cel Mare„ care grupează toate unitățile de învățământ superior din oraș[409].

Oraș

Amplasat „în centrul unei zone de mare interes arhitectural și etnografic în care trebuia să se încadreze armonios ca formă și îndeosebi ca spirit", pe o fostă livadă de meri și de nuci, ansamblul institutului reprezenta o investiție importantă pentru municipiu și județ, aula și biblioteca din cadrul său fiind privite ca dotări orășenești[410]. Retragerea corpului principal față de arterele de circulație, care delimitează ansamblul pe laturile de sud și de est, a permis

[408] În propunerea de sistematizare a arhitectului Dinu Vernescu pentru zona universitară a orașului era destinat inițial un spațiu compact (pentru un ansamblu de tip campus) situat într-o zonă relativ liberă de construcții din nord-estul orașului (pe terenul actual al Penitenciarului din Craiova). Ulterior a fost propusă o altă zonă în care s-a construit Institutului de agronomie (Mihai Bravu) și s-au reutilizat o serie de clădiri existente pentru cămine și dotări studențești. În final, după cum vom vedea, „zona universitară" va căpăta un caracter fragmentar, fiind dispersată în „câteva clădiri răspândite în tot orașul". Cele mai ample operațiuni din acestă categorie, cu impact asupra zonei centrale, vor fi marcate de construirea Institutului de Agronomie (realizat de un colectiv coordonat de arhitectul D. Cocheci) și extinderea sediului central al Universității din Craiova (sediul fostului Palat de Justiție, proiectat de arhitectul N. Socolescu în 1890) realizată în 1972 de arhitectul P. Falcan. Vezi Vernescu, D. D., „După 30 de ani", în *Arhitectura*, nr. 3, 1982, p. 14; Cocheci, M. D., „Facultatea de agronomie și horticultură la Craiova", *Arhitectura*, nr. 1, 1982, pp. 31-32; Falcan, P., „Extinderea universității", *Arhitectura*, nr. 3, 1982, pp. 42-44.

[409] Spre deosebire de situația orașelor Craiova și Timișoara în care există mai multe sedii în cadrul orașului, aspect datorat și importanței la nivel național (și conexiunilor la nivel internațional) al centrelor universitare.

[410] Miclescu, S., „Institutul pedagogic din Suceava", *Arhitectura*, nr. 1, 1975, pp. 17-20 .

amenajarea unui parc, un spațiu public tampon între oraș și corpul principal ce prezintă o „intercondiționare armonioasă construcție-natură”[411].

Ansamblul urban al cărui punct generator este corpul central al universității, însoțit de cămine și cantină (Fig.51), se prezintă ca o insulă urbană care se conectează cu zona centrală (prin artera ce delimitează latura sudică și constituie calea principală de acces în oraș ce continuă axa istorică Ștefan cel Mare). Totodată, ansamblul fusese gândit în relație cu o serie de dotări urbane, învecinându-se cu Stadionul și cartierul Areni, Spitalul Județean, și cartierul George Enescu[412] prin arterele laterale ce delimitează laturile de est și de vest.

Sediul Institutului de Proiectare Suceava[413] întregea cadrul principalei artere de pătrundere în localitate, iar Complexul Astronomic[414], cu turnul telescopului detașat pe diagonală, închidea compoziția pe direcția nord-est.

După 1990, odată cu amplificarea funcției de centru universitar a orașului, ansamblul a fost completat cu un nou corp ce leagă volumul central cu frontul clădirii fostului institut de proiectare.

Arhitect

Proiectul elaborat de către arhitecții Sandu Miclescu, Corneliu Ghenciulescu și Marius Smighelschi prin trustul de construcții Suceava și centrul de proiectare a construcțiilor de învățământ și cercetare al

[411] Alături de Casa de Oaspeți și Hotel Arcașul, Institutul de Învățământ Superior reprezintă unul dintre exemplele apreciate pentru modul de încadrare a construcțiilor în mediul natural. Vezi Seghedin, T. G., „Reintegrarea peisajului natural în urbanistica bucovineană”, *Arhitectura*, nr. 5, 1985, pp. 23-25.

[412] Cartier realizat în anii 1980 pe baza unui proiect elaborat de arhitecții Olga Chirilă și Alexandru Mircea, caracterizat prin prezența unor dotări urbane de interes la nivelul întregului oraș precum: patinoarul, piața agro-alimentară, centrul comercial, punctele de alimentație publică, bazinul de înot etc. Cu excepția terenului fostei întreprinderi de tricotaje Zimbru ce (în lipsa unor reglementări care să fi valorificat spațiul public) a fost transformat în Kaufland, zona este definită de un cadru construit ce permite un parcurs pietonal plăcut și desfășurarea unei mari varietăți de activități urbane. Vezi: Chilila, O., „Cartierul «George Enescu» - Suceava”, *Arhitectura*, nr. 4, 1984, pp. 23-24.

[413] Realizat de arhitecții Eusebie Latiș și Mariana Mateescu, Dorin Nistor în anii 1980. Vezi: Latiș, E., Mateescu, M., „Sediul centrului județean de proiectare Suceava”, *Arhitectura*, nr. 5, 1985, pp. 33-36.

[414] Proiectat între 1977-1978 de către arhitecții Călin Irimescu și Ștefania Rusu, reprezintă o dotare social-culturală mai rar întâlnită ce a impus colaborarea proiectanților cu instituții de profil, academicieni sau specialiști în domeniu pentru conturarea corectă a programului și pentru realizarea detaliilor tehnice. Vezi: Irimescu, Călin, „Complexul astronomic popular Suceava”, *Arhitectura*, nr. 5, 1985, pp. 68-70.

Ministerului Educației și Învățământului a fost finalizat în 1968[415]. Tema de proiectare prevedea spații necesare pentru 600 de studenți, însă, anticipând creșterea ulterioară, dimensionarea suprafețelor a urmărit limitele superioare.

Volumul principal (corpul de învățământ, aflat pe latura estică) beneficiază de o perspectivă ascendentă determinată de panta terenului ce coboară către artera de circulație, completată în anii 1980 prin clădirea Complexului Astronomic realizată de arhitecții Călin Irimescu și Ștefania Rusu. Aceasta din urmă este definită de trei volume care corespund principalelor grupări funcționale (aula, biblioteca[416] și spațiile de învățământ) articulate de holul principal din care pot fi toate accesate direct.

Funcțiunile sunt grupate în jurul unei curți centrale, gest justificat pe de o parte de natura programului: „tendința de concentrare și interiorizare specifică unui asemenea program", iar pe de altă parte de raportarea tipologică la elementele țesutului tradițional: „alcătuirile tradiționale ale gospodăriilor țărănești și ale complexelor mănăstirești din regiune"[417].

Curtea deschisă pe latura dinspre parc asigură tranziția graduală interior-exterior, aspect atent urmărit de proiectanți prin nuanțarea relației natural-artificial/construit. Această relație a fost valorificată și prin orientarea spațiilor: sălile de seminar, orientate spre sud, erau însorite doar în pauza de prânz, în restul zilei fiind protejate de copaci; sălile de curs și amfiteatrele, orientate spre vest, erau gândite spre a fi folosite în special dimineața; laboratoarele aveau orientarea spre nord. Soluția pentru învelitoare rezultă dintr-o adaptare a principiilor moderniste în raport cu condițiile climatice specifice, configurându-se ca o placă de beton înclinată, simțită în interior prin înălțimea mai mică a culoarelor. Structura de beton, aparentă spre exterior, determină imaginea fațadelor cu elemente portante lamelare ce asigură protecție solară.

Ansamblul este definit prin unghiuri de perspectivă atent căutate ce oferă un caracter intim, impus în fața celui monumental, aspect susținut și prin materialitatea finisajelor (cărămidă aparentă, piatră, lemn) „puse în operă simplu", fără prelucrări „migăloase, dificile"[418].

Clădirile destinate căminelor și cantinei, proiectate de arhitecții Marius Smighelschi și Dan Voicu erau tratate într-un limbaj unitar cu cel al corpului

[415] Miclescu, S., *op. cit.*, pp. 17-20
[416] Va fi mutată (alături de rectorat) odată cu realizarea extinderii clădirii în 2010.
[417] Miclescu, S., *op. cit.*, pp. 17-20.
[418] *Ibidem*, pp. 17-20.

central, prin „volume jucate, ritmuri individualizate", dar cu detalii prost executate, necorespunzătoare climei, fapt ce a determinat schimbări dese în gestionarea șantierului, reflectate în modificări ale soluției de proiectare [419].

Perioada post 1990 a adus o serie de modificări ansamblului justificate prin noile necesități urbane și influențate de creșterea importanței centrului universitar. Ponderea cea mai mare îi revine adiției unui nou corp de clădire, proiectat de arhitectul Dan Senciuc în limbaj postmodern, fiind gândit ca o extindere a celui central și destinat bibliotecii și rectoratului[420]. Ca o măsură de protecție a caracterului acestui ansamblu, documentația care fundamentează noul PUG al orașului propune corpul vechi al Universității și clădirea Observatorului Astronomic drept obiecte de patrimoniu recent și recomandă clasarea acestora în lista monumentelor istorice[421].

Utilizator

Perspectiva utilizatorului este subordonată, prin natura programului, aspectelor funcționale educaționale. Cu toate acestea ansamblul, definit prin spații determinate de relația interior-exterior, ce integrează cadrul natural și nu se impun prin monumentalitate, reușește să asigure o atmosferă adaptată parcursului pietonal, prin spații publice deschise gradual către oraș.

Amplasarea acestuia în relație cu o varietate de dotări urbane oferă o accesibilitate crescută care susține caracterul deschis al zonei, fără a contrazice intimitatea spațiilor configurate în raport cu zonele rezidențiale și cu spațiile verzi interstițiale.

Schimbările de după 1990 (extinderea corpului principal, refuncționalizări, apariția unor construcții cu caracter temporar destinate activităților comerciale și de alimentație publică) au influențat percepția spațială, însă, per ansamblu, spațiul public își păstrează caracterul și permite desfășurarea unor activități urbane variate.

---

[419] Proiectate între 1966-1967 și realizate între 1967-1968. *Ibidem*, pp. 17-20.

[420] Întregul ansamblu a primit mai multe modificări în timp, dintre care amintim: proiectul pentru clădirea fostului Fond de Proprietate Privată, realizat în 1995 de arhitecta Elena Chirică (în prezent sediul Facultății de Științe Economice și Administrație Publică) și proiectul de extindere a Universității (menționat în text), realizat în 2010 de arhitectul Dan Senciuc – clădire cu patru niveluri, orientată spre parc, ce păstrează intenția de legătură interior-exterior prin intermediul deschiderilor ample către exterior și al atriumului care îi definește organizarea spațială interioară. Vezi Portofoliul de proiecte al ARSIS – societate de proiectare din 1992.

[421] Reactualizarea Planului Urbanistic General al Municipiului Suceava, „Reglementări urbanistice zone construite protejate", elaborat de UrbanTeam București și AGD Suceava pentru Primăria Municipiului Suceava.

O abordare similară din perspectiva logicii de amplasare în oraș sub forma unui ansamblu funcțional unitar, dar și din cea a concepției spațial-urbanistice de încadrare în ambianța naturală a locului – prin curți interioare și prin valorificarea relației interior-exterior – a fost și în cazul ansamblului **Universității de Vest din Timișoara**. Realizat în aceeași perioadă, în urma unui proiect elaborat de către arhitecții Ioan Fackelman, Sorin Gavra și Georgeta Voia Mocănei, prin D.S.A.P.C. Banat, proiectul a fost construit: „într-o perioadă de cristalizare a formelor de învățământ superior”[422].

Gândit ca un proiect „cu posibilități de adaptare la forme viitoare de învățământ încă neconcretizate”[423] la momentul realizării, acest ansamblu face parte dintre lucrările moderniste ale anilor 1960-1970 încadrate în curentul de „re-europenizare” a arhitecturii locale[424].

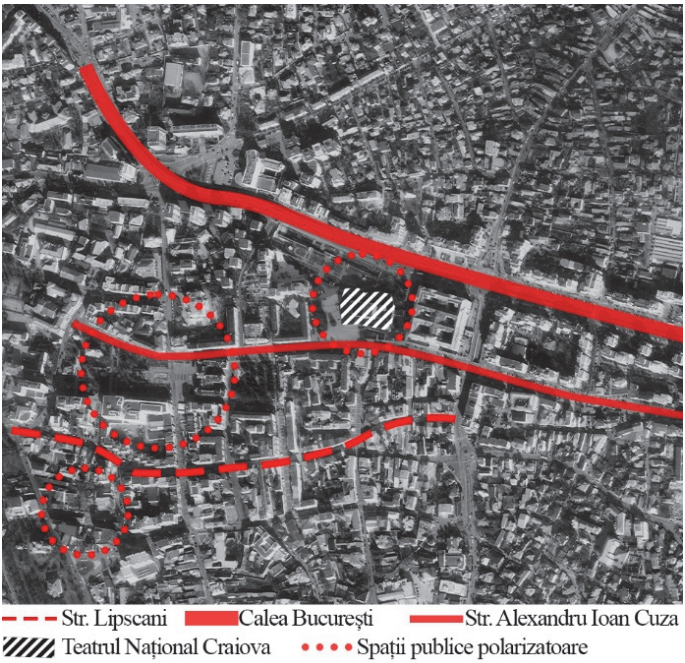
O caracteristică comună a celor două ansambluri este proximitatea acestora față de anumite dotări destinate activităților sportive și de loisir sau unităților de sănătate publică, motivul principal fiind acela legat de activitățile practice necesare cu precădere facultăților de educație fizică și sport sau de medicină. Pe de altă parte, ținând cont de tradiția funcțiunii universitare în cadrul orașului, se remarcă o diferență legată de amploarea proiectelor în ceea ce privește spațiile alocate funcțiunilor conexe sau sediilor de facultăți. În acest sens, ansamblul universității din Timișoara va fi extins în timp, ocupând mai multe spații în cadrul orașului și conectându-se cu noi ansambluri de facilități urbane, cum ar fi „axa sporturilor”[425].

[422] Ca o completare a întregii gândiri arhitecturale, mobilierul era constituit din piese unicat și era proiectat de Vasile Baroiu, soluțiile propuse de acesta fiind adoptate ulterior în mai multe unități de învățământ superior din țară. Vezi Fackelman I., „Universitatea din Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 3, 1968, pp. 48-54.

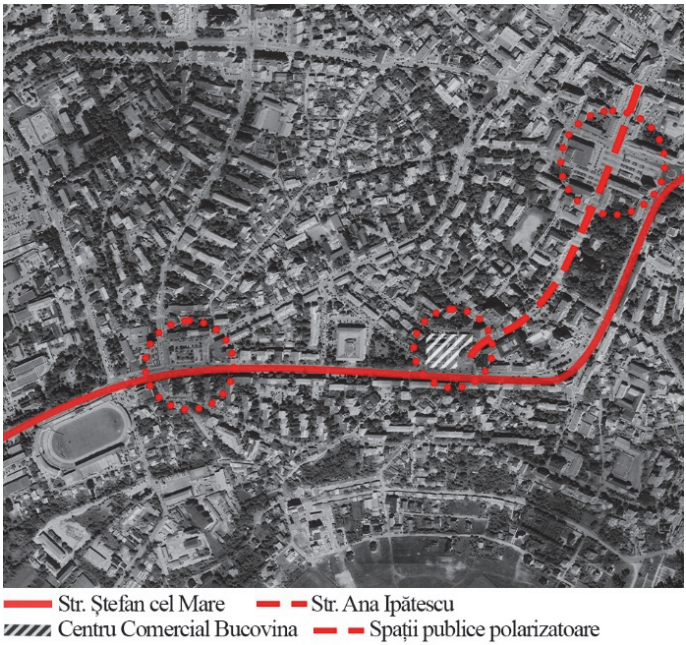
[423] Fackelman I., „Universitatea din Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 3, 1968, pp. 48-54.

[424] Radoslav, R. „Generația arhitecților anilor 60/70, care au re-europenizat Timișoara”, *Blogul lui Radul*, https://radulblog.wordpress.com/2019/03/15/generatia-arhitectilor-anilor-60-70-care-au-re-europenizat-timisoara-i/, ultima vizualizare august 2021.

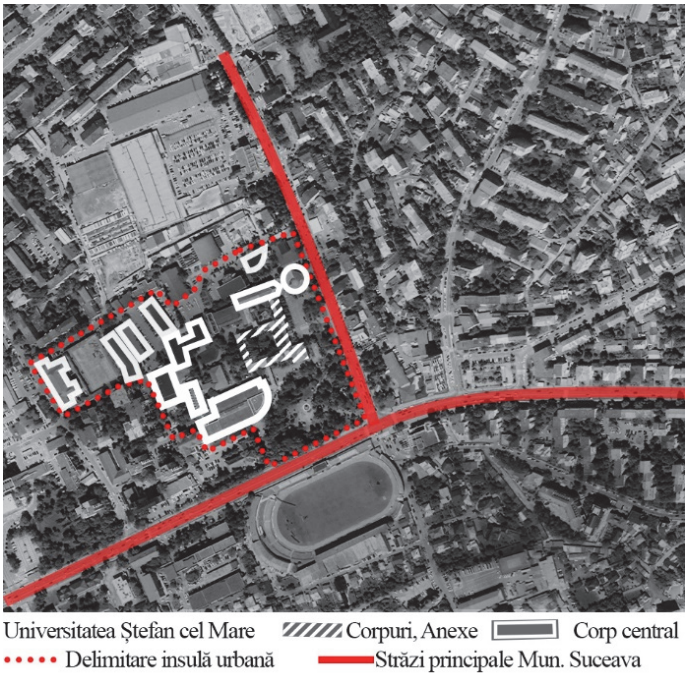
[425] De remarcat în cazul Timișoarei este realizarea clădirii pentru Sala Sporturilor care, spre deosebire de alte dotări destinate activităților sportive, prezintă o preocupare pentru spațiul public. Totodată, acesta a fost gândită ca parte a unui ansamblu urban dedicat dotărilor sportive ce avea stadionul 1 Mai drept capăt de perspectivă – zona sportivă a orașului. Vezi: Gavra, S., „Sala sporturilor din Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 5, 1970, pp. 38-42.

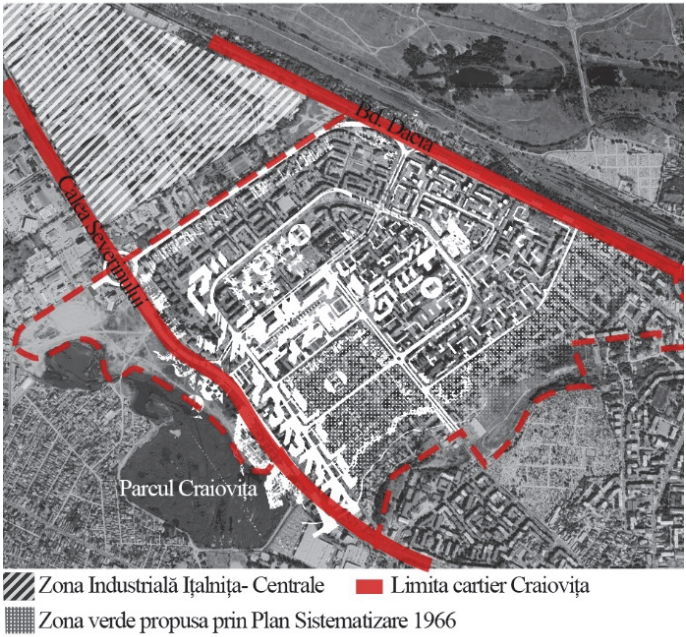
Figură 48: Relația clădirii Teatrului Național Craiova în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 49: Magazinul Universal Bucovina din Suceava în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 50: Ansamblul Universității Ștefan cel Mare din Suceava în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 51: Schița proiectului pentru Cartierul Craiovița Nouă (publicată în revista Arhitectura, nr. 3 din 1973) suprapusă peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

3.1.3. Cartiere de locuințe periferice

În urma puternicului aflux de populație[426] venit cu precădere din zona rurală pe fondul industrializării, programul de locuințe a reprezentat una dintre principalele preocupări ale statului și, în consecință, a proiectanților. Astfel, în decursul perioadei 1948-1989 cartierele de locuințe periferice dezvoltate în proximitatea zonelor industriale vor acapara tot mai mult din masa construită a orașului.

Luând în considerare structura orașului și modul de evoluție a acesteia, în cazul celor trei orașe studiate se remarcă anumite similitudini, cu precădere între Craiova și Suceava. Caracterul policentric, aspect vizat de-a lungul timpului prin strategiile de dezvoltare urbană a Timișoarei, se prezintă în situațiile întâlnite în Craiova și Suceava ca abordări insuficient studiate (sau deficitar implementate) ale căror efecte sunt dificil de gestionat în prezent.

Cartierul Craiovița Nouă

Amplasat în zona fostei mahalale Craiovița, acest cartier reprezintă cel mai mare ansamblu rezidențial al Craiovei. Prin vecinătatea sa cu zona industrială vestică a orașului, acesta răspundea cerinței de proximitate locul de muncă și locuință, iar fabrica de componente prefabricate asigura o poziție favorabilă pentru susținerea unui ritm accelerat de construire a cartierului.

Oraș

Dezvoltat în zona de nord-vest a orașului, în vecinătatea zonei industriale Işalnița-Cernele, cartierul Craiovița Nouă a fost gândit drept un cartier satelit al orașului, configurându-se ca un „oraș în oraș" – o structură autonomă din punct de vedere funcțional și morfologic.

În proiectul inițial (Fig.51), elaborat în conformitate cu prevederile Schiței de Sistematizare a Craiovei din 1966, limita cu orașul era configurată ca o centură verde oferită de Parcul Craiovița pe latura sud-vestică și Parcul Cornițoiu pe latura sud-estică. Urmărind dictonul de natură sovietică al

[426] În perioada interbelică, Craiova avea 63.250 de locuitori (Recensământ 1930). Din 1948 până în 1989, populația Craiovei a crescut de la 84.574 de locuitori (Recensământ 1948) la 30.00.030 de locuitori (Anuar 1989) înregistrând un procent de creștere a populației de 257,75%. Din 1989 numărul locuitorilor a rămas relativ constant, înregistrându-se o scădere sesizabilă abia începând cu anii 2000, procentul de scădere înregistrat între 1989 – 2011 fiind de -10,17 %. Vezi tabelul „Evoluția demografică a populației urbane" în Ilinca Păun Constantinescu, *op. cit.*, pp. 91-97.

„lichidării contrastului între centru și periferie."[427], aceste zone verzi urmau să ofere o serie de facilități (zonă de mic agrement, terenuri de sport, sală de sport, piscină, patinoar natural etc.) cu scopul de a conecta noul cartier la viața orașului, dar păstrându-i totodată caracterul insular. Aspectele menționate au fost realizate însă doar pe hârtie, în realitate acestea fiind implementate doar parțial, insuficient pentru a-și îndeplini scopul.

În prezent, zonele verzi au fost total reconfigurate în detrimentul relației cartier-oraș, Parcul Cornițoiu fiind retrocedat în 2013 și transformat în zonă construibilă, iar Parcul Craiovița urmând a fi supus unui demers similar.[428]

În ceea ce privește accesibilitatea, Calea Severinului leagă cartierul de zona centrală a orașului, precum și de zona industrială, iar artera George Enescu oferă o legătură secundară cu orasul. În aceste condiții, cartierul Craiovița Nouă rămâne în continuare o structură urbană izolată.

Arhitect

Proiectul pentru Cartierul Craiovița Nouă a fost realizat la începutul anilor 1970 de către arhitecții Georgeta Voia, Viorel Voia, Dan Budică[429] și prevedea trei zone: o zonă rezidențială, formată din micro-raioane, o zonă de dotări și una alocată spațiilor verzi. Circulațiile erau generate de o arteră inelară cu străzi interioare de deservire pentru locuințele organizate în jurul lor. Acestea făceau legătura cu artera de rocadă, ce facilita accesul locuitorilor către zonele de lucru. Zona centrală prevedea o piață civică și asigura legătura cu parcul Craiovița prin utilizarea pantelor terenului. Acest parcurs oferea posibilitatea de amplasare a unor dotări, configurate ca puncte de interes intermediare pe traseul spre parc, realizat printr-o esplanadă pietonală. Zona de locuit prezenta trei unități urbanistice complexe și era echipată cu toate dotările socio-culturale și comerciale specifice unui micro-raion: dotări sanitare, comerciale, de învățământ, cultură și loisir[430].

---

[427] Alexandru Plăieșu într-o convorbire cu Gustav Gusti (vicepreședinte al CSCAS) în Plăieșu, A., „Sistematizarea și remodelarea orașelor", *Scânteia*, nr. 6994, 29 mai 1966, p.2.
[428] În urma Hotărârii Consiliului Local Craiova nr. 350 din 30 mai 2013 privind aprobarea Planului Urbanistic Zonal al Bălții Craiovița, întreaga zonă a bălții devine construibilă, transformându-se în zona rezidențială și comercială.
[429] Voia, G., „Cartierul Craiovița Nouă", *Arhitectura*, nr. 3, 1973, p. 6.
[430] Mai exact, proiectul prevedea: o policlinică, cinci dispensare, trei licee, nouă scoli generale, șase grădinițe și creșe, o casă de cultură, două cinematografe, sală și terenuri de sport, patinoar, hotel, oficiu poștal, piață și complexe comerciale.

În ceea ce privește expresia arhitecturală, preocupările arhitecților vizau: „evitarea monotoniei și sublinierea unor momente urbanistice”[431]. Astfel, proiectul prezenta o serie de calități spațiale și morfologice (caracterul central al spațiului public, diversitatea funcțională a dotărilor, conexiunea fluidă cu orașul prin zona de agrement a parcului) ce au determinat acordarea premiului Uniunii Arhitecților din România în 1970.

Cu toate acestea, realizarea în etape succesive (ce au corespuns unor momente diferite în evoluția orașului) a făcut ca transpunerea în realitate a proiectului să piardă calitățile urmărite de autori. Politica de construire a fost subordonată unor interese diferite de cele ale profesiei, motiv pentru care, cartierului Craiovița Nouă „a trăit într-o confuzie teoretică”[432].

Poziționarea în imediata apropiere a fabricii de componente prefabricate a dus la un ritm foarte accelerat al construirii, arhitecții fiind puși în postura de a redacta proiecte pentru blocurile deja construite. În ceea ce privește compoziția ansamblului, aceasta urmărea dictonul „să nu scape privirea”, blocurile fiind amplasate astfel încât să limiteze vizibilitatea, prin ocuparea golurilor și prin crearea unor incinte compacte. Aceste operațiuni corespundeau unei prime etape de densificare, iar ulterior „într-o etapă mai crâncenă (a anilor 1980), incintele mai căpătau câte un bloc”[433].

În ceea ce privește dotările de cartier, acolo unde fuseseră planificate zone centrale, în perioada densificării, s-au amplasat blocuri tip (cu precădere tip C100). Mai mult, într-o etapă intermediară, în zonele rămase libere din centrul cartierului au fost propuse școli, astfel adaptându-se situația la noul număr de locuitori.[434] La nivelul întregului cartier se pot observa o serie de micro-centre strict utilitare (lipsite de calități urbane centrale), cu un caracter preponderent comercial (Big, Orizont, Racheta), educațional sau religios.

Centrul cartierului respectă parțial structura gândită inițial, însă nu se conectează cu parcul și are un caracter utilitar, fiind definit prin: spații comerciale și servicii de masă (Kaufland, Penny Market, spălătorie auto etc.), scheletul unei catedrale încă nefinalizate (Catedrala Sfântul Ioan Botezătorul), fragmente risipite de țesut tradițional, blocuri de locuințe construite după 1990, sau locuințe individuale construite după 2000 ș.a. Acest

[431] Voia, G., *op. cit.*
[432] Arhitectul Radu Ionescu în cadrul unei discuții pe tema intervențiilor comuniste din Craiova din data de 3 septembrie 2020.
[433] *Ibidem*.
[434] *Ibidem*.

fapt se datorează unor aspecte ce țin atât de natura politicii de stat comuniste, prin subjugarea intereselor profesionale în favoarea celor economico-sociale, cât și de aspecte ce țin de realitatea post-comunistă – lipsa unor instrumente urbanistice operaționale coroborată cu lipsa unor reglementări juridice optimizate și cu interese economice individuale.

Utilizator

Prin însuși scopul său, cartierul a funcționat ca un „aspirator de forță de muncă venită de la țară”[435] pentru a lucra pe platformele industriale din zonele Ișalnița sau IUG - Electroputere (la care se ajungea pe șoseaua de rocadă).

Datorită caracterului insular de „oraș în oraș”, activitățile locuitorilor (care în majoritate aveau în momentul acela un grad modest de cultură și educație) se limitau la necesitățile de cazare și alimentare. Lipsa unor dotări socio-culturale cu caracter urban s-a încercat a fi compensată prin zonele verzi propuse: Parcul Cornițoiu și Parcul Craiovița ce, deși realizat doar parțial, prezenta câteva facilități de interes public: ștrand, fântână, lac (sistematizat și integrat în sistemul împotriva inundațiilor al orașului)[436].

Pierderea acestor zone nu a favorizat rezolvarea decalajului socio-cultural dintre locuitori, Cartierul Craiovița Nouă fiind perceput ca o zonă rău famată a orașului, lipsită de calitățile vieții urbane.

Ca și în cazul Craiovei, la **Suceava**, în paralel cu dezvoltarea platformelor industriale, se realizează ansambluri de locuințe ce aveau drept obiectiv optimizarea legăturii între locuință și locul de muncă. Cel mai relevant exemplu în acest sens este **cartierul Burdujeni** (sau Cuza Vodă), aflat în directă legătură cu platforma industrială Valea Sucevei. Proiectat inițial de arhitecții Ioan Rizea, Olga Ter și Rodica Pisău, zona s-a dezvoltat în trei etape: Cuza-Vodă I în anii 1970, Cuza-Vodă II până în prima jumătate a anilor 1980 și Cuza Vodă III în ultimii ani ai perioadei comuniste[437].

După 1978 investițiile de locuințe se vor concentra mai mult în zona învecinată platformei industriale Valea Sucevei, de-a lungul arterelor de

[435] *Ibidem*.
[436] În urma lucrărilor edilitare realizate în 1913-1914 sub coordonarea inginerului W.H. Lindley în conformitate cu Planul de canalizare a orașului elaborat în 1914. Vezi Asociați Monumente Oltenia, *Alimentarea cu apă a orașul Craiova de la început până în prezent*, http://www.monumenteoltenia.ro/alimentarea-cu-apa-a-orasului-craiova-de-la-inceputuri-pana-in-prezent (ultima accesare 6 septembrie 2020).
[437] Chirilă, G., Bulgia, T., „Cu privire la sistematizarea localităților și teritoriului Suceava”, *Arhitectura*, nr. 5, 1985, p. 20-22.

acces în municipiu dinspre Aeroport și Botoșani și dinspre Dorohoi [438]. Acest demers a fost influențat de o abordare ce impunea folosirea intensivă a terenurilor (în special celor improprii producției agricole). În acest sens, pentru realizarea obiectivelor din a doua și a treia etapă a construirii cartierului, au fost demolate majoritatea construcțiilor aparținând fostei zonei de târg Burdujeni, fiind păstrate numai obiective considerate importante precum Gara Burdujeni, una dintre cele mai spectaculoase clădiri ale municipiului, realizată după modelul gării Freiburg[439].

În ceea ce privește „imaginea fronturilor imobiliare", ca urmare a unui proces excesiv de tipizare și de standardizare, cartierul este caracterizat de o uniformitate „prea omogenă" mascată de câteva blocuri înalte dispuse de-a lungul arterei principale – „realitatea a dovedit, în repetate rânduri, că în anumite împrejurări, întreruperea continuității se soldează cu profunde mutații perturbatoare"[440]. Cartierul satelit este conectat cu zona centrală a orașului prin intermediul arterei Calea Unirii, ce traversează zona industrială și podul realizat peste Râul Suceava. Aceasta, alături de Calea Burdujeni cu care se intersectează, constituie arterele principale care structurează cartierul, de-a lungul lor fiind distribuite dotări (plasate la parterul blocurilor care le mărginesc) și principalele spații publice ale cartierului[441].

Asemenea situației cartierului craiovean, gradul de dotare al ansamblului Burdujei nu corespunde nevoilor locuitorilor și nu prezintă calități urbane necesare locuirii, reprezentând o zonă izolată de viața orașului.

În cazul **Timișoarei** pe de altă parte, avându-se în vedere structura orașului istoric care a determinat adoptarea unei rețele radial-concentrice, gândite pentru a conecta cartierele istorice periferice cu zona cetății, situația este diferită, cartierele noi fiind conectate cu zona centrală prin intermediul arterelor radiale. O altă caracteristică distinctă este gradul de dotare al cartierelor noi. Acestea fie au avut acces la rețeaua de dotări existentă, prin amplasarea în proximitatea unor structuri dezvoltate anterior, fie au fost concepute pe principiul „unității urbanistice complexe" – cuprinzând, pe

[438] Rabiniuc, C., „Evoluția orașului Suceava", *Arhitectura,* nr. 5, 1985, pp. 25-32.
[439] *Ibidem*.
[440] Stănciulescu, T. D., „Suceava, Cetatea țării de sus sau despre o nouă istorie a arhitecturii", *Arhitectura*, nr. 3, 1988, pp. 43-44.
[441] Singurele dotări întâlnite în interiorul celor trei zone sunt cele de folosință curentă (creșă, grădiniță, școală generală, dispensar, unități comerciale) fără nicio atenție alocată spațiului public.

lângă blocuri de locuințe, dotări socio-culturale de folosință zilnică, curentă (creșă, grădiniță, școală generală, dispensar, unități comerciale etc), spații verzi, terenuri de joacă și sport, parcări și spații de circulație carosabilă interioare – așa cum s-a întâmplat în cazul cartierului Soarelui, construit integral în decursul anilor 1980[442].

Pentru cartierele dezvoltate în proximitatea marilor zone industriale, precum Circumvalațiunii (construit de-a lungul anilor 1970), odată cu efectuarea unor operațiuni de restructurare funcțională a centrelor fostelor industrii, se facilitează conexiunile către o serie de zone funcționale active ale orașului, precum: nucleul istoric, instituțiile universitare, centrele comerciale, zonele de agrement, nodurile de circulație etc[443].

Re-ficționalizarea zonelor industriale, cu precădere după anii 2000, prin transformarea acestora în nuclee comerciale ce includ programe complexe de tip mall, oferă în toate cele trei cazuri studiate o serie de beneficii în ceea ce privește conectivitatea urbană și accesul la o serie de dotări pe care noile programe le conțin. Cu toate acestea, spațiile publice și zonele de dotări din cadrul cartierelor (cu precădere în cazurile Burdujeni și Craiovița Nouă) menite să ofere o mai bună calitate a locuirii, rămân subiecte problematice.

După cum am văzut, diferitele situații de raportare la structura urbană existentă încearcă să identifice, ca un prim pas, impactul major al intervențiilor comuniste asupra evoluției orașului. Acest demers constituie baza pentru modul în care perspectiva prezentului ar putea să identifice și să potențeze anumite calități de centralitate prin reconfigurarea structurii urbane, precum și a spațiului public.

---

[442] Cartierul Soarelui constituie singurul mare ansamblu din Timișoara realizat în întregime în decursul anilor 1980, amplasat pe un teren liber situat între zona industrială din est (Calea Buziașului) și oraș (zona Polivalentă-Rebreanu). Majoritatea intervențiilor specifice acestei perioade vizau densificarea ansamblurilor deja existente. Percepția pozitivă asupra cartierului este influențată de buna conexiune cu diferite zone funcționale din oraș, de gradul de dotare al cartierului, de infrastructura educațională cu o reputație bună în oraș, precum și de vegetația înaltă (dintre blocuri și de aliniament), ce fac posibil un parcurs pietonal atât pe traseul adiacent circulațiilor auto cât și prin spațiile interstițiale, majoritatea gradinilor aferente blocurilor de locuințe nefiind îngrădite. Vezi cercetarea Asociației Ideilagram (Ilinca Păun-Constantinescu, Tudor Constantinescu, Laura Popa-Florea, Iulia Păun, Alexandru Păun, Gabriela Belcineanu), MKBT: Make Better (Ana Maria Elian, Bogdan Suditu, Ioana Nenciu, Marina Neagu), Răzvan Zamfira, „Despre locuire. Locuirea colectivă între proces și produs", *Beta – Bienala timișoreană de arhitectură* Timișoara, 2018.

[443] *Ibidem.*

3.2. Momente și reglementări

3.2.1. Contextul urban antecomunist

Craiova

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, dezvoltarea Craiovei s-a realizat într-un mod organic și spontan, în jurul mahalalelor, care aproape întotdeauna erau dominate de o biserică – pol de concentrare a comunității. Mahalalele erau la rândul lor coagulate în proximitatea zonei centrale – zona de târg[444]. Acest tip de dispunere a generat formarea țesutului orașului în lipsa unor reglementări urbanistice concrete[445]. Odată cu apariția planurilor de sistematizare[446], în dezvoltarea orașului se disting până în prezent două mari etape de planificare urbană, atât prin amploarea lor, cât și prin concentrarea unui număr mare de investiții: campania de lucrări publice din 1898-1929 (realizată de primarul Nicolae Romanescu) și cea din perioada 1948-1989.

Prima etapă a adus o concepție modernă în administrație și a marcat o primă re-scriere a țesutului orașului prin dezvoltarea de proiecte urbanistice și prin efectuarea unor lucrări edilitare (de salubrizare, canalizare, asigurarea apei potabile, iluminat public, construirea rețelei de tramvai, amenajarea de

[444] Stabilirea sediului „Marii Bănii" la Craiova la sfârșitul secolului al XV-lea a reprezentat un moment crucial pentru dezvoltarea social-economică și demografică a orașului. Vezi: Georgescu T. et al., *Istoria Craiovei*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1977, p. 18.

[445] Din punct de vedere urbanistic, secolul al XVIII-lea marchează o preocupare pentru asigurarea unui confort urban pentru locuitori: podirea ulițelor, amplasarea de cișmele publice și dotări urbane (spital, școală publică etc.), demers ce în secolul al XIX-lea se intensifică. Ca organizare urbană, orașul era configurat ca un „conglomerat de sate, legat cu teritoriul înconjurător prin bariere, compus din 27 de mahalale grupate în 3 sectoare (roșu, galben, albastru). Cartierele bogate (ale boierilor și marilor negustori) flancau ansamblul Băniei și al actualei Grădini Botanice." (vezi: Derer, P, Enache, C., *Municipiul Craiova – evoluția urbanistică a Craiovei*, în „Arhitectura", nr. 3, 1982, p. 9.)

[446] Primele intenții de sistematizare urbană: o serie de operațiuni asupra structurii stradale de lărgire, aliniere și pavare a străzilor principale, printre care proiectul inginerului K. Weirach, „arhitectonul" Craiovei până la 1844, dar și noi facilități urbane precum iluminatul public sau serviciul poștal. Pe lânga Planul K. Weirach au mai fost elaborate o serie de Planuri de Aliniere pentru zona centrală între 1880 și 1890. În articolul despre planul Borroczyn pentru București, este menționat faptul că ing. K Weirach este nevoit să renunțe la titlul de „arhitecton" al orașului Craiova în favoarea lui Teodor Tili prin ordinul Departamentului Treburilor din Lăuntru nr. 1604 din 29 mai 1844, pentru a lucra la elaborarea planului pentru București sub conducerea lui Borroczyn. Georgescu, F., „Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyn între 1844-1846", în București - Materiale de Istorie și Muzeografie, I, 1964, p. 51.

parcuri etc.)[447]. Craiova era descrisă atunci ca un „oraș dispersat, cu clădiri ascunse în plantația bogată a curților”[448]. În acest context, unul dintre cele mai importante momente ale vremii îl constituie anul 1903 prin inaugurarea Parcului Nicolae Romanescu[449] ce făcea ca orașul să devină cadrul unuia dintre cele mai apreciate parcuri din Europa. Proiectul era cuprins într-un plan mai mare de dezvoltare a orașului, care includea trasarea Bulevardului Convenţiunei (astăzi Titulescu) și crearea parcurilor Lunca Jiului și Mihai Bravu. Tot în această perioadă au fost realizate proiecte de valorificare a spațiului public, prin amenajarea de scuaruri sau de piațete publice și au fost demarate primele sistematizări ale orașului[450].

Structura zonei centrale era definită în perioada interbelică printr-o serie de dotări coagulate în jurul zonei Lipscani, „brăzdată de o rețea stradală ordonată, despărțită pentru promenadă și aprovizionare [...] compusă din clădiri tipizate prinse într-o parcelare rațională”. Acestea vor fi privite critic în perioada următoare, ca „mărturie a individualismului meschin”, prin lipsa de preocupare pentru o „compoziție de ansamblu” și prin decalajul dintre zona centrală și marginea orașului, definită de un „aspect cu totul rural [...] cu densitate redusă”, precum și de lipsa dotărilor și echipării edilitare[451].

A doua etapă majoră în configurarea orașului marchează o re-scriere semnificativă a țesutului urban, ale cărei repercusiuni se resimt în structura contemporană printr-o serie de disfuncționalități ce țin de calitatea spațiului public și de pierderea identității locale. După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial și instaurarea dictaturii comuniste, industria a devenit

[447] Până la izbucnirea Primului Război Mondial, Craiova era (prin raportarea la creșterea urbană) cel mai dezvoltat oraș al țării după capitală, poziție pe care o va pierde după întregirea teritorială postbelică ce va plasa orașul pe locul al 12-lea, poziție menținută până în 1941. Vezi Cucu, V., *Orașele României*, Editura Științifică, București 1970.

[448] Derer, P. , Enache, C., *op. cit.*, p. 10.

[449] Proiectat de arh. E. J. Redont și arh. peisag. Emil Pinard și premiat cu medalia de aur la Expoziția Universală de la Paris în 1900. Amenajat în stil romantic, acesta cuprindea: zone plantate variate, oglinzi de apă, hipodrom, amfiteatru, restaurante etc. Vezi Buce Răduț, M., *op. cit.* 210-212.

[450] Planul de sistematizare din 1906 (E. Redont), planul de sistematizare din 1916 (J. Berindey și M. Coleanu), Planul Stradal O. Hasselmann, Planul de Alinieri al cartierului central din 1923, Regulametul de Edilitare din 1931, Schița de Dezvoltare începută în 1939 de Hesselmann (planul de dezvoltare Hesselmann-Carada), fotoplanul pentru proiectarea cartierului exterior CFR din 1944 (Bedeus) etc., documente care în perioada comunistă nu au fost accesibile proiectanților, așa cum reiese din nota articolului scris de arh. Dinu Vernescu în revista Arhitectura despre schița de sistematizare din 1948, Vernescu, D.D., „După 30 de ani”, în *Arhitectura*, nr. 3, 1982, p. 14.

[451] Lăzărescu, C., „Din practica proiectării orașelor”, *Arhitectura*, nr. 12, 1952, p. 16.

principala activitate economică a orașului și, odată cu aceasta, s-a realizat masiva migrație a populației rurale înspre oraș. Acest lucru a produs mari dezechilibre în structura socială a Craiovei datorită nivelurilor diferite de educație și de cultură, dificil de gestionat într-un interval de timp limitat.

Preocuparea administrației pentru asigurarea necesarului de locuințe nu a permis asigurarea unor facilități urbane corespunzătoare. Acest aspect a dus la crearea unor zone lipsite în fapt de calitățile necesare vieții urbane, precum dotări socio-culturale, educaționale, de loisir etc., perpetuând astfel decalajul deja existent dintre locuitorii noilor ansambluri de locuințe și cei ai zonei centrale, fapt resimțit și în prezent.

Suceava

Descoperirile arheologice dovedesc o continuitate a locuirii pe teritoriul vetrei orașului începând cu primele secole[452], însă caracterul de așezare „deschisă", rurală se pierde odată cu densificarea locuirii în zona nucleului istoric prin fortificațiile de palisadă cu șanț de apărare[453]. Rolul de reședință principală a statului medieval Moldova, căpătat la finalul secolului al XIV-lea, va duce la extinderea zonei fortificate și la constituirea primului nucleu al Curții Domnești, precum și a primelor construcții de apărare amplasate strategic: Cetatea Scheia, Cetatea de Scaun[454]. Acest moment marchează trecerea într-o etapă de dezvoltare ce va schimba caracterul „preurban" al Sucevei (definit prin trei elemente tipologice și topografice interdependente: curtea, așezarea fortificată și periferia[455]) într-unul urban[456]. Succesiunea

[452] Atestarea documentară a orașului Suceava datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea printr-un document în alfabet slavon trimis în februarie 1388 de Petru I Mușat către regele Poloniei. Vezi Matei, M. D., Batariuc, V. P., Scripcariuc, I., *op. cit.,* p. V.

[453] Aspect ce dovedește nevoia de apărare specifică funcției politico-militare a orașului. Matei, M. D., „Introducere în istoria orașului", *Atlas istoric al oraşelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa*, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. II.

[454] *Ibidem*, p. III.

[455] Curtea – zona bisericii Mirăuți, cea mai bine protejată natural ce va migra ulterior spre sud-vest (Curtea Domnească ale cărei urme sunt vizibile și azi); Așezarea fortificată – o arie mai extinsă ce cuprindea biserica armeană și pe cea catolică (neidentificată arheologic); Suburbia – zone nefortificate înspre Sf. Dumitru și Șipot. Gheorghiu T. O., „Începuturile Sucevei medievale", *Arhitectura*, nr. 1-6, 1990, p. 134.

[456] Pe baza cercetărilor arheologice, a documentelor istorice și a datelor topografice ilustrate în planurile din secolele al XVIII-lea, al XIX-lea și XX sunt identificate șapte etape de dezvoltare ale orașului raportate atât la modelul pre-urban (perioada secolului al

celor două modele este justificată prin coexistența a două tipuri de rețele stradale: unul regulat (aferent zonei de târg și caracteristic unui model urbanistic de influență oficială) și unul neregulat (în zona din nord-est și în extinderile spontane ulterioare)[457].

Relațiile în teritoriu ale orașului sunt consolidate prin aplasarea la intersecția a trei drumuri comerciale majore (Drumul Mare, Drumul Liovului, și Drumul Moldovenesc), aspect ce va fi valorificat în perioada ocupației austriece, la finalul secolului al XVIII-lea, când Suceava devine un „oraș comercial liber"[458]. Caracteristicile sale funcționale, marcate de dezvoltarea urbană, se reflectă în morfologia orașului, planul de la 1877[459] prezentând trei elemente definitorii (cu caracteristici formale, topografice, sociale și de atmosferă diferite): centrul comercial, cartierele de locuit și hinterlandul orașului[460].

XIV-lea), cât și la cel urban (perioade definite de secolele al XV-lea, al XVI-lea, al XVII-lea, al XVIII-lea, al XIX-lea, XX precum și de perioada postbelică socialistă). Nuanțele acestor perioade variază sensibil în funcție de filtrul de analiză al autorilor. Vezi: Rabiniuc, C., *op. cit.*, pp. 25-32 și Gheorghiu, T., O. „Etape de extindere a orașului", *Atlas istoric al oraşelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa*, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. VIII.

[457] Gheorghiu T. O., „Începuturile Sucevei medievale", *Arhiectura*, 1-6, 1990, pp. 132-145.

[458] Vezi: Rabiniuc, C., *op. cit.,* pp. 25, 28.

[459] Primul plan cartografic al Sucevei ce a stat la baza reconstruirii unei scheme stradale corespunzătoare secolului al XVII-lea prin: îndesirea rețelei stradale, redenumirea unor ulițe, localizându-se topografic schema de bază a drumurilor de tranzit (suprapuse peste zona cu principalele ulițe). Vezi: Rabiniuc, C., *op. cit.,* p. 134, 156.

[460] Centrul comercial – dezvoltat în jurul bisericii Sf. Dumitru (Târgul de Jos și Târgul de Sus) și extins în partea de sud în jurul unor spații libere de tip piață (Piața Mică, Piața Principală, Piața de Legume, Piața Birjelor) – constituia nucleul istoric și grupa principalele funcțiuni urbane. Pieţele, regularizate și amenajate în intervalul 1877-1907, determinau o rețea stradală „relativ ordonată" față de restul structurii ce avea un caracter neregulat.
Cartierele de locuit – dezvoltate sub formă de mahalale în sudul, nordul și vestul centrului comercial (pe criterii etnice și, odată cu creșterea rolului comercial al orașului, profesionale: Armenească, Tătărași, Tăbăcarilor și Cojocarilor, Olarilor etc.) – aveau o structură proprie, definită de spațiul bisericii parohiale poziționate central în raport cu rețeaua stradală (bisericile Sf. Cruce, Sf. Simion, biserica rusească, bisericile Sf. Nicolae, Sf. Arhangheli, Sf. Paraschiva, Învierea, Sf. Theodorși Vovidenia). Extinderea urbană este privită în raport cu cronologia edificărilor bisericești. În funcție de apropierea de centru, aceste zone prezentau o structură mai densă și o configurație mai organizată geometric, cele mai rarefiate și destructurate (nord și sud) fiind reminiscențe ale unor structuri rurale.
Hinterlandul orașului – marcat de siturile de apărare strategică (definitorii pentru istoria orașului: Cetatea de Scaun, Cetate Scheia, mânăstirile fortificate Zamca, Sf. Ilie, Iţcani, Burdujeni) – este o componentă a ansamblului urban prin specificul structurii spațiale și a reliefului orașului. Vezi: Gheorghiu, T., O. „Structura morfologică", *Atlas istoric al*

Dacă până în secolul al XVII-lea orașul și-a extins limitele în raport cu nucleele definite de biserici, până spre finalul secolului al XVIII-lea se înregistrează o relativă stagnare ce va fi recuperată în perioada secolului al XIX-lea prin infuzia austriacă ce permite o dezvoltare calitativă a orașului[461].

Începutul secolului XX nu va aduce modificări substanțiale ale structurii urbane, orașul fiind prea puțin afectat de evenimentele celui de-al doilea război mondial, sau de noul său rol politico-administrativ. Până în 1950 a fost utilizat fondul construit anterior (în secolele al XIX-lea și XX), continuându-se activitatea în jurul principalelor piețe ale orașului. După 1950, Suceava este supusă unui proces de rescriere a propriei identități prin distrugerea centrului istoric. Concomitent, începe extinderea planificată a orașului și se dezvoltă masivele obiective industriale la nord de râul Suceava.

Timișoara

Dezvoltat inițial în mod organic prin formațiuni familiale coagulate în jurul a două „ocoluri" (formă de coagulare caracteristică satelor medievale din Banat), Timișoara capătă în timp rolul de cetate și ulterior de oraș, fapt ce va influența evoluția structurii sale[462]. Principala sursă de informații referitoare la primele etape de dezvoltare ale orașului reiese din analiza tramei stradale medievale realizată pe baza hărților și documentelor austriece elaborate de către inginerul șef al orașului din 1716, căpitanul Perrette[463].

---

oraşelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa, Academia Română, Comisia de Istorie a Oraşelor din România, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2005, p. VIII.

[461] Perioada 1775-1815 a fost marcată de o redresare economică și socială: „Curtea de la Viena a urmărit să creeze o burghezie orășenească, eterogenă din punct de vedere național, și care să sprijine politica imperială în găsirea unor venituri pentru vistierie cât mai mari". În perioada de dezvoltare a capitalismului (1815-1944), Suceava devine capitală de ținut, iar din 1868 de județ. Activitatea economică nu era remarcabilă însă se construiesc dotări și clădiri publice. Vezi: : Rabiniuc, C., *op. cit.*, pp. 25, 28.

[462] Cetatea Timiș, atestată documentar ca sediu al Comitatului Timiș la 1177, s-a dezvoltat în partea sudică a așezării rurale, definindu-se ca o structură bipolară. Atestarea ca oraș în 1212 (*castrum regium Thermes*) și stabilirea regelui Carol Robert de Anjou vor duce la construirea castelului pe o insulă a spinei neinundabile din partea de sud a Cetății. Fosta așezare rurală devine orașul propriu-zis cu o structură definită prin trei artere de circulație și o biserică amplasată în centrul zonei (ce dovedește că zona era slab locuită). Vezi Opriș, Mihai, „Timișoara – evoluția structurii urbane medievale I", *Arhitectura*, nr. 3, 1985, pp.45-54 și Cucu, V., Ștefan, M., *România – Ghid atlas al monumentelor istorice*, Editura Sport-Turism, București, 1979, pp. 454-455.

[463] Opriș, M., „Timișoara – evoluția structurii urbane medievale I", *Arhitectura*, nr. 3, 1985, pp. 45-54.

Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, sub incidența unor evenimente politice și militare (invazia otomană, războiul austro-ungar etc.), Timișoara se prezintă ca o structură polinucleară cu un rol strategic[464]. Funcția de centru politico-administrativ și cea de centru economic se dezvoltă în urma stabilirii aici a reședinței regale[465]. Stăpânirea imperială habsburgică va aduce o serie de schimbări influențate de dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste și de deschiderea către Europa Centrală prin realizarea canalului navigabil[466].

Aceste aspecte vor genera o amplă acțiune de sistematizare care se va materializa prin demolarea întregului fond construit (realizat din lemn și chirpici) și reconstruirea completă pe o tramă rectangulară și fortificată. Noile clădiri (din zidărie de cărămidă) organizate pe tipologia cvartalelor (careuri), creează fronturi continue la stradă și definesc țesutul nou alături de „sistemul tripolar al spațiilor libere" prin cele trei piețe principale: Piața Iezuiților, Piața Unirii și Piața Libertății[467]. Structura orașului devine un sistem complex format dintr-un nucleu central – Cetatea (ce concentra funcțiunile urbane principale) și patru subsisteme ce gravitau concentric în jurul acesteia (amplasate la aproximativ un kilometru de zona fortificațiilor): Fabric (care avea relațiile cele mai importante cu Cetatea datorită funcțiunilor economice și industriale, fiind și cea mai extinsă), Iosefin (suburbia germană), Mehala (suburbia rasciană) și Maierele Valahe și Germane.

Pentru supravegherea lucrărilor, în 1728 va fi înaintat un „regulament de construcții pentru orașul și cetatea Timișoara"[468] pe baza căruia era stabilit

[464] Terenurile mlăștinoase constituiau un avantaj, iar numeroase lucrări de fortificare documentate oferă o mărturie în acest sens. *Ibidem*.
[465] Stabilirea regelui Carol Robert de Anjou (1315-1323) urmată de desemnarea așezării ca „civitas". Vezi: Opriș, Mihai, „Evoluția structurii urbane a Timișoarei", *Arhitectura*, nr. 2-3, 1977, pp. 53-56.
[466] Se efectuează operațiuni de drenare a mlaștinilor și se realiză canalul navigabil Bega care prin legătura cu Tisa și cu Dunărea conecta orașul la Europa Centrală.
[467] Acestea prezentau dimensiuni, forme, caractere și funcționalități diferite: Piața Iezuiților, cea mai pitorească și cea mai veche dintre ele, formată din două piețe triunghiulare dominate de edificiul de cult și definită funcțional de instituții de învățământ, a dispărut după demolarea bisericii (cel mai vechi edificiu de cult al orașului) în 1913-1914. Piața Libertății, centru militar cu configurație mai amplă, pătrată, extinsă ulterior spre vest (simetria planimetrică în raport cu axa E-V este negată spațial prin dispunerea „liberă" a volumelor construite). Piața Unirii, centru burghez, cea mai amplă, cu o planimetrie rigidă anulată prin dispunerea dominantelor (bisericilor episcopală catolică și ortodoxă și a domului amplasat „dezaxat"). Amploarea piețelor „ se datorează atât gustului pentru ceremonii și fast, caracteristic perioadei baroce, cât și unor rațiuni militare". *Ibidem*.
[468] Opriș, M., „Timișoara – evoluția structurii urbane în perioada 1716-1780", *Arhitectura*, nr. 3, 1986, pp.45-54.

un administrator de construcții, ulterior înființându-se o „direcțiune de arhitectură" ce stabilea reglementări morfologice și de înălțime[469]. Noua formă de urbanitate implica și o segregare funcțională, fiecare cartier având „o viață economică autarhică" [470].

Evenimentele politice și militare ale secolul al XIX-lea[471] vor duce la noi acțiuni de sistematizare ca urmare a defortificării (1892). Proiectul General de Regularizare, elaborat de către Von Ybl în 1893-1895, viza dezvoltarea sistemului urban ca organism unitar prin definirea unei structuri urbane cu tramă stradală dispusă radial-concentric în jurul Cetății după modelul Ringului Vienez. Acest demers prevedea demolarea fortificațiilor, mutarea traseului căilor ferate (ce îngreunau legătura între cartiere) și densificarea cartierelor. Acesta a fost continuat prin Proiectul de Sistematizare elaborat în 1911 (avizat în 1912) și supus dezbaterii publice, ale cărui idei generale vor fi urmărite și în operațiunile realizate în deceniile următoare[472].

După 1944 va începe întocmirea unor noi studii și propuneri de sistematizare care preiau și dezvoltă structura radial-concentrică (proiectată și parțial realizată anterior), sarcina principală rămânând coagularea organică a aglomerării urbane polinucleare într-un sistem unitar[473].

Datorită amplelor operațiuni de sistematizare și reconstrucție realizate în anii anteriori, zona centrală a Timișoarei nu va fi afectată major în perioada comunistă, intervențiile concentrându-se asupra noilor cartiere de locuințe (dezvoltate și densificate în etape succesive), precum și în jurul marilor zonelor industriale.

---

[469] *Idem*, „Evoluția structurii urbane a Timișoarei", *Arhitectura*, nr. 2-3, 1977, pp. 53-56.

[470] Contradicția dintre funcțiunea economică și cea strategică va duce la încercarea autorităților de a le segrega: Cetatea indeplinea funcțiuni militare, politico-administrative, de cult și cultură, principalele școli etc.; Fabric, cartier dezvoltat în E, în afara perimetrului fortificat, legat de canalele râului Bega (sursă de energie) era definit de funcțiuni industriale; iar cartierele Maierele Valahe și Germane, Iosefin și Mehala indeplineau funcțiuni agricole. *Ibidem*.

[471] Trecerea sub administrația Ungariei în 1860, anul de ocupație sărbo-franceză, Unirea Principatelor Române în 1919. Perioadă în care se dezvoltă activitățile economice și culturale și sunt asimilate rapid noile descoperiri științifice: telegraful (1854); calea ferată conectată la sistemul feroviar european (1857); tramvaiul (1869); telefonul (1881); fiind primul oraș din Europa și al doilea din lume iluminat stradal electric (1884) etc. *Ibidem*.

[472] Multe din arterele majore ale orașului sunt realizate (unele în anii 1970) în conformitate cu acest plan. Cu toate acestea, datorită evenimentelor provocate de cel de-al doile război mondial, multe dintre aspectele prevăzute nu au putut fi implementate. *Ibidem*.

[473] *Ibidem.*

3.2.2. Perioada 1944-1960 – tranziția

Determinată de evenimentele politice ce au urmat celui de-al Doilea Război Mondial, acestă perioadă prezintă un caracter fragmentar și tranzitoriu ce se va reflecta asupra practicii de arhitectură prin lipsa coordonării dintre noua ideologie politică și cea profesională[474]. Continuând pentru un timp propria manieră de proiectare, prin balansul tradiție-modernitate și urmărind influențe raționaliste, arhitecții vor continua să manifeste o libertate de expresie similară celei din perioada interbelică prin orientări și căutări uneori cu un caracter experimental[475].

Odată cu centralizarea activității economice după modelul stalinist și reorganizarea structurilor profesionale în instituții de stat (sub forma institutelor de proiectare), discursul profesional va începe să se piardă în favoare celui politic, aspect influențat decisiv de Hotărârea din 13 noiembrie 1952 a Plenarei CC al PCR și înființarea CSAC (Comitetului de Stat pentru Arhitectură și Construcții al Consiliului de Miniștrii)[476].

---

[474] În lucrarea sa care tratează în detaliu diferitele aspecte ale arhitecturii din perioada 1944-1960, Irina Tulbure stabilește patru etape ale tranziției de la practica interbelică la reconstrucția socialistă a orașelor românești: 1944-1948 – definită prin continuitatea formală și conceptuală a direcțiilor perioadei interbelice; 1948-1952 – determinată de primele forme de organizare economică și profesională centralizată ce vor asigura gestionarea noilor investiții arhitecturale (direcționate către industrie, locuire și construcții sociale); 1952-1956 – ce marchează implementarea de noi programe și tipologii de locuire, dar și trecerea de la direcțiile staliniste la cele „raționaliste"; 1956-1960 – influențată definitoriu de directivele Congresului XX al PCUS din 1956 ce duce la un nou limbaj (prin eliminarea exceselor decorative), la intervenții orientate către centrele orașelor și la realizarea primelor schițe de sistematizare. Vezi: Tulbure, I.. *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944-1960: constrângere și experiment*, Simetria, București, 2016.

[475] Ana-Maria Zahariade constată în limbajul unor clădiri realizate în această perioadă de arhitecți precum M. Alifanti, A. Damian, N. Bădescu, H. Stern, I. Ghica-Budești, T. Evolceanu, S. Ungureanu etc., exprimarea unor orientări moderniste definite de „o îndrăzneală mai mare decât în perioada interbelică", manifestată nu numai la clădiri de interes public, dar și la realizarea cartierelor de locuințe muncitorești. Vezi: Zahariade, A.M., *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944-1989/Architecture in the Communist Project. Romania 1944-1984*, Simetria, București, 2011, pp-25-28.

[476] Hotărârea cu privire la construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității în domeniul arhitecturii din 13 noiembrie 1952 a trasat direcții cu efecte majore pentru practica arhitectural-urbanistică din anii următori. Pe lângă organizarea rețelei de institute de proiectare (orășenești, regionale sau centrale), documentul mai prevedea: înființarea Uniunii Arhitecților (odată cu propria publicație – revista *Arhitectura RPR*, ulterior *Arhitectura* și cu Fondul de arhitectură organizat pentru finanțarea diferitelor acțiuni, după model sovietic), instituirea funcției de „arhitect-șef", desprinderea Facultății de Arhitectură

În acest context apar primele intenții de sistematizare teritorială[477] adresate ideii de oraș socialist și urmărind dorința de disipare a diferențelor centru-periferie, urban-rural. Axate în principal pe sectorul industrial, ce a determinat dezvoltarea programului de locuire, investițiile din această perioadă încep să se adreseze serviciilor publice și centrelor de oraș. Deși intervențiile arhitectural-urbanistice ale regimului comunist din acest interval de timp nu pot fi caracterizate drept radicale, influențele sovietice se vor regăsi atât în formulele urbanistice (prin dezvoltarea ansamblurilor de locuințe colective ce urmăreau tipologia cvartalelor), cât și la nivelul imaginii (definită fie prin limbajul academismului monumental cu accente naționale, fie prin principiile „realismului socialist", exprimate cu precădere în intervalul 1952-1956). Cu toate acestea, influența direcțiilor interbelice s-a manifestat, diferit în intensitate, până în 1960 prin „persistența filonului tradițional/local"[478] și orientări moderniste.

Craiova – Schița de sistematizare a orașului din 1948

Elaborată de arhitectul Dinu Dumitru Vernescu[479] și aprobată de comisia locală în 1948, Schița de Sistematizare a Craiovei pornea de la o analiză critică asupra situației existente în acel moment. Datele de temă au fost stabilite de către proiectanți pe baza unor estimări legate de creșterea orașului, rezultate din calcule demografice. Acestea semnalau necesitatea

---

de Institutul de Construcții București (urmată de schimbarea criteriilor de admitere cu efect asupra calității profesionale). Aceste măsuri alocau o aparentă importanță meseriei de arhitect, însă în realitate au marcat pierderea independenței profesionale. Momentul 1952 este văzut în literatura de specialitate contemporană ca unul „hotărâtor" de „rupere a continuității" sau de „consacrare a fracturii" pentru activitatea de proiectare. Vezi: Zahariade, A.M., *Arhitectura op. cit.*, pp. 25-33, respectiv Panaitescu, A., „Consacrarea fracturii – momentul 1952", *Arhitectura*, decembrie 2016, https://arhitectura-1906.ro/2016/12/consacrarea-fracturii-momentul-1952/, ultima vizualizare august 2021.

[477] Sistematizarea teritorială este reglementată în această perioadă prin următoarele acte normative: HCM nr. 2447/1952 privind construcția și reconstrucția orașelor și organizarea activității în domeniul arhitecturii; Ordin nr. 74/16.01.1958 privind regulile generale de sistematizare și construcție în orașe; Decret nr. 545/1958 privind reglementarea amplasării construcțiilor, precum și trecerii în proprietatea statului a terenului și construcțiilor necesare efectuării unor lucrări sau acțiuni de interes de stat; ; HCM nr. 1678/1959 privind îmbunătățirea activității de sistematizare și proiectare din cadrul Sfaturilor Populare.

[478] Tulbure, I., *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944-1960: constrângere și experiment*, Simetria, București, 2016, p. 224.

[479] Inițial arhitectul oltean Duiliu Marcu primise sarcina realizării unei schițe de sistematizare pentru noua etapă de dezvoltare a orașului, însă acesta l-a delegat pe arh. Dinu Vernescu (care îi fusese student) să se ocupe de elaborarea schiței, sub asistența sa.

alocării de rezerve mari de teren pentru zone industriale al căror specific nu se cunoștea la acel moment (exceptând zona uzinei Electroputere) și propuneau estimări pentru volumul de locuințe și dotări socio-culturale raportat la populația vizată în ipoteză[480].

În ceea ce privește încadrarea în teritoriu a orașului (Fig.52), schița propunea un proiect edilitar de anvergură în partea de nord – centura orașului (ce urma să delimiteze traficul de tranzit de cel urban[481]) și concentrarea industriei în două localități satelit: Podari (zonă ce va fi destinată industriei alimentare) și Ișalnița (ce va deveni o platformă industrială în continuă dezvoltare, grupând combinatul chimic, centrala termică și electrică).

Privind problema dezvoltării necontrolate a periferiilor, arhitectul propunea restrângerea limitelor orașului la vest (înainte de satul Lascăr Catargiu, propus a fi strămutat pentru a evita apropierea de lunca Jiului) și la sud (pe linia parcului Romanescu), precum și restructurarea zonei de locuit pe „principiul unităților structurale" amplasate pe terasa medie a orașului, cea mai pretabilă construirii, propuneri aprobate și de comisia locală[482].

Cu toate acestea, în următorii ani, din cauza lipsei de fonduri și a condițiilor sociale (influențate de afluxul masiv spre oraș al populației rurale „cu obiceiurile și posibilitățile ei"[483]), aceste prevederi nu au fost îndeplinite. Orașul s-a extins mult peste limita stabilită, până aproape de lunca Jiului (incluzând parcelările Belcineanu, Jean Mihail, Stailov și satul Lascăr Catargiu și dincolo de bifurcația Calafat-Bechet în partea sudică). Zona a primit ulterior inclusiv o serie de dotări orășenești (Spitalul Clinic Județean, Fabrica de Confecții, o sală de sport, blocuri de locuințe, stația de pompare a apelor de canal), dar din cauza lipsei de utilități tehnice, așezările dezvoltate aici vor păstra pentru timp un „caracter sătesc"[484].

Locuințele colective construite între 1950-1960 reprezentau în general inserții punctuale în zona centrală (plombe urbane), dar s-au realizat și unele clădiri pe artera Calea București, în zona de acces dinspre Pitești[485]. Schița

[480] Vernescu, D. D., *op. cit.*, p. 13.
[481] Realizată doar parțial (sectorul vestic) în urma schiței de sistematizare, idee reluată în anii recenți prin realizarea arterei Centura Ford (2012 – 2016).
[482] Pentru extinderea zonei de locuit erau oferite trei posibilități: pe terasa inferioară a Jiului (lunca Jiului, variantă care va fi aleasă), în sud între șoseaua Craiova-Bechet și calea ferată Craiova-Caracal, în nord dincolo de calea ferată.
[483] Vernescu, D. D., *op. cit*., p. 13.
[484] *Ibidem*, p. 13.
[485] Derer, P., Enache, C., *op.cit.*, p. 12.

prevedea pentru noile cartiere de locuințe (Mihai Bravu, Tabaci, Valea Roșie, Brazda lui Novac și Alecsandri-Rovine) dotarea cu centre de cartier care să completeze zona centrală acoperind, prin repartiția lor spațială, întregul oraș. În cazul cartierelor cu fond construit existent, era propusă valorificarea unor locuri reper ale orașului tradițional (spre exemplu Piața Chiriac). Realizarea acestor ansambluri în etape diferite de intervenție a dus la „spargerea" centrelor în mai multe subcentre „cam risipite" în cadrul ansamblului (așa cum se observă în Brazda lui Novac sau în Valea Roșie)[486].

Un aspect interesant este reprezentat de propunerea arhitectului Vernescu pentru zona universitară a orașului. O variantă inițială a schiței prevedea o zonă universitară compactă, de tip „campus" (asemenea ansamblului Città Universitaria din Roma și a zonelor universitare din Suceava și Timișoara), în zona de nord-est a orașului (pe terenul actual al Penitenciarului Craiova), zonă relativ liberă de construcții. Propunerea a fost respinsă de comisia locală, fiind recomandată zona Institutului de Agronomie (Mihai Bravu) unde mai apoi au fost construite sau asimilate o serie de clădiri pentru cămine și dotări studențești. Însă, așa cum vom vedea în prevederile schițelor din următorii ani, „zona universitară" va avea o altă soartă, devenind o serie de „câteva clădiri răspândite în tot orașul"[487].

A existat o anumită preocupare și pentru sistemul verde al orașului, prin propunerea unui parc în zona care avea să devină după 1955 Grădina Botanică (amenajată de arhitectul Alexandru Buia ca bază de studiu pentru facultățile de horticultură și agricultură), precum și printr-o serie de fâșii verzi dispersate în oraș pentru sporirea confortului pietonal. Aceste direcții nu au mai fost însă preluate în schițele ulterioare.

În raportul de documentare întocmit de către Duiliu Marcu împreună cu arhitectul Dinu Vernescu, cei doi au prezintat un plan pe care erau marcate diverse probleme ale orașului: industrie prost amplasată, extensii tentaculare cu locuințe insalubre și faptul că „lepsește un centru civic". Totuși, rezumatul publicat în revista „Arhitectură. Construcții" al memoriului justificativ pentru acest plan nu precizează de ce centrul Craiovei nu era un centru civic și nici vreun alt set de sugestii ce ar fi trebuit urmărite pentru a remedia situația[488].

[486] Vernescu, D. D., *op. cit.*, p. 14.
[487] *Ibidem*, p. 14.
[488]Vernescu, D., Marcu, D., „Sistematizarea Municipiului Craiova. Elemente de documentare"*, Arhitectură. Construcții*, nr. 6, 1948, pp. 322–327.

Suceava – activitatea de sistematizare premergătoare primei schițe de sistematizare a orașului

Problemele de bază resimțite în activitatea de sistematizare la nivelul regiunii erau lipsa ridicărilor topografice și a proiectanților, „puținii arhitecți" de care dispunea Suceava la acea vreme fiind nevoiți „a face față unor probleme de sistematizări de detaliu dificile". Înființat în aprilie 1957, Institutul Regional de Proiectare Suceava a întâmpinat dificultăți în gestionarea dezvoltării orașului pentru că nu exista „planul de sistematizare care să-i traseze viitorul profil, să precizeze regimul de construire pe străzi, cartiere sau cvartale etc.", motive pentru care se resimțea nevoia unui sprijin substanțial din partea Direcției de Arhitectură și Urbanism[489].

Cu toate acestea, urmărindu-se direcția stabilită la nivel național, în prima etapă de intervenții accentul va fi pus pe construcția de locuințe, atât individuale[490], cât și blocuri (cu puține niveluri în configurații de tip cvartal) ce vizau cu precădere zona oborului vechi (Areni) și vecinătatea viitoarei piețe civice[491]. Totodată sunt realizate dotări urbane precum cinematograful Modern din zona centrală și acela din Burdujeni, exprimate într-un limbaj arhitectural clasicizant, specific perioadei.

În acest context, va începe întocmirea de studii cu privire la sistematizarea ansamblului central prin propunerea complexului cvartal Hotel Suceava, elaborat de arhitectul A. Petruc și gândit ca parte a procesului de modernizare a orașului: „vor dispărea terenurile virane cu aspect neplăcut din centrul orașului și în același timp va participa activ la viața civică și comercială a orașului"[492].

Se va remarca în această perioadă și o preocupare (cel puțin la un nivel declarativ) pentru conservarea monumentelor istorice: „regiunea Suceava este una dintre regiunile cele mai bogate în monumente istorice cu arhitectură

[489] Petruc, A., „I.R.P. Suceava", *Arhitectura RPR*, nr. 3, 1959, pp. 54-55.
[490] În zonele str. Mihai Eminescu, Samoil Isopescu, Zamca, cartierele Iţcani și Burdujeni. Vezi: Rabiniuc, C., *op. cit.*
[491] În 1957 ICSOR „întocmise o sarcină de proiectare pentru un cvartal de locuințe la Suceava" pe baza unui detaliu de sistematizare, parte integrată a planului de reconstrucție a orașului, ce viza noua arteră de circulație modernizată (str. Mihai Viteazul). Folosind proiecte seria 516 ale IPCT, durata execuției trebuia redusă de la 12-15 luni la 6 luni (angajament TRCL). Acest lucru s-a realizat prin „munca voluntară a cetățenilor, dornici să-și înfrumusețeze orașul cu construcții noi de locuințe", organizați la inițiativa organelor locale. Vezi Petruc, A., „I.R.P. Suceava", *Arhitectura RPR*, nr. 3, 1959, pp. 54-55.
[492] *Ibidem*.

specific moldovenească"; aspect justificat prin demararea unor lucrări de reparații și întreținere a unei serii de obiective sub îndrumarea Direcției Monumentelor Istorice[493].

Aceste direcții se vor materializa prin elaborarea în 1960 a primei Schițe de Sistematizare a orașului de către arhitectul Ovidiu Vasilescu sub coordonarea ISCAS (Institutul de Studii în Construcții, Arhitectură și Sistematizare) București. Schița avea la bază o analiză critică a existentului în raport cu cadrul natural și fondul construit în vederea unor propuneri de dezvoltare urbană ce vizau în principal amplasarea primelor două unități industriale din Valea Sucevei. Totodată, acesta stabilea amplasamentul pieței centrale, precum și pe cel al primelor ansambluri de blocuri de locuințe[494], definitivând totodată traseul principalei artere care străbate orașul pe direcția București-Siret. Prevederile acesteia au constituit „o treaptă superioară în activitatea de proiectare"[495] și în activitatea de sistematizare a întregii regiuni.

Timișoara – studii premergătoare primei schițe de sistematizare comuniste

Până la jumătatea secolului XX se continuă (într-un ritm foarte lent) direcțiile de sistematizare stabilite cu un secol înainte. Din 1950 însă, va începe întocmirea studiilor și planurilor de sistematizare realizate în cadrul institutelor de proiectare centrale din București. Lipsa unei cunoașteri a particularităților orașului va duce la propuneri inadecvate precum folosirea zonei aflate la nord de calea ferată, la limita zonei centrale, pentru depozite.

În acest context, căruia i se suprapune influența mișcării moderniste, este dezbătută cu precădere problematica zonei centrale, fiind urmărite două aspecte: gestionarea noilor intervenții (care să răspundă nevoilor vieții socialiste) și punerea în valoare a clădirilor monument. În acest sens, se realizează o serie de studii pentru reorganizarea funcțională și creșterea confortului urban în raport cu noile cerințe de viață. Acestea aveau în vedere

[493] Direcția Monumentelor Istorice este înființată în 1959 cu scopul de a gestiona operațiunile de protejare și restaurare a monumentelor istorice. Ca urmare a activității SAS (Secția de Arhitectură și Sistematizare) din regiune, obiectivele vizate erau atât din municipiul Suceava (Biserica Sf. Dumitru, Biserica Mirăuților, Biserica Învierea), cât și din regiune (Mănăstirea Dragomirna, Mănăstirea Burdujeni, Biserica Bogdan Vodă din Rădăuți, Biserica Petru Rareș din Baia). *Ibidem*.

[494] În zona mănăstirii Sf. Ioan, str. Mihai Viteazul, Ana Ipătescu, conform necesităților perioadei 1960-1965. Vezi Rabiniuc, C., *op. cit.*.

[495] Latiș, E., „Aspecte ale activității de sistematizare din regiunea Suceava", *Arhitectura RPR*, nr. 6, 1964, p. 37-40.

pe de o parte „revitalizarea zonei prin reorganizare funcțională", iar pe de altă parte „implantarea noului". Astfel sunt amenajate noi spații comerciale la parterul clădirilor existente prin intervenții raportate la vechea funcționalitate, dar cu caracteristici corespunzătoare noilor cerințe pentru spațiile existente. Intervențiile de înlocuire erau (în general) justificate prin „gradul avansat de uzură al unor clădiri, pe care valoarea arhitecturală sau istorică nu reușește să le salveze". A fost cu precădere urmărită „o cât mai armonioasă integrare a noului, în acord cu factorii generatori de specific în zonă", inserțiile realizându-se fie prin raportarea la una dintre cele două direcții: tradiționalistă (implicând „asamblarea de elemente tradiționale după formulă tradițională") sau modernistă (urmărind principiile arhitecturale funcționaliste); fie printr-o poziție neutră[496]. Cu toate acestea, au apărut și anumite „accente disonante" provocate de distrugeri ale scării sau ale limbajului arhitectural prin intervenții ce nu au respectat caracterul centrului istoric „indiferent de calitatea rezolvării arhitecturale în sine"[497].

Cu privire la punerea în valoare a clădirilor monument, s-a considerat că, în ciuda existenței unei anumite preocupări pentru imaginea de ansamblu și individuală a fondului construit istoric, „ponderea înlocuirilor selective cu construcții noi ar trebui redusă, în favoarea asanărilor la nivelul curților interioare, care (prin degajarea de construcțiile parazite și prin amenajare) pot aduce un plus de confort locuirii din zona veche a orașului"[498]. În această perioadă se realizează și o serie de unități de locuire pentru clasa muncitoare, precum ansamblul de locuințe colective din strada Heinrich Heine, amplasat (la momentul respectiv) la limita cartierului Cetate. Organizat după tipologia cvartalului, asemenea ansamblurilor de locuințe noi realizate în aceeași

[496] Spre exemplu, unele propuneri tip „plombă urbană" pe străzile Oituz, Mărășești, Ungureanu, Coșbuc, Rodnei, Grigorescu ce „urmăresc rezolvări planimetrice și de volum în spiritul sistemului dominant de construcție din cetate": integrează funcțiuni similare celor anterioare, respectă parcelarea inițială, principiile simetriei în plan și fațade, circulații pe cursive, curți interioare, regim de înălțime raportat la vecinătăți, acoperișuri mansardate, rezolvări stilistice cu interpretări ale elementelor din zonă: „Se urmărește realizarea unei arhitecturi moderne, organic legată de mediul implantării". Vezi Roșiu, L., „Intervenții contemporane în centrul istoric al Timișoarei", *Arhitectura*, nr. 6, 1984, pp. 44-45.

[497] Intervenții precum cele din Piața Russel, strada 11 Iunie, sau fundalul nordic din Piața Unirii. *Ibidem*.

[498] Inserție str. Ungureanu 1, în vecinătatea fostului claustru al mânăstirii franciscane, monument de secol XVIII, prin alăturarea unui imobil de raport la începutul secolului XX. *Ibidem*.

perioadă, era „gândit ca soluție a unei imagini monumentale și unitare a orașului, în opoziție cu strada cu locuințe a perioadelor anterioare”[499].

Odată cu înființarea în 1957 a institutului de proiectare regional la Timișoara (transformat ulterior în Direcția de Sistematizare, Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor – DSAPC – Banat), problematica sistematizării orașului va fi mai atent studiată (Fig.54), prin implicarea arhitecților locali.

3.2.3. Perioada 1960-1970 – tipizarea

Această perioadă este definită prin adoptarea urbanismului funcționalist, desemnând totodată și perioada de sistematizare a litoralului românesc, moment marcant pentru manifestarea modernismului în România. Intervențiile la scară mare, însoțite de proiecte ideologice precum Canalul Dunăre-Marea Neagră, și-au găsit susținerea în proiectele de investiții ce defineau procesul de sistematizare teritorială a orașului socialist. Tema industrializării primește o atenție aparte – atât prin dezvoltarea de noi platforme, cât și prin redefinirea fostelor industrii – determinând migrația forțată a populației de la sat la oraș și, prin urmare, necesitatea unui număr mare de locuințe ce trebuiau să răspundă rapid creșterii masive a populației urbane, aspect reflectat în investițiile prevăzute prin Planurile de Stat.

Deși pe tot parcursul perioadei comuniste locuința este subiectul principal al tipizării, scop în care se realizează numeroase studii de standardizare spațială și de implementare tehnologică, anul 1966 marchează un moment de „relativă relaxare a raporturilor dintre stat și individ”[500]. Adoptarea Hotărârii CC a PCR și a Decretului „privind sprijinirea de către stat a cetățenilor de la orașe în construirea de locuințe proprietate personală”[501] permite realizarea unor locuințe cu un grad crescut de confort și cu o mai bună calitate a materialelor de construcții. Standardele celor realizate din fonduri de stat vor scădea, însă sunt elaborate o serie de norme

[499] Stroe, M., *Locuirea între proiect și decizie politică. România 1954-1966*, Simetria, București, 2015, p. 39.
[500] Zahariade, A. M., *op. cit.*, p. 45.
[501] HCM nr. 26/1966 și Decretul nr. 44/1966, urmate de o serie de acte normative ce stabilesc în mod concret acest demers ce permitea inclusiv realizarea de case de vacanță (HCM nr. 1765/1967) în intervalul 1966-1969, prin înființarea unei „Asociații de cooperare pentru construirea de locuințe proprietate personală și stabilirea unor norme de aplicare a Legii nr. 9/1968” (HCM nr. 2189/1969), precum și acordarea de credite de către stat pentru realizarea acestor locuințe (HCM nr. 2256/1969).

ce permit o mai mare flexibilitate și diversitate de tipuri (de la patru tipuri se ajunge la nouă). Preluarea „teoriei științifice a micro-raionului" și utilizarea acestuia ca „unitate structurală" de bază a unui ansamblu urban complex, duce la configurarea noilor cartiere periferice, după principiile urbanismului liber, aspect ce va modifica semnificativ structura morfologică a orașelor.

Totodată în acestă perioadă se realizează o serie de intervenții în zonele centrale (fie locuințe ce delimitează noi piețe publice, fie dotări orășenești), definite ca „proiecte unicat"[502].

Craiova – Schița de sistematizare a orașului din 1966

Elaborarea Schiței de Sistematizare din 1966 (Fig. 55) s-a realizat sub coordonarea arhitectului Constantin Pîrvulescu (din cadrul Direcției de Sistematizare, Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor Oltenia). Formularea temei de proiectare s-a realizat în funcție de profilul economico-social al orașului, prin date furnizate de autoritățile locale. Era vizat în primul rând sectorul industrial, prin amplasarea de noi industrii și prin extinderea celor existente, fapt ce a dus automat și la o creștere accelerată a populației.

Raportat la rețeaua de circulații și la problematica suprapunerii fluxului de tranzit cu cel din interiorul orașului, se păstrează ideea unei străzi ocolitoare la nord de oraș pe direcția București-Timișoara și se propun o stradă de rocadă la limita zonei de locuit și un inel central: „acest tranzit interurban trebuie ori să treacă pe lângă oraș, ori – când pătrunde accidental sau neaccidental – să se înscrie în rețeaua optimă sau rațională de circulație a orașului"[503]. Cu toate acestea, în perioada următoare intervențiile asupra tramei stradale au fost minore, axate mai mult pe modificări locale.

Cu privire la zonele industriale, în jurul fostei fabrici Cernele (la vest) se configurează o nouă zonă destinată industriei materialelor de construcții, fabrica de beton celular, ce ulterior va avea un rol foarte important în construirea masivă a ansamblurilor de blocuri (în special pentru Craiovița Nouă, cartier aflat în imediata apropiere) prin producția de prefabricate de mari dimensiuni. Sunt prevăzute extinderi importante la platforma Işalnița, Electroputere își dublează capacitatea și apar noi zone de industrie[504].

[502] Zahariade, A. M., *op. cit.*, pp. 48-57.
[503] Gheorghe Sebestyen în Frumuzache, C., *op. cit.*, p. 41.
[504] Fabrica de aparataje electrice, fabrica de confecții, fabrica de pâine, fabrica de încălțăminte, fabrica de bere, ateliere de reparații locomotive Diesel electrice, uzina de mașini agricole.

Acestea influențează producția de locuințe colective, prin continuarea ansamblurilor începute în cartierele Rovine, Brazda lui Novac, Valea Roșie și va începe construirea Cartierului Gării și a Cartierului Craiovița Nouă după schița de detaliu ce propunea, pe o lotizare mai veche din partea de vest, un ansamblu de microraioane dispuse de-a lungul unei esplanade care să lege centrele locale cu viitorul parc Craiovița-Cornițoiu. Zona de locuit se va menține pe terasa medie a Jiului, cu direcțiile de extindere nord-vest spre Işalnița și sud-vest spre Preajba. Totodată, vor începe lucrările pentru blocurile de locuințe de pe Calea București și Calea Severinului, precum și pentru primul mare ansamblu „organizat din unități urbanistice complexe în maniera «urbanismului deschis» – Brazda lui Novac”[505].

Acestă perioadă este marcată de o intensificare a preocupării pentru tipizare, producându-se o instrumentalizare a proiectelor tip prin elaborarea unor norme și indici de comparație în construcție (de către forurile de îndrumare și avizare și institutele de proiectare și cercetare) conforme „principiilor de economicitate” trasate de Plenara C.C. al P.M.R. din 26-28 noiembrie 1958[506]. A existat pe plan local și o oarecare preocupare pentru diversitatea tipologică, realizându-se blocuri confort II după secțiuni proprii, cu posibilitatea decomandării camerelor, cu o dimensionare mai generoasă a spațiilor interioare și cu o dotare tehnică mai bună.[507]

Un aspect interesant în sectorul locuirii colective îl constituie realizarea de locuințe „proprietate personală” prin credite alocate de stat, începând cu 1966. Deși construite concomitent cu construcțiile de masă, acestea s-au configurat ca locuințe mai joase, cu partiuri noi, soluții tip duplex, rezolvări funcționale mai bune, dotări și grad de finisare mai ridicate: Bd. 1 Mai, str. Silozului, str. Brâncuși, sau vile cuplate în Parcul Crizantemelor[508].

[505] Amplasat într-o zonă slab construită din zona de nord a orașului, cartierul prezintă microraioane cu clădiri tipizate P+4-P+10, concentrate în jurul nucleelor de dotări dispuse dispersat. Vezi Derer, P., Enache, C., *op.cit.*, p. 12.
[506] Locar, M., Evolceanu, T., „Reconstrucția socialistă a orașelor din R.P.R.”, *Arhitectura*, nr. 2, 1959, pp. 5-7
[507] Cocheci, Th., „Dolj – Prezentare”, *Arhitectura*, nr. 3, 1973, p. 3.
[508] *Ibidem.*

În ceea ce privește dotările urbane, atenția este acordată cu precădere zonei centrale[509]. În urma unei serii de dezbateri[510], se va decide plasarea centrului pe amplasamentul său tradițional și remodelarea și orientarea sa spre Valea Jiului prin deschiderea unor largi perspective în această direcție. Încep construcțiile de completare a dotărilor urbane din zona centrală: Magazinul Mercur, Hotelul Jiul, sediul Institutului de Proiectare Județean Dolj etc., a căror amplasare nu s-a bazat pe „un studiu global și complex", fiind lipsită de „intervenții în domeniul amenajărilor"[511]. Tot în acestă perioadă se înființează Universitatea și i se alocă clădirea Palatului de Justiție, ce va fi extinsă în următorii ani. Această variantă a fost considerată o soluție mai economică decât cea a definirii unei zone dedicate funcțiunii universitare (așa cum propunea schița anterioară), deși dezavantajele dispersării se vor resimți atât la nivelul logicii urbane, cât și la nivelul utilizării spațiilor.

Suceava – Schița de sistematizare din 1965

Prevederile schiței de sistematizare din 1960, au dus la realizarea obiectivelor industriale (complexul de prelucrare superioară a celulozei și lemnului și uzina mecanică din Valea Sucevei) ce vor influența major viitoarea evoluție a orașului. Noile ansambluri de locuințe (Areni, Zamca, Ana Ipătescu, Mihai Viteazul, zona mănăstirii Sf. Ioan) „rezolvă bine problemele funcționale și sunt interesante, lipsite de monotonie"[512]. Acestea au constituit intervenții hotărâtoare în sistematizarea orașului, însă fără a modifica rețeaua stradală (cu excepția unor fragmente de străzi din zona casei de cultură). Așezarea și asamblarea unităților de locuit s-a realizat printr-o gradație succesivă pe linia curbelor de nivel și urmărind deschideri spre elemente naturale (precum valea Pârâului Cetății, Parcul Muncitoresc etc.).

În această perioadă se definitivează Detaliul de Sistematizare al ansamblului zonei centrale realizat de arhitectul Eusebie Latiș, care grupa în jurul pieței civice aproximativ 800 de apartamente și 4000 mp de spații

[509] În ceea ce privește dotările din afara zonei centrale, schița prevedea realizarea unui nou parc (de circa 120 hectare în partea de nord-vest, aflat în legătură cu noul cartier Craiovița Nouă), a unui spital cu 1000 de paturi și policlinică și a unui stadion cu 30 000 de locuri, zone vizate în anii următori pentru noi ansambluri de locuințe.
[510] Plenara Filialei Oltenia a Uniunii Arhitecților din RPR 22-24 octombrie 1964, Plenara Filialei U.A. Dolj Craiova 21-22 Noiembrie 1975. Vezi Frumuzache, C.*, op. cit.* și Budică, D., *op. cit.*, p. 7.
[511] Derer, P., Enache, C., *op.cit.*
[512] Latiș, E., „Aspecte ale activității de sistematizare din regiunea Suceava", în *Arhitectura RPR*, nr. 6, 1964, pp. 37-40.

comerciale. Considerându-se că „nu reprezenta, cu excepția vechilor ctitorii moldovenești, decât o îngrămădire întortocheată de ulițe înguste și strâmbe cu locuințe (gospodării individuale) răsfirate, care nu putea alcătui trăsături proprii unei localități urbane”[513], s-a optat pentru demolarea fondului construit în vederea realizării noului centru. Totodată, pentru obiectivele păstrate din zona vechiului târg era semnalată necesitatea de a uni „eforturile tuturor acelora care folosesc aceste construcții, a edililor municipiului, în direcția consolidării, întreținerii corespunzătoare și păstrării lor”[514].

Elaborarea Schiței de Sistematizare din 1965 (tot de către arh. Eusebie Latiș prin Institutul de Proiectare Regional Suceava – Fig.56) continuă intenția de punere în valoare a unor monumente istorice prin efectuarea unor studii ce vizau ruinele Cetății de Scaun, Mânăstirea Sf. Ioan, Biserica Domnițelor în relație cu realizarea Parcului de Cultură și Odihnă al orașului (actualul Șipote) și piața centrală. O atenție deosebită era acordată și zonei de clădiri vechi aflate la nord de ansamblul construit al pieței 23 August care cuprindea: ruinele Curții Domnești, Hanul Suceava, Biserica Sf. Dumitru, fronturi continue din secole al XVII-lea și al XIX-lea în limbaj neoclasic, zona străzilor Dragoș-Vodă, Armenească și Ion Creangă cu construcții tradiționale, caracteristice pentru zona de locuit istorică a Sucevei: „parte a orașului istoricește constituită și frumusețea ei constă tocmai în unitatea elementelor ei componente, fapt pentru care Direcția Monumentelor Istorice a propus-o ca rezervație de arhitectură.”[515]

Cu toate acestea, în realitate modernizarea socialistă a implicat „distrugerea sistemică a tot ceea ce se păstra valoros din arhitectura orașului vechi”: Hanul Langer a dispărut (deși vocile specialiștilor din perioadă solicitau insistent restaurarea acestuia care însă a fost considerată prea costisitoare); o parte din Strada Armenească „o adevărată bijuterie a vechii Suceve” a fost demolată. Vechea tramă stradală a fost respectată în linii mari, dar „edilii orașului – încurajați de arhitecți de tristă faimă – au făcut din «ecranarea» multora din edificiile de cult ale Sucevei medievale unul din obiectivele lor majore, puține fiind cazurile cu adevărat fericite, de păstrare a

[513] Lebădă Th., Latiș E., „Suceava”, *Arhitectura*, nr. 3, 1973, pp. 14-17.
[514] *Ibidem*, pp. 14-17.
[515] *Ibidem*.

individualității marcate a unor astfel de edificii”[516]. În acest context, în 1969 este inaugurată Casa de Cultură care (în ciuda caracterului distructiv ce a stat la baza realizării pieței civice) va deveni un reper arhitectural al orașului, dar și al procesului comunist de restructurare a centrelor de oraș.

Noua schiță de sistematizare stabilea principalele direcții de dezvoltare ale orașului până în 1980, analizând probleme legate de dezvoltarea urbanistică a orașului într-o primă etapă, dar și în perspectivă: evoluția populației, asigurarea forței de muncă, zonificarea funcțională rațională, dotarea tehnico-edilitară, etc.

În ceea ce privea realizarea de noi locuințe, vor continuă lucrările la ansamblurile deja începute și vor începe demersurile pentru construirea cartierului George Enescu și punerea în valoare a cornișei de N-V. Ca urmare a acestor operațiuni, la începutul anilor 1970 „zonele nou-construite însumează peste două treimi din vatra tradițională a orașului”[517].

Dezvoltarea industriei va duce la gruparea funcțională și raională a unităților de producție (ramurile prelucrării lemnului, chimiei, construcției de mașini etc. pe platforma din Valea Sucevei; iar industria alimentară pe platforma industrială Scheia) și la amplasarea unor unități (cu un volum mare de forță de muncă, predominant feminina, care nu necesitau deservire feroviară și nu erau considerate nocive) în perimetrul zonei de locuit (precum Fabrica de Confecții și Tricotaje Zimbru).

Totodată se realizează pasajul peste calea ferată la Ițcani și o serie de dotări sportive și de agrement în zona de vest[518].

În această perioadă sunt demarate și o serie de studii pentru valorificarea turistică a regiunii prin elemente care țineau de: cadrul natural, monumentele istorice, păstrarea tradițiilor, elementele de artă populară și folclor, resursele balneoclimatice, sau activarea prin sporturi de iarnă[519].

Suceava înregistrează în decursul anilor 1960 cea mai intensă activitate în ceea ce privește sistematizarea, manifestată printr-un proces dinamic de urbanizare datorat gradului scăzut al urbanizării din teritoriu (cca 20%). Acest fenomen a dus la dublarea populației orașelor din regiune între 1933 și 1970.

[516] În acest sens, sunt menționate următoarele: biserica Sfântul Dumitru, biserica Învierea, biserica Sfântul Nicolae, dar și edificii precum clădirea prefecturii, a tribunalului, sau a fostei primării. Vezi: Matei, M. D., *op. cit.*, p. V.
[517] Lebădă Th., Latiș E., *op. cit.*, pp. 14-17.
[518] Rabiniuc, C., *op. cit.*, pp. 25-32
[519] Lebădă Th., Latiș E., *op. cit*, pp. 14-17.

În ceea ce privește expresia arhitecturală, deși perioada este caracterizată printr-o epurare a detaliilor, la Suceava fațadele unora dintre blocuri vor primi o tratare inspirată din „cultura națională". Totodată, se realizează extinderi ale unor clădiri de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, păstrându-se stilul original al acestora, în scopul utilizării ca sedii pentru instituțiile reprezentative ale statului printre care sediul politico-administrativ al orașului (actuala clădire a Consiliului Județean Suceava).

Timișoara – Schița de sistematizare din 1964

În urma deciziei de înaintare a operațiunilor de demolare din zona fostei cazărmi Transilvania și ca răspuns disciplinar în fața necesității de modernizare economică a orașului, în 1964 este elaborată (în cadrul DSAPC Banat) Schița de Sistematizare a Timișoarei (Fig. 57), sub coordonarea arhitectei Natalia Ionescu. Conform arhitectului Radu Radoslav, aceasta viza „re-europenizarea" orașului, printr-o abordare ce continua direcțiile disciplinare interbelice[520]. Referatul Plenarei Filialei Banat a Uniunii Arhitecților din R.P.R. din 1964[521], care a dezbătut prevederile noii schițe de sistematizare a orașului prin discursurile arhitecților participanți, susținea această abordare[522]. Obiectivele vizate prin schiță erau raportate la statutul și funcțiile orașului ca: centru politico-administrativ, centru cultural și de

[520] Radoslav, R. „Generația arhitecților anilor 60/70, care au re-europenizat Timișoara", *Blogul lui Radul*, https://radulblog.wordpress.com/2019/03/15/generatia-arhitectilor-anilor-60-70-care-au-re-europenizat-timisoara-i/, ultima vizualizare august 2021.

[521] Tema plenarei: „Schița de sistematizare și problemele reconstrucției orașului Timișoara". La aceasta au luat parte reprezentanți din conducerea Comitetului regional P.M.R. Banat (ing. Petre Blajovici – prim secretar), Comitetului de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare (arh. Gustav Gusti – vicepreședinte), Comitetul Orășenesc P.M.R Timișoara, Sfatului Popular Regional Banat, Sfatul Popular Orășenesc Timișoara, Secretariatul General al Consiliului de Miniștri, membri ai Uniunii Arhitecților, arhitecți și artiști plastici din alte orașe. Vezi „Problemele sistematizării orașului Timișoara", *Arhitectura*, nr. 2, 1965, pp. 56-58.

[522] Arhitectul Octav Doicescu face referire la „diversele propuneri care se fac în acest domeniu în lume", la care breasla nu este „neatentă"; arhitectul Traian Chițulescu menționează asemănarea cu situația orașului Craiova din punctul de vedere al organismului de elaborare a schițelor din această perioadă (inițial schițele celor două fiind în responsabilitatea ISCAS), fapt ce a permis implicarea unor arhitecți locali, formați în perioada interbelică: „Așa cum am arătat și la plenara de la Craiova, trebuie să arăt că D.S.A.P.C. Banat a fost printre primele institute regionale de proiectare care și-au luat această grea și importantă sarcină de a-și elabora schița de sistematizare a reședinței de regiune". *Ibidem*.

învățământ, centru industrial, centru comercial, aspecte ce integrau programul de locuire.

Preocuparea pentru ansamblul centrului civic[523] s-a manifestat încă din primii ani ai decadei prin organizarea concursului pentru sistematizarea centrului cultural-administrativ al orașului[524]. Astfel, în cadrul plenarei se reia acest subiect, însă se fac doar precizări punctuale legate în principal de legătura cu centrul istoric și de recomandarea de a nu se realiza locuințe colective în cadrul ansamblului[525].

În ceea ce privește demersurile pentru susținerea statutului de centru de învățământ, au fost alocate fonduri pentru funcționarea instituțiilor deja existente de învățământ superior (majoritatea amplasate în cartierele 1 Mai și Cetate) și au fost înființate noi unități culturale și de învățământ (precum ansamblul Universității, repartizarea uniformă de școli medii și profesionale, biblioteca regională etc.). În acest sens, au fost efectuate o serie de studii de către D.S.A.P.C. Banat pentru propunerea noilor amplasamente[526].

Din punct de vedere industrial, principalele zone erau prevăzute pe locul celor existente. Dintre acestea, o parte (40%) erau concentrate în zone compacte, restul fiind dispersate în oraș. Schița de sistematizare prevedea ca „toate întreprinderile industriale, care dispun de fond clădit corespunzător și nu prezintă o sursă de zgomote și nocivități, să fie menținute pe actualele amplasamente”, iar în cazul unor necesități de extindere care depășeau capacitatea zonelor existente, se lua în calcul mutarea în alte zone. În acest sens, se cerea ministerelor de resort efectuarea unor studii pentru comasarea obiectivelor industriale.

Acest subiect prezenta un interes aparte și a fost îndelung dezbătut în cadrul plenarei de la Timișoara, datorită influenței directe asupra viitoarelor mari ansambluri de locuințe, cu viitoare consecințe asupra dezvoltării echilibrate a orașului. Zonele de locuit au constituit obiectivul unor studii

[523] Arhitectul Alex Răuță menționează că organizarea acestui concurs (ca și a celui pentru zona centrală a Ploieștiului), poate indica o reluarea a termenul de „centru civic” ce face trimitere la intențiile interbelice referitoare la valoarea spațiului public în dezvoltarea orașelor. Vezi: Răuță, A., *op. cit.*, p. 144.

[524] Chițulescu, T., „Concurs pentru sistematizarea centrului cultural-administrativ al orașului Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 4, 1962, pp. 56-58.

[525] Anton Moisescu și Traian Chițulescu în cadrul Plenarei. Vezi „Problemele sistematizării orașului Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 2, 1965, pp. 56-58.

[526] Se preconiza construirea parțială a Complexului Clinic Universitar, o mare policlinică; la nord, în legătură cu câmpurile experimentale și fermele agricole, Institutul Agronomic; distribuția uniformă a rețelei sportive, înglobând toate disciplinele sportive etc. *Ibidem*.

aprofundate după elaborarea schiței de sistematizare din 1959, direcțiile dominante fiind: completarea spațiilor goale din zonele centrale și executarea unor mari ansambluri (Tipografilor, 13 Decembrie etc.). Necesitatea de a extinde zona de locuit „fără sacrificii mari, pe teritorii cu densitate foarte scăzută sau complet libere" a dus la propunerea construirii în zona de nord (cu rezerve de terenuri libere ale fostelor cazărmi sau zone cu densități scăzute și legături facile cu zona centrală și spațiile industriale) și zona de sud (care permitea o dezvoltare limitată din cauza liniei de cale ferată Buziaș și a terenului mlăștinos dintre canalul Bega și râul Timiș). Totodată se propunea construirea pe terenurile libere (prin plombe) de-a lungul diferitele artere.

Pentru consolidarea funcției de centru comercial care urmărea relațiile de schimb și de valorificare a produselor agricole și alimentare, dar și pe acelea de îndrumare și coordonare a activității din toată regiunea, schița propunea rețele comerciale de interes local în centrele de cartier ale noilor ansambluri de locuințe – complexe și puncte comerciale conform normelor. Acestea veneau în completarea rețelei comerciale existente, dezvoltată cu precădere în cartierele 1 Mai, Cetate și Fabrik. Arhitectul Traian Chițulescu propunea ca această abordare să fie extinsă și la nivelul altor tipuri de dotări de cartier care, raportate la zona centrală și la rețeaua de dotări a orașului pot asigura o funcționalitate policentrică a orașului:

> „Studiile ar trebui să prevadă ca unele centre de cartier să se dezvolte mai mult și, împreună cu zona centrală a orașului, să formeze un sistem de dotări orășenești [...] zona centrală să se extindă prin ramificație în unele puncte de interes ale cartierelor noi"[527].

Spațiile verzi ocupau un areal important din zona centrală, prin dispunerea în jurul canalului Bega, în rest fiind reduse. Din acest considerent, s-au realizat noi zone verzi, fie punctuale, compacte (șirand, amenajări, Pădurea Verde, complex sportiv cu stadion etc.), fie dispersate pe străzile principale (în rețele de scuaruri pe principiul piațetelor specifice orașului).

În ceea ce privește circulațiile, schița propunea artere de penetrație larg dimensionate, trasee prin bulevarde largi cu „mici sacrificii din fondul de locuit existent", legate între ele prin artere tangențiale ce permit evitarea nucleului central. Erau totodată propuse trasee pentru legăturile dintre zonele industriale realizabile „cu mici sacrificii" menite să rezolve devierea

[527] Chițulescu, T., în „Problemele sistematizării orașului Timișoara", *Arhitectura*, nr. 2, 1965, pp. 56-58.

circulației de tranzit din centru (legătură directă București – Arad). A fost expusă și problematica liniei de cale ferată ce „taie orașul în două și produce nocivități de zgomot", lansându-se posibilitatea desființării liniei ferate din oraș și lărgirii celei principale la intrarea în Timișoara pe linia Buziaș, fapt ce ar fi dus la legături ușoare cu liniile zonelor industriale și la desființarea celei din centru, gara devenind stație terminus. Pentru aeroportul existent la Giarmata se propunea realizarea unei legături cu orașul, iar pentru transportul pe apă realizarea unui port în zona de depozitare Freidorf. În ceea ce privea rețelele de transport în comun, se prevedea extinderea acestora în zonele periferice prin dezvoltarea rețelei de troleibuze și autobuze.

Prin urmare, schița elaborată în această perioadă se raportează la structura existentă a orașului și urmărește valorificarea acesteia prin intervenții punctuale, operațiunile majore fiind dedicate zonelor exteriore celor istorice. Totodată, se observă o continuare a direcțiilor stabilite în secolul al XIX-lea, noile cartiere ocupând spațiile interstițiale definite de cartierele istorice, în ideea dezvoltării sistemului urban ca un organism unitar:

> „Este momentul să păstrăm ceea ce este bun din ideile vechilor urbaniști ai orașului și să eliminăm ceea ce e greșit și ceea ce produce neajunsuri în dezvoltarea sa armonioasă. Se pune problema sistematizării unui oraș cu o tramă stradală în linii mari construită și cu anumite zone dinainte fixate. A abandona ceea ce este valoros, considerăm că nu este normal; [...] A merge in mod rigid pe ideea adoptării unei anumite densități impuse de urbanism, ar cere sacrificii extrem de mari ale unui fond de locuit valoros. In contrast cu alte orașe, periferiile nu sunt niște mahalale insalubre, ci niște cartiere de mici vile"[528].

3.2.4. Perioada 1970-1977 – densificarea urbană

Legislația din perioada anilor 1970[529] va susține cu adevărat operațiunile de sistematizare și va impune un nou val de re-scrieri care au dus la conturarea unei texturi urbane neomogene, traduse prin rupturi de scară, niveluri și straturi alăturate sau suprapuse spațial și planimetric. Acest demers s-a manifestat prin demolări agresive în zonele centrale, în ciuda diferitelor

[528] Radoslav, R., în „Problemele sistematizării orașului Timișoara", *Arhitectura*, nr. 2, 1965, pp. 56-58.
[529] Legea nr. 58/1974 cu privire la sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale, Legea nr. 43/1975 pentru stabilirea normelor privind proiectarea, construirea și modernizarea drumurilor, pe baza cadrului Legii Drumurilor – Legea nr. 13/1974.

studii ce propuneau reabilitarea și valorificarea fondului tradițional, prin placări indiferente față de context ale marilor artere de circulație, precum și prin densificări ale ansamblurilor de locuințe care capătă un caracter mai închis (de tip incintă).

Cu privire la expresia arhitecturală, este criticat limbajul „uniformizator și monoton" al modernismului, atât în mediul profesional[530], cât și la nivelul conducerii politice, Ceaușescu menționând în cadrul cuvântării din 1971 „neglijarea specificului național"[531] în realizarea proiectelor de locuințe. Totodată, apar și atitudini critice legate de raportarea noilor practici urbane la țesutul tradițional[532], ancorate în direcțiile teoretice critice despre oraș și legate de abordările tipo-morfologice postmoderniste; o parte dintre acestea fiind discutate în primul capitol al lucrării.

Acest context va duce treptat la „o evidentă involuție formală" prin înlocuirea limbajului modernist cu o expresie arhitecturală impusă politic și definită de volume complicate, ornamentate excesiv, cu o execuție precară în ceea ce privește calitatea materialelor și a detaliilor, atât în cazul locuințelor, cât și al dotărilor publice.

Cu toate acestea s-au realizat și o serie de clădiri publice ale căror soluții prezintă căutări stilistice ancorate în practica internațională și „un anume lirism legat de contextul local" (nu neapărat și o mai bună punere în operă), chiar dacă masa construită era definită majoritar de proiecte tipizate[533].

În această perioadă centrele civice au atras atenția puterii, constituind pe lângă programul de locuire și cel industrial o prioritate mai ales datorită caracterului acestora de reprezentativitate. Subordonate indicațiilor „unicului conducător" și posibilităților economice locale, cu puține excepții, acestea au marcat distrugerea parțială sau totală a centrelor istorice, precum și a

[530] Ionescu, Gr., *Arhitectura in Romania 1944-1969*, Editura Academiei, 1969.
[531] Cuvântarea ținută de Nicolae Ceaușescu cu ocazia Conferinței Uniunii Arhitecților din 1971 Vezi „A III-a Conferința a Uniunii Arhitecților din R.S. România", *Arhitectura*, nr. 2, 1971, p. 3.
[532] Exprimate și în unele articole din revista *Arhitectura* precum: Popescu-Criveanu, Ș., Stănescu, P., Guarner, D., „Studiu urbanistic al centrului orașului", *Arhitectura*, nr. 3-4, 1972, pp. 35-36; Ionescu Grigore, „Ansamblurile arhitecturale și centrele urbane istoricește constituite trebuie păstrate", *Arhitectura*, nr. 3-4, 1972, pp. 43-44; Sandu A., „Pentru o înțelegere complexă, științifică a restructurării urbane", *Arhitectura*, nr. 4, 1973, pp. 4-11; Doicescu O., „Orașul și substanța lui", *Arhitectura*, nr. 4, 1973, pp. 2-3; Sebastyen Gh., „Note preliminare despre remodelarea urbană și eficiența ei în condițiile țării noastre", *Arhitectura*, nr. 4, 1973, pp. 14-15; Sandu A., „Diferențierea spațială și particularizarea spațiului urban", *Arhitectura*, nr. 4, 1975 etc.
[533] Zahariade, A. M., *op. cit.*, pp. 62-63, 74-75.

caracterelor specifice ale orașelor românești, evidențiindu-se astfel funcția exclusiv politică a spațiului public.

Craiova – Schița de sistematizare a orașului din 1971

Acest moment marchează dezvoltarea intensivă a orașului în cadrul perimetrului construibil existent prin prisma prevederilor Schiței de Sistematizare din 1971 (Fig.58), elaborată de IPJ Dolj, sub coordonarea arhitectului Pădurețu. Extinderile ample ale zonelor industriale (realizate în urma propunerilor schiței din 1966) sunt completate prin noi unități prevăzute fie în cadrul platformelor existente sau prin extinderea acestora, fie pe suprafețe noi de teren (alocate pentru Uzina de mașini agricole, Abatorul și secția de preparare carne Podari)[534]. Amploarea acestora va ridica o serie de probleme (unele noi, altele recurente) cu privire la: extinderea urbană (limitată de platformele industriale la nord și la est); poluarea (provocată mai ales de platforma Ișalnița prin poluarea gazoasă); necesitatea arterei ocolitoare de nord pentru aprovizionarea cu materii prime; suprapunerea traficului local cu cel regional și național prin lipsa unei variante ocolitoare viabile.

Raportat la programul de locuire se remarcă, ca și în alte orașe ale țării, o îndesire a ansamblurilor deja construite prin creșterea semnificativă a numărului de apartamente noi propuse. Diferențierea densităților de locuit pe unități urma a fi determinată concret în etapa de implementare, în funcție de „programul de construcții și de caracterul zonei”[535]. Dintre acestea se remarcă: Craiovița Nouă, str. Dezrobirii, Valea Roșie, Calea București (într-o primă etapă) și Bulevardul 23 august, Calea Dunării (într-o etapă ulterioară). Este prevăzută și extinderea zonelor de locuit în baza prevederilor Legii 12 din 1968[536]. Tot în această perioadă se va densifica și zona Rovine (printr-o serie de dotări comasate și fronturi stradale compactate), zona Dezrobirii (prin îndesirea incintelor rezultate din înscrierea în trama stradală

[534] Cocheci, T., Pădurețu, P., Pîrvulescu, C., „Schița de Sistematizare – Craiova 1972”, în *Arhitectura*, nr. 3, 1973, p. 4.
[535] *Ibidem*.
[536] Legea nr. 12 din 1968 *cu privire la apărarea, conservarea și folosirea terenurilor agricole*, emisă de Marea Adunare Națională ce reglementa modul în care terenurile agricole puteau fi folosite și/ sau condițiile în care li se putea schimba destinația – în cazul de față pentru realizarea de noi locuințe.

a volumelor) și se va reconstrui zona de locuit situată între calea ferată și baza terasei interioare [537].

În ceea ce privește dotările se va observa o creștere a volumului de construcții, în special în zona centrală (care va cunoaște un amplu proces de restructurare), dar și o serie de intervenții punctuale precum: Facultatea de Electrotehnică, Facultatea de Chimie, Arhivele Statului, o sală de sporturi (cu 2000 locuri), o piscină, o centrala telefonică, Autogara Sud.

Cu privire la reconfigurarea centrului, într-o primă etapă se urmărește delimitarea acestuia prin artere de mare circulație care să asigure accesul și legături fluente cu celelalte zone funcționale ale orașului și teritoriului și se trasează ca principale obiective realizarea Teatrului Național, extinderea Universității, extinderea Magazinului Universal. În acest sens, se fac primele operațiuni de reconfigurare a centrului prin mutarea pieței centrale și a halei de carne „în miezul unui cvartal la nord de Calea București" noua piață devenind mai încăpătoare și fiind valorificată prin amplasarea Teatrului Național[538].

După cutremurul din 1977, prin detaliul de sistematizare realizat de IPJ Dolj (arh. Viorel Voia), zona centrală se va reconfigura, urmărind aceeași logică a densificării urbane. Delimitarea ariei „într-un inel de grad 2, traversat de căi locale, legat de câteva artere majore (Calea Bucureștilor, Bd. Republicii/ Carol I, Bd. 23 August/ Știrbei Vodă)", în interiorul căruia au fost propuse două artere pietonale perpendiculare, Calea Unirii și str. 30 Decembrie (fosta și actuala Lipscani) ce vor îngloba și „cuplul de piețe" de pe A.I. Cuza. În urma acestor intervenții, o mare parte din fondul construit tradițional a fost înlăturat și ocupat cu noi structuri urbane: „vechea substanță a fost înlocuită aproape în totalitate (cu precădere cu locuințe etajate cu parter comercial) în cadrul unei alcătuiri spațiale care încearcă să reia forma organizării tradiționale"[539]. Totodată, clădiri prevăzute pentru sediul administrativ, casa de cultură și un cinematograf, care completau palmaresul de „dotări vedetă" ale centrelor civice comuniste, erau gândite a fi executate într-o etapă ulterioară, care însă nu s-a mai realizat.

În ceea ce privește zonele verzi, schița propunea un „complex de spații verzi pentru odihnă și agrement, necesare populației și îmbunătățirii

[537] Derer, P., Enache, C., *op.cit.*, p. 12.
[538] Vernescu, D. D., *op. cit*, p. 14
[539] Derer, P., Enache, C., *op.cit.*, p. 13.

microclimatului”[540] prin pădurile de la Mofleni, Leamna, Bucovăț, rezervația botanică Popoveni (aflate la limita exterioară a orașului) și prin împădurirea terenurilor din partea vestică a orașului pentru protejarea împotriva furtunilor de nisip. În oraș se propunea extinderea Parcului Romanescu și realizarea Parcului Craiovița-Cornițoiu în partea vestică, la limita cu orașul a cartierului Craiovița Nouă. În curs de amenajare la 1982, dar lăsat într-un stadiu nefinalizat, indecis în raport cu orașul și vecinătățile, Parcul Craiovița, singurul element de rupere a austerității cartierului, a devenit teren pentru specula imobiliară post decembristă, la fel ca multe alte zone.

Lipsite de spații verzi amenajate au rămas și zonele din nord-est, iar în partea de sud-est, deși lunca Jiului prezintă un avantaj, prin modul în care sunt amplasate zonele plantate nu fac simțită în oraș prezența acestui relief favorabil (limitele teraselor, văile locale).

Suceava – Schița de sistematizare din 1975

Elaborată de un colectiv format din arhitectul Antonie Petruc, inginerii Teodor Buliga și Kușniruc Artur, alături de economistul Florin Duda, noua schiță de sistematizare a orașului (care va fi preluată și reactualizată în anii 1980) prevedea, ca și în cazul Craiovei, dezvoltarea intensivă a orașului în cadrul perimetrului construibil existent. Acest lucru s-a materializat prin densificarea ansamblurilor existente, dar și printr-o serie de lucrări de construire în zone prevăzute pentru noi ansambluri de locuințe în planurile anterioare (Fig. 56). Astfel, în decursul anilor 1970 se realizează cartierul George Enescu „organizat în unități urbanistice complexe, organizate de-a lungul Bulevardului George Enescu, care leagă, pe direcția est-vest, zona centrală cu artera de acces dinspre Cluj-Vatra Dornei.

Perioada acesta se caracterizează prin folosirea intensivă a terenurilor din proximitatea zonelor de producție (platforma industrială Valea Sucevei și, ulterior, zona Scheia) cu precădere a celor care se dovedeau a fi improprii producției agricole[541]. În acest context se construiește o primă parte a

[540] Cocheci, T., Pădureț, P., Pîrvulescu, C., *op. cit.*, p. 5.

[541] Ca urmare a unor măsuri de valorificare a terenurilor pretabile producției agricole, fapt ce a dus la stabilirea unor zone cu interdicție de construire și la strămutarea construcțiilor aflate în perimetrul astfel stabilit și organizarea pe principiul cooperării, centralizat, a deservirilor și a dotărilor pe întreaga zonă: „În ultimii ani ai dictaturii, în baza unui plan numit «De strămutare», conducerea fiecărei comune trebuia să raporteze la județ și apoi mai sus câte gospodării din afara perimetrului construibil a dezafectat și le-a mutat în

cartierului de blocuri Cuza-Vodă, pentru realizarea căruia au fost demolate majoritatea clădirilor fostului târg Burdujeni.

În ceea ce privește circulația majoră, pentru a nu supra-aglomera artera principală (1Mai-Ana Ipătescu), se propunea o legătură directă cu zona industrială Valea Sucevei printr-un drum ocolitor, pe versantul nordic al orașului[542]. Totodată, a fost prevăzut un nou acces rutier care să facă legătura noului ansamblu de locuințe cu zona centrală a orașului și cu teritoriul dinspre direcția Botoșani (Calea Burdujeni – str. Cuza Vodă), fapt ce va determina lărgirea arterei (Calea Unirii) care traversează zona industrială.

În această perioadă se iau măsuri împotriva alunecărilor de teren, centrul Sucevei fiind așezat pe o platformă cu versanți de teren instabil. Anumite modificări datorate fie condițiilor naturale, fie operațiunilor de consolidare, au schimbat imaginea acestei zone și legătura cu Cetatea de Scaun. Acest lucru a influențat și remodelarea zonei Șipot realizată în intervalul 1973-1977[543]. Obiectivele de dezvoltare a orașului îmbinau funcția industrială cu cea turistică, Suceava fiind centrul de coordonare turistică a zonei din nordul Moldovei.

Timișoara – Schița de sistematizare din 1974

Schița elaborată de arhitecții Natalia Ionescu, Liviu Voștinaru, Octavian Carp și Silvia Grumeza a fost premiată în anul 1975 de către Comitetul de Conducere al Uniunii Arhitecților[544]. Cu toate acestea, dezbaterile Plenarei Filialei Timiș a Uniunii Arhitecților din octombrie 1974 prezentau o serie de

centrul de comună. Motivația era dată de reducerea cheltuielilor, mai puține drumuri, chiar și școli, economie la rețelele edilitare și desigur, mai mult teren pentru agricultură" – Eusebie Latiș într-un articol de Lupașcu Radu, „Ridicarea cartierului Cuza Vodă și a ultimei zone compacte cu blocuri a Sucevei, cartierul Obcini", *Monitorul de Suceava*, 2018, https://www.monitorulsv.ro/Local/2018-01-22/Ridicarea-cartierului-Cuza-Voda-si-a-ultimei-zone-compacte-cu-blocuri-a-Sucevei-cartierul-Obcini. Ultima vizualizare august 2021. Vezi și Legea nr. 12 din 1968 *cu privire la apărarea, conservarea și folosirea terenurilor agricole*, emisă de Marea Adunare Națională ce reglementa modul în care terenurile agricole puteau fi folosite și/ sau condițiile în care li se putea schimba destinația.

[542]Pentru traficul greu (relația Fălticeni și vatra Dornei spre Rădăuți, Siret, Dorohoi și Botoșani) drumul ocolitor existent (ce parcurgea teritoriul comunei Scheia) nu corespundea necesităților de trafic. În acest sens, se propune alocarea unor fonduri de investiții și demolarea unui număr important de case din zona Scheia. Vezi Rabiniuc, C., *op. cit.*

[543] Matei, M. D., Batariuc, V. P., Scripcariuc, I., „Cronica orașului", *Atlas istoric al orașelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa*, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. V.

[544] „Premiile Uniunii Arhitecților – 1975", *Arhitectura,* nr. 2-3, 1977, p. 9.

critici cu privire la următoarele aspecte vizate prin prevederile noii schițe: evoluția demografică și perspectivele de creștere a orașului, dispunerea funcțională locuire-industrie, centrul istoric, spațiile verzi, structura urbană[545]. Astfel, analizând orașul ca pe un întreg, arhitectul Gheorghe Săsărman avansează ideea implementării unor direcții insuficient studiate din schițele anterioare, orașul nefiind gândit în ansamblu și în raport cu teritoriul și localitățile învecinate, ci pe „compartimente". Astfel, nu au fost evitate unele „erori ale vechilor schițe de sistematizare"[546], ci au fost implementate.

În acest context, este recomandată păstrarea perspectivei unei dezvoltări a orașului spre sud, spre elementele naturale valoroase precum pădurea Giroc sau râul Timiș. Pe de altă parte, Gheorghe Curinschi aduce în discuție și chestionează necesitatea noului centru, considerând că centrul istoric poate fi suficient și poate fi completat prin centre ale noilor cartiere, unde necesitatea unor nuclee cu dotări este mai mare.

Sunt criticate o serie de intervenții în zona centrului istoric din perspectiva integrării acestora în context (Casa Modei, blocul din capătul Căii Aradului) considerate „discutabile" de către arhitectul Curinschi, în timp ce Ascanio Damian critică și invită la temperarea „elanului organizatorilor comerțului de a tăia mari vitrine dubioase și de a atârna firme de prost gust pe clădirile centrului"[547]. Este astfel sugerată revitalizarea centrului istoric prin mijloace mai atente față de imaginea istorică a orașului.

Zonele de locuințe prevăzute în ansamblurile noi (realizate prin înlocuirea zonelor cu locuințe periferice lipsite de infrastructură și dominate de clădiri vernaculare cu cartiere de blocuri) prezentau de regulă o calitate slabă a execuției. Cele mai multe locuințe construite din fondurile de stat s-au realizat în cartiere situate în vecinătatea zonelor industriale (Circumvalațiunii) și în zonele de acces către oraș (Calea Aradului, Calea Lipovei, Calea Girocului). Pe de altă parte, tendința de densificare și valorificare a terenurilor libere din cartiere duce la o îndesire a construcțiilor de locuit care va reduce semnificativ calitatea condițiilor de locuire.

Creșterea populației era direct proporțională cu dezvoltarea industriei (zonele de locuit existente fiind aduse la o densitate de 300 loc./ha). În acest context este adus în discuție beneficiul navetismului – justificat aici de rețeaua teritorială de transport ce poate permite acest lucru.

[545] Săsărman, Gh., „Sistematizarea Municipiului Timișoara", *Arhitectura*, nr. 1, 1975, p. 8.
[546] *Ibidem*.
[547] Ascanio Damian în *Ibidem*, p. 8.

Din perspectiva planificării urbane, promovarea legii sistematizării a impus „realizarea de ansambluri de locuit compacte, cu blocuri amplasate încât să creeze fronturi stradale închegate, cu gruparea dotărilor social-culturale, a spațiilor plantate și de agrement și a terenurilor de joc și sport". La sfârșitul anilor 1970 erau deja finalizate cele mai mari cartiere de blocuri ale orașului: Circumvalațiunii, Lipovei, Aradului, Girocului[548]. În ceea ce privea distribuția unităților industriale, este criticată „fărâmițarea" amplasamentelor industriale în cadrul orașului din rațiuni de poluare. Criticat este și sistemul de spații verzi, considerat a fi subdimensionat (4m²/locuitor) prin raportare la noile cerințe urbane, Ascanio Damian menționând că: „Timișoara respiră abundent prin pori, dar e lipsită de plămâni"[549].

Cu privire la structura urbană, arhitectul Silianu susținea că schema radiar-lineară contrazice destituirea istorică a orașului pe axul longitudinal NE-SV. Rezerve în acest sens au fost exprimate și din partea arhitecților Alexandru Budișteanu și Curinschi-Vorona care înclinau spre o direcție policentrică, sau polinucleară, făcând trimitere la orașe cu rol de model precum Canberra, Veneția sau Brașov.

Este criticat astfel modelul matematic pentru dezvoltarea urbană, sugerându-se o „modelare pe secțiuni"[550], pretabilă policentrismului, abordare similară cu ceea ce am văzut că s-a întâmplat în cazul Romei după anii 2000.

3.2.5. Perioada 1977-1989 – reconstrucția

În perioada anilor 1980 a fost implementat (iar în cele mai multe cazuri nefinalizat) ultimul val de sistematizare urbană motivat de efectele cutremurului din martie 1977 și de rațiunile ideologice ambițioase ale conducătorului politic. În acest context, pe lângă intensificarea activității de sistematizare și acțiunile agresive de demolare, manifestate cu precădere asupra zonelor centrale, se vor relua teme staliniste de anvergură precum

[548] Vezi cercetarea realizată de Asociația Ideilagram (Ilinca Păun-Constantinescu, Tudor Constantinescu, Laura Popa-Florea, Iulia Păun, Alexandru Păun, Gabriela Belcineanu), MKBT: Make Better (Ana Maria Elian, Bogdan Suditu, Ioana Nenciu, Marina Neagu) și Răzvan Zamfira, „Despre locuire. Locuirea colectivă între proces și produs", Beta – Bienala timișoreană de arhitectură, Timișoara, 2018.

[549] Ascanio Damian în Săsărman, Gh., „Sistematizarea Municipiului Timișoara", *Arhitectura*, nr. 1, 1975, p. 8.

[550] Alexandru Budișteanu în *Ibidem*.

transformarea satelor în orașe, Canalul Dunăre-Marea Neagră sau regularizarea Dâmboviței într-un sistem complex ce urma să conecteze Bucureștiul cu Marea Neagră[551].

Totodată, prin adoptarea legii investițiilor din 1980[552], este evidențiată direcția unei dezvoltări orientate strict spre industrializare și eficiență economică, dar nu spre valori urbane sau sociale, aspect ce adus la înlocuirea procesului de proiectare arhitecturală cu acela al tipizării. Ca mod de manifestare, au fost adoptate măsuri de densificare intensivă și de limitare a extinderii orașului, însă nu ca urmare a unor motivații teoretice sau venite din sfera profesională, ci la indicațiile politice[553]. Astfel, în încercarea de a suplini criza de locuințe cauzată de intensificarea activității industriale și creșterea forței de muncă, se vor construi masiv clădiri de blocuri, cu precădere în cadrul ansamblurilor existente, dar și prin construirea de noi cartiere care să deservească platformele industriale. Proiectarea tipizată va fi principalul mijloc de exprimare și pentru majoritatea construcțiilor de dotări urbane, doar acelea de importanță națională având un statut special.

Lipsa de raportare la nevoie reale a dus la intervenții supradimensionate, greu de gestionat sau de utilizat în prezent și la restructurarea radicală a peisajului urban într-o estetică de aparență „naționalistă". Acest aspect va culmina cu intervențiile asupra centrului capitalei care vor marca finalitatea procesului ideologic socialist și „victoria arhitecturii oculte asupra profesionalismului"[554].

Craiova – Detaliul de sistematizare din 1980 – „Noul Centru"

Următoarea etapă semnificativă de sistematizare avea să vină după cutremurul din 1977, moment care, prin amploarea intervențiilor, va provoca importante pierderi în structura istorică a orașului. Se înregistrează astfel o ștergere agresivă a mai multor fragmente din țesutul urban, provocată doar într-o anumită măsură de cutremur. O importanță majoră în acest proces a avut-o caracterul subiectiv al evaluării structural-constructive a imobilelor istorice realizate din zidărie portantă. Imposibilitatea de a asigura un control

[551] Zahariade, A. M., *op cit.*, pp. 67, 139,
[552] Legea nr. 9/1980 privind investițiile de stat. În acest context care trimite la momentul cutremurului din 1977 trebuie menționată și Legea nr. 8 din 1 iulie 1977 privind asigurarea durabilității, siguranței în exploatare, funcționalității și calității construcțiilor care a conturat un cadru mult mai rigid de proiectare.
[553] Zahariade, A. M., *op. cit.*, p. 63
[554] *Ibidem*, pp.120-128.

al stabilității structurale pentru clădirile din cărămidă a dus la definirea a două variante de operare din punct de vedere ingineresc: demolarea totală sau soluții de consolidare greoaie (dificil de realizat în termene rezonabile). Astfel, sub influența noului cadru legislativ oferit de Lega nr. 8 din 1977[555], se va ajunge „fără prea multă discuție" la generalizarea concluziei că este preferabilă demolarea construcțiilor vechi pentru evitarea riscurilor de proiectare și întârziere în execuție[556].

În acest sens, evenimentul a determinat, precum în majoritatea orașelor din țară, hotărârea de elaborare a unui plan de sistematizare pentru întregul oraș, însă logica acestuia se înscrie în cea a densificărilor intensive generată de momentul 1971. Acest fapt a dus la pierderea unor valori edilitare și arhitecturale „unitare ca factură"[557], precum clădirile în stil clasicizant și baroc aparținând secolului al XIX-lea (cu parter comercial și 1-2 etaje) ce formau fronturile străzii A. I. Cuza.

> „Era rațional ca vechiul centru ce se constituia astfel într-un ansamblu finit, de mare interes să fie păstrat ca atare. Sistematizarea orașului trebuia să plece de la aceste premieze, să le dezvolte și în alte ansambluri, completând cu cea mai mare prudență tehnică și estetică ceea ce exista, pentru a îmbunătăți, sau cel puțin pentru a nu diminua vechile valori moștenite. Aceasta este legea imuabilă a progresului, care implică integrarea valorilor existente cu cele nou create, în ideea ca ambele să concure la un rezultat superior celui ce l-ar putea obține fiecare în parte. Ea se aplică și sistematizării și arhitecturii în general. Cine face abstracție de aceasta, mai devreme sau mai târziu va regreta eroarea"[558].

În acest context, se intensifică preocupările pentru restructurarea zonei centrale și rescrierea agresivă peste vechiul țesut, într-un limbaj „propriu epocii în care s-au născut modelele", cu „o gramatică puțin diferită"[559], aceea a „noului centru". Acesta avea la bază un detaliu de sistematizare elaborat în 1980 de către un colectiv de la I.P.J. Dolj coordonat de arhitectul Viorel Voia.

Rescrierea masivă a țesutului realizată în această perioadă a dovedit o abordare superficială care nu a ținut cont de relaționările funcționale și spațial-morfologice ale întreagii zone centrale, fiind favorizate numai traseele de circulație majoră ale acesteia.

---

[555] Legea nr. 8 din 1 iulie 1977 privind asigurarea durabilității, siguranței în exploatare, funcționalității și calității construcțiilor, emisă de Marea Adunare Națională.
[556] Pruncu, N., „Despre zona centrală a Craiovei", în *Arhitectura*, nr. 3, 1982, p. 16.
[557] *Ibidem*.
[558] *Ibidem*.
[559] Voia, V., *op. cit*., p. 30.

Totodată, demolările masive au determinat existența unor insule care întrerup fostul traseu al țesutului vechi, astfel schimbându-se complet logica parcelarului. Au fost lărgite artere de circulație precum Calea București și Strada Unirii (axa istorică), iar noile intervenții (care nu au fost finalizate) aveau să conducă la o fragmentare mai mare și la pierderi irecuperabile pentru identitatea orașului.

Suceava – Schița de sistematizare din 1980

Efectele seismului din 1977 (care au constituit în cazul Craiovei un moment definitoriu pentru mediul construit și pentru evoluția ulterioară a orașului) la Suceava, datorită poziției județului la limita direcției de propagare a undelor seismice, nu au fost direct resimțite. Cu toate acestea, desființarea Comisiei Monumentelor Istorice care a urmat acestui moment a dus la abandonarea proiectelor de restaurare începute în anii anteriori, precum și la un nou val de demolări masive în zona istorică a orașului.

Astfel, fosta zonă comercială din vecinătatea Bisericii Sf. Dumitru a fost complet restructurată, pierzându-se, cu excepția bisericilor, toate elementele arhitecturale ce păstrau amintirea târgului sucevean. În locul acestora se vor construi blocuri P+4 cu parter comercial.

În ceea ce privea investițiile de locuințe, începând cu 1980 acestea se vor concentra preponderent în zonele din vecinătatea platformelor industriale din nord și vest, precum și de-a lungul arterelor de acces în oraș dinspre Botoșani și Dorohoi. Astfel, s-au intensificat lucrările de construire a blocurilor de locuințe colective din zona comunelor Burdujeni-Ițcani, pentru deservirea platformei Valea Sucevei (cartierul Cuza Vodă fiind realizat în trei etape în intervalul 1975-1989). Totodată s-au demarat lucrări, în ultimii ani de comunism, la ansamblul Obcini, situat în legătură cu zona industrială Scheia[560]. Construirea noilor ansambluri ocupă parțial comunele Burdujeni, Ițcani și Sf. Ilie dezvoltate în proximitatea celor două mari zone industriale aflate în afara orașului. Acest aspect a dus la integrarea acestora în limita municipiului, precum și la inaugurarea în 1987 a primei linii de troleibuz ce lega Suceava de gara Burdujeni[561].

[560] Pentru aceste operațiuni au fost demolate majoritatea construcțiilor din comunele Burdujeni, Ițcani și Sfântul Ilie. Vezi Rabiniuc, C., *op. cit*.

[561] Iacob, D.D., „Evoluția demografică", *Atlas istoric al orașelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa*, Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005, p. VII.

Timișoara – activitatea de sistematizare din ultima decadă comunistă

În contextul aplicării riguroase a prevederilor Legii Sistematizării din 1974 și a Legii Investițiilor din 1980, intervențiile realizate în ultima decadă comunistă la Timișoara au fost concentrate pe de o parte în jurul ideii noului centru civic, iar pe de altă parte spre construirea de blocuri de locuințe pentru a satisface necesarul de locuire al populației.

Dacă primul obiectiv, așa cum am văzut (în ciuda activității IPROTIM în acest sens) nu a fost realizat, cel de-al doilea s-a manifestat cu precădere prin construirea de blocuri „cortină" de-a lungul arterelor principale de intrare în oraș (precum în zona Modern) sau prin densificări ale ansamblurilor existente. Totodată, ca și în cazul Sucevei, la Timișoara se construiește un nou cartier în proximitatea zonei industriale din est – cartierul Soarelui. Acesta constituie un bun exemplu de conformare a cartierelor din perioada anilor 1980, fiind singurul mare ansamblu din oraș realizat în întregime în acest deceniu pe un teren liber, situat între platforma industrială și zona Polivalentă-Rebreanu. Deși este situat la o distanță oarecum mare de oraș, cartierul are în vecinătate o serie de funcțiuni ce permit desfășurarea unor activități urbane variate (complexul studențesc, spitalul județean, stadionul de fotbal, iar după 1990, odată cu refuncționalizarea zonei industriale, mari spații comerciale). Totodată, datorită structurii stradale radiale, se conectează bine cu celelalte zonele funcționale ale orașului. Cu toate acestea, pentru a construi cât mai multe locuințe, în intervalul 1986-1989 este propusă demolarea tuturor construcțiilor realizate anterior perioadei comuniste, aflate în afara nucleelor cartierelor istorice. Acestea urmau a fi înlocuite cu blocuri-tip realizate din prefabricate.

În ceea ce privește zona centrală, după cum am văzut, spre deosebire de alte orașe, Timișoara nu a făcut obiectul intervențiilor de demolare și reconstrucție pentru realizarea unui Centru Civic, singurele clădiri realizate (la începutul anilor 1970) fiind Hotelul Continental și Magazinul Universal Bega. Acest aspect este datorat pe de o parte structurii urbane dense și coerente (reconstruite în secolul al XVIII-lea) care nu permis prea multe intervenții, dar și unui oarecare nivel de rezistență manifestat în mediul profesional pe parcursul anilor 1980.

3.2.6. Perioada post 1989

Schimbarea regimului politic și liberalizarea pieței de arhitectură va trece printr-un proces îndelungat de tranziție, încă nefinalizat și dificil de gestionat. În acest context, operațiunile urbane vor fi ajunge a fi gestionate prin intermediul a trei instrumente majore, similare planurilor, schițelor și detaliilor de sistematizare: Planul Urbanistic General (PUG), Planul Urbanistic Zonal (PUZ) și Planul Urbanistic de Detaliu (PUD). Acestea stabilesc cadrul reglementărilor care acționează (în conformitate cu denumirile respective) la scări diferite ale orașului.

Craiova

Majoritatea intervențiilor post 1990 realizate în Craiova vizează zone neconstruite, astfel încât nu apar modificări substanțiale în cadrul marilor ansambluri, iar în zona istorică sunt remarcate cu precădere intervenții punctuale pentru integrarea de noi funcțiuni urbane. Aprobat în 1997, primul PUG (încă în vigoare prin ultima actualizare din 2000), este însoțit de 930 documentații PUZ și 88 documentații PUD. Dintre acestea, aproximativ 71% au fost implementate și au produs efecte în teritoriu, având fie un scop derogatoriu (mai mult de jumătate dintre ele), fie unul de detaliere a documentațiilor anterioare[562].

Ca urmare a intervențiilor perioadei comuniste, țesutul urban este unul neomogen din punct de vedere morfologic, funcțional și stilistic. La această imagine au contribuit și o serie de practici ulterioare anului 1990: nerespectarea cadrului de reglementări stabilit; lipsa unor reglementări specifice care să fi definit criterii clare de intervenție în funcție de caracteristicile zonei; neimplicarea autorităților locale în gestionarea proceselor de urbanizare a zonelor aflate în curs de dezvoltare de la periferia orașului; lipsa unor studii corespunzătoare pentru dezvoltarea infrastructurii orașului etc. Acest context a favorizat intervenții spontane de urbanizare

[562] Documentațiile derogatorii măresc indicatorii (de ocupare a terenului, regim de înălțime sau caracter funcțional) aprobați prin PUG sau prin documentațiile zonale sau de detaliu aprobate anterior. Studiul detaliat al documentațiilor de urbanism se regăsește în documentația ce fundamentează direcțiile noului PUG. Vezi Popescu-Criveanu, Ș., Popescu-Criveanu, I., Mototolea C. I. et al, *Planul Urbanistic General al Municipiului Craiova – Studii de fundamentare, Etapa I. Elaborarea Planului Urbanistic General în vigoare în formă sintetizată și a stadiului actual al dezvoltării urbane,* SC Synergetics Construction SRL(lider) și SC Quattro Design SRL (asociat), noiembrie 2020.

(realizate în afara cadrului de reglementare) sau construirea de locuințe prin nerespectarea relațiilor tipo-morfologice ale țesutului (atât în zona centrală, cât și în alte parcelări existente) modificând distanțele dintre construcții sau limitele parcelelor. Un alt exemplu îl constituie construcțiile tip ANL care au definit parcelări fragmentare (neconectate între ele sau cu structura orașului) în zone neconstruite, condiționând evoluția ulterioară a acestora.

În acest proces, un impact major l-au avut documentațiile urbanistice derogatorii, rezultate din presiunea imobiliară în teritorii slab urbanizate, aflate în proces de dezvoltare (precum Bariera Vâlcii, Valea Șarpelui-Termocentrală, Bordei, Lunca, Veteranilor, Nisipuri, Romanești, etc.)[563].

În ceea ce privește zonele industriale, s-a remarcat (ca și în alte orașe) tendința de reconversie funcțională în cadrul marilor platforme prin amenajarea unor spații comerciale tip hipermarket sau mall. În acest sens, amplasarea unor construcții comerciale mari în zonele periferice din proximitatea platformelor industriale a determinat procese de urbanizare ce au influențat țesutul urban (zona Metro, Selgros etc.). În cazul unităților industriale de dimensiuni reduse aflate în interiorul orașului, tendința este de a se transforma în zone de locuire colectivă și funcțiuni mixte.

Pentru zona centrală s-a realizat în 2000 o documentație PUZ ce reglementa: construirea pe terenurile libere; modernizarea fondului construit existent și a rețelelor tehnico-edilitare; conservarea și întreținerea construcțiilor cu valoare arhitecturală istorică sau ambientală; amenajarea spațiilor verzi și a spațiilor pentru parcaje. Se propuneau prin această documentație și unele modificări asupra rețelei carosabile, însă nu au fost realizate. Cu toate acestea, ulterior acestei documentații se realizează pietonalizarea unor artere istorice (Calea Unirii, str. Lipscani), precum și o serie de intervenții calitative în țesutul istoric ce țin cont de atributele tipologice ale țesutului tradițional și de parcursul evolutiv al nucleului orașului. Mai puțin fericită este însă intervenția nejustificată din zona Teatrului Național Craiova care a distrus iremediabil logica compozițională și calitatea urbană a ansamblului realizat de arhitectul Alexandru Iotzu.

Lipsa unei clare înțelegeri a structurii urbane, precum și aceea a unor direcții de dezvoltare coerente, a dus la o serie de intervenții care au afectat infrastructura orașului. Realizarea pasajelor rutiere fără studii consistente de trafic (într-o manieră estetică cu atât mai puțin studiată) a determinat migrarea

[563] *Ibidem*.

problemelor de circulații înspre nodurile din proximitatea intervențiilor. Totodată, lipsa unor studii corespunzătoare cu privire la distribuirea funcțională în oraș a permis inserarea de funcțiuni ce înlocuiesc locuirea în unele clădiri din centru sau din alte zone ale orașului, fapt ce schimbă caracterul și tipurile de activități specifice.

O altă rezultantă a cadrului de reglementări instabil din ultimii 30 de ani este pierderea sau diminuarea spațiilor plantate ale orașului, determinată de înlocuirea unora dintre acestea cu parcări sau alte funcțiuni (comerciale, de alimentație publică etc.). Acest aspect se reflectă și prin diminuarea spațiilor plantate din limitele parcelelor private prin creșterea suprafeței construite în defavoarea celei verzi. Un exemplu cu impact major asupra orașului îl constituie documentațiile de urbanism care derogă funcțional zona de parcuri, complexe sportive, recreere, turism, perdelele de protecție verde ale orașului. În acest sens, zona de parc din nord, din proximitatea cartierului Craiovița Nouă a suferit cel mai amplu proces de derogare, fiind propuse noi zone de locuire și funcțiuni mixte cu dotări complementare locuirii și servicii de interes public în locul spațiului verde[564].

Toate aceste aspecte definesc cadrul de intervenții realizate de la finalizarea perioadei comuniste până în prezent în Craiova. Deși efectele sunt resimțite diferit la nivelul structurii urbane, acestea constituie teme ce se regăsesc în procesele urbane din multe orașe românești (la scări și intensități diferite). În cazul Craiovei, acestea constituie puncte de plecare pe care documentația de fundamentare a viitorului PUG (în curs de elaborare) le ia în considerare și le privește analitic.

Suceava

În perioada ce a urmat momentului 1989, transformările urbanistice din Suceava au avut un caracter punctual și fragmentar. Primul PUG al orașului (intrat în vigoare în 1966) s-a caracterizat încă de la început prin mecanismele urbanismului derogatoriu, fapt justificat de cele aproximativ 350 de PUZ-uri sau PUD-uri ce au introdus reglementări complementare (uneori contradictorii) prevederilor planului cadru[565].

[564] *Ibidem*.
[565] Apostol, D., Gorcea, C. et al, Documentație *Reactualizare Plan Urbanistic General Municipiul Suceava, Volumul I – memoriu general de urbanism, Etapa IV*, SC urban team SRL, SC arhitectura grafica design SRL, 2011.

Un aspect relevant pentru evoluția urbană post 1990 a constat în refuncționalizarea fostelor unități industriale prin spații comerciale de tip mall sau supermarket, atât în zonele marilor platforme industriale, cât și în spațiile izolate din oraș. Unul din efectele acestei operațiuni a fost (ca și în cazul Craiovei) urbanizarea terenurilor destinate cercetării agricole în perioada comunistă (așa cum s-a întâmplat în zona Metro).

În ceea ce privește circulațiile, s-au adoptat măsuri punctuale (lărgiri locale, sensuri giratorii etc.) care nu rezolvă însă problemele de trafic ale orașului. Obiectivele perioadei comuniste de trasare a unor centuri ocolitoare (preluate mai apoi și în PUG) nu au fost realizate, gestionarea investițiilor de o asemenea anvergură fiind mult mai dificilă în condițiile politico-economice actuale.

Mutarea sediului Primăriei Municipiului Suceava în 2003, în clădirea fostei Bănci Agricole, a determinat propunerea de reconfigurare a zonei centrale și elaborarea unei documentații PUZ. Aceasta prevedea o zonă centrală bipolară definită de zona centrului „vechi" (care concertează principalele dotări administrative și culturale) dar și de amplasamentul Stadionului Areni. Din rațiuni economice proiectul nu a mai fost însă realizat. În perioada 2010-2012, zona Casei de Cultură a fost restructurată pentru realizarea unei parcări subterane prin terasarea și pietonalizarea întregii platforme dintre casa de cultură și bd. Ana Ipătescu, inclusiv o parte din artera Ștefan cel Mare[566].

În acestă perioadă se reia proiectul de restaurare a Cetății de Scaun, început în perioada comunistă și acela al amenajării Muzeul Satului care împreună cu Parcul Șipote creează o zonă de agrement bine definită a orașului. Ruinele Curții Domnești pe de altă parte au rămas nevalorificate și se află într-un pericol constant de degradare.

Cu privire la construcția de locuințe, ultimii 30 de ani au continuat tendința de îndesire a ansamblurilor de blocuri, însă fără asigurarea unor dotări corespunzătoare. Realizarea de locuințe individuale marchează și în acest caz o extindere spontană a orașului pe terenurile periferice, caracterizate de obicei prin lipsa unor trame stradale bine structurate sau a dotărilor edilitare.

În urma identificării unei serii de probleme, printre care se numără și cele punctate mai sus, a fost elaborată documentația de reactualizare a PUG

[566] *Ibidem*.

pentru Municipiul Suceava, al cărui studiu a fost demarat în 2011 și care se află în proces de aprobare, fără a exista date concrete stabilite în acest sens.

Timișoara

În cazul Timișoarei, evoluția urbanistică subordonată economiei de piață influențează favorabil gradul de dotare urbană atât în nucleele istorice, cât și în cele dezvoltate ulterior, printr-o serie de unități comerciale „la nivelul celor din Europa Occidentală”[567]. Asemenea celorlalte două orașe (și a majorității orașelor românești), după aprobarea primului PUG în 1998 (a cărui valabilitate s-a extins până la aprobarea noului PUG), activitatea urbanistică s-a subordonat unei practici derogatorii: „Dacă în prima fază au fost realizate o serie de planuri urbanistice zonale cu caracter director în perioada de dezvoltare a pieței imobiliare au fost avizate o serie de PUZ uri pe suprafețe variabile, doar minimal corelate care au dat naștere la interferențe funcționale și morfologice întâmplătoare.”[568]

Acestea au dus la o puternică fragmentare a teritoriului administrativ, fapt care influențează coerența structurii urbane și a gradului de echipare edilitară. Totodată, acest fenomen se manifestă și prin lipsa unei bune distribuții a funcțiunilor urbane complementare, cu precădere în zonele rezidențiale periferice, a căror dezvoltare spontană și necontrolată afectează cadrul natural, precum și posibilitatea unor investiții viitoare coordonate corespunzător, creând rupturi de scară urbană și disfuncții la nivelul infrastructurii rutiere.

În privința zonelor periferice și a dezvoltărilor rezidențiale din ultimii 15-20 de ani, acestea sunt lipsite de elemente generatoare de identitate, prezentând o stare de dezagregare a structurii urbane, precum și un țesut urban puțin coerent. Rezultate printr-o dezvoltare subordonată interesului economic privat, needucat (din punct de vedere arhitectural) acestea reflectă o lipsă de preocupare pentru calitatea spațiului public.

Proiectele de regenerare urbană din zonele fostelor mari industrii, prevăzute în documentația PUG, „nu au avut loc sau aproape că nu au produs efecte”[569], transformarea acestor spații (în funcțiuni cu caracter comercial de

[567] Pănescu, E., Graef, R., Bechert, P. et al, *Plan Urbanistic General Timișoara 2012, Faza 1 – Studii de fundamentare*, SC Planwerk, SC Vitamin Architect, SC IHS România, SC Proiect Bihor, 2012.
[568] *Ibidem.*
[569] *Ibidem*.

tip mall sau hipermarket) se produce treptat și nu are la bază strategii de dezvoltare urbană integrate (economice, sociale etc.)

Totodată (asemenea majorității orașelor românești) realitatea urbană post 1990 implică și o presiune a pieței asupra transformărilor ce se abat de la cadrul legislativ în vigoare, în cazul Timișoarei resimțit asupra zonelor și clădirilor istorice. Un alt aspect este stadiul de degradare al clădirilor din țesutul istoric pe care majoritatea proprietarilor (sau asociaților de proprietari) nu reușesc să le întrețină corespunzător.

În ceea ce privește gradul de dotare al orașului, din documentația de fundamentare a prevederilor noului PUG, se remarcă necesitatea unor facilități de importanță municipală și metropolitană, accentuată în contextul restructurării relațiilor dintre servicii, locuire, mobilitate, consum și producție la nivelul zonei metropolitane. În acest sens, obiectivele documentației noului PUG, ce au depășit etapa consultațiilor publice (conștiincios realizată comparativ cu alte cazuri din țară), urmăresc activarea și valorificarea resurselor și a elementelor structurale specifice, prin conturarea unei rețele de poli urbani care să poată deservi orașul și vecinătățile sale. Acest demers a avut la bază o serie de mecanisme de investigare complexe (cu caracter interdisciplinar) a realității urbane în vederea obținerii unor direcții coerente pentru dezvoltarea calitativă a orașului, în conformitate cu necesitățile locuitorilor.

3.3. Concluzii parțiale

Pornind de la tipologia de intervenție ce vizează în mod direct relația cu centrul care s-a manifestat prin controversatul program de centru civic, se constată impactul definitoriu al structurii urbane preexistente în gradul de agresivitate al intervențiilor comuniste. Astfel, în timp ce zona centrală a Sucevei este rescrisă aproape integral, iar centrul Craiovei este puternic fragmentat de operațiunile comuniste din a doua jumătate a secolului XX, nucleele istorice ale Timișoarei își păstrează integritatea, fiind puțin afectate de intervenții punctuale. Printr-o paralelă extremă, am observat cum în cazul Romei, a cărei structură și valoare tipo-morfologică nu-și găsește comparație, intervențiile din acestă categorie au reprezentat în fapt un moment esențial al descentralizării urbane planificate.

În ceea ce privește dotările urbane, un alt subiect de interes politic, în funcție de caracterul funcțional, acestea vin în completarea acelora care definesc centrele civice, reprezentând teme de dezvoltare programatică vizate de ideologia politică. În mare parte, acestea coincid cu programele cheie ale centrelor civice și ilustrează slabele momente de „liberalizare" profesională, manifestate în cazul orașelor studiate prin intervenții ce prezintă căutări (stilistice și programatice) ancorate în practica internațională: Teatrul Național din Craiova, Sala Olimpia din Timișoara, ansamblurile universitare etc. Prin raportarea diferită la structura urbană existentă, această categorie ilustrează impactul major al intervențiilor comuniste asupra evoluției orașelor și constituie baza pentru modul în care prezentul poate potența posibile calități de centralitate prin reconfigurarea structurii și a spațiului public.

Cartierele de locuințe periferice, consecință directă a temei cheie a socialismului românesc – industrializarea, arată impactul major al politicilor economiei de stat în reconfigurarea orașelor. Gândite strict în raport cu activitatea marilor platforme industrialei și lipsite de calități urbane, spații publice sau dotări complexe (nefiind destinate populației urbane, ci celei aduse din mediul rural), și în acest caz structura preexistentă stabilește gradul de conectivitate și capacitatea de asimilare a marilor ansambluri de locuințe la viața orașului. Astfel, în timp ce rețeaua radial-concentrică a Timișoarei permite o mai bună relaționare cu alte zone funcționale ale orașului, la Suceava și Craiova aceste cartiere apar ca structuri satelit, slab conectate la centrul urban. Această situație este comparabilă cu intervențiile fasciste din zonele periferice ale Romei, a căror proces de integrare urbană s-a bazat pe valorificarea policentralității urbane.

Parcursul perioadelor și momentelor din perioada comunistă (determinate de interesul politic, prin instrumente cu caracter normativ, ce au facilitat implementarea în masă, la nivel național a obiectivelor de partid) oferă, ca și în cazul analizei realizate la Roma, contextul cadrului actual de intervenție. Momentul liberalizării pieței și, totodată, a profesiei de arhitect, marchează începutul unei lungi perioade de tranziție ce continuă să aibă efecte negative asupra orașelor românești. Spre deosebire de intervențiile comuniste, cele definite de rațiunile economiei de piață au un caracter punctual în raport cu structura urbană, însă prin amploarea fenomenului (dar nu neapărat și a scării de intervenție) sunt la fel de nocive. În acest sens, documentațiile de urbanism în vigoare, instrumentalizate prin intermediul PUG-urilor (majoritatea acestora datând din anii 1990) nu reușesc să

gestioneze concomitent problematicile moștenirii comuniste și pe cele ale fenomenelor urbane contemporane[570] (care au un caracter dinamic, fluctuant). Astfel, instrumente complementare de tip PUZ sau PUD reglementează practica arhitectural-urbanistică din prezent, de multe ori prin derogări speculative. În absența unui cadru coerent de gestionare, acestea rămân la latitudinea proiectantului sau a autorităților locale (fără mijloace profesionale de control). Această situație poate fi comparată cu perioada anilor 1960-1980 care a urmat ambițiosului plan urbanistic fascist al Romei[571], perioadă de tranziție în care instrumentele tradiționale de tipul *Piani Attuativi* au reglementat intervențiile în oraș, uneori într-o manieră contradictorie, cu caracter abuziv. În acest sens, într-o notă optimistă și pe baza unor exemple de practici asumate, sau a unor dezbateri recente din mediul profesional[572], putem considera perioada actuală din România similară celei de studii, analize și experimente disciplinare din Roma anilor 1990-2000, care au dus la formularea unor instrumente de intervenție calitative, cu un caracter inovator (care pun în prim plan participarea locuitorilor și parteneriatele public-privat).

Procesele de actualizare a PUG-urilor pot constitui astfel de demersuri. În ceea ce privește cele trei orașe analizate, toate prezintă documentații de urbanism în lucru, care se află în etape diferite de elaborare sau de implementare. La Craiova acest proces se află în etapa Studiului de Fundamentare[573]. În acest sens, s-au realizat o serie de studii analitice

[570] Influențate de factori demografici (*shrinking cities*), de extindere urbană necontrolată în afara orașului (*sprawl*), de efectele dezindustrializării (goluri urbane, abandon), de aspecte ce țin de regim juridic, mobilitate urbană, etc.

[571] A se vedea subcapitolul „2. Modelul Italiei. Analiză patrimoniului arhitectural fascist al Romei. Instrumente de intervenție contemporană" din prezenta lucrare.

[572] Dezbateri ce aduc în prim plan rolul arhitectului în momente de criză urbană și importanța colaborărilor interdisciplinare pentru identificarea unor soluții sustenabile de îmbunătățire a calității vieții urbane. În această dinamică intră și tema Bienalei de la Veneția din anul 2021 „How will we live together", la care Pavilionul României, prin proiectul *Fading Borders*, tratează tema migrației prin oglindirea a două perspective: cea socială, a celor plecați (*Away*, o investigație artistico-jurnalistică – Teleleu) și cea a cadrului construit lăsat în urmă din orașele românești (*Shrinking Cities in Romania*, o cercetare arhitectural-urbanistică complexă ce vizează identificarea unor strategii de recalificare urbană, pornind de la valori locale specifice – asociația Ideilagram).

[573] Documentație elaborată de o echipă ce reunește mai mulți specialiști locali și din București, sub coordonarea arh. urb. Irina Popescu-Criveanu și arh. urb. Șerban Popescu-Criveanu. În funcție de specificul studiului, au fost invitați colaboratori de diferite specializări (arhitecți, urbaniști, ingineri, peisagiști, geografi etc.). Studiul peisagistic, ce

calitative ce au în vedere, printre altele: înțelegerea în detaliu a reglementărilor aflate în vigoare și a rolului acestora în dezvoltarea orașului (în vederea stopării derogărilor ce pun în pericol calitatea structurii urbane); redefinirea limitelor zonei centrale în funcție de percepția locuitorilor (prin anchete socio-urbanistice); valorificarea insulelor tipologice identificate în structura urbană (prin trimiterea la teoria de specialitate a secolului XX); identificarea valorilor peisagistice locale (delimitate peisager, nu administrativ și percepute printr-o „sensibilitate educată" din interacțiunea individ-mediu). Toate acestea sunt fundamentate teoretic și reflectă realitatea urbană a Craiovei dintr-o perspectivă ce pare (cel puțin în această primă etapă) să urmărească calitatea intervențiilor arhitecturale și valorificarea atributelor locale.

În cazul Sucevei, procesul de actualizare a PUG-ului se află în faza a IV-a încă din 2016, însă nu a fost aprobat până în prezent datorită unor considerente de natură juridică. Abordarea propusă pare să continue în linii mari direcțiile documentației în curs. Cu toate acestea, sunt stabilite unele prevederi ce vizează subiectul centralității (sunt identificate ca nuclee cu caracter central care ar trebui dezvoltate, în afara centrul orașului, siturile arheologice din Valea Sucevei, cartierul Burdujeni și Zamca) și pe acela al patrimoniului recent (prin propunerea înscrierii pe lista monumentelor istorice a unor clădiri realizate în perioada comunistă precum Casa de Cultură sau corpul central al Universității). Totodată se acordă o atenție crescută zonelor protejate și siturilor de valoare arheologică.

Timișoara se află în cea mai avansată etapă, în curs de implementare, prin aprobarea în 2020 a Planului de Acțiune și a Programului de Investiții Publice, ca instrumente complementare Planului Urbanistic General (realizat

prezintă o documentație consistentă și atinge diferite paliere de analiză calitativă la nivelul municipiului și al vecinătăților, a fost realizat în colaborare cu arh. Ioana Tudora. Pe parcursul studiului, s-a încercat promovarea subiectului în spațiul public (existând și o pagină de *facebook* dedicată, prin care s-a încurajat participarea locuitorilor la anchetele socio-urbanistice efectuate) și au fost organizate dezbateri profesionale de către OAR Oltenia. Cu toate acestea, se remarcă o slabă implicare atât în rândul locuitorilor (s-au înregistrat aproximativ 450 de respondenți la chestionarul online, un număr redus raportat la populația orașului – puțin sub 300 000 locuitori), dar și în rândul specialiștilor, la întâlnirile *zoom* organizate de OAR, prezentându-se puțini arhitecți și mai puțin de 5 s-au implicat activ (cu întrebări și recomandări) la întâlnirea programată cu coordonatorii proiectului după punerea la dispoziție a documentației SF. Acest lucru denotă gradul de educare urbană și de implicare civică scăzut al locuitorilor, dar și (generalizând) o lipsă de preocupare în mediul profesional local.

pe baza Studiului de Fundamentare din 2012). Principalele problematici ale practicii contemporane pe care noul PUG le are în vedere constau în: utilizarea abuzivă a documentațiilor de urbanism în favoarea profitului economic prin realizarea unor obiective arhitecturale ce depășesc indicii de ocupare a terenului; lipsa unei viziuni de dezvoltare și a unei strategii de planificare integrată în privința ocupării de terenurilor neconstruite; lipsa parteneriatelor public-privat și a unor procese de proiectare participative ce influențează negativ calitatea spațiului public.

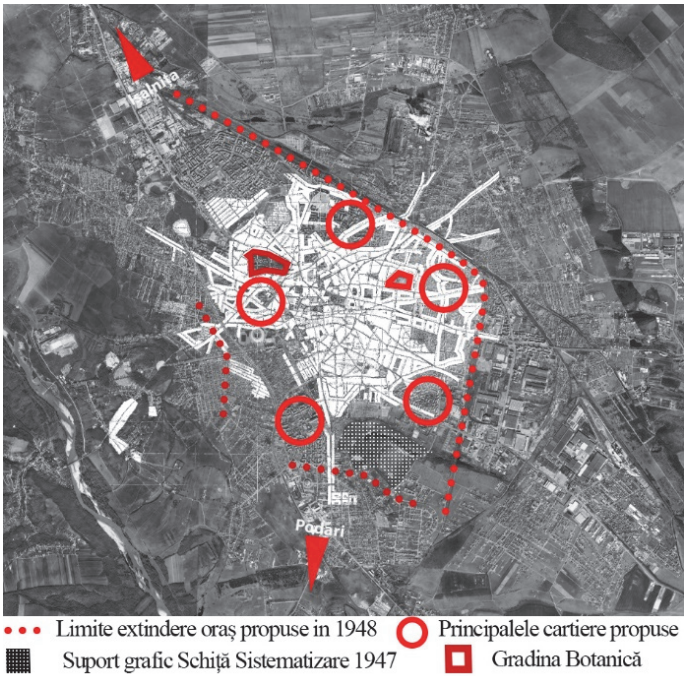
În acest sens, Planul de acțiune prevăzut pentru perioada 2020-2030 sintetizează proiectele cuprinse în documentațiile de urbanism în vigoare[574], reprezentând instrumentul principal de coordonare și gestionare a demersului de implementare pentru proiectele propuse. Având ca principal obiectiv dezvoltarea creativă, durabilă și incluzivă a orașului prin prisma unui demers participativ la nivel comunitar, planul de acțiune are un caracter puternic operativ, listând tipurile de acțiuni, valoarea și sursa de finanțare, etapizarea investițiilor și părțile responsabile pentru implementare. Astfel, din analiza listei de acțiuni prevăzute pentru intervalul 2020-2030, se constată finanțarea proiectelor atât din fonduri bugetare sau structurale, cât și prin parteneriate public-privat.

Prin urmare, cazul Timișoarei propune un exemplu de planificare, ce pune în aplicare o serie de instrumente contemporane precum participarea locuitorilor și parteneriatul public-privat care, după cum am văzut, au stat la baza programelor și instrumentelor complexe italiene.

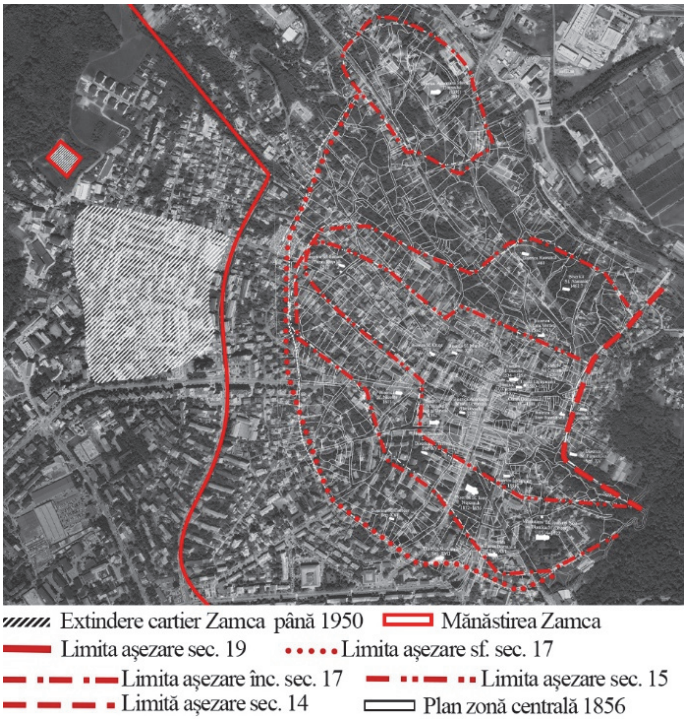
Cu toate acestea, pentru ca instrumente precum parteneriatul public-privat sau participarea locuitorilor să poată fi utilizate eficient și integrate în programe complexe de proiectare, este nevoie de o maturizare a acestor practici în contextul național.

În continuare, lucrarea propune testarea demersului analitic prin reluarea fragmentelor studiate și regruparea lor la nivelul orașului, pentru a extrage direcții premergătoare unor posibile intervenții locale.

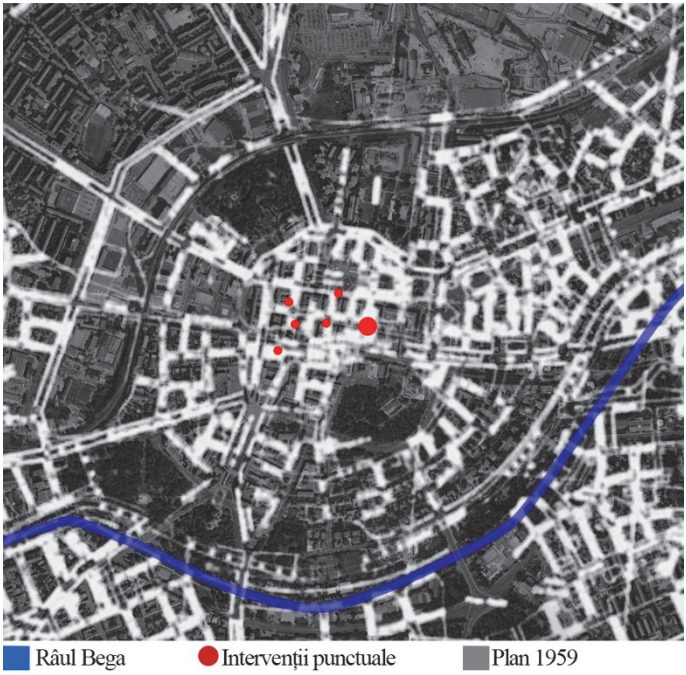
[574] Strategia de dezvoltare spațială, Strategia integrată de dezvoltare urbană (SIDU), Planul de mobilitate urbană (PMU), Strategia de dezvoltare a municipiului (pe baza căreia sunt definite politici și programe). Prin proiectele incluse în el, Planul de acțiune susține obiectivele Agendei 2030 (Sustainable Development Goals) și ale proiectului Europa 2020. Vezi *Plan Urbanistic General Timișoara / Planul de acțiune*, sc Planwerk srl, sc Vitamin Architects srl, 2020.

Figură 52: Obiective ale Schiței de Sistematizare a Craiovei din 1948 raportate la structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

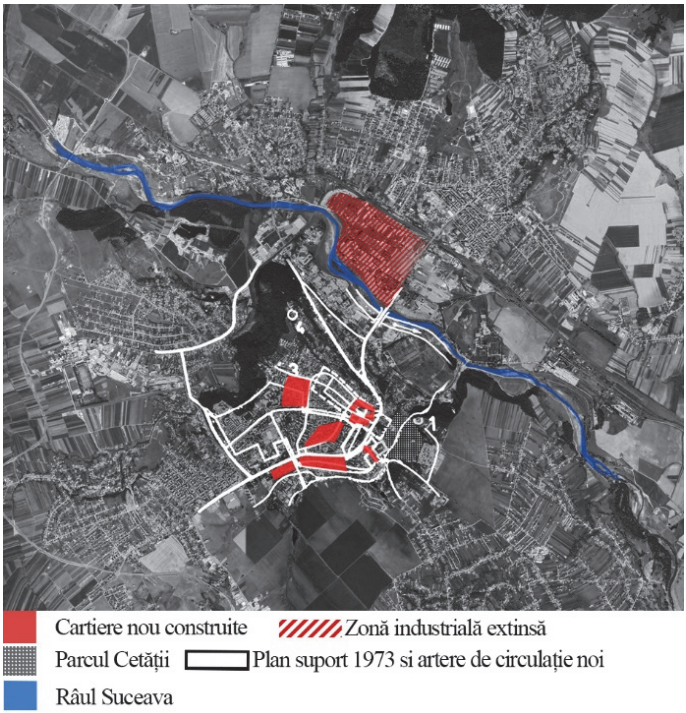
Figură 53: Etape de extindere a orașului Suceava până în prima jumătate a secolului XX și obiective vizate prin studiile de sistematizare raportate la structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 54: Zone de intervenție în perioada 1945-1960 marcate pe planul Timișoarei din 1959 suprapus peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

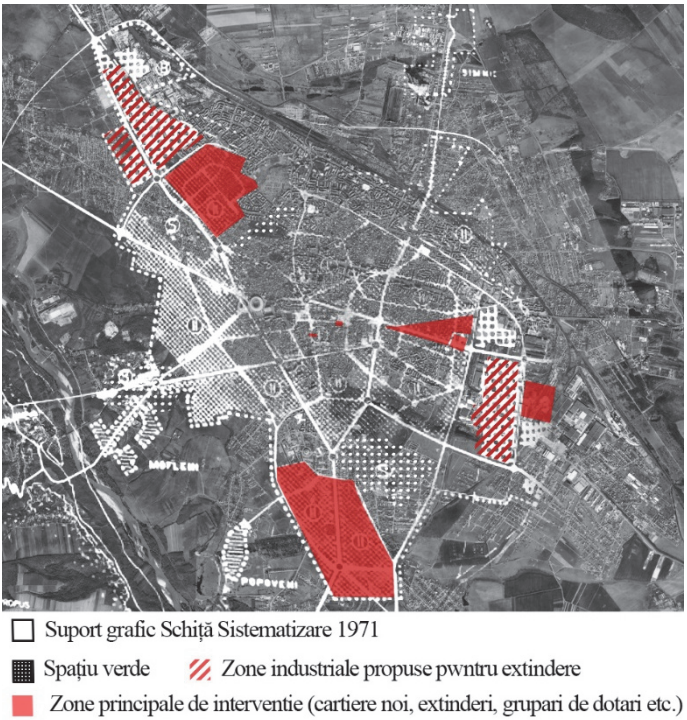
Figură 55: Obiective prevăzute prin Schița de Sistematizare din 1966 pentru Craiova suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

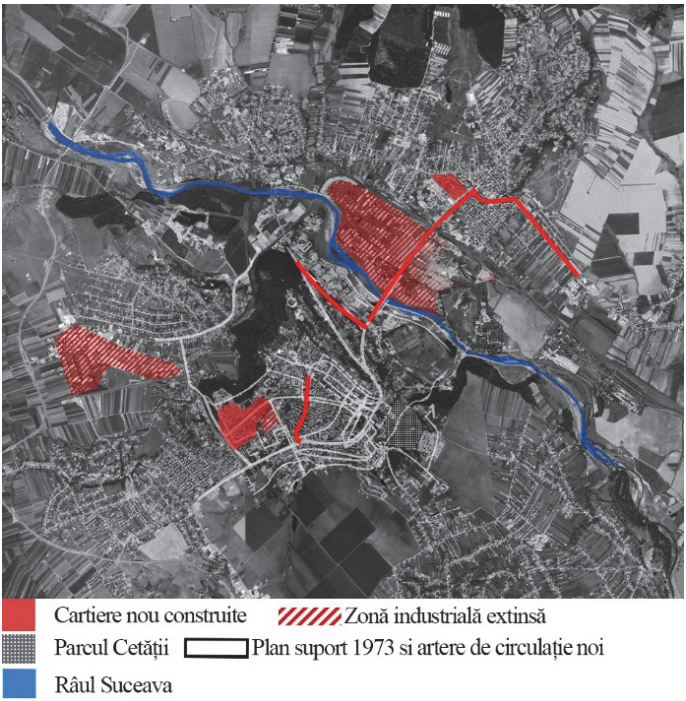
Figură 56: Obiective ale Schiței de Sistematizare din 1965 pentru Suceava raportate la structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

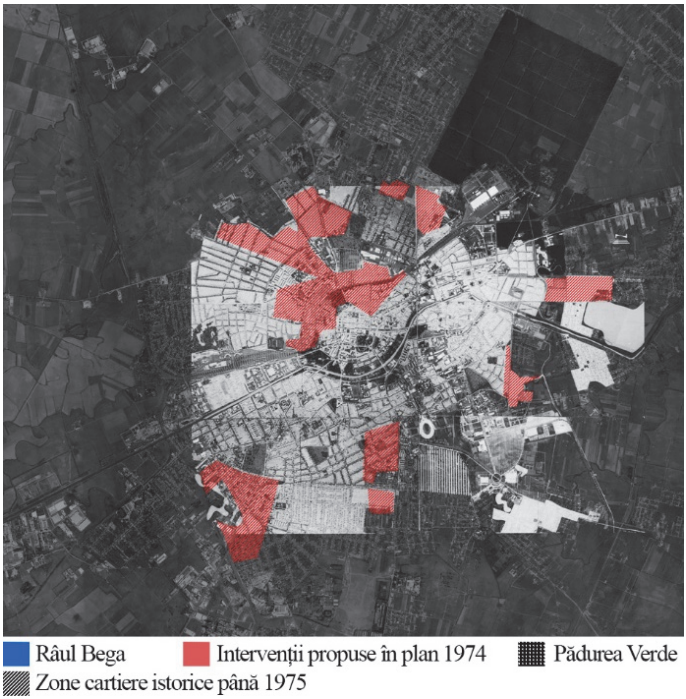
Figură 57: Prevederi ale schiței de sistematizare din 1964 suprapuse peste structura actuală a orașului (suport Google Earth, 2021)

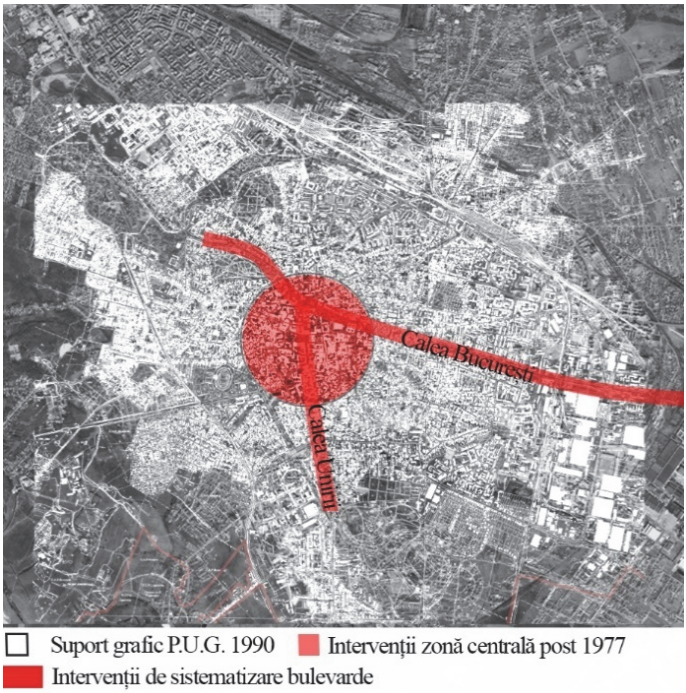
Figură 58: Obiective prevăzute prin Schița de Sistematizare din 1971 în Craiova suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

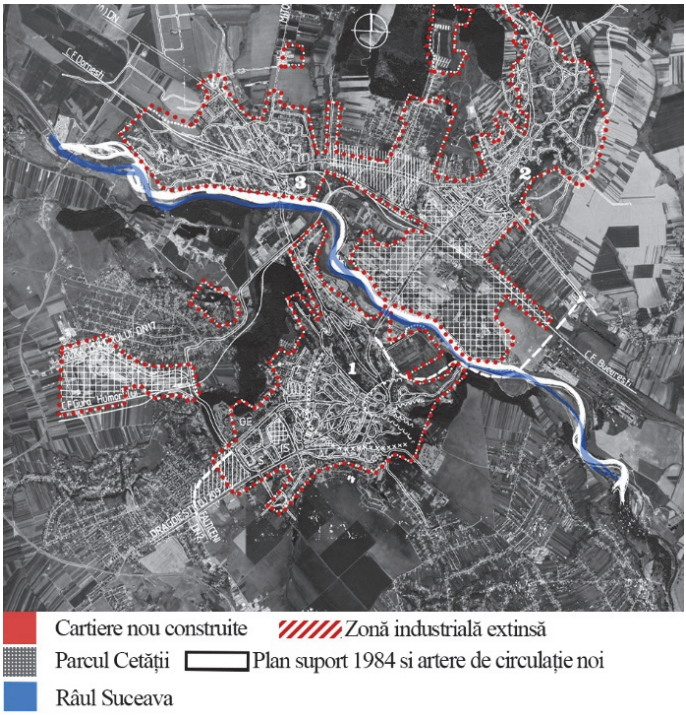
Figură 59: Obiective ale Schiței de Sistematizare din 1975 – Suceava reprezentate peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 60: Schița de Sistematizare din 1974 pentru Timișoara suprapusă peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 61: Intervenții în Craiova între1977 și 1989 (reconstrucție zona centrală, densificări cartiere) raportate la structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 62:Prevederi ale Schiței de Sistematizare 1983-1984 din Suceava, suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

Figură 63: Obiective ale Schiței de Sistematizare din 1981 – Timișoara suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021)

4. Recompunerea fragmentelor. Direcții posibile

După cum am văzut până în acest punct, lucrarea a propus o metodă de analiză extrasă din experiența urbană a Romei, care urmărea, prin filtrul teoriei operaționale (legate de loc, tipologie, fragment/centraliate) perspectivele orașului, arhitectului și utilizatorului în identificarea fragmentelor de oraș determinate de intervențiile urbanistice totalitare și înțelegerea relațiilor specifice pe care acestea le stabilesc cu structura și memoria urbană.

Dacă în cazul Romei practica contemporană este definită de o serie de instrumente ce reglementează noile intervenții (ținând cont de identitate, rol urban și urmărind calitatea parcursului pietonal) orașele românești se poziționează la începutul unui astfel de demers pentru practica arhitectural-urbanistică.

Acest capitol încearcă să identifice, pe baza procesului analitic propus, unele direcții posibile pentru noi intervenții arhitecturale în zonele studiate.

Astfel, urmărind principiile extrase din analiza instrumentelor italiene, este reluat studiul celor trei orașe românești printr-un proces de recompunere și descompunere a fragmentelor urbane analizate: recompunerea informațiilor la nivelul de oraș și descompunerea la nivel de fragment/micro-unitate. Acest demers urmărește identificarea acelor disfuncționalități, necesități și atribute locale ce pot determina noi direcții.

Prin urmare, având ca scop stabilirea unor obiective și direcții de intervenție posibile pentru noi intervenții, prezenta sinteză analitică urmărește evidențierea problematicilor, resurselor și limitelor specifice pentru fiecare fragment analizat și, prin acestea, evaluarea caracterului de centralitate.

4.1. Craiova

În cazul Craiovei au fost identificate (pe baza analizei tipologice și a momentelor de referință ce au permis înțelegerea cauzelor care au determinat existentul) trei tipuri de fragment urban generat de intervențiile proiectelor comuniste: zona centrului civic (din categoria intervențiilor cu impact major asupra zonei centrale), zona Teatrului Național Craiova (ca dotare urbană majoră) și cartierul Craiovița Nouă (din tipologia cartierelor de locuințe periferice). Acestea vor fi reluate din perspectiva analizei existentului pentru identificarea unor oportunități și posibile direcții de urmat în cazul intervențiilor contemporane.

Figură 64: Fragmente urbane analizate din Craiova: 1. Cu impact major asupra centrului – Centrul civic., 2. Dotări urbane majore – Teatrul Național Marin Sorescu; 3. Cartiere periferice – Craiovița Nouă.

Centrul civic

Problematici

Așa cum am observat, prin operațiunile de demolare și de înlocuire a țesutului din zona nucleului istoric al orașului (începute în anii 1960 și amplificate după 1977) s-a produs o puternică rupere de scară între noile intervenții și urmele vechiului țesut, chiar dacă au existat unele intenții de atenuare a decalajului[575]. Totodată, materialele folosite, modalitatea de construire, lipsa preocupării pentru detalii, dar și gradul scăzut de confort al locuințelor (realizate cu precădere în anii 1980) denotă o lipsă de preocupare pentru calitatea locuirii mascată prin tratări decorative pe fațadele orientate spre spațiul de promenadă.

Deși în urma acestor operațiuni nucleul istoric (definit de: Piața Veche, Piața Buzești, Ansamblul Băniei, axa comercială a lipscăniei și strada Unirii), precum și o serie de monumente au fost păstrate (unele fiind integrate în noul ansamblu central: Palatul Prefecturii, Hotel Minerva, clădirea Băncii, frontul din jurul Muzeului Jean Mihail etc.), spațiul public din proximitatea acestora nu a fost gândit în favoarea parcursului pietonal. Intervențiile de revitalizare a zonei centrale realizate în anii 2000 (pietonalizarea zonei Lipscani, activarea funcțiunilor de mic comerț și de alimentație publică, amenajarea parcului central, refuncționalizarea fostului magazin universal Mercur) au dus la activarea zonei, locuitorii orașului începând să petreacă mai mult timp în zonă și să desfășoare activități urbane variate. Cu toate acestea, nu au fost urmărite direcții strategice care să vizeze calitatea spațiului public în sine și remedierea unor disfuncționalități structurale, ci mai degrabă principii economico-financiare.

Introducerea unor programe arhitecturale cu rol și impact major la scara orașului, atât în perioada comunistă, cât și în cea contemporană (precum Magazinul Universal transformat în prezent în Mall) au dus la degradarea structurii funcționale tradiționale a zonei. Piața Veche, nucleu istoric al orașului, cu un rol determinant pentru caracterul funcțional craiovean, a fost puternic afectată, zona aflându-se în prezent într-un continuu proces de degradare. Astfel de intervenții, inițiate „de sus” și subordonate unor criterii

[575] Acestea au constat în: continuarea axului istoric Calea Unirii la sud de Hotelul Minerva, încercarea conturării unor aliniamente de transfer la regimul redus de înălțime al zonei de locuințe rămase ca mărturie a vechiului țesut – frontul sudic al Pieței Ierusalim sau frontul de blocuri aflat la sud de str. Madona Dudu și la vest de str. Felix Aderca

neraportate la realitatea urbană și la memoria locală, scot la iveală modalitatea de raportare și gradul redus de implicare al actorilor urbani (locuitori, reprezentanți ai mediului profesional local, investitori) în procesele de transformare a orașului sau lipsa sentimentului de apartenență.

Resurse

Elementele tipo-morfologice ale structurii urbane tradiționale precum rețeaua stradală organică și fragmentele de fond construit valoros pentru istoria și procesul de evoluție al orașului constituie resurse esențiale ale unui demers de recalificare a zonei centrale prin atribute spațiale și cognitive ce țin de identitatea locală. Spațiile verzi existente (atât cele amenajate, cât și cele latente) reprezintă de asemenea rezerve ce pot fi valorificate pentru conturarea unei imagini urbane care să reflecte calități spațiale specifice.

Diversitatea funcțională a zonei, dar și economia activă a orașului influențează desfășurarea unor tipuri de activități variate, ce contribuie la definirea caracterului zonei. Aceste aspecte ce au în vedere atât caracteristici fizice, cât și legate de semnificațiile locale intrinseci, încep să fie susținute de o implicare (încă timidă) a reprezentanților mediului profesional local în combaterea proceselor distructive pentru structura orașului (prin sesizări în fața inițiativelor nefavorabile orașului inițiate sau susținute de autorități).

Limite

Lipsa unor mecanisme de control profesional în procesele de avizare și de implementare a documentațiilor de urbanism este unul dintre principalele aspecte ce au dus la o serie de intervenții deficitare, lipsite de calități urbane.

Totodată, neimplicarea locuitorilor în fața proceselor transformatoare ale zonei, dar și lipsa de conștientizare sau de interes față de valoarea elementelor culturale și de patrimoniu arhitectural local, facilitează degradarea și periclitarea unor spații valoroase pentru identitatea locului. Acestora li se adaugă interesele imobiliare venite din mediul privat și încurajate ne-sustenabil de autoritățile locale, ce duc la perpetuarea unor acțiuni neraportate la nevoile zonei (spre exemplu, transformarea clădirii fostului magazin universal în mall, funcțiune puternic distructivă pentru viața centrală a orașului).

Oportunități și direcții de intervenție

Pornind de la necesitățile locului și suprapunându-le o serie de principii extrase din analiza modelului italian, se conturează oportunitatea îmbunătățirii experienței urbane prin definirea unei rețele de spații publice cu

caractere diferite. Totodată, prin conectarea și recalificarea diferitelor fragmente de țesut istoric care oferă mărturia procesului evolutiv al orașului și ajută la decodificarea complexității urbane a locului, se poate consolida o imagine urbană clară și reprezentativă pentru viața orașului.

Acest demers implică valorificarea spațiilor interstițiale prin permeabilizarea fronturilor de blocuri, precum și prin includerea incintelor (rezultate în urma flancării arterelor tradiționale cu blocuri) în rețeaua de spații publice a zonei centrale. În consecință, astfel de operațiuni pot contribui la consolidarea sentimentului de apartenență cu impact (prin natura și rolul semnificativ al zonei) asupra diferitelor niveluri ale orașului.

Teatrul Național Craiova

Problematici

Complexitatea amplasamentului, relieful terasat și, mai ales, răspunsul disciplinar oferit de către arhitectul Alexandru Iotzu pentru realizarea ansamblului Teatrului Național Craiova au definit un amplu spațiu public, reușind să conecteze diferitele niveluri ale parcursului pietonal.

În urma intervenției din 2016, amenajarea peisagistică ce prelua coborârea de nivel dinspre Bulevardul Calea București și realiza un filtru verde între două artere de circulație cu roluri diferite la nivelul orașului a fost distrusă în favoarea realizării unei parcări subterane. Noul proiect a modificat substanțial imaginea orașului, propunând o compoziție simetrică, rigidă, nejustificată de context și aflată în contradicție cu proiectul inițial. Totodată, lipsa unor studii de trafic aprofundate care să reflectele nevoile utilizatorului urban și înțelegerea structurii orașului a dus la realizarea unui proiect deficitar din punct de vedere funcțional. Acest aspect este reflectat și în rezolvarea pasajului subteran din vecinătate care preia parțial fluxul auto al Bulevardului Calea București, cu care ansamblul se relaționează direct.

Prin eliminarea parcului, a cărui terasare însoțită de zone plantate diferențiate (prin mai multe tipuri de arbori) permitea conturarea unor zone cu grade variate de intimitate urbană, au dispărut locuri valoroase pentru utilizatorii zonei: locul șahiștilor, locurile de joacă pentru copii etc. Noua amenajare a dus la pierderea atmosferei specifice zonei, aceasta fiind înlocuită printr-o imagine cu caracter periferic.

Resurse

Topografia locului (cu teren în pantă, terasat) oferă un caracter specific. Acest aspect este susținut în proiectul clădirii Teatrului Național Craiova, obiect arhitectural valoros pentru practica anilor 1970, a cărei configurație spațială se subordonează relației cu exteriorul. Un rol important pentru structura spațială a zonei îl are golului urban definit de piața teatrului ce intră în logica pieţelor istorice care însoțesc parcursul urban de-a lungul arterei A.I. Cuza (Piața Prefecturii, Piața Primăriei cu Parcul English și, pierdută în timp, Piața Universității).

Aceste elemente care consolidează ambientul și structura locului, însoțite de funcțiuni urbane atractive, au definit modalități variate de utilizare a zonei și constituie aspecte care ar trebui păstrate și valorificate în contextul unor noi intervenții.

Limite

Amploarea intervenției de transformare a parcului ce întregea proiectul teatrului în parcare subterană și modificarea radicală a compoziției spațiale, dar și mecanismele care au dus la implementarea unui astfel de proiect constituie un cadru de limitări profesionale și conjuncturale dificil de abordat. Acestea vin pe fondul unei incapacități de gestionare și de asumare din partea autorităților locale a unui proces de transformare urbană majoră, aspect care a scos la iveală o profundă ruptură în colaborarea arhitect-administrație la nivel local. Totodată, lipsa de transparență ce a însoțit acest demers (o practică uzuală la nivel local, dar nu numai) reflectă indiferența față de locuitori și de nevoile reale ale orașului din partea structurilor administrative. În acest sens, impactul unor asemenea gesturi cu efecte traumatice la nivel urban ar putea fi privit și ca un prim pas în conturarea unor mecanisme de înțelegere, asumare, ameliorare și, în final, combatere a proceselor distructive pentru viața orașului.

Oportunități și direcții de intervenție

Ținând cont de condiția delicată a amplasamentului analizat (care și-a pierdut calitatea în urma unei intervenții recente) transpare necesitatea unei evaluări continue a fondului construit existent, precum și aceea a identificării fragmentelor valoroase (din punct de vedere arhitectural, urbanistic, identitar) din diferitele perioade de evoluție a orașului, în vederea conservării și protejării acestora.

Un astfel de demers ar putea ajuta la evitarea unor tipare de intervenție care și-au dovedit caracterul negativ în timp (precum demolările și reconstrucția din perioada comunistă), precum și la consolidarea relației arhitectură-structură-oraș-comunitate, adică a memoriei urbane.

Deși regretabil, acest context reprezintă în prezent o parte din realitatea urbană a orașului, iar problemele pe care le generează pot scoate la iveală noi modalități de reevaluare a existentului și de raportare la loc. În acest sens, schimbarea raportului dintre situl teatrului și bulevardul Calea București pe care noul proiect o impune invită la reevaluarea rolului arterei principale de tranzit a orașului în raport cu spațiul public. Totodată, prin introducerea unei noi funcțiuni (aceea de parcare urbană) se creează premisele regândiri rolului pe care o funcțiune cu caracter utilitar, indispensabilă vieții urbane contemporane, îl poate avea în raport cu calitatea spațiului public. Acestea pot constitui în sine teme de reflecție disciplinară.

Cartierul Craiovița Nouă

Problematici

Cartierul prezintă un caracter autonom – de „oraș în oraș" – în raport cu structura urbană și (ca urmare a unei suite de factori susținuți prin implementarea secvențială și incompletă a proiectului inițial) este lipsit de calități urbane. Gradul de dotare prevăzut pentru acest cartier și modalitatea acestuia de articulare la viața urbană centrală (prin intermediul unei ample zone verzi cu facilități variate) au fost transpuse în realitate doar parțial, fapt ce influențează negativ calitatea locuirii.

Densificările succesive din perioada comunistă, dar și intervențiile cu caracter abuziv care au urmat anului 1990, au alterat imaginea urbană și parcursul pietonal pe care proiectul le propunea, devenind un cartier cu spații lipsite de caracter și de repere disciplinare. Centrul rezultat, deși păstrează parțial structura prevăzută prin proiect, are un caracter destructurat, fiind asociat – conform percepției locuitorilor – unor funcțiuni comerciale (complexul comercial Big Nou, hipermarketul Kaufland) sau de servicii (zona Orizont). Chiar dacă aceste două zone sunt conectate printr-o circulație pietonală, ele răspund necesităților curente ale locuitorilor fără a participa calitativ la viața publică a cartierului.

Pe fondul dinamicilor sociale care au stat la baza urbanizării forțate a României comuniste, lipsa unor facilități corespunzătoare locuirii urbane a

accentuat decalajului socio-cultural dintre locuitori, cartierul Craiovița Nouă fiind perceput în prezent ca o zonă rău famată a orașului, lipsită de calități specifice vieții urbane.

Resurse

Amplasamentul în cadrul structurii urbane, izolat, dar accesibil, poate constitui un aspect favorabil pentru atmosfera cartierului prin corelarea cu existența unor zone verzi ce delimitează laturile de contact cu orașul. Totodată, structura internă a cartierului – rețeaua stradală, centrul, aleea pietonală – constituie o bază ce poate fi reevaluată în raport cu spațiul public. Toate acestea constituie premise ale policentralității și permit conturarea unui demers bazat pe inter-conectivitate și calificare la diferite scări urbane. Mai mult, accesibilitatea la rețeaua de cale ferată poate oferi alternative de relaționare atât la nivel urban (cu alte fragmente ale orașului) cât și la nivel teritorial.

Limite

Suprafața mare a cartierului poate fi simultan un impediment (necesitând gestionarea la o scară mai mare și se adresându-se unui grup social extins), dar și un avantaj, întrucât permite conturarea unui sistem de locuri și definirea unei imagini urbane complexe. În acest sens, direcțiile unei posibile intervenții necesită o atentă raportare la intervalul de timp vizat, la resursele ce pot fi accesate și la dinamicile urbane previzibile.

O reală problemă a cartierului derivă din procesele de transformare ale spațiilor (preponderent) neconstruite, dar și ale celor cu un regim juridic incert din perioada post-decembristă. Acest aspect s-a reflectat atât într-o serie de intervenții cu caracter abuziv (neavizate), cât și în numeroasele documentații de urbanism derogatorii care au permis o fragmentare a cartierului pe principii imobiliare (adesea speculative). În acest context, problematica se extinde și asupra principalelor zone de interes pentru viața cartierului (ample zone verzi și parcuri) aflate în prezent în pericol de dispariție ca urmare a unor procese derogatorii de reglementare urbană ce prevăd transformarea lor în spațiu construibil – procese susținute de autoritatea publică.

Oportunități și direcții

Ținând seama de caracteristicile morfo-tipologice ale ansamblului, de tipurile de resurse identificate, de necesitățile cartierului în raport cu dezvoltarea orașului, dar și de exemplele de intervenții studiate în mediul

italian, transpare ipoteza abordării policentrice, a rețelei de spații verzi cu rol unificator, a traseelor pietonale ce conectează diferite locuri identificate la nivelul cartierului. În acest sens, posibile direcții de abordare vizează pe de o parte scara locală, prin recalificarea unor spații cu caracter central la nivelul cartierului, precum și legătura cu alte fragmente urbane, prin conectarea acestora la rețeaua de spații publice a orașului. Totodată, prin raportarea la limite – ca zone de contact și interacțiune inter-urbană – reiese oportunitatea valorificării zonelor verzi ce delimitează cartierul – ca spații tampon între oraș și cartier care pot gestiona echilibrat relația intimitate-izolare.

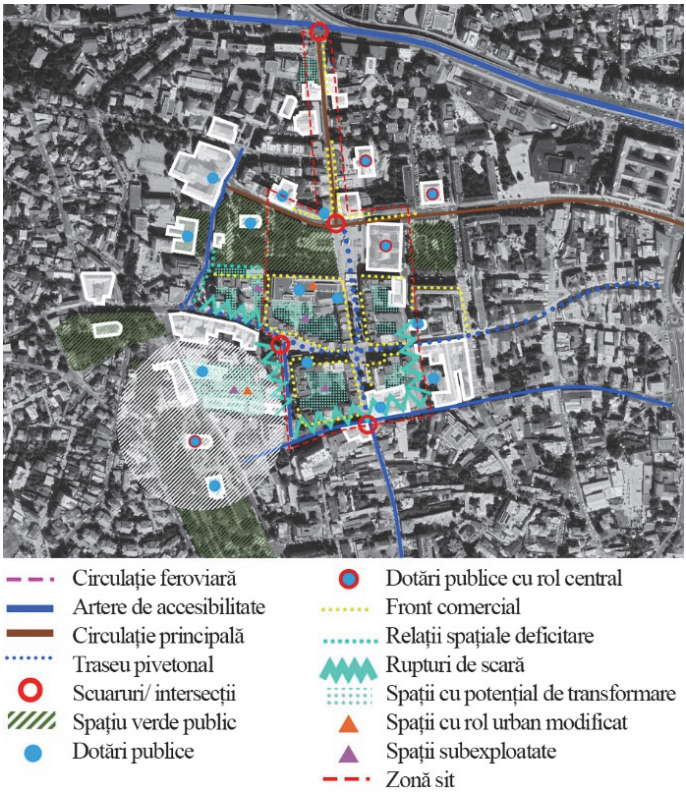
În urma analizei fragmentelor determinate de intervențiile din perioada comunistă în Craiova, se remarcă o serie de constante în ceea ce privește problematicile întâlnite:

- rupturile de scară;
- relațiile spațiale deficitare (lipsite de conexiuni urbane);
- existența unor spații insuficient exploatate sau al căror rol (la nivel local sau urban) s-a pierdut în timp.

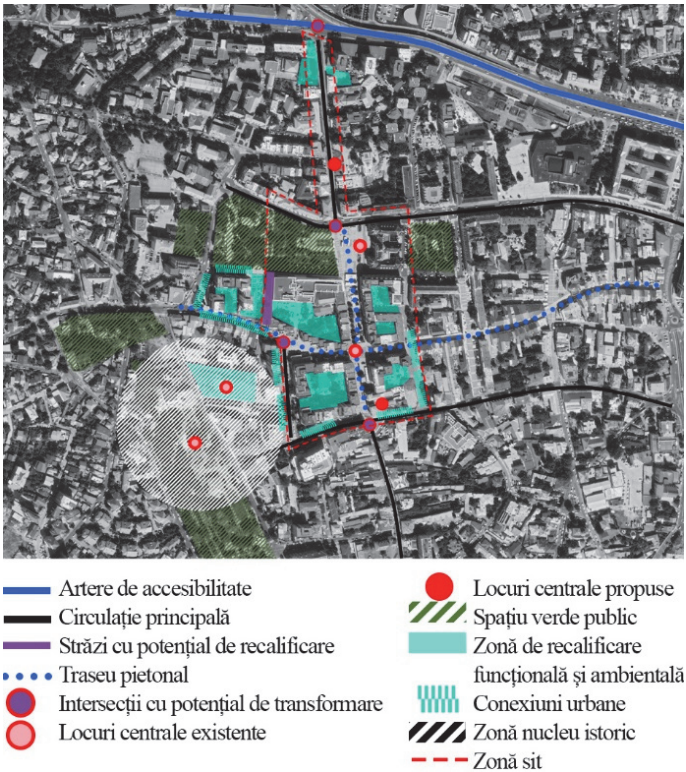
Acestea își găsesc corespondența la nivelul intențiilor de intervenție prin propunerea unor conexiuni urbane cu rol fie de re-țesere la nivelul fondului construit (care aparține unor fragmente morfo-tipologice diferite), fie de conturare a unor trasee pietonale prin direcționări, punți urbane și permeabilizări ale fondului construit (prin valorificarea gangurilor existente sau propunerea altor legături unde e posibil).

Pe de altă parte, în funcție de structura locului, de modalitatea de relaționare dintre diferitele componente spațiale, dar și de dinamicile sociale specifice, apar o serie de variabile. Acestea sunt influențate de diferitele momente de intervenție (comuniste/post-comuniste) în raport cu structura orașului sau cu proiectele arhitecturale inițiale (cum este cazul Teatrului Național, sau acela al cartierului Craiovița Nouă, ale căror proiecte prevedeau o serie de calități spațiale în raport cu spațiul public).

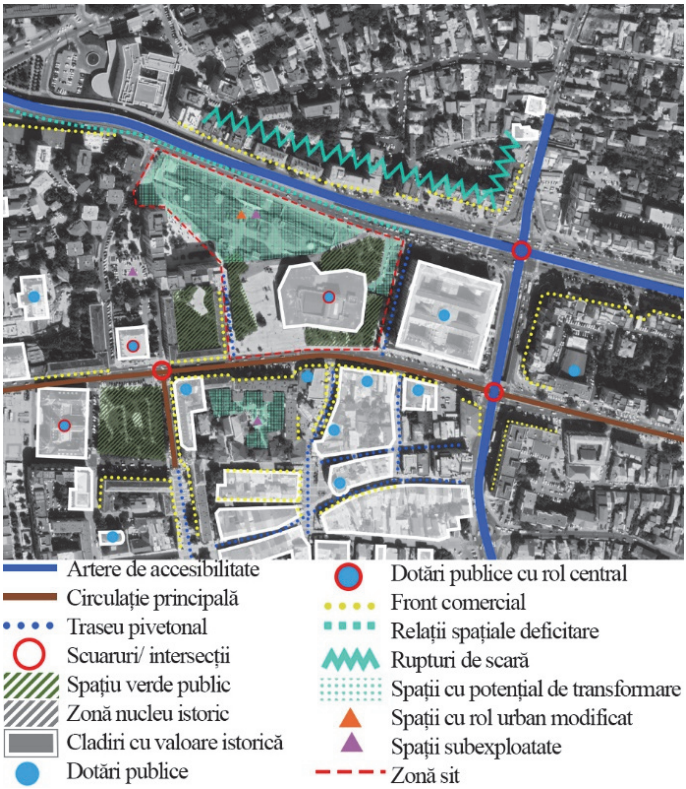
Un aspect comun remarcat în cazul tipologiilor identificate în Craiova este existența spațiilor verzi, precum și a unor trasee pietonale sau spații publice cu rol structurant care, în funcție de diferitele tipuri de relații de proximitate, au (sau ar putea dobândi) diferite roluri într-un posibil sistem policentric al orașului.

Figură 65: Analiză existent Centrul civic Craiova. Prin identificarea diferitor tipuri de disfuncționalități se remarcă în primul rând rupturile de scară determinate de intervențiile comuniste în raport cu țesutul tradițional, aspect ce influențează și în prezent imaginea orașului. Totodată, sunt identificate spațiile sub-exploatate, „ascunse" în spatele incintelor de blocuri, tratate negljent atât în ceea ce privește expresia arhitecturală (spre deosebire de fațadele dinspre stradă), cât și modul de utilizare (locuri de parcare, lipsite de atribute spațiale calitative, specifice locuirii urbane centrale).

Figură 66: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Prin raportarea la tipurile de disfuncționalități identificate, principalele operațiuni vizate sunt cele de re-țesere a fragmentelor urbane și de crearea a unor conexiuni pietonale la nivel de ansamblu, prin valorificare spațiilor interstițiale, sau a celor ce și-au pierdut caracterul (cum este cazul Pieței Chiriac aflată în imediata apropiere, determinată pentru nucleul istoric). Locurile centrale identificate (atât cele existente, cât și cele propuse) necesită operațiuni de păstrare și potențare a caracterului central.

Figură 67: Analiză existent Teatrul Național Craiova. Prin identificarea principalelor disfuncționalități și arii ce au un caracter defectuos din perspectiva calității spațiului public, zona rezultată în urma proiectului de amenajare a parcării subterane și-a pierdut rolul de parc în cadrul orașului, fapt ce accentuează relația cu principala arteră de tranzit a orașului, în defavoarea unui spațiu public calitativ.

Figură 68: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Pornind de la principalele disfuncționalități, direcțiile de intervenție se adresează reconsiderării spațiului amplasat deasupra parcării, în vederea recalificării urbane a zonei, prin reamenajare, restructurare funcțională și realizarea de noi conexiuni urbane. În acest context este vizată în mod direct relația cu artera de circulație Calea București.

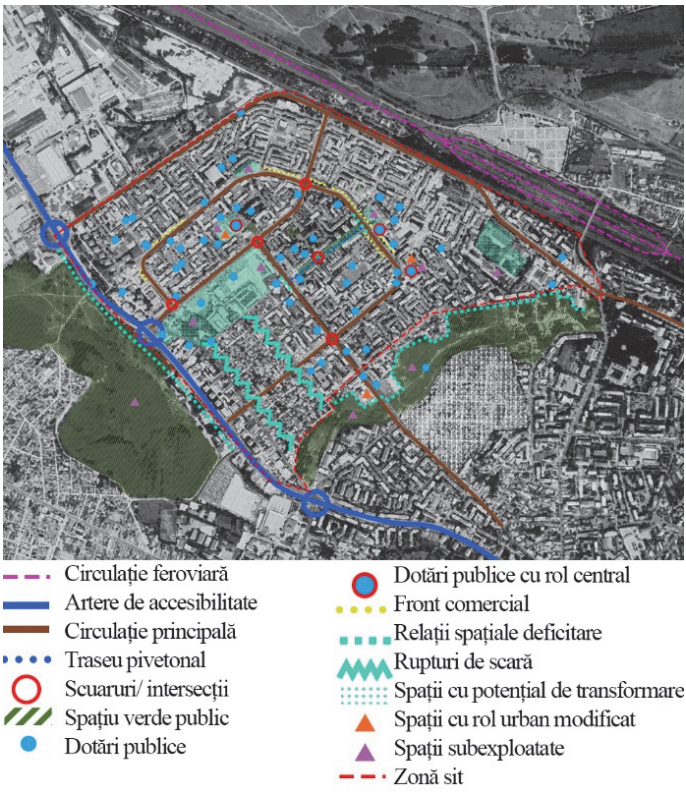
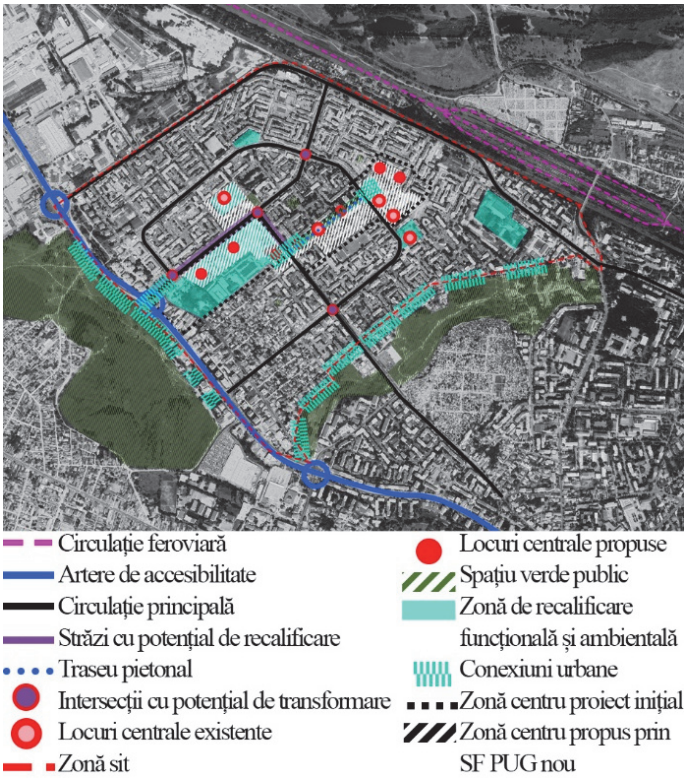

Figura 69. Analiza existent Cartierul Craiovița Nouă. Hărțile de disfuncționalități identificate subliniază caracterul izolat al cartierului și lipsa de legături cu amplele zonele verzi, limite cu potențial urban, ce pot funcționa ca spații conectoare (zone în proces de dispariție prin documentații urbanistice derogatorii, ce aprobă transformarea lor în zone construibile/construirea de noi blocuri de locuințe în defavoarea spațiilor publice amenajate). Totodată, sunt remarcate o serie de spații ce și-au pierdut rolul sau care, deși prezintă un caracter central, fie prin poziție, fie prin funcțiune, nu sunt suficient valorificate (precum fostul cinematograf, zona Orizont, Big nou, zona catedralei etc.).

Figură 70: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Structura cartierului (parțial realizată conform proiectului comunist) și poziția în raport cu orașul prin filtrul a două zone verzi majore, cu potențial de transformare în favoarea spațiului public, oferă posibilitatea conturării unor zone cu caracter central (funcțional și ambiental) în cadrul cartierului și a unor conexiuni pietonale care să crească substanțial calitatea locuirii.

4.2. Suceava

Figură 71: Fragmente urbane analizate în cadrul Sucevei: 1. Cu impact major asupra centrului – Centrul civic; 2. Dotări urbane majore – Universitatea Ștefan cel Mare și Magazinul Universal Bucovina; 3. Cartiere periferice – Burdujeni

Centrul Civic

Problematici

Deși până la jumătatea anilor 1970 a fost alocată o atenție deosebită definirii și înțelegerii structurii tradiționale a orașului (prin cercetări arheologice și prin proiecte de restaurare dedicate unei serii de clădiri cu valoare istorică) imaginea zonei de târg specifică centrului Sucevei a fost

înlocuită integral cu una a fragmentelor determinate de reconstrucția comunistă. Cu excepția bisericilor și a unora dintre clădirile civile (Hanul Domnesc ce fusese restaurat sau cele utilizate de aparatul de stat, precum clădirea prefecturii sau cea a tribunalului), centrul istoric a fost complet demolat și apoi reconstruit în conformitate cu aspirațiile politice susținute de către unii reprezentanți ai corpului profesional local din acea perioadă.

Formula compozițională a centrului civic urmărea principii tipice pentru configurarea ansamblurilor centrale din anii 1960 – o masă dominantă de locuințe colective cu parter comercial, un bloc-turn ca element vertical, însoțite ulterior de un obiect central, menit să accentueze scara monumentală.

Chiar dacă discursul profesional invoca tradiția și arta populară ca referințe identitare (reflectate la nivelul detaliilor arhitecturale), amploarea și maniera de intervenție au creat o ruptură în țesutul orașului, o pierdere a semnificației locului, profund resimțită la nivelul memoriei colective. Structura stradală tradițională s-a păstrat, dar artera de tranzit Ana Ipătescu care traversează orașul de la nord la sud accentuează fragmentarea zonei centrale și contrazice deschiderea căutată de proiectul pieței civice către Cetatea de Scaun.

Operațiunile contemporane intră în aceeași logică a detașării de consistența procesului istoric al orașului, oferind răspunsuri punctuale, de natură utilitară, care accentuează caracterul fragmentar. După 1990 latura pieței orientată către Cetatea de Scaun a fost obturată prin construirea clădirii McDonald`s.

Totodată, reamenajare pieței realizată în anii 2000 (prin introducerea unei parcări subterane și crearea unei dale urbane, terasate) a dus la pierderea detaliilor de paviment și a elementelor de amenajare peisagistică. Deși s-au efectuat o serie de operațiuni în favoarea parcursului pietonal (la nivelul pieței și al arterei istorice Ștefan cel Mare) demersurile practicii contemporane par justificate de procese de valorificare economico-imobiliară sau turistică și nu de căutări disciplinare care să fie adresate calității spațiului public și reidentificării urbane.

Resurse

Structura urbană a țesutului tradițional, ale cărei urme se regăsesc în structura stradală a zonei centrale, dar și în vestigiile arheologice și monumentele istorice păstrate (bisericile, nuclee structurale ale fostelor mahalale) reprezintă elementele esențiale ale abordării bazate pe recuperarea identității locale. În acest context sunt relevante numeroasele studii realizate

atât în perioada comunistă, cât și în cea contemporană, referitoare la siturile arheologice și la structura morfo-tipologică a orașului tradițional.

O caracteristică definitorie (care ține de atmosfera zonei) este dată de topografia locului și de zonele verzi cu caracter diferit.

Limite

Fiind un cadru conturat prin amplele demolări și operațiuni de reconstrucție succesive de-a lungul perioadei comuniste (aspect ce a dus la puternice mutații sociale) din modul în care locuitorii se raportează la spațiul public reiese lipsa sentimentului de apartenență. Acest fapt se reflectă prin lipsa de implicare în viața publică și prin dezinteresul pentru istoria orașului, manifestată atât la nivelul locuitorilor, dar mai ales al autorităților locale.

Oportunități și direcții de intervenție

Regândirea spațiului central în raport cu ansamblul de spații publice din care face parte permite definirea caracterului specific. Astfel, contextul local invită la punerea în valoare a vestigiilor arheologice și la conectarea rețelei de monumente istorice print-un parcurs pietonal și prin operațiuni de conservare și restaurare atente la elementele identitare. Totodată, prin raportarea la atributele ambientale, o abordare peisagistică ar putea contura noi modalități de regândire a conexiunilor urbane.

Magazin Universal Bucovina

Problematici

Program cheie al reconstrucției urbane comuniste, acesta se prezintă ca o structură tip, ajustată în momentul amplasării la cerințele minimale ale terenului aflat la intersecția a trei artere de circulație relevante pentru evoluția orașului: strada Ștefan cel Mare (arteră istorică care face legătura cu zona centrului civic), strada Trandafirilor (ce păstrează mărturia țesutului istoric al orașului) și bulevardul Ana Ipătescu (trasat în perioada comunistă) prin care se realizează conexiunea cu rețeaua de dotări principale ale orașului.

Estetica sculpturală uniformizatoare a fațadelor care răspund celor trei artere ce definesc relația cu structura orașului și-a păstrat aspectul până în prezent. Lucrările de renovare periodice nu au modificat compoziția fațadelor (așa cum s-a întâmplat în multe alte orașe din țară) aspect care sugerează o atitudine de asimilare și de acceptare a caracterului sculptural socialist. După 1990, odată cu privatizarea acestor spații, amenajarea interioară este însă

modificată prin anularea spațiului deschis din perioada socialistă și prin fragmentarea în standuri individualizate în funcție de activitatea economică a fiecărui mic-întreprinzător.

Deși apariția Magazinului Universal a fost apreciată în rândul locuitorilor, devenind rapid un reper bine ancorat în memoria colectivă, acest program a avut impact negativ asupra modului de funcționare a orașului tradițional. Raportarea la dinamicile urbane contemporane și la tendința de transformare a acestui program în structuri de tip mall (care prin varietatea și natura activităților pe care le conțin acaparează viața urbană și duc la disiparea identității centrale a orașului) invită la reevaluarea rolului pe care aceste structuri îl pot avea în procesele de recalificare urbană.

Resurse

Amplasamentul favorabil în raport cu structura urbană stradală ce trimite la evoluția și transformarea orașului în timp, spațiile verzi sau cele libere din proximitate, precum și legătura cu zona centrală (prin urmare cu o serie de dotări conexe, specifice orașului socialist) creează pretexte pentru reconsiderarea vecinătăților în raport cu calitatea spațiului public.

Limite

Fiind vorba de un obiect singular (cu o identitate clară din punct de vedere programatic) abordările recente indică o tendință de păstrare a funcțiunii și de accentuare a sa prin transformarea în mall, program cu un efect profund negativ asupra vieții urbane centrale. Totodată, procesele de privatizare post-comuniste și fragmentarea spațiului interior în funcție de regimul de proprietate, face dificilă o posibilă intervenție unitară.

Oportunități și direcții de intervenție

Poziția privilegiată în raport cu structura urbană invită la regândirea rolului și relevanței funcțiunii de magazin universal în cadrul orașului contemporan. Reconsiderarea vecinătăților în relație cu rețeaua de spații publice permite o reintegrare a obiectului de arhitectură în structura macro a orașului prin conectarea acestuia la sistemul de spații publice urbane.

Universitatea Ștefan cel Mare

Problematici

Ansamblul universității din Suceava, amplasat în proximitatea cartierelor George Enescu și Areni, în relație cu o suită de dotări de

importanță majoră pentru oraș (spitalul județean, stadionul etc.) realizate în perioada comunistă, este definit printr-o bună conectivitate la nivel urban. Acest aspect se reflectă în configurația spațială și relațiile dintre clădirile dominante ale ansamblului, determinate de raportul interior-exterior.

Prin integrarea cadrului natural cu rol de filtru urban și prin deschiderea graduală a spațiului interior către oraș, ansamblul oferă o atmosferă adaptată parcursului pietonal, care permite desfășurarea unor activități urbane variate.

Cu toate acestea, schimbările de după 1990 (extinderea corpului principal, refuncționalizarea unor clădiri existente, construirea unor corpuri noi, sau realizarea unor construcții cu caracter temporar, destinate activităților comerciale și de alimentație publică la scară mică) au influențat percepția spațială și caracterul locului.

Totodată, procesul de privatizare a fostelor spații industriale din vecinătate a dus la apariția unor programe noi, cu destinație comercial-industrială (hipermarket, mici ateliere industriale, buticuri etc.). Acestea au contribuit la fragmentarea parcursului pietonal, precum și la alterarea spațiului public al zonei.

Resurse

Amplasamentul ansamblului în raport cu orașul permite un grad sporit de accesibilitate, iar spațiul verde care îl definește, precum și rețeaua de dotări din proximitate favorizează gândirea unor relații de conexiune ce pot funcționa atât la scara locului, prin recalificarea parcursului pietonal și a rutelor scurte, cât și la scară mai mare, prin raportarea la sistemul de dotări și spații publice specifice ce pot fi conectate la nivelul orașului.

Configurația spațială și valoarea arhitecturală a corpului principal (care a fost propus spre clasare pe lista M.I.) subliniază importanța raportării atente la arhitectura perioadelor recente pentru a putea identifica și proteja proiectele valoroase.

Limite

Principala constrângere a sitului constă în regimul juridic al diferitelor clădiri care (prin relațiile de proximitate) sunt asimilate ansamblului. Un alt aspect îl constituie fosta zona industrială din proximitate, reutilizată în scop comercial prin amplasarea unui hipermarket (funcțiune cu caracter periferic), a cărui amenajare nu își propune conturarea unui spațiu public cu atribute urbane.

Oportunități și direcții de intervenție

Datorită faptului că ansamblul a primit în timp mai multe obiecte arhitecturale decât erau prevăzute, raportul și modul de relaționare între clădiri s-au modificat. În acest sens, apare necesitatea regândirii spațiilor interstițiale la nivelul întregii insule urbane în favoarea spațiului public.

Prin trecerea la scara orașului (ca întreg) și ținând cont de diversitatea funcțională a zonei, se poate considera activarea spațiilor latente sau cu caracter sezonier (precum patinoarul) în raport cu spațiul public și relaționarea acestora la nivel urban.

Cartierul Burdujeni

Problematici

Cartierul Burdujeni (sau Cuza Vodă), aflat în directă legătură cu platforma industrială Valea Sucevei, s-a dezvoltat în trei etape de-a lungul anilor1970-1989. Cea din urmă a dus la demolarea zonei de târg Burdujeni, din care s-au păstrat doar câteva clădiri printre care Gara Burdujeni – un reper arhitectural la nivelul municipiului.

Conexiunile cu orașul sunt limitate la cele două artere care structurează cartierul (Calea Unirii și Calea Burdujeni) și care asigură distribuția principalelor dotări, organizate la parterul blocurilor de aliniament. Lipsit de o rețea de dotări internă, corespunzătoare locuirii urbane și nevoilor locuitorilor, Burdujeni rămâne un cartier satelit, izolat de viața orașului și lipsit de spații publice calitative.

Procesele de tipizare și standardizare ce au stat la baza proiectării cartierului au dus la conturarea unei imagini puternic uniformizatoare, lipsite de repere la nivelul parcursului urban, aspect la care contribuie și calitatea materialelor și ritmul rapid de construire (în special pentru clădirile ridicate în ultima etapă).

În prezent se remarcă extinderea zonei de locuit prin construirea de blocuri noi, fără a exista o preocupare pentru îmbunătățirea gradului de dotare și a calității spațiilor publice la nivelul cartierului.

Resurse

Majoritatea mărturiilor țesutului istoric al fostei comune Burdujeni, fie au fost demolate în procesul de rescriere socialistă, fie au fost reutilizate și alterate spațial în perioada post decembristă. În acest context, păstrarea și

valorificarea clădirilor rămase, precum Gara Burdujeni, este esențială pentru consolidarea memoriei urbane.

Proximitatea față de zona industrială (transformată în zonă comercială și de servicii în anii recenți) poate constitui, de asemenea, un avantaj din perspectiva accesibilității la facilități urbane diverse. Totodată, poziția cartierului ca zonă de tranzit între oraș și aeroport poate aduce beneficii în dezvoltarea zonei.

Limite

Legătura cu centrul orașului printr-o singură cale de acces creează o scurtcircuitare în conexiunea cartierului cu restul orașului, reflectată adesea prin congestionări ale traficului. Pe de altă parte, densitatea zonei construite și configurația morfologică limitează mult posibilitățile de intervenție și identificarea unor spații ce pot constitui centralități la nivelul insulei urbane.

O altă constrângere este legată de vecinătățile cartierului, definite fie prin dezvoltări rezidențiale noi, pe fostele terenuri agricole (în ciuda lipsei de infrastructură care să le susțină), fie prin extinsa zonă industrială (al cărui potențial de regenerare, dificil de gestionat datorită dimensiunii platformei, va necesita un interval foarte mare de timp pentru implementare).

Oportunități și direcții de intervenție

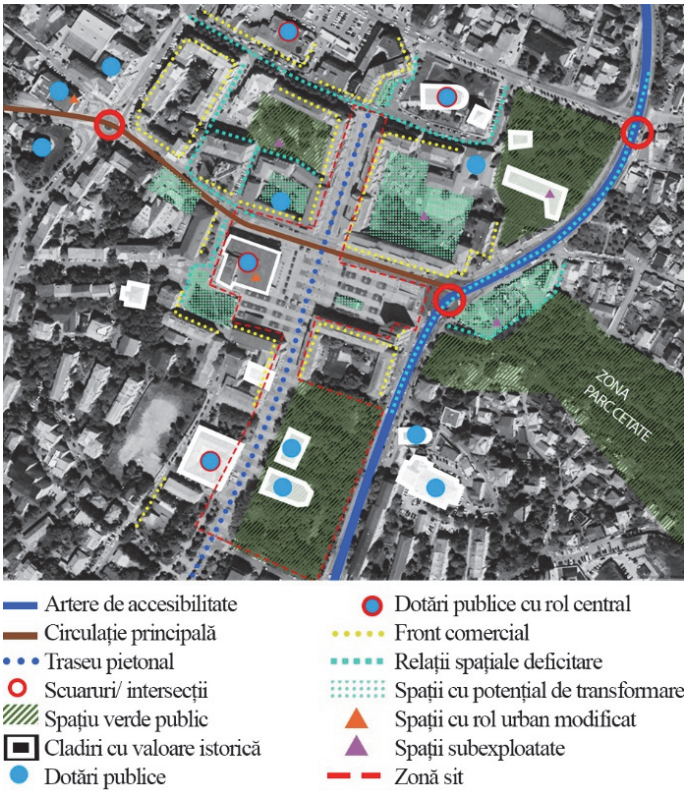
Ca urmare a posibilităților limitate de intervenție în zonele neconstruite, recalificarea spațiilor interstițiale (determinate de insulele de blocuri) în favoarea locuitorilor apare ca principală direcție de abordare. În aceeași logică, poate fi discutată posibilitatea recuperării spațiului public din proximitatea reperelor urbane (precum gara Burdujeni, fostul cinematograf, piața agro-alimentară, bisericile vechi etc.) în folosul utilizatorului urban, precum și reconfigurarea rețelei de dotări și a spațiului public (la nivelul cartierului, dar și în raport cu orașul).

O altă posibilă direcție este aceea de a reconsidera rolul și valoarea unei artere de circulație în cadrul cartierului, căutând astfel închegarea unei rețele cât mai variate de dotări.

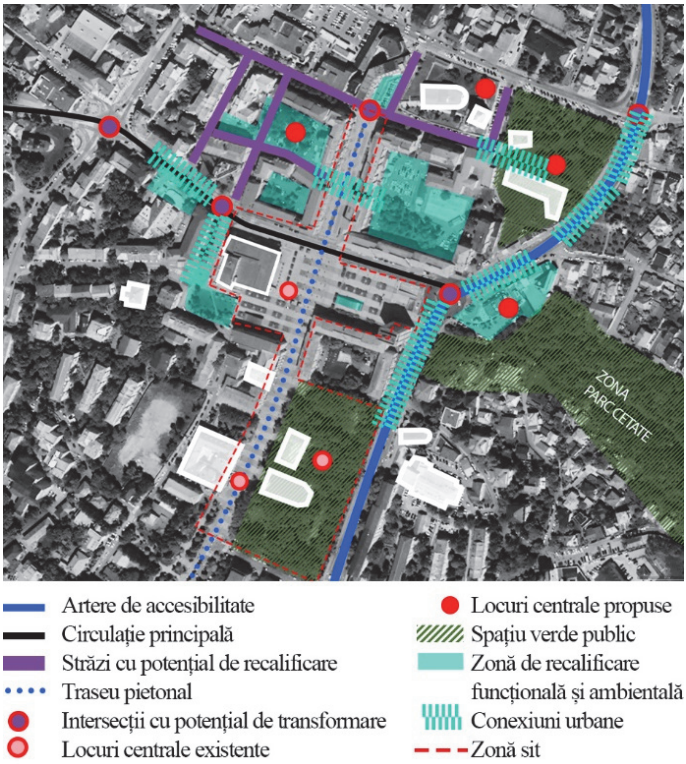
Reprezentând părți ale unui cadru urban aproape integral reconstruit în perioada comunistă, problematica principală a tipologiilor de intervenție identificate în cazul Sucevei nu se remarcă prin rupturi de scară ca în cazul Craiovei, ci prin modalitățile de raportare la vecinătăți (construite sau neconstruite) din perspectiva utilizării spațiului public și al importanței acordate parcursului pietonal. În acest fel, direcțiile de intervenție comune

presupun recalificarea, având ca scop definirea unor conexiuni urbane raportate la relațiile de vecinătate și la spațiile publice slab utilizate.

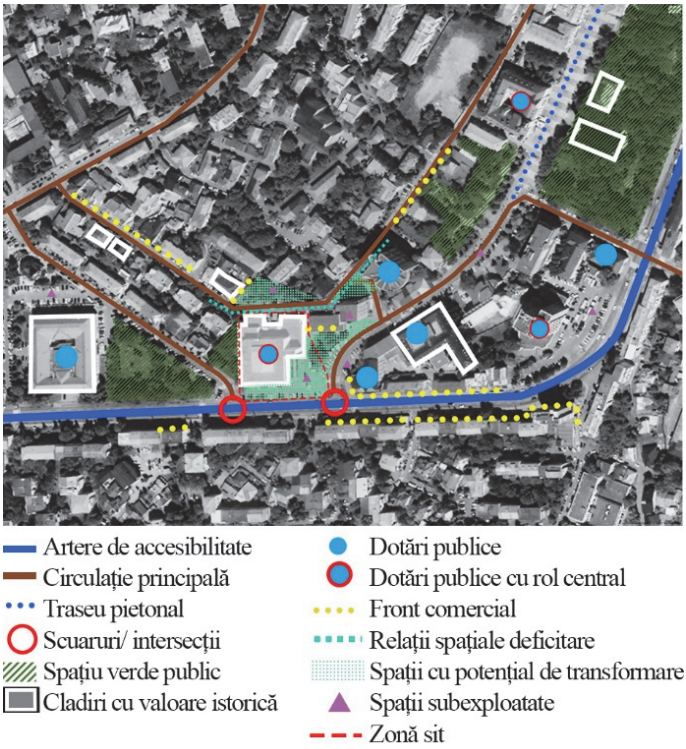
Relația cu spațiul verde reprezintă o caracteristică care diferențiază tipurile de intervenție. Dacă cele din zona centrală prezentă o bună conectate cu o serie de spații verzi existente, amenajate, în Burdujeni se remarcă lipsa unor astfel de relații (zonele verzi amenajate fiind aproape inexistente la nivelul cartierului, aspect ce nu poate fi compensat nici de spațiile din cadrul incintelor de blocuri). În acest sens, modul de raportare la relația cu spațiul verde al orașului, dar și acela referitor la rețeaua de dotări, diferă radical în cazul cartierului Burdujeni.

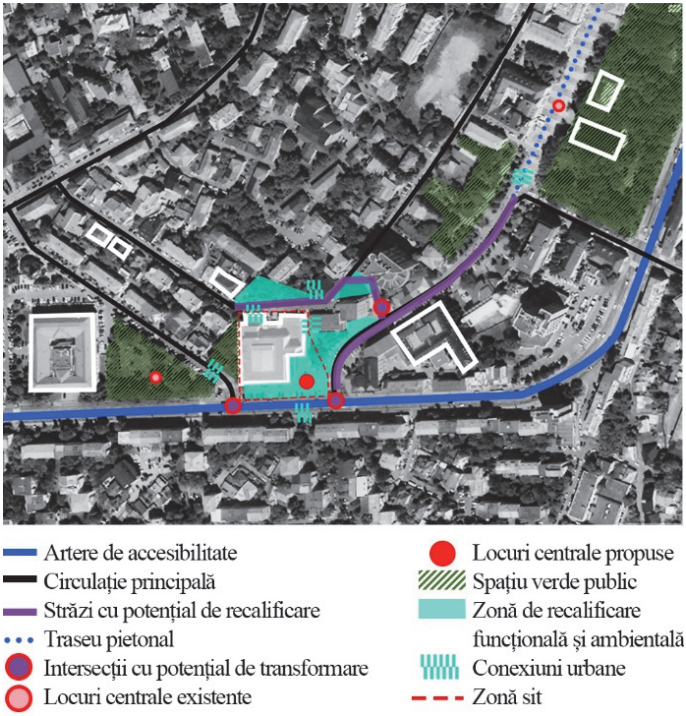
Figură 72: Analiză existent Centrul Civic Suceava. Disfuncționalitățile identificate vizează relațiile de proximitate ale pieței civice (extinsă prin artera pietonală), atât cu spațiile deschise, neamenajate (scuaruri, zone verzi), cât și cu unele dintre clădirile din jur. Acest aspect afectează legăturile pietonale (posibile prin rețeaua de ganguri și pasaje ce permit accesarea și conectarea incintelor de blocuri cu spațiul public major și cu puținele repere construite ale istoriei locale păstrate (Biserica Sf. Dumitru, Piața agro-alimentară centrală, ruinele Curții Domnești). Totodată, deschiderea simbolică a frontul sud-estic către Cetatea de Scaun este scurtcircuitată de artera de tranzit Ana Ipătescu și construcțiile realizate post 1990.

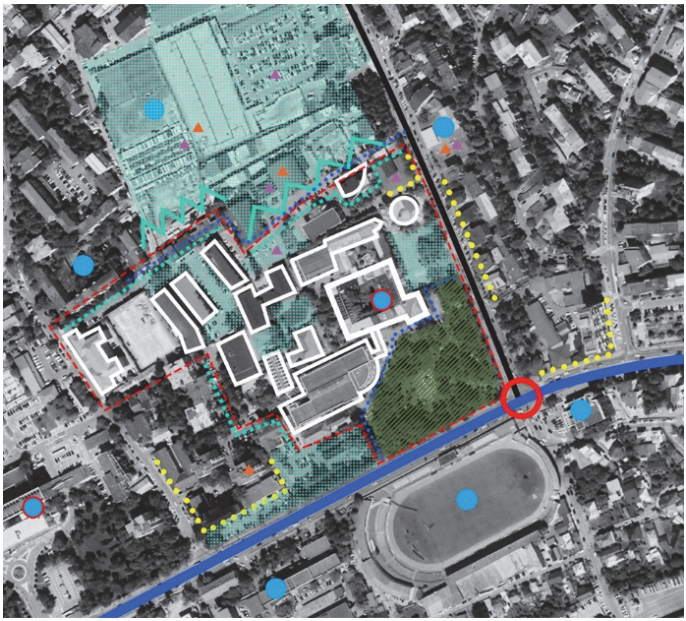
Figură 73: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Direcțiile de intervenție se adresează spațiilor identificate ca slab valorificate din proximitatea pieței centrale, dar și unora dintre străzile țesutului tradițional care, prin recalificare, pot contura noi tipuri de relații spațiale între zonele de interes public. Prin urmare, acestea pot contribui la redefinirea rețelei de locuri centrale.

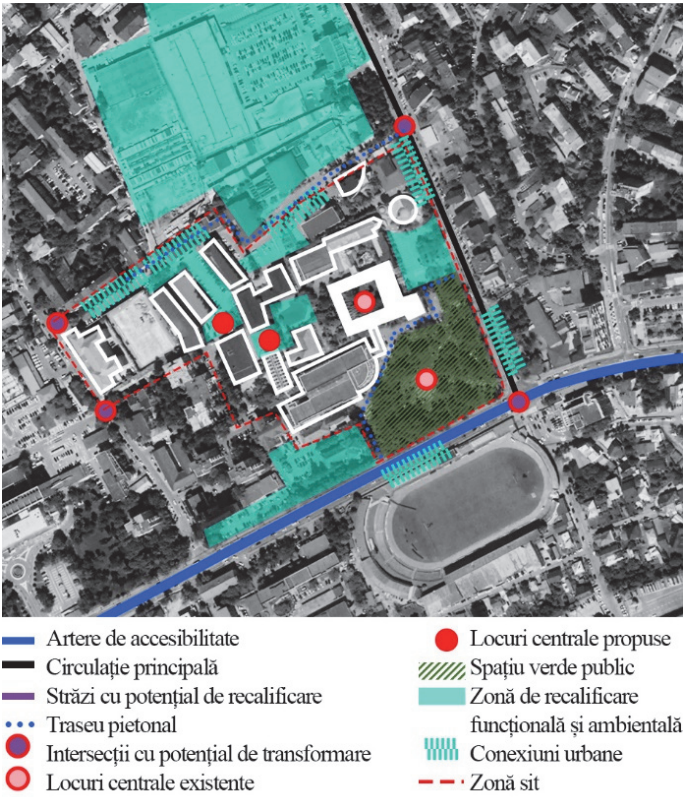
Figură 74: Analiză existent Magazin Universal Bucovina. Problematica acestui context este dată de modul de relaționare a obiectului singular cu spațiul liber, din jurul său, neamenajat în scop public/pietonal și neconectat corespunzător cu spațiul public major al orașului, aflat în vecinătate.

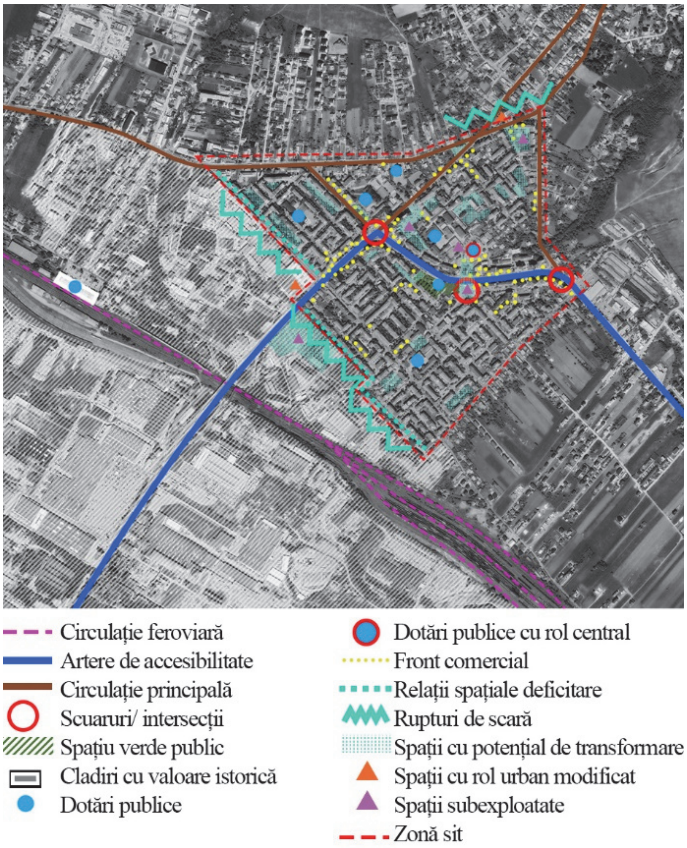
Figură 75: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Direcțiile de recalificare vizează spațiile identificate ca deficitare în ceea ce privește utilizarea și amenajarea în raport cu spațiul public, posibilitățile de conectare cu spațiile amenajate, sau cu potențial public din vecinătate și operațiuni asupra arterelor de legătură cu centrul istoric, prin pietonalizare (în continuarea celei deja existente) sau reamenajare (prin regândirea relației dintre circulația auto, spațiile de parcare, zonele tehnice și cadrul rezidențial).

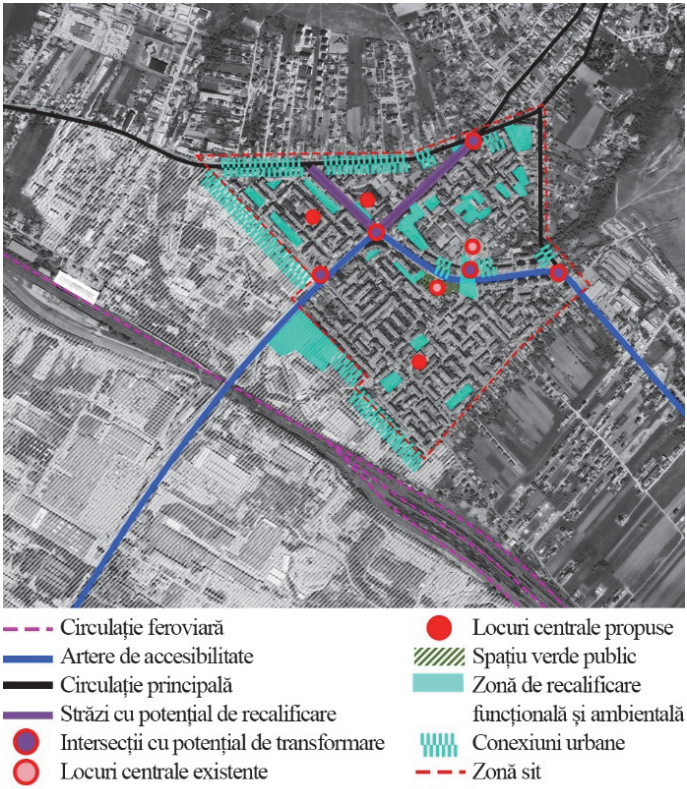
Figură 76: Analiză existent Universitatea Ștefan cel Mare. Disfuncționalități legate preponderent de tipurile de relații dintre clădirile ansamblului și vecinătatea cu fosta zonă industrială, dar și de modul în care este utilizat spațiul interstițial.

Figură 77: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Direcțiile de recalificare identificate se adresează spațiilor dintre clădiri ce, prin reamenajare și regândire a circulațiilor și a spațiilor de parcare, pot defini noi locuri centrale la nivelul ansamblului. Totodată pot fi stabilite noi conexiuni cu spațiile verzi sau cu diferitele funcțiuni de importanță majoră pentru oraș, aflate în vecinătate.

Figură 78: Analiză existent Cartierul Burdujeni. Pe lângă izolarea față de oraș, se remarcă lipsa spațiilor publice sau verzi amenajate în interes pietonal la nivelul ansamblului și o concentrare a dotărilor preponderent în jurul arterelor de circulație principală.

Figură 79: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Densitatea crescută a cartierului permite posibilități limitate de intervenție. Acestea sunt direcționate către puținele dotări existente în afara arterelor de circulație (în vederea definirii unor noi locuri centrale) sau către spațiile dintre blocuri (acolo unde distanțele sunt mai generoase). Totodată sunt vizate noi conexiuni, atât în interiorul ansamblului (între diferitele spații cu potențial public), cât și cu zonele din vecinătatea cartierului.

4.3. Timișoara

Figură 80: Fragmente urbane analizate în cadrul Timișoarei:
1. Cu impact major asupra centrului – Zona centrului civic (Parcul civic); 2. Dotări urbane majore – Universitatea de Vest; 3. Cartiere periferice – Soarelui.

Zona destinată centrului civic

Problematici

Dezbătută profesional începând cu finalul anilor 1950 (în contextul organizării concursului pentru sistematizarea centrului cultural-administrativ al orașului) problematica centrului civic al Timișoarei aducea în discuție tema conexiunilor urbane, introducând totodată ideea de policentralitate ca un prim pas pentru reconsiderarea structurii urbane. Terenul foarte mare (rezultat din demolarea fostei cazărmi Transilvania) aflat la limita nucleului istoric central și destinat încă din anii 1950 unui centru civic, a reprezentat un subiect de

dezbatere de-a lungul întregii perioade comuniste, chiar dacă în final acesta nu a mai fost realizat.

În anii 1970 s-au construit clădirea Magazinului Universal Bega și cea a Hotelului Continental, iar în anii 1980 – în urma unor dezbateri legate de modul de raportare la oraș și pornind de la rolul și valoarea identitară a arhitecturii și a istoriei în procesele de evoluție urbană – este propus un nou proiect pentru zona centrului civic. Acesta trimitea la tipologia piețelor închise, specifice țesutului istoric, pe care le interpreta în limbaj modern. Sistematizarea întregului ansamblu era caracterizată printr-o structurare spațială stratificată, ce urmărea adaptarea la context, prin diferențe graduale de scară, ritm și tratare în raport cu zonele adiacente. În acest fel piața civică era gândită ca un element de tranziție între centrul istoric și zonele dezvoltate începând cu secolul XX.

Chiar dacă acest demers nu a fost pus în practică, regândirea zonei din perspectiva conexiunilor urbane poate contribui, alături de structura radial-concentrică a Timișoarei, la conturarea unor noi centralități care să se înscrie în rețeaua de spații publice a orașului.

Resurse

Structura urbană existentă (definită de rețeaua stradală radial-concentrică ce conectează nucleele istorice ale orașului) oferă premisa unor conexiuni directe, la diferite scări ale orașului.

Spațiul verde care domină situl se prezintă ca un negativ al nucleului central, dens construit. Raportul figură-fond este accentuat de relația pe care acesta o are cu obiectele arhitecturale ce plutesc în actualul Parc Civic (clădirea Hotelului Continental, cea a Magazinului Universal Bega, cea a pavilionul Teatrului , precum și imobilul păstrat din țesutul istoric).

Astfel, prin locul pe care îl ocupă în raport cu țesutul construit învecinat, zona destinată centrului civic comunist – actualul Parc Civic – trimite la „marea de verde” care unifica insulele urbane, invocată de Ungers.

Limite

În ceea ce privește diversitatea funcțională, precum și consecvența morfo-tipologică a țesutului urban central, spațiul liber extins ca zonă verde poate fi privit ca o limitare. Cu toate acestea, așa cum am văzut, prezența unui astfel de gol în structura urbană – dacă este gestionată în favoarea utilizatorului urban și se relaționează corespunzător cu diferitele tipuri de fragmente urbane cu care se învecinează – poate constitui un atu local.

Oportunități și direcții de intervenție

Valorificarea relațiilor inter-urbane dintre spațiile publice cu caractere diferite – adresate corespunzător contextului local prin relații tipologice specifice – duce la conturarea unui parcurs pietonal ce poate fi reprezentat prin harți mentale și, prin urmare permite identificarea.

Preluarea unui astfel de demers de la scara locală la aceea urbană duce la definirea unui sistem de spații publice interconectate la nivelul întregului oraș.

Universitatea de Vest

Problematici

Amplasarea în oraș sub forma unui ansamblu funcțional unitar și urmărind o concepție spațial-urbanistică de încadrare în ambianța naturală a locului (prin curți interioare și prin valorificarea relației interior-exterior) a permis zonei Universității din Timișoara o bună conectare în raport cu structura orașului. Încadrat în curentul de „re-europenizare" a arhitecturii locale din anii 1960-1970 la momentul construirii, ansamblul prevedea posibilitatea adaptării la noi necesități influențate de evoluția programului arhitectural (neconcretizate la vremea aceea).

Proximitatea sa față de dotări destinate activităților sportive, precum și față de o serie de unități de sănătate publică a fost gândită pentru facilitarea activităților practice necesare facultăților de educație fizică și sport sau de medicină din cadrul ansamblului. Extins în timp, ansamblul Universității din Timișoara a fost conectat cu noi zone de facilități urbane, cum ar fi „axa sporturilor". Cu toate acestea, zona prezintă o serie de disfuncționalități perceptibile prin intermediul parcursului pietonal. Acestea provin în principal din modul de utilizare a spațiilor din proximitate ce produc raporturi de vecinătate necorespunzătoare (atât cu fragmentele de țesut construit, cât și cu elementele de cadru natural).

Resurse

Prin poziția pe care o ocupă în oraș și prin proximitatea față de râul Bega, ansamblul Universității de Vest este definit de o amplă zonă verde care constituie fondul potrivit pentru obiectele arhitecturale, precum și un cadru pretabil diferitelor tipuri de activități.

Caracterul funcțional specific al acestei zone prezintă un anumit grad de intimitate în raport cu diversitatea activităților urbane centrale, aspect susținut și prin zonele verzi care funcționează ca filtre urbane.

Limite

Relația directă a sitului cu artera de circulație inelară, deși benefică din perspectiva accesibilității, se prezintă ca o piedică în conexiunea ansamblului cu râul Bega. Totodată, modalitatea de amenajare a zonelor verzi, extinse pare să se adreseze circulației în viteză a bulevardului și mai puțin pietonului, fiind lipsite de caracter sau amenajări gândite în raport cu scara umană.

Oportunități și direcții de intervenție

Cadrul natural de care ansamblul universitar beneficiază prezintă un context ce poate fi valorificat la diferite scări urbane prin conectarea acestuia la o posibilă rețea de spații verzi, calitative în ceea ce privește parcursului pietonal. Prin regândirea spațiilor publice și a conexiunilor dintre acestea și clădiri la scara locului, se pot contura spații cu caractere variate care, relaționate, pot căpăta un rol la scară urbană.

Totodată, ținând cont de repartizarea dispersată a unităților de învățământ superior în cadrul orașului, apare premisa realizării unor conexiuni la nivelul orașului între obiectivele universitare repartizate în mai multe arii ale acestuia.

Cartierul Soarelui

Problematici

Având ca bază structura orașului istoric, determinată de rețeaua radial-concentrică ce conectează nucleele istorice periferice cu zona Cetate, cartierele realizate în perioada comunistă în Timișoara au o conectivitate bună cu zona centrală prin intermediul arterelor radiale. Acest fapt a permis și asigurarea unui anumit grad de dotare. Cartierul (construit integral în decursul anilor 1980) a fost conceput conform principiului „unității urbanistice complexe" și cuprindea, pe lângă blocuri de locuințe, o serie de dotări socio-culturale de folosință zilnică, curentă (creșă, grădiniță, școală generală, dispensar, piață agro-alimentară, unități comerciale etc), spațiu verde, terenuri de joacă și sport, parcaje și spații de circulație carosabile interioare. O parte dintre aceste dotări sunt grupate în proximitatea centrului comercial – o zonă activă ce poate fi atribuită centrului de cartier, chiar dacă

nu prezintă spații publice amenajate corespunzător. Totodată, se remarcă amplasarea pieței Soarelui, camuflată în interiorul unei incinte de blocuri, greu de identificat prin parcurgerea la pas a cartierului.

Cu privire la caracterul structurii sociale, cartierul Soarelui este în bună parte ocupat de locuitorii săi inițiali (foști lucrători ai întreprinderii Giroc, care au putut achiziționa după 1990 locuințele primite de la stat) fapt ce se reflectă în spiritul de apartenență manifestat de locuitori, în ciuda lipsei unor spații publice amenajate.

O caracteristică ce ține de atmosfera cartierului constă în multitudinea de spații libere, din jurul (dar și din interiorul) cartierului, aspect total opus față de situațiile întâlnite în cazul Craiovei sau al Sucevei, unde cartierele analizate au fost masiv densificate în anii 1980. Totodată, prin modul în care se prezintă și prin dimensiunile reduse (raportate la scara cartierului), aceste spații oferă o imagine dezolantă în lipsa unor amenajări specifice.

Resurse

Cartierul este bine conectat la structura orașului și, deși se află la o distanță considerabilă de centru, proximitatea unor zone de agrement și loisir care permit diferite tipuri de activități contribuie la îmbunătățirea calității locuirii. Totodată, există o varietate a dotărilor în interiorul cartierului, unele dintre acestea căpătând rol de reper la nivel urban (spre exemplu, școala de cartier este considerată una dintre cele mai bune din oraș, aspect ce atrage noi locuitori).

Deși în prezent nu sunt suficient valorificate, spațiile libere (multe cu caracter verde) prezintă un potențial cu rol atât la nivel local, cât și la nivelul orașului în ceea ce privește calitatea spațiului public și posibilitățile de conectivitate la rețeaua verde a orașului.

Limite

În timp ce gradul de dotare, accesibilitatea, modul de configurare spațială și repartizarea golurilor urbane constituie aspecte ce determină o bună calitate a vieții în cadrul cartierului, starea blocurilor, calitatea materialelor, a finisajelor folosite și maniera de execuție imprimă o imagine lipsită de calități arhitecturale.

Oportunități

Ținând cont de calitățile funcționale ale rețelei de dotări interne a cartierului, de rolul acestora la nivelul orașului, dar și de golurile urbane de

care cartierul beneficiază, se reliefează direcții ce se adresează atât scării locale, cât și scării orașului.

În acest sens, pornind de la scara cartierului, o reutilizare a spațiilor interstițiale (incintele blocurilor, spațiile din jurul dotărilor publice, terenurile libere neamenajate) în favoarea locuitorilor ar putea contura o atmosferă strâns legată de viața comunității. Totodată, prin regândirea raportului obiect-ambient-utilizator, amplele zone verzi (majoritatea neamenajate în prezent) au potențialul de a deveni structuri ce privesc atât viața cartierului, cât și rețeaua de spații publice a orașului.

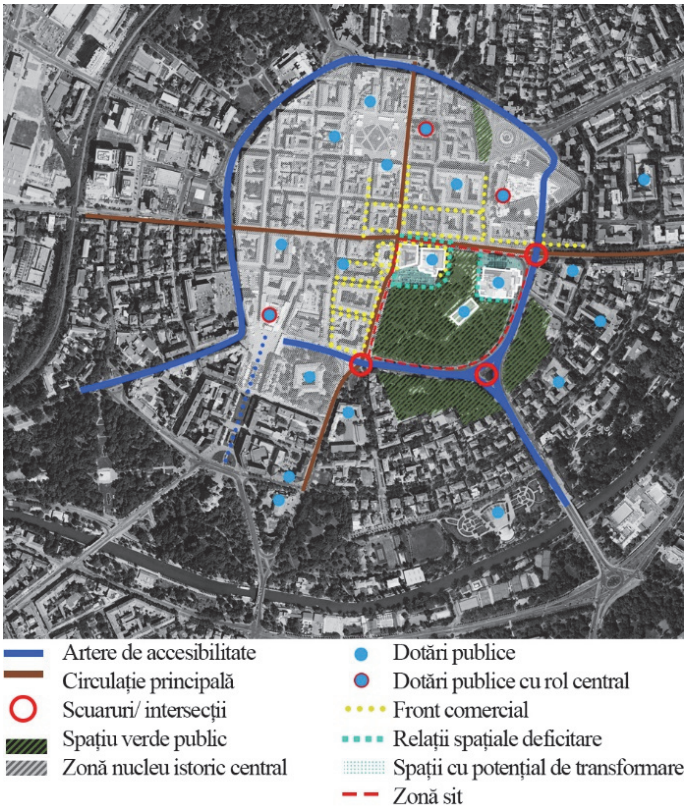
În cazul Timișoarei, așa cum am văzut, structura preexistentă reprezintă principala coordonată pentru dezvoltarea orașului, influențând atât gradul de accesibilitate la dotările centrale, cât și conexiunile urbane la nivelul macro.

În acest sens, în ceea ce privește problematicile, s-au regăsit în mod constant acelea legate de conexiunile pietonale dintre diferitele spații publice cu caractere și calități diferite, precum și modalitatea de utilizare a acestora, remarcându-se cu precădere sub-exploatarea spațiilor verzi.

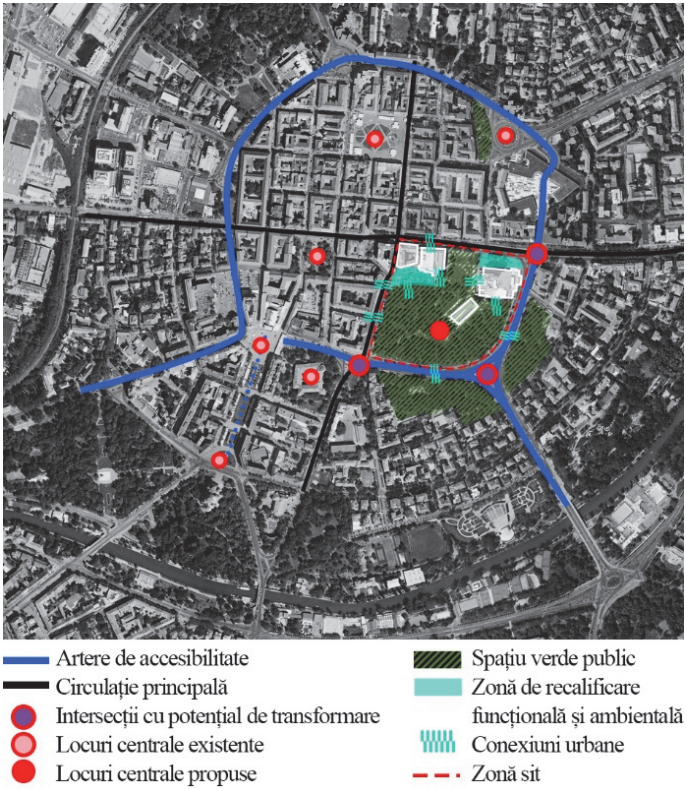
O altă constată rezultată din analiza celor trei cazuri este raportarea deficitară la țesutul fragmentelor din proximitate, fie că este vorba de cele comuniste în raport cu cele istorice, sau de cele contemporane în raport cu celelalte două. Influența acestor aspecte se regăsește în mod direct în posibilitățile de intervenție identificate, axate pe regândirea diferitelor tipuri de conexiuni urbane.

Variabilele derivă din diferențele specifice în ceea ce privește tipurile de relații discutate, precum și din gradul de importanță al spațiilor în raport cu structura orașului. Prin urmare, s-a observat cum pornind de la calitățile intrinseci ale fragmentelor studiate și raportându-ne la diferitele tipuri de disfuncționalități specifice în relație cu orașul, se pot distinge o serie de acțiuni urbane necesare.

Rolul arhitecturii, respectiv al arhitectului în acest demers, ca mediator al relației oraș-locuitor, este de a releva acele „fapte arhitecturale" (*fatti architettonici* despre care amintea Aldo Rossi) sau prezențe urbane, individualizate prin raportarea la loc, la memoria colectivă, la propria istorie și semnificație.

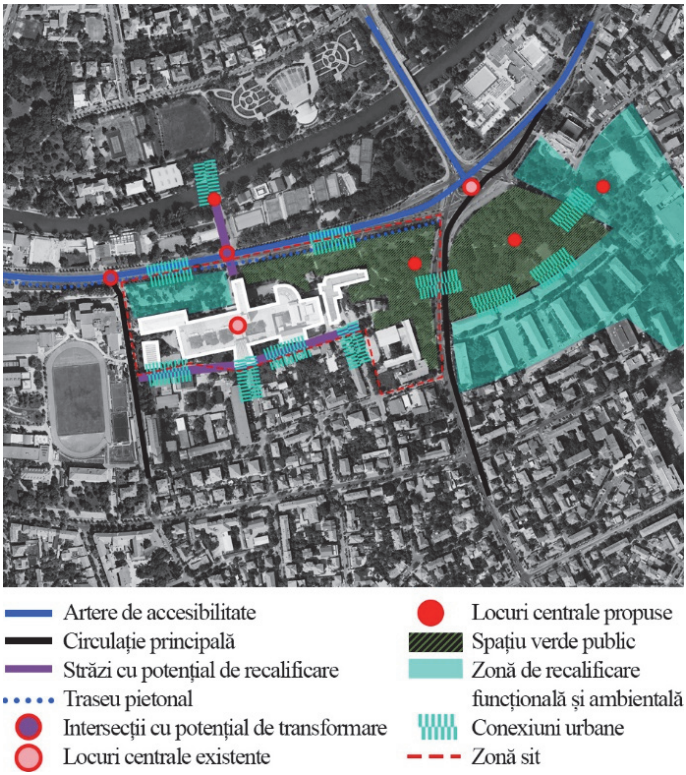
Figură 81: Analiză existent Parcul Civic Timișoara. La nivel macro, structura stradală permite o bună conexiune a acestui spațiu verde major al zonei centrale la rețeaua de spații verzi a orașului. La nivelul relațiilor de proximitate apar disfuncțiuni legate de conexiuni și parcurs pietonal.

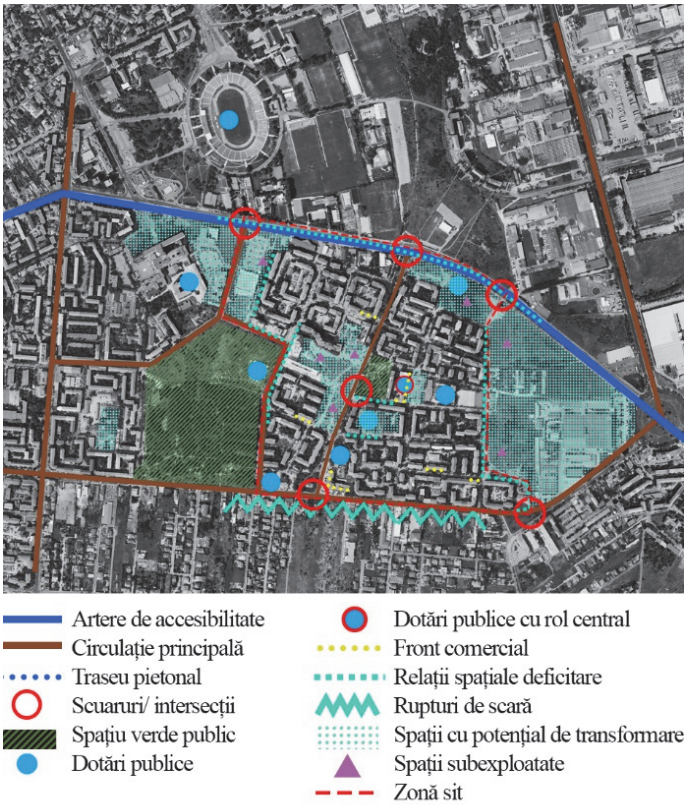
Figură 82: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Pornind de la disfuncțiunile identificate, direcțiile de intervenție se adresează conexiunilor zonei de parc cu fragmentele de țesut din proximitate, dar și relațiilor cu clădirile existente pe sit prin valorificarea spațiului public și a traseelor pietonale.

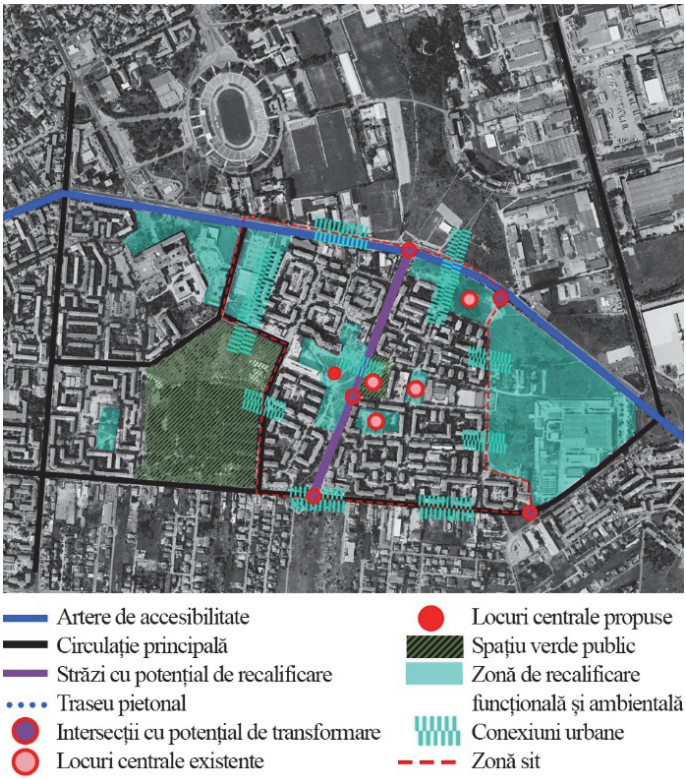
Figură 83: Analiză existent Universitatea de Vest, Timișoara. Tipurile de disfuncțiuni identificate vizează modul de utilizare a spațiilor verzi (insuficient valorificate din perspectiva activităților posibile) și relația ansamblului universitar cu țesutul urban din vecinătate (față de care se închide prin împrejmuirea sitului, deși logica configurației spațiale urmărea deschiderea graduală, până la între-pătrunderea public-privat).

Figură 84: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Direcțiile de recalificare vizează conexiuni mai bune între spațiile verzi existente, incluzând valorificarea relației cu Bega (prevăzută în proiectul inițial) pe direcția accesului principal. Totodată, este propusă reconsiderarea spațiilor dintre clădiri, ce definesc atât relația ansamblu-țesut, cât și relațiile dintre construcțiile cu același caracter tipo-morfologic (precum clădirile de cămine din proximitate).

Figură 85: Analiză existent Cartierul Soarelui. Disfuncțiunile identificate în acest caz vizează modul de utilizare al terenurilor libere din cadrul sau din vecinătatea ansamblului, dar și cel de raportare la funcțiunile majore ale cartierului, cu privire la capacitatea acestora de a reprezenta centralități.

Figură 86: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. Operațiunile vizate se adresează conectivității spațiilor verzi/cu potențial de a deveni spații verzi amenajate cu calități urbane, la rețeaua verde, bine reprezentată în cadrul orașului. Totodată, este propusă recalificarea spațiilor ce definesc principalele funcțiuni publice ale cartierului (zona centrului comercial de cartier și a pieței agro-alimentare) și relația cu principala arteră structuratoare.

4.4. De la specific la general

După cum am văzut, putem discuta problematica celor trei orașe la diferite scări, raportându-ne în același timp la structura majoră a orașului, cât și la nivel de detaliu. Astfel, pot fi reluate anumite direcții de intervenție la nivel general, particularizate în funcție de specificul local.

În cazul intervențiilor care privesc centrul civic, la nivelul orașului se poate discuta despre definirea și re-constituirea întregului sistem de spații publice sau despre unificarea fragmentelor de țesut istoric. Centrul civic reprezintă prima tipologie de intervenție (cu impact major asupra structurii urbane) și poate fi regândit doar în raport cu ansamblul de spații publice din care face parte, în funcție de contextul particular care îl definește – de valorificarea vestigiilor istorice, cum este cazul Sucevei, sau de inserarea în sistemul de spații verzi, cum este cazul Timișoarei.

Pe de altă parte, în cazul raportării la intervențiile ce privesc obiectele singulare de arhitectură – cum este situația Teatrului National din Craiova, a Magazinului Universal, sau a corpurilor centrale ce definesc ansamblurile universitare din Suceava și Timișoara – zona de influență se restrânge, iar o posibilă intervenție se poate direcționa către reconsiderarea vecinătăților în raport cu calitatea spațiului public. O bună raportare la contextul apropiat poate conduce la o reintegrare la scara macro ca operație de inserare a obiectului într-un întreg prin raportarea la scări graduale de intervenție, de această dată pornind de la scara locală.

La nivelul intervențiilor care vizează locuirea existentă, atât în cazul cartierelor Craiovița Noua și Burdujeni (percepute în prezent ca elemente de ansamblu izolate, cu caracter autonom) cât și în cel al Cartierului Soarelui (ce prezintă o mai bună relaționare cu structura urbană) operațiunile de recalificare se îndreaptă către două direcții principale: conectarea la rețeaua de spații publice a orașului, implicând întregul sistem de spații verzi (care pot să re-țească orașul) și, prin intervenții locale, accentuarea calităților spațiului public intern sau valorificarea spațiilor interstițiale.

În acest fel au fost identificate o serie de constante și variabile atât în ceea ce privește analiza existentului, cât și, ca o consecință directă a acestui pas, direcțiile posibile de intervenție.

Astfel, criteriile de analiză care vizează raportul de vecinătate din perspectiva modului de utilizare a spațiului public și parcursul pietonal (cu

rol conector atât la nivelul fragmentului, cât și în relație cu fragmentele din proximitate) se mențin drept problematici constante în studiile tipologiilor identificate în cele trei orașe. Acestea se regăsesc la nivelul direcțiilor de intervenție prin necesitatea definirii unor conexiuni urbane (ce includ atât operațiuni de re-țesere, cât și legături spațiale direcționale).

Pe de altă parte, relațiile cu spațiul verde și cu rețeaua de dotări publice ale orașului constituie, conform analizei, variabile ale modului de raportare fragment-oraș. La acestea se adaugă criteriile ce țin de structura locului, relațiile dintre elementele spațiale, gradul de importanță al fragmentului la scara orașului, dinamicile sociale, și diferitele momente de intervenție (din perioada comunistă/post-comunistă).

Cu toate acestea, în funcție de modalitățile specifice de raportare la loc, criteriile identificate drept constante în definirea disfuncționalităților pot deveni la rândul lor variabile. Prin urmare, deși o astfel de grilă de lectură poate fi valabilă pentru analizarea mai multor tipuri de orașe, este necesară o verificare constantă a legăturii specific-general.

În acest context, Antonio Cappuccitti punctează necesitatea stabilirii (în urma analizei la diferitele scări ale orașului și identificării caracterului specific al acestuia) unei „idei de oraș" care să determine direcția principală a procesului de recalificare urbană. Astfel, urmărind centralitatea sistemului de spații publice și policentralitatea ca obiective principale ale orașului, sunt vizate: insula (definită prin identificarea unui centru și prin conturarea structurii de spații publice la nivel local) și rețeaua de spații verzi (cu rol unificator, de inter-conectare a fragmentelor determinate de masa construită).

În acest sens, se stabilește o relație pozitiv – negativ, în care spațiul public amenajat (verdele pietonal) reprezintă un sistem structurant care conectează construitul și determină policentralitatea. Un scenariu de acest tip este, prin urmare, deplin adecvat pentru regândirea spațiului pietonal care recreează și se asimilează calitativ spațiului public.

Așadar, urmărind experiența practicii italiene care, după cum am văzut, s-a bazat pe o serie de programe complexe, definite prin instrumente de tip parteneriate public-privat și prin participarea locuitorilor, s-a constatat posibilitatea regenerării spațiilor fasciste prin optica contemporană. Aceasta a constat în redefinirea spațiilor publice în raport cu scara umană, prin redimensionarea și re-adecvarea spațiului inițial.

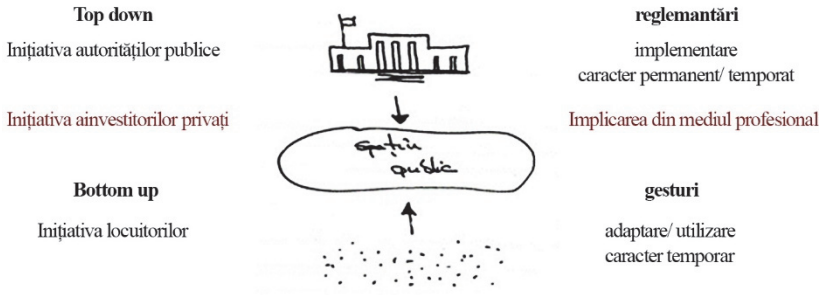
În acest context, luând în considerare aspectul retoric ce avea ca scop emfatizarea puterii politice prin intermediul compozițiilor scenografice și al

arhitecturii monumentale, impunătoare, este posibilă o comparație între procesele de recalificare a spațiului fascist și cele necesare pentru recalificarea spațiului comunist. Policentralitatea apare în acest fel ca o cheie de regândire a orașelor post-comuniste.

Astfel, având ca prim pas sinteza analitică, se pot distinge patru direcții calitative de intervenție, ce urmăresc:

- Scara umană – ca mecanism de redimensionare a spațiilor de influență totalitaristă;
- Spațiul public structurant – definit prin străzi pietonale, spații verzi amenajate grădini publice etc.;
- Spațiul public local ca parte a sistemului de spații publice ale orașului – prin redefinirea raportului fragment-oraș;
- Diversitatea funcțională și coeziunea socială – prin asigurarea accesibilității și integrării sociale;

Un aspect important, remarcat de profesorul Antonio Cappuccitti, în ceea ce privește stabilirea și utilizarea unor noi instrumente este faptul că acestea au nevoie de o maturizare (de o testare a efectelor și eficacității lor în timp) pentru a putea fi asimilate unor programe sau instrumente complexe de natură inovatoare, asemenea celor utilizate în procesele de proiectare italienești. Pentru a exemplifica, parteneriatul public-privat (esențial pentru programele operaționale contemporane italiene) are o tradiție în practica italiană de aproximativ 30 ani. Comparativ, în România, deși îi sunt recunoscute multiplele avantaje de toți actorii implicați, încă există o reticență în utilizarea acestui tip de instrument la scară largă, ca urmare a lipsei acutizate de încredere în instituțiile statului (locale sau centrale).

Figură 87. Relația stat – locuitor – spațiu public

În lipsa unor reforme asumate, venite din sfera politică, procesele de transformare sustenabilă și îmbunătățire a calității urbane bazate pe inițiative „de sus” au nevoie de ghidaj disciplinar prin implicarea (adesea voluntară a) mediilor profesionale conexe și prin activarea susținută a vocii locuitorilor. În acest sens, este important a fi menționată necesitatea unor studii și analize multidisciplinare ce oferă posibilitatea de a concretiza și de a oferi valențe calitative complementare acestui demers.

Prin identificarea unor astfel de direcții premergătoare intervenției, se creează premisele conturării a noi instrumente de proiectare care pot reglementa practica contemporană de arhitectură și pot gestiona procesul de implementare.

Concluzii

După cum am văzut, lucrarea este structurată în trei părți principale: prima cuprinde concepte teoretice (ce vizează locul, identitatea, memoria și tipologia), a doua identifică, pornind de la exemplul complex al situației și evoluției urbane a Romei, criterii de analiză și instrumente care pot genera calitate urbană și a treia prezintă prin cele trei studii de caz din România, modalități de aplicare a teoriei, având scopul de a identifica posibile direcții de intervenție prin care structura urbană, afectată de intervențiile comuniste, să își redobândească identitatea și să contribuie la aproprierea spațiului.

Astfel, primul capitol, ce a parcurs o serie de concepte care au avut în prim plan teoria locului (memorie, identitate, imagine urbană, apartenență sau camuflaj) a creat cadrul teoretic de identificare a atributelor calitative ale spațiului. Într-o etapă ulterioară, tipologia face trecerea între abordarea descriptivă a locului și intervenția prin proiect, propunând, după cum am văzut, printr-o prezentare succintă din perspectiva istorică a tipurilor, o descompunere a locului pentru a transforma atributele în instrumente operative. Cum tipul se află la limita dintre analiză și intervenție, descompunerea orașului în fragmente preia acest proces pentru a re-descoperi identitatea, iar Roma (ca un exemplu elocvent de policentralitate) vine să completeze atât lectura cât și direcțiile de intervenție care se reliefează.

Avem astfel în primul rând locul care identifică spațiul și calitățile lui, tipologia care face referire la istoria culturală a tipului arhitectural și descompune întregul pe baza atributelor și, în al treilea rând, orașul constituit din fragmente care face trecerea către nivelul urban și trimite către conceptul de policentralitate care valorifică spațiul public și utilizatorul urban.

În continuare, modelul Italiei fasciste și studiul asupra Romei, pornește de la discuția implicațiilor politice în arhitectura totalitară, identificând o serie de tipologii de intervenție de influență mussoliniană prin prisma măsurilor și a reglementarilor care au stat la baza acestora.

Analiza celor trei orașe românești ne arată apoi cum s-au manifestat direcțiile ideologice ale perioadei comuniste asupra evoluției structurii urbane și a procesului de proiectare arhitecturală în cadrul a trei regiuni diferite, cu caracteristici istorice, evolutive și identitare particulare: Craiova oraș târg prin definiție, reședință a Băniei, cu un țesut urban determinat de mahalalele istorice și cu lipscănia, ca element de coeziune urbană. În cazul Sucevei, deși funcțiunea comercială a avut o importanță aparte în evoluția orașului, rolul de apărare îi oferă un caracter cu totul distinct, structura urbană fiind definită până în a doua jumătate a secolului XX prin trei elemente

tipologice: centrul comercial, cartierele de locuit (determinate și în acest caz de mahalale) și hinterlandul orașului. Intervențiile comuniste vor duce la disiparea primelor două, a căror memorie rămâne prin rețeaua stradală și prin bisericile ce defineau fostele mahalale. Timișoara, oraș cetate, cu caracteristici urbane polinucleare manifestate încă din primele etape de formare, a fost influențată definitoriu de deschiderea către Europa Centrală, dezvoltându-se ca oraș industrial supus unui amplu proces de sistematizare de influență habsburgică în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Spre deosebire de operațiunile de sistematizare ce au definit în secolul următor toată țara, cele realizate la Timișoara păstrează caracteristicile esențiale ale modului de formare a orașului și se subordonează structurii policentrice istorice.

Aceste particularități s-au reflectat, după cum am văzut, în evoluția ulterioară, în ciuda politicii centralizate care a definit linii de dezvoltare într-o manieră unitară la nivel național. Astfel, în ceea ce privește tipologiile de intervenție realizate în perioada comunistă, se observă anumite aspecte comune, rezultate din programele naționale și directivele de stat. La fel ca în cazul Romei, analiza acestora reprezintă o manieră de identificare a fragmentelor urbane, care în funcție de modalitatea și scara intervenției prezintă caracteristici particulare, cu potențial de centralitate.

În ceea ce privește instrumentele ce reglementează procesul de proiectare în România, cele trei orașe analizate, prezintă etape diferite în demersul de actualizare al documentațiilor de urbanism de tip PUG. Cazul Craiovei, aflat în faza de Studiu de Fundamentare, prezintă o abordare care, după cum am văzut, urmărește o serie de pași ce pot contribui la conturarea unor direcții de reglementare urbană în favoarea orașului și a locuitorilor: identificarea unor fragmente urbane identitare pe baza analizei tipologice, redefinirea limitelor zonei centrale prin prisma percepției locuitorilor, promovarea valorilor peisagiste și o mai atentă urmărire a intervențiilor arhitecturale. Procesul de actualizare al PUG Suceava, pe de altă parte, aflat într-un stadiu mai avansat de elaborare, este mai puțin transparent și întâmpină piedici procedurale în implementare. Deși nu urmărește un demers bazat pe mijloace calitative de investigare a realității urbane, acesta punctează potențialul valorificării unor centre în afara nucleului central al orașului și propune protejarea patrimoniului cultural și arhitectural (incluzându-l pe cel din perioadă comunistă). Timișoara se află în cea mai avansată etapă aici fiind recent aprobate Planul de Acțiune și Planul de Investiții Publice. Direcțiile

sunt trasate pentru o dezvoltare mai incluzivă, mai apropiată de nivelul comunitar, ce ține cont de aspectele identitare ale orașului și pentru adoptarea unor instrumente extrem de benefice dezvoltării urbane, până de curând evitate în România, precum parteneriatele public-privat. Cu toate acestea, probabil datorită cadrului legislativ național, nu sunt dezvoltate instrumente complementare (în afara celor în vigoare de tip PUZ și PUD, a căror limitare am discutat-o), ce pot contribui la o mai bună coordonare a intervențiilor la scară locală și a proceselor de calificare urbană și nici mecanisme de control al calității pentru noi intervenții.

Ca o paralelă la cercetarea realizată în Italia, studiile premergătoare planului urbanistic general al Romei din 2008 propuneau reevaluarea temei fragmentului urban ca o sursă generatoare de „realități locale" configurate ca „identități topografice și de ocupare" sau ca „micro-sisteme urbane" în ansamblul orașului[576]. În baza acestora au fost identificate micro-unități urbane, care, având o anumită coerență istorică, morfologică, funcțională, prezentau caracter identitar, cu potențial de centralitate în cadrul orașului.

Deși acest demers se raportează la o cu totul altă scară urbană, abordarea orașului pe fragmente relaționate poate reprezenta o modalitate de regândire a spațiului urban în favoarea orașului și a locuitorilor săi. Așa cum am văzut acest mod de raportare la oraș începe să apară și în studiile întreprinse pentru documentațiile urbanistice românești. Este importantă însă în acest demers înțelegerea în profunzime a elementelor tipologice și a caracteristicilor scării locale în ansamblul lor, pentru a evita o raportare strict formală, ce nu permite aproprierea spațiului. După cum afirma Fabiola Fratini,

> „să reîncepem deci de la scara locală pentru a interveni asupra orașului, nu atât pentru a re-propune un model ideal, un standard de mărime optimă, cât pentru a individualiza acele principii care pot contribui la crearea unui habitat de calitate pentru locuitori."[577]

Prin urmare, am observat cum pe baza analizei tipologice și a aspectelor particulare din evoluția fiecărui oraș au fost identificate fragmentele urbane cu potențial de centralitate. Cadrul teoretic alături de abordarea italiană în ceea ce privește revitalizarea urbană au dus la conturarea următoarelor direcții – ca primi pași în procesul de identificare a unor noi mecanisme ce pot determina mai apoi un set de instrumente:

---

[576] Fratini, F., *Roma archipelago di isole urbane. Uno scenario per il XXI secolo*, Gangemi Editore, Roma 2000, p. 25.
[577] *Ibidem*.

- identificarea fragmentelor pe baza tipologiei;
- raportarea la scara locală – determinată de atributele specifice ce oferă identitate;
- raportarea la necesitățile locuitorilor – redefinirea limitelor în raport cu procesele cognitive de raportare la mediu prin asimilare sau camuflare;
- implicarea locuitorilor în procesul de proiectare;
- asigurarea unui dialog activ între actorii implicați din mediul public/privat;
- valorificarea zonelor verzi și a spațiilor libere ca rețea de spații publice cu rol conector pentru insulele/ fragmentele urbane;
- regândirea traficului auto în favoarea celui pietonal;
- creșterea siguranței publice;
- asigurarea accesibilității și integrării sociale.

Acest proces necesită o analiză mai aprofundată, de o natură multidisciplinară, precum și o serie de experimente ce pot verifica și completa cadrul analitic al lucrării.

Totodată, raportarea la necesitățile orașului în momentele de criză (cum a fost recent cel generat de pandemia de COVID-19) presupune o reevaluare a direcțiilor de proiectare în scopul îmbunătățirii calității vieții urbane. Acest proces de „vindecare" pe care disciplina îl include stabilește importanța adresării unor preocupări ce pot asigura condițiile pentru un oraș „sănătos". În acest context, arhitectul Bogdan Fezi menționează o serie de direcții, printre care[578]:

- tendința de reducere a distanțelor și de dispersare a traseelor;
- metode alternative de transport (mersul pe jos, bicicleta, shared-mobility);
- tendința de reducere a scării orașului prin asigurarea unei bune distribuții a dotărilor în cadrul cartierelor și proximitatea pentru asigurarea activităților de necesitate cotidiană;

După cum am observat, procesele care au la bază conceptul de policentralitate implică pe de o parte reducerea scării urbane (prin împărțirea în fragmente), iar pe de altă parte vizează conturarea unor centre noi (prin recalificarea rețelelor de dotări existente). Mai mult, după cum punctează Fratini, regândirea orașului prin prisma relației „insulă-oraș", se bazează pe

[578] A se vedea Fezi, B. A.; „Health Engaged Architecture in the Context Of Covid-19", *Journal of Green* Building,1 martie 2020, 15 (2): 185–212. doi: https://doi.org/10.3992/1943-4618.15.2.185 și Fezi, B. A., „The Role of Architecture and Urbanism in Preventing Pandemics" [Online First], *IntechOpen*,15 iunie 2021, doi: 10.5772/intechopen.98294, https://www.intechopen.com/online-first/76976

o bună gestionare a problematicii mobilității care pune în prim plan locuitorii, urmărind pluralitatea și diversificarea condițiilor de viață și coexistența funcțiilor de mediu[579]. Prin urmare, această abordare se încadrează în direcțiile de proiectare ce vizează o mai bună calitate a vieții urbane, utilizând mecanisme ce pot răspunde inclusiv condițiilor unui context de criză, precum cel pandemic și dovedindu-și astfel capacitatea de adaptabilitate și reziliență.

Scopul acestui parcurs îl constituie pe de o parte prezentarea cadrului-bază împreună cu problematica arhitecturii totalitare și a proceselor urbane post-totalitare, pentru ca ulterior să fie discutate direcțiile de recalificare urbană pe baza calităților și a potențialului identificate, având ca finalitate rețeserea urbană și apropierea spațiului.

[579] Fratini, F., *Roma achipelago di isole urbane – Un scenario pei il XXI secolo*, Gangemi Editore, Roma, 2000, pp. 32-49.

Bibliografie

Cărți

Afrăsinei A., *Despre lectura orașului*, Editura „Ion Mincu”, București, 2022

Alexandru, M., *Policentralitate și coerență metropolitană*, Fabrik, București, 2020

Alkemade, F., et. al., *Rewriting Architecture 10+1 Actions – Tabula Scripta*, Ed. Valiz, Amsterdam, Astrid Vortermans & Pia Pol și Amsterdam Academy of Architecture, Amsterdam, 2020

Augé, M., *Non-Places, introduction to an Anthropology of Supermodernity*, Ed. Verso, Paris, 1995

Aureli, P.V. (editor), *The City as a Project*, Ruby Press, Berlin, 2020

Archibugi, F., *Rome A New Planning Strategy*, Routledge, London, 2005

Azzaro, B., *La Città Universitaria della Sapienza di Roma e le sedi esterne 1907-1932*, Gangemi Editore, Roma, 2012

Bell, V., *Performativity and Belonging*, Ed. Sage, Londra, 1999

Buce Răduț, M., *Trecutul în Craiova de astăzi*, editura Aius, Craiova, 2017

Caciuc, C., *Supra-teoretizarea arhitecturii*, Paideia, București, 2007

Cappuccitti, A., *Tessuti e centralita nella morfologia urbana di Roma*, Ed. Aracne Editrice, Roma, 2006

Cappuccitti, A., *Strumenti, procedure valutative e itinerari gestionali pe l`Urbanistica Concertata*, Ed. Aracne, Roma, 2006

Cavallari, P., Colarossi, P., *Spazio publico e bellezza nella citta/ Public Space and the Beauty in the City*, Ed. Aracne editrice, Roma, 2008

Cerdà, I., *Teoría general de la urbanización, y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Volume 1, Imprenta Española, Madrid, 1867

Cerdà, I., *General Theory of Urbanization 1867*, Actar, 2018

Cervellati P.L., Scannavini R, de Angelis C, *La nouvelle culture urbaine, Bologne face a son patrimoine*, Seuil, Paris, 1981

Cianfarani, F., *The legacy of the official borgate*, în *The Routledge Companion to Italian Fascist Architecture*, editori Jones, K.B. și Pilat, S., Routledge, Londra.

Cucu, V., *Orașele României*, Editura Științifică, București 1970

Deaconu, L.C., *Craiova 1898-1916. Saltul la urbanismul modern*, Editura Sitech, Craiova, 2001

Demateis, G, *La crisi della città contemporanea in Capire l'Italia - le città*, Touring club Italiano, Milano, 1978

Direcția Arhivelor Statului, *Meșteșugari și negustători din trecutul Craiovei. Documente 1666-1865*, București, 1957

Emandi, Emil Ioan, Cucu, Vasile, Ceaușu, Mihai, *Suceava: [Ghid de oraș]*, Ed. Sport Turism, București, 1989

Enescu, M., I., *Arhitect sub comunism*, Editura Paideia, 2007

Fezi, B.A., Bucarest et l'influence française. Entre modèle et paradigme urbain. 1831-1921. Paris, Ed. L'Harmattan, 2005

Fezi, B.A., Bucureștiul european. București, Ed. Curtea Veche, 2010

Firan, F., Firescu, A., *Craiova*, Editura Sport Turism, Bucureşti, 1982

Firescu, A., Gheorghiu, C., *Istoria Teatrului Național din Craiova 1850–2000*, Ed. AIUS, Craiova, 2000

Fratini F., *Idee di citta – Riflettendo sul futuro*, Ed. FrancoAngeli/Urbanistica, Milano, 2000

Fratini F., *Roma Archipelago di isole urbane – Un scenario pei il XXI secolo*, Ed.Gangemi Rditore, 2000

Gehl, J., *Viața între clădiri – utilizările spațiului public*, Igloo Media, București, 2011

Gheorghiu, T., O., *Elemente de istorie recentă a orașelor Românești Extracarpatice (sec. XVIII-XXI)*, Editura Istros, Brăila, 2017

Gheorghiu, T., O., et al, *Atlas istoric al orașelor din România, Seria A, Moldova, Fascicula 1 – Suceava/ Städtegeschichteatlas Rumäniens, Reihe A, Moldau, 1. Lieferung – Suczawa,* Academia Română, Comisia de Istorie a Orașelor din România, Editura Enciclopedică, București, 2005

Gentile, E. *Fascismo di Pietra*, Ed. Laterza, Roma-Bari, 2007

Georgescu, F. „Marele plan al orașului București ridicat de maiorul Borroczyn între 1844-1846", în *București - Materiale de Istorie și Muzeografie*, vol. I, 1964

Georgescu, T. et al., *Istoria Craiovei*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1977

Hagen, J. și Ostergren R., *Building Nazi Germany: Place, Space, Architecture, and Ideology,* Rowman & Littlefield, 2019

Hendl, G., Klein, M., Linortner, C., *Building Critique – Architecture and its Discontens*, Spector Books, Leipzig, 2019

Ilinca Păun Constantinescu, *Shrinking Cities in Romania/ Orașe românești în declin*, Vol. 1, Dom Publishers – Editura Mnac, Berlin – București, 2019

Ioan, A., *(supra)realismului socialist*, Editura Paideia, București 2012

Insolera, I., *Roma fascista attraverso la documentazione dell'Istituto Luce*, Editori Riunit, Roma, 2001

Insolera, I., *Modern Rome. A century of urban history 1870-1970*, Ed. Giulio Einaudi, Turin 2001

Insolera, I., *Roma moderna. Un secolo di storia urbanistica 1870-1970*, Giulio Einaudi, Torino, 2001

Kavalirek, M., *Rome, Architectural Guide. Buildings and Projects after 1945*, Doom, Berlin, 2010

Kustof, S., *The Emperor and the Duce,* în *Art and Architecture in the Service of Politics* (editori Millon, H.A., Nochlin, L.), MIT Press, Cambridge, 1978

Leach, N., *Uitați-l pe heidegger/ Forget About Heidegger*, Ed. Paideia, București, 2006

Leach, N., *Camuflaj*, Ed. Paideia, București, 2009

Lynch, K., *Imaginea orașului*, Ed. Revista Urbanismul, București, 2012, (ed. orig. *The Image of the City*, Ed. The MIT Press, 1960)

Menu, F., *New Commons for Europe*, Spector Books, Leipzig, 2018

Mimita, M., Rovati, L.F., *In absentia: Le decorazioni murarie e i mosaici*, in *Razionalismo e trasgressività tra barocco e informale*, editori Moretti, L., Reichlin, B. și Tedeschi, L., Electa, Milan, 2010

Morelli, M., *La pianificazione urbanistica. Dal piano regolatore generale ai piani attuativi*, Halley Editrice, 2007

Muratori, S., *Storia e critica dell`architettura contemporanea*, opera postuma coordonată de Marinucci, G., Centro studi di storia urbanistica, Roma, 1980

Muratori, S., *Studi per una operante storia urbana di Roma*, Consiglio Nazionale Delle Ricerche, Roma, 1963

Nicolaescu-Plopșor, C.S., *Monografia județului Dolj, Izvoare istorice*, vol. I, partea a III-a, Craiova, 1944

Norberg-Schulz, Ch., *Architettura: presenza, linguaggio e luogo*, Skira Editore, Milano 1996

Norberg-Schulz, C., *Genius Loci – Paesaggio. Ambiente. Architettura*, Ed. Mandatori Electa Spa, Milano, 2016 (ed. orig. Ed. Gruppo Editoriale Electa, 1979)

Painter Jr., B.W., *Mussolini's Rome Rebuilding the Eternal City,* Palgrave Macmillan, New York, 2005

Păun Constantinescu, I., *Shrinking Cities in Romania/ Orașe românești în declin*, Dom Publishers – Editura Mnac, Berlin – București, 2019

Pilat, S.Z., „La Parola Al Piccone: Demonstrations of Fascism at the Imperial Fora and the Mausoleum of Augustus.", în Political Landscapes of Capital Cities, editori Joyce Christie J. et al, University Press of Colorado, Boulder, Colorado, 2016

Piretto, G.P., Memorie di pietra, I monumenti delle dittature, Raffaello Cortina, Milano, 2014

Quatremère de Quincy, A.C., Dictionnaire historique d'architecture: comprenant dans son plan. Les notions historiques, descriptives, archaeologiques,

biographiques, théoriques, didactiques et pratiques de cet art, Volume 2, Le Clere, 1832

Quilici, V., EUR Una moderna città di fondazione, De Luca editori d'Arte, Roma 2015

Râuță, A., Negocierea Centrului Civic. Arhitecți și politicieni români în România sec. XX. București, 2013

Răuță A, et al, Uzina de fapte si alte povestiri (nemarturisite) / The factory of facts and other (unspoken), Asociația Pepluspatru, București, 2017

Ramieri A.M., La via Imperiale e le scoperte archeologiche (1937–1941) in Gli anni del Governatorato (1926–1944), Collection Quaderni dei monumenti, Edizioni Kappa, Roma, 1995

Rossi, A., *L'architettura della città*, Ed. il Saggiatore, Milano, 2018, (ed. orig. L'architettura della città, Ed. Marsilio Editori, 1966)

Rossi, P.O., *Roma. Guida all'architettura moderna 1909-2011*, Laterza, Bari, 2012

Rossi, P.O., *Urbanistica, architettura e città*, in *Roma: dieci anni di una capitale,* ed. Donzelli, R.F., Roma, 2003

Stroe, M., *Locuirea între proiect și decizie politică. România 1954-1966*, Simetria, București, 2015

Tronti, M., *Operai e Capitale*, Ed. Einaudi, Turin, 1966

Tulbure, I., *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944-1960: constrângere și experiment*, Simetria, București, 2016

Vannelli, V., *Roma Fascista Architettura 1*, Ed. Lulu Com, 2011, (ed. orig. Edizione Kappa, Roma, 1978)

Vasilescu, S., *Arhitectura Italiei fasciste,* Editura Fundației Arhitext design, București, 2011

Villani, L., *Le borgate del fascismo. Storia urbana, politica e sociale della periferia romana*, Ledizioni, Milano, 2012

Zahariade, A.M., Oroveanu, A., Criticos M., Panasiu G., *ACUM. Spațiul public și reinserția socială a proiectului artistic și arhitectural* (vol. 1,2,3), Editura Universitară Ion Mincu, București, 2010

Zahariade, A.M., *Arhitectura în Proiectul Comunist. Romînia 1944-1989*, Simetria, București, 2011

Articole în periodice

Revista Arhitectura

Andreescu, I., Gaivoronschi, V., „Între contextualism și modernitate – Un centru cultural multifuncțional", *Arhitectura*, nr. 6, 1987

Autor colectiv, „Problemele sistematizării orașului Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 2, 1965

Autor necunoscut, „Hotel Continental Timișoara”, *Arhitectura,* nr. 3-4, 1972

Budică, D., „Probleme ale Sistematizării Zonei Centrale. Plenara Filialei U.A. Dolj Craiova”, în *Arhitectura*, nr. 1, 1976

Brandt, J., Nicolae, G., „Municipiul Craiova - Aspecte ale integrării Centrului Istoric în remodelarea Zonei Centrale”, în *Arhitectura*, nr.1, 1996

Chililă, O., „Cartierul «George Enescu» - Suceava”, *Arhitectura*, nr. 4, 1984

Chirilă, G., Bulgia, T., „Cu privire la sistematizarea localităților și teritoriului Suceava”, *Arhitectura*, nr. 5, 1985

Chițulescu, T. et al, „Problemele sistematizării orașului Timișoara”, *Arhitectura,* nr. 2, 1965

Chițulescu, T., „Concurs pentru sistematizarea centrului cultural-administrativ al orașului Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 4, 1962

Cocheci, T., Pădureț, P., Pîrvulescu, C., „Schița de Sistematizare – Craiova 1972”, *Arhitectura*, nr. 3, 1973

Cocheci, Th., „Dolj – Prezentare”, *Arhitectura*, nr. 3, 1973

Cocheci, M. D., „Facultatea de agronomie și horticultură la Craiova”, *Arhitectura*, nr. 1, 1982

Damian, A., „Concursul Pentru Teatrul Național Din Craiova”, *Arhitectura*, nr. 2, 1959

Derer, P., Enache, C., „Municipiul Craiova – evoluția urbanistică a Craiovei”, *Arhitectura*, nr. 3, 1982

Doicescu O., „Orașul și substanța lui”, *Arhitectura*, nr. 4, 1973, pp. 2-3

Fackelman I., „Universitatea din Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 3, 1968

Falcan, P., „Extinderea universităţii”, *Arhitectura*, nr. 3, 1982

Fezi, B.A., „Health Engaged Architecture In The Context Of Covid-19”, *Journal of Green Building* 1 March 2020; 15 (2): 185–212. doi: https://doi.org/10.3992/1943-4618.15.2.185

Frumuzache, C., „Problemele Sistematizării Orașului Craiova”, *Arhitectura*, nr. 1, 1965

Gavra, S., „Sala sporturilor din Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 5, 1970

Gheorghiu T. O., „Începuturile Sucevei medievale”, *Arhiectura*, nr. 1-6, 1990

Hohol-Mangiuca, D., „Centru cultural – Timișoara – Proiect de diplomă 1986”, *Arhitectura*, nr. 1, 1988

Ionescu Gr., „Ansamblurile arhitecturale și centrele urbane istoricește constituite trebuie păstrate”, *Arhitectura*, nr. 3-4, 1972

Ionescu, Șt. R. (redactor), „Topos și adecvare”, *Arhitectura*, nr. 4, 1983

Irimescu, Călin, „Complexul astronomic popular Suceava”, *Arhitectura*, nr. 5, 1985

Iotzu, A., „Proiectul Teatrului Național Craiova”, în *Arhitectura*, nr. 4, 1969.

Latiș, E., „Aspecte ale activității de sistematizare din regiunea Suceava”, *Arhitectura RPR*, nr. 6, 1964

Latiș, E., „Piața centrală a orașului Suceava” în *Revista Arhitrctura*, nr. 6, 1965.

Latiș, E., „Suceava – vechi și nou”, *Arhitectura*, nr. 4, 1973

Latiș, E., Mateescu, M., „Sediul centrului județean de proiectare Suceava”, *Arhitectura,* nr. 5, 1985

Lăzărescu, C., „Din practica proiectării orașelor”, în *Arhitectura*, nr. 12, 1952.

Locar, M., Evolceanu, T., „Reconstrucția socialistă a orașelor din R.P.R.”, *Arhitectura*, nr. 2, 1959

Miclescu, S., „Institutul pedagogic din Suceava”, *Arhitectura*, nr. 1, 1975

Mitrache, G., „Sediul politico-administrativ al județului Timiș în Municipiul Timișoara”, *Arhitectura*, nr. 4, 1988

Opriș, M., „Timișoara – evoluția structurii urbane medievale I”, *Arhitectura*, nr. 3, 1985

Opriș, M., „Evoluția structurii urbane a Timișoarei”, *Arhitectura*, nr. 2-3, 1977

Plăiești, A., „Sistematizarea și remodelarea orașelor”, convorbire cu Gustav Gusti, vicepreședinte al CSCAS, în *Scânteia*, nr. 6994, 1966

Porumbescu, N., Vaida-Porumbescu M., „Specificul în arhitectură”, *Arhitectura*, nr. 2, 1967

Porumbescu, N., Porumbescu M., „Casa de cultură din Suceava”, *Arhitectura*, nr. 4, 1969

Popescu-Criveanu, Șerban, Stănescu, Paul, Guarner, Dumitru, „Studiu urbanistic al centrului orașului”, Arhitectura, nr. 3-4, 1972

Pruncu, N., „Despre zona centrală a Craiovei”, *Arhitectura*, nr. 3, 1982

Rabiniuc, Constantin, „Evoluția orașului Suceava”, *Arhitectura,* nr. 5, 1985

Rezeanu, P., „Moștenire pentru viitor”, *Arhitectura*, nr. 3, 1982

Ricci, T., „Aspecte de principiu privind proiectarea centrelor comerciale în marile ansambluri orășenești”, în *Arhitectura R.P.R*., nr. 6, 1963

Sandu, A., „Diferențierea spațială și particularizarea spațiului urban”, *Arhitectura*, nr. 4, 1975

Sandu A., „Pentru o înțelegere complexă, științifică a restructurării urbane”, *Arhitectura*, nr. 4, 1973

Săsărman Gh., „ Arhitectura contemporană românească în pragul maturității”, *Arhitectura*, nr. 4, 1969

Sebastyen Gh., „Note preliminare despre remodelarea urbană și eficiența ei în condițiile țării noastre”, *Arhitectura,* nr. 4, 1973

Seghedin, T. G., „Reintegrarea peisajului natural în urbanistica bucovineană", *Arhitectura*, nr. 5, 1985

Simionescu, P., „Bloc de Locuințe la Craiova", *Arhitectura*, nr. 6, 1958

Stănciulescu, T. D., „Suceava, Cetatea țării de sus sau despre o nouă istorie a arhitecturii", *Arhitectura*, nr. 3, 1988

Sturza, Ș., „Reparații și revitalizare la sediul Trustului de Construcții Montaj Timișoara", *Arhitectura*, nr. 3, 1986

Vernescu, D., Marcu, D., „Sistematizarea Municipiului Craiova. Elemente de documentare", *Arhitectura, Construcții*, nr. 6, 1948

Vernescu, D. D., „După 30 de ani", *Arhitectura*, nr. 3, 1982

Voia, V., „Zona centrală calea Unirii - străzile 30 decembrie, Maxim Gorki, Olteț", *Arhitectura*, nr.1, 1996

Voia, G., „Cartierul Craiovița Nouă", *Arhitectura*, nr. 3, 1973

Rivista Architettura, Sindicato Nazionale Fascista Architetti

Piacentini, M., „Il Foro Mussolini in Roma - arch. Enrico del Debbio", *Rivista Architettura*, *Sindicato Nazionale Fascista Architetti*, Treves – Treccani – Tumminelli, Milano-Roma, XI, II, 1933

Piacentini, M., „La città Universitaria di Roma", *Rivista Architettura, Sindicato Nazionale Fascista Architetti*, Treves – Treccani – Tumminelli, Milano-Roma, XIV, 1935

Marconi, P., „La città Universitaria di Roma", *Rivista Architettura, Sindicato Nazionale Fascista Architetti*, Treves – Treccani – Tumminelli, Milano-Roma, 1935

Altele

Argan, G.C., „On the Typology of Architecture", (trad. Joseph Rykwert), *Architectural Design*, decembrie, 1963

Aureli, P.V., „Toward the Archipelago", *Log*, nr. 11, 2008, pp. 118-119, JSTOR, www.jstor.org/stable/41765186

Bardi, P.M., „Architettura, arte di stato", *L'Ambrosiano*, 31 ianuarie 1931

Colarossi, P., Pirodi, E., „Le zone di ristrutturazione urbanistica", în *Urbanistica,* Instituto Nationale di Urbanistica, Roma, nr. 116, 2001

Derer, Peter, Re/Înființarea DM(AS)I Un gest prematur în istoria protecției monumentelor istorice", *Revista Monumentelor Istorice*, nr. 1, 2017

Ioan, A., "Centrele civice ale comunismului românesc", *Observator cultural*, Nr. 27(284) / 1-7 septembrie 2005

Graff, P., „Une comparaison franco-italienne des documents d'urbanisme : Plan d'occupation des sols et Piano regolatore générale", Méditerranée, Politique urbaines à Naples et à Marseille: regards croisés, 2001

Heidegger, M., Harries K., și Heidegger, H., "The Self-Assertion of the German University: Address, Delivered on the Solemn Assumption of the Rectorate of the University Freiburg the Rectorate 1933/34: Facts and Thoughts.", *The Review of Metaphysics* 38, nr. 3, 1985. www.jstor.org/stable/20128182

Heymann-Doat Ariette, „Les mutations du droit de l'urbanisme dans les sociétés européennes", *Les Annales de la recherche urbaine*, 16, 1982

Lara Schrijver, „OMA as tribute to OMU: exploring resonances in the work of Koolhaas and Ungers", *The Journal of Architecture*, Vol. 13:3, 2008, pp. 235-261, https://doi.org/10.1080/13602360802214927

Moneo, R., „On Typology" în *Oppositions*, MIT Press, nr. 13, 1978

Nae, M., Dumitrache, L., Suditu, B., Matei, E., „Housing Activism Initiatives and Land-Use

Conflicts: Pathways for Participatory Planning and Urban Sustainable Development in Bucharest City, Romania", *Sustainability 2019*, Volume 11, Issue 22, https://www.mdpi.com/2071-1050/11/22/6211

Soria Y Puig, A., „Ildefonso Cerdá's General Theory of 'Urbanización'." *The Town Planning Review*, vol. 66, nr. 1, 1995, pp. 15–39. JSTOR, www.jstor.org/stable/40113676

Tulbure, I., *Teatrul Național din Craiova (1969-1974),* în „Zeppelin", https://e-zeppelin.ro/istoria-acum/teatrul-national-din-craiova-1969-1974/text-critic-irina-tulbure/

Ungers, O. M., „Ancora una volta, nessun piano per Berlino/ Once Again, No Plan for Berlin", *Lotus* nr. 80, 1994

Varnelis, K., „Programming After Program: Archizoom's No-Stop City.", *PRAXIS: Journal of Writing Building*, nr. 8, 2006

Vidler, A., „The Third Typology", *Oppositions*, Princeton Architectural Press, 1998

Lucrări de doctorat nepublicate

Hapenciuc, B., *Régénération urbaine et renouvellement des pratiques d'urbanisation en Roumanie: Le cas du centre historique de Bucarest*, lucrare de doctorat, L'Institut National des Sciences Appliquées de Lyon, 2007

Alte studii și cercetări nepublicate

Asociația Ideilagram (Ilinca Păun-Constantinescu, Tudor Constantinescu, Laura Popa-Florea, Iulia Păun, Alexandru Păun, Gabriela Belcineanu), MKBT: Make Better (Ana Maria Elian, Bogdan Suditu, Ioana Nenciu, Marina Neagu), Răzvan Zamfira, „Despre locuire. Locuirea colectivă între proces și produs", *Beta– Bienala timișoreană de arhitectură*, Timișoara, 2018

Catalog expoziție *Timișoara topos și adecvare*, galeriile de artă Bastion, Timișoara, 1983

Popa-Florea, L., Revaluation of the Central Public Space. Models and Operational Instruments. Case Study: Fascism and Public Space in Italy, sub îndrumarea conf.dr.arh. Bogdan Fezi, "Ion Mincu" University of Architecture and Urbanism, Bucharest și prof.dr. Antonio Cappuccitti, Sapienza Universitá di Roma, prin programul de burse Vasile Pârvan, Accademia di Romania in Roma, 2018-2020

Legi/ normative

Legea n.1150/ 1942, *Legge Urbanistica* (legea italiană de planificare urbană care fundamentează Planul Urbanistic General Municipal)

Legea nr. 12/1968 *cu privire la apărarea, conservarea și folosirea terenurilor agricole*

Legea nr. 58/1974 *cu privire la sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale*

Legea nr. 43/1975 *pentru stabilirea normelor privind proiectarea, construirea și modernizarea drumurilor*

Legea nr. 9/1980 *privind investițiile de stat*

Legea nr. 8/1977 *privind asigurarea durabilității, siguranței în exploatare, funcționalității și calității construcțiilor*

Documentații de urbanism

Roma 2008: Roma radiografia di una metropoli, 1995

Centralità, nuove municipalità, identità prezentată la "Forum sul futuro di Roma", INU Lazio, Centrale Montemartini, Roma, 1999

Disegno definitivo PRG 2008, http://www.urbanistica.comune.roma.it/prg-2008-vigente-disegno-definitivo.html

Pănescu, E., Graef, R., Bechert, P. et al, *Plan Urbanistic General Timișoara 2012, Faza 1 – Studii de fundamentare*, SC Planwerk, SC Vitamin Architect, SC IHS România, SC Proiect Bihor, 2012

Pănescu, E., Graef, R., Bechert, P. et al, *Plan de Acțiune*, SC Planwerk, SC Vitamin Architect, SC IHS România, SC Proiect Bihor, 2020

Popescu-Criveanu, Ș., Popescu-Criveanu, I., Mototolea C. I. et al, *Planul Urbanistic General al Municipiului Craiova – Studii de fundamentare, Etapa I. Elaborarea Planului Urbanistic General în vigoare în formă sintetizată și a stadiului actual al dezvoltării urbane*, SC Synergetics Construction SRL(lider) și SC Quattro Design SRL (asociat), noiembrie 2020

Apostol, D., Gorcea, C. et al, *Documentație Reactualizare Plan Urbanistic General Municipiul Suceava, Volumul I – memoriu general de urbanism, Etapa IV*, SC urban team SRL, SC arhitectura grafica design SRL, 2011

Web

Asociația Monumente Oltenia, http://www.monumenteoltenia.ro/category/dolj/

Radoslav, R. „Generația arhitecților anilor 60/70, care au re-europenizat Timișoara", *Blogul lui Radul*, https://radulblog.wordpress.com/2019/03/15/generatia-arhitectilor-anilor-60-70-care-au-re-europenizat-timisoara-i/

Panaitescu, A., „Consacrarea fracturii – momentul 1952", Arhitectura, decembrie 2016, https://arhitectura-1906.ro/2016/12/consacrarea-fracturii-momentul-1952/

Vivre en Ville, „Consolidation etre qualification urbaines", Collectivitesviables.org, Vivre en Ville, juin 2016, http://collectivitesviables.org/articles/consolidation-et-requalification-urbaines.aspx

Lista ilustrațiilor

Figura 1. Relația loc-arhitectură-individ 12
Figura 2. Piazza del Campo, Siena, 2019 14
Figura 3. Roma privită de la balcon, Villa Medici, 2019 19
Figura 4. Burano, Veneția, 2018 23
Figura 5. Relația spațiu – viață urbană – loc – apartenență 25
Figura 6. Ipostaze ale tipului în arhitectură 27
Figură 7. Peristil, Villa dei Misteri, Pompei , 2019 29
Figura 8. Elemente de orientare ce determină tipul și îi oferă rol de structurare 36
Figura 9. Ipostaze ale tipului în arhitectură: 38
Figura10. Sinteză fragment – centralitate – intervenție 39
Figura 11. Instrumente de subdivizare a orașului: gridul unificator, gridul infinit, gridul fundal al individualității urbane și scara umană 52
Figura 12. Siena, Toscana, 2019 55
Figura 13. Sinteză demers metodologic 68
Figura 14. Perspectivă dinspre Palazzo dei Congressi spre Palazzo della Civiltà Italiana, EUR, Roma 2019 71
Figură 15: Forumul Roman, Roma, 2019 75
Figura 16: Primavelle, Roma, 2021 79
Figura 17: Foro Italico, Roma, 2021 83
Figura 18. Città Universitaria, Roma, 2022 86
Figura 19. Ara Pacis, Roma, 2022 91
Figura 20: Schițe care ilustrează cele cinci tipuri de intervenție fascistă identificate prin prezenta cercetare în structura urbană a Romei 93
Figura 21. Amplasarea cartierului EUR în raport cu axa extinderii orașului către mare și limitele de intervenție prevăzute prin planurile orașului din 1931, respectiv 1941. Suport Google Earth, 2021 94
Figura 22. Relații spațiale în cadrul cartierului Eur surpinse prin suprapunerea planului realizat între 1951 și 4961 peste existent (suport Google Earth, 2021)..... 95
Figura 23: Zonă vizată de PRG 1931 ca valoroasă din punct de vedere arheologic: Parcul arheologic-monumental Fiori-Appia Antica și zona Mausoleului lui Augustus, suport Google Earth, 2021 96
Figura 24: Planul din 1908-1914, elaborat de Comisia Baccelli în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 97
Figura 25: *Borgatele* „oficializate" în raport cu orașul și delimitarea zonelor de influență a nucleelor ce le definesc în funcție de arterele radiale majore ale orașului: 1 Primavalle; 2 Trullo; 3 Tor Marancio; 4 Gordiani; 5 Quarticciolo; 6 Prenestina;7 S. Matia del Soccorso; 8 Pietralata; 9 S. Basilio;10 Tufello; 11 Val Melaina;12 Acilla (suport Google Earth, 2021) 98

Figura 26. Ansamblurile Foro Italico (nord-est) și Città Universitaria (sud-vest) în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 99
Figura 27: Planul ansamblului Foro Italico din 1933 suprapus peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) și evidențierea principalelor axe compoziționale realizate conform proiectului. 100
Figura 28: Relații spațiale în cadrul ansamblului Città Universitaria ilustrate prin suprapunerea planului elaborat de Marcello Piacentini în 1932 peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021).....101
Figura 29: Raportul clădirii muzeului Ara Pacis cu structura orașului actual.....102
Figura 30: Evoluția centralității urbane a Romei, de la oraș monocentric la oraș policentric. 113
Figura 31: Schițe care ilustrează extinderea orașului prin suprapunerea structurii actuale (reprezentate prin diagrama desenată de mână) pe planurile orașului, ce determină momentele relevante pentru dezvoltarea urbană (reprezentate prin planurile urbanistice generale corespunzătoare) 114
Figura 32: *Piano Regolatore Generale* 1883 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 115
Figura 33: *Piano Regolatore Generale* 1909 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 116
Figura 34: *Piano Regolatore Generale* 1931 (și extinderea către mare cu zona cartierului EUR prevăzută în planul supleant din 1942) în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021).....117
Figura 35: *Piano Regolatore Generale* 1962 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 118
Figura 36: *Variante Generale del Piano Regolatore* 1975 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 119
Figura 37. *Piano Regolatore Generale* 2008 în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 120
Figura 38: Însușirea spațiului public de către locuitori. Foro Italico, Piața Farnesina, 2021.....126
Figura 39: Piața Clemente XI , Primavalle, Roma, 2021.....131
Figura 40. Caracteristici generale Craiova: limite și elemente de cadru natural definitorii (suport Google Earth, 2021). 144
Figura 41: Caracteristici generale Suceava: limite, elemente de cadru natural definitorii (suport Google Earth, 2021).. 145
Figură 42: Caracteristici generale Timișoara: limite, elemente de cadru natural definitorii (suport Google Earth, 2021). 146
Figură 43: Ipostaze de amplasare a centrului civic în raport cu centrul istoric: 149
Figură 44: Obiective prevăzute prin Detaliu sistematizare al centrului Craiovei din 1980, suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 162

Figură 45: Detaliul de Sistematizare al centrului Sucevei din 1961, suprapus peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 163
Figură 46: Zona destinată centrului civic din Timișoara (actualul Parc Civic) în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021).....164
Figură 47. Relații de amplasare a clădirilor de Magazin Universal: 174
Figură 48: Relația clădirii Teatrului Național Craiova în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021).....183
Figură 49: Magazinul Universal Bucovina din Suceava în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021).....184
Figură 50: Ansamblul Universității Ștefan cel Mare din Suceava în raport cu structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 185
Figură 51: Schița proiectului pentru Cartierul Craiovița Nouă (publicată în revista Arhitectura, nr. 3 din 1973) suprapusă peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021).....186
Figură 52: Obiective ale Schiței de Sistematizare a Craiovei din 1948 raportate la structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 238
Figură 53: Etape de extindere a orașului Suceava până în prima jumătate a secolului XX și obiective vizate prin studiile de sistematizare raportate la structura orașului actual (suport Google Earth, 2021).....239
Figură 54: Zone de intervenție în perioada 1945-1960 marcate pe planul Timișoarei din 1959 suprapus peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 240
Figură 55: Obiective prevăzute prin Schița de Sistematizare din 1966 pentru Craiova suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 241
Figură 56: Obiective ale Schiței de Sistematizare din 1965 pentru Suceava raportate la structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 242
Figură 57: Prevederi ale schiței de sistematizare din 1964 suprapuse peste structura actuală a orașului (suport Google Earth, 2021).....243
Figură 58: Obiective prevăzute prin Schița de Sistematizare din 1971 în Craiova suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 244
Figură 59: Obiective ale Schiței de Sistematizare din 1975 – Suceava reprezentate peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 245
Figură 60: Schița de Sistematizare din 1974 pentru Timișoara suprapusă peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 246
Figură 61: Intervenții în Craiova între1977 și 1989 (reconstrucție zona centrală, densificări cartiere) raportate la structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 247
Figură 62:Pprevederi ale Schiței de Sistematizare 1983-1984 din Suceava, suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 248
Figură 63: Obiective ale Schiței de Sistematizare din 1981 – Timișoara suprapuse peste structura orașului actual (suport Google Earth, 2021) 249

Figură 64: Fragmente urbane analizate din Craiova: 1. Cu impact major asupra centrului – Centrul civic., 2. Dotări urbane majore – Teatrul Național Marin Sorescu; 3. Cartiere periferice – Craiovița Nouă.....252
Figură 65: Analiză existent Centrul civic Craiova..... 260
Figură 66: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. 261
Figură 67: Analiză existent Teatrul Național Craiova. 262
Figură 68: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi.. 263
Figură 69: Analiză existent Cartierul Craiovița Nouă.....264
Figură 70: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi..... 265
Figură 71: Fragmente urbane analizate în cadrul Sucevei: 1. Cu impact major asupra centrului – Centrul civic; 2. Dotări urbane majore – Universitatea Ștefan cel Mare și Magazinul Universal Bucovina; 3. Cartiere periferice – Burdujeni.....266
Figură 72: Analiză existent Centrul Civic Suceava. 274
Figură 73: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi.. 275
Figură 74: Analiză existent Magazin Universal Bucovina. P. 276
Figură 75: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi.. 277
Figură 76: Analiză existent Universitatea Ștefan cel Mare.....278
Figură 77: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. 279
Figură 78: Analiză existent Cartierul Burdujeni. 280
Figură 79: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi.. 281
Figură 80: Fragmente urbane analizate în cadrul Timișoarei:.....282
Figură 81: Analiză existent Parcul Civic Timișoara. 288
Figură 82: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi. 289
Figură 83: Analiză existent Universitatea de Vest, Timișoara.....290
Figură 84: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi.. 291
Figură 85: Analiză existent Cartierul Soarelui.....292
Figură 86: Plan linii directoare pentru posibile intervenții noi.. 293
Figură 87. Relația stat – locuitor – spațiu public 296

Notă:

Toate fotografiile, schemele și alte reprezentări grafice aparțin autorului, cu excepția celor semnalizate *"suport Google Earth"*.